

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

BULGAR TARİHYAZIMINDA II. BULGAR
DEVLETİNİN KURULUŞU VE
KUMAN/KIPÇAKLAR

FATMA RODOPLU

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : FATMA RODOPLU Numarası : 2502120106
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH / GENEL TÜRK TARİHİ Danışmanı : PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL
Tez Savunma Tarihi : 11.06.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "BULGAR TARİH YAZIMINDA II. BULGAR DEVLETİNİN KURULUŞU VE KUMAN / KIPÇAKLAR"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL		Kabul
2- PROF. DR. AHMET TAŞAĞIL		Kabul
3- DOÇ. DR. NERİMAN HACISALİHOĞLU		Kabul
4- DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ZEREN		Kabul
5- DR. ÖĞR. ÜYESİ M. EBRU ZEREN		Kabul
YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. BİRSEL KÜÇÜKSİPAHİOĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ KAMELYA TEKNE		

ÖZ

II. BULGAR DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDA KUMAN/KIPÇAKLARIN ROLÜ

FATMA RODOPLU

Türk boyları içinde etkili ve dinamik bir boy olan Kuman/Kıpçaklar, tarihteki hareket alanları ve yayılma sahalarına bakıldığında geniş bir coğrafyada önemli izler bırakmışlardır. Kısa bir süre içerisinde Rus bozkırları üzerinden Balkanlara ulaşarak bu bölge siyaseti üzerinde önemli roller üstlenmeyi başarmışlardır.

Bizans hâkimiyetinde bulunan Bulgaristan coğrafyasının kuzeyinde XII. yüzyılın son çeyreğinde büyük ölçüde ekonomik nedenlere dayanan bir ayaklanma çıkmış ve bu ayaklanmaya Kuman/Kıpçak asıllı Asen ve Peter adındaki iki kardeş öncülük etmişlerdir. Bu isyanın sonucu bölgedeki Kuman/Kıpçak, Bulgar ve Uahlara özgürlük getirmiş ve II. Bulgar Devleti'nin bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Yapılan birçok çalışma, Kuman/Kıpçaklar olmadan bu ayaklanmanın başarıya ulaşamayacağını göstermektedir.

XIII-XIV. yüzyıllarda yine aynı devlette iktidarda olan Terter ve Şişman hanedanları da Kuman/Kıpçak kökenlidir. Döneme ait kaynaklarda Kuman/Kıpçakların bölgede oynadığı askeri ve siyasi önem açıkça görülmektedir. Ayrıca etnik olarak da bu coğrafyanın şekillenmesinde Kuman/Kıpçakların rolünün olduğu tarihi bir gerçektir.

Bulgar tarihçilerin konuya ilişkin yaklaşımları ise siyasi konjonktöre bağlı olarak değişiklik göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Kuman/Kıpçak, II. Bulgar Devleti, Bulgar tarihi, Tarih yazımı

ABSTRACT

ESTABLISHMENT OF THE SECOND BULGARIAN KINGDOM AND CUMANS/KIPCHAKS IN BULGARIAN HISTORIOGRAPHY

FATMA RODOPLU

The Cumans, which have an effective and dynamic aspect within the Turkish tribes, left important traces in a wide geography when the fields of their action and span in history were examined. In a short period of time, they reached the Balkans through the Russian steppes and succeeded in taking important roles in this region's politics.

In the last quarter of the 12th century, in the North of Bulgarian geography dominated by Byzantium, there was a rebellion largely based on economical reasons and this uprising were led by two brothers, Asen and Peter, who were Cuman descent. As a result of this rebellion, Cumans, Bulgarians and Vlachs gained their freedoms and the Second Bulgarian State declared its independence. Many studies have shown that without Cumans, this rebellion couldn't succeed.

In the XIII- XIVth centuries, the Terter and Sishman Dynasties which governed in the same state, were also descents of Cuman. In the sources of the period, the military and political importance of Cumans is clearly seen. It is also a historical fact that Cumans have a role in the formation of this geography.

The approaches of Bulgarian historians on the subject vary according to the political conjuncture.

Keywords: Cumans/Kipchaks, Second Bulgarian Kingdom, Bulgarian History, Historiography

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti yaklaşık altıyüz yıllık egemenliği ile Balkanların tarih ve kültüründe çok önemli bir rol üstlenmiştir. Bununla birlikte Balkan coğrafyası Osmanlı Türklerinden çok daha önceleri farklı Türk boylarının uğrak noktaları veya yerleşim alanı olmuştur. Bugünkü Bulgaristan toprakları da Balkanlarda Osmanlı öncesi gelen Türk boylarının en fazla akın yaptığı ve yerleştiği yerlerden biri olmuştur.

I. Bulgar Devleti'ni kuran Bulgar Türkleri ile ilgili Türkçe ve yabancı literatürde önemli çalışmalar mevcuttur. Ancak II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunda etkisinin çok fazla olduğunu tespit ettiğimiz Kuman/Kıpçakların bu coğrafyadaki faaliyetleri ile ilgili aynı şeyi söylememiz mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamızda bu konuyu farklı açılardan ve kaynaklardan araştırmaya çalıştık.

Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinden çıkarak bağımsızlığını elde eden ve bir ulus devlet modelinde kurulan ülkeler tarihyazımlarını da kendi bakış açılarına göre inşa etmişlerdir.

II. Bulgar Devleti'nin kuruluşu, özellikle Bulgar tarihyazımında kendi ulus inşa yöntemleri ve hedefleri dolayısıyla farklı zamanlarda farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bundan dolayı Bulgar tarihyazımında Bulgaristan'da varlık gösteren ve devlet kuran Ön Bulgar ile Kuman/Kıpçak Türklerini tezimizde biz de dönemlere göre ele almaya gayret ettik.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bulgaristan'da Kuman/Kıpçaklardan önce varlık gösteren Türk boyları yerli ve yabancı kaynaklar kullanılarak ele alınmıştır ve özellikle Bizans ve Rus kaynakları ile bu alanda yazılmış özgün eserlere başvurulmuştur.

İkinci bölümde Kuman/Kıpçakların tarih sahnesine çıkışları ve akabinde Balkanlara geçip II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunda oynadıkları roller Bizans, Latin ve Rus kaynaklarından faydalanılarak ele alınmıştır. Ana kaynakların yanı sıra çeşitli araştırma eserlerinden, özellikle de Istvan Vasary'den çokça yararlanılmıştır.

Üçüncü bölümde II. Bulgar Devleti'nde Kuman/Kıpçak hanedanları ile nüfuzları Bizans ve Latin kaynaklarının yanı sıra, V. Zlatarski, P. Mutaftçıyev, Valeri Stoyanov, Krasimir Krıstev gibi alanı çalışan önemli Bulgar tarihçilerinin eserlerinden istifade edilerek incelenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise Bulgar milliyetçiliği ile birlikte ilk Bulgar tarihçilerinde ve Komünist dönem tarih anlayışında Ön Bulgar ve Kuman/Kıpçakları Bulgar tarihi içerisinde ne şekilde konumlandıkları incelenmiştir. Komünist dönemin bir özelliği olarak yaratılan etnik modeldeki rolleri çok değişmemiştir. Ayrıca farklı kaynaklar olmadığından resmi devlet tezini yansıtan az sayıdaki eser incelenmiş ve sonuca varılmıştır.

Kuman/Kıpçaklar, Türkistan coğrafyasında iken Kıpçak, batıya Doğu Avrupa'ya geldiklerinde de Kuman adı altında anılmışlardır. Günümüzde bu iki isim birlikte kullanıldığı için biz de Kuman/Kıpçak şeklinde vermeyi tercih ettik.

Tezimizde, Bulgaristan Post-Totaliter dönemdeki Kuman/Kıpçak çalışmalarına değinilmemiştir.

Bu çalışmada bana yol gösteren, takıldığım noktalarda beni aydınlatan ve ilerlememde daima destek olan, bilgi ve tecrübeleriyle ufkumu açan çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel'e en içten teşekkürü bir borç bilirim. Bu süreçte karşılaştığım sorunların çözümünde ve ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan Doç. Dr. Bülent Yıldırım'a, yine Bulgar tarihi hususundaki bilgi birikimini benden esirgemeyen ve her daim yardımını hissettiğim Dr. Öğr. Üyesi Mümin Yaşarov İsoy'a müteşekkirim.

Ayrıca bu çalışmaya başlamam hususunda beni teşvik eden Prof. Dr. Ahmet Günşen'e, doktora sürecindeki anlayışlarından dolayı Prof. Dr. Rıdvan Canım ve Dr. Öğr. Üyesi Bülent Akyay hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman desteklerini hissettiğim kıymetli arkadaşlarım Öğr. Gör. Utku Kırıldökme ve Araş. Gör. Muhammed Tağ'a gönülden teşekkür ederim.

Sevincimi üzüntümü paylaşan, maddi manevi destekleriyle bugünlere gelmemi kendilerine borçlu olduğum, uzakları yakın eden, sevgilerini her zaman

yanımda hissettiğim başta sevgili babam, annem, ağabeyim, Ece'm ve Mustafa'm olmak üzere tüm aileme teşekkür ederim.

Çalışmamızın kazandırdıkları sahaya, eksik kalan yanları ise şahsıma aittir. Umut ederim ki, bu çalışma, bu alanda araştırma yapacak bilim sevdalılarına yeni çalışmalar için bir basamak olur.

İstanbul, 2019

Fatma RODOPLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR LİSTESİ	XII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN TOPRAKLARINDA KUMAN/KIPÇAK ÖNCESİ TÜRK BOYLARI VE I. BULGAR DEVLETİ

A. Kuman/Kıpçaklardan Önce Bulgaristan'da Varlık Gösteren Türk Boyları	12
1. Hunlar	12
2. Avarlar	14
3. Peçenekler	18
4. Uzlar	24
B. Bulgar Türkleri ve I. Bulgar Devleti	26
1. Ogurların (Bulgar Türkleri) Menşei ve Balkanlara Gelişi	26
2. I. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi	28
3. I. Bulgar Devleti'nin Bizans Hâkimiyetine Girişi	38

İKİNCİ BÖLÜM

KUMAN/KIPÇAKLAR VE II. BULGAR DEVLETİ

A. Kuman/Kıpçakların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Balkanlara Gelişlerine Kadarki Tarihleri	42
1. Kuman/Kıpçakların Menşei	42
2. Kuman/Kıpçakların İlk Göç Hareketleri, Askerî ve Siyasi Faaliyetleri	44
B. İvan Asen-Peter Kardeşlerin Bağımsızlık Hareketi	48
1. İsyanın Ortaya Çıkış Süreci	48
2. Asen ve Peter Kardeşlerin İsyanı Liderlik Etmeleri ve Bizans'la Mücadeleleri	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. BULGAR DEVLETİNDE KUMAN/KIPÇAK HANEDANLARI VE KUMAN/KIPÇAK NÜFÛZU

A. Asen Hanedanı	66
------------------------	----

1. Kaloyan Dönemi (1197-1207) ve Edirne Savaşı (1205)	66
2. Boril Dönemi (1207-1218)	73
3. II. Asen Dönemi (1218-1241).....	74
4. I. Koloman Asen (1241-1246) ve Mihail Asen (1246-1256) Dönemleri	79
B. Terterler Dönemi (1280-1323)	81
C. Şişmanlar Dönemi (1323-1396)	85
D. II. Bulgar Devleti'nde Kuman/Kıpçak Nüfûzu Ve Kuman/Kıpçak Kökenli Hanedanlar Meselesi	87
E. II. Bulgar Devleti'nde Kültürel Hayata Dair Bazı Bilgiler	94
1. Sikkeler	95
2. Baş Süslemeleri.....	99
3. Ölü Gömme ve Mezar Gelenekleri	101

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGAR TARİHÇİLERİNE GÖRE II. BULGAR DEVLETİNDE KUMAN/KIPÇAKLAR

A. Bulgar Tarih Yazımında Milli Kimlik İnşasını	107
1. Bulgarlarda Kültürel Uyanış ve Bulgar Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı.....	107
2. Bulgar Uyanışında Rusya ve Panslavizmin Rolü	117
B. İlk Bulgar Tarihçileri ve Bulgarların Etnik Menşei İle İlgili İleri Sürdükleri Tezler.....	130
C. İlk Bulgar Tarihçilerinin II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşunda Kuman/Kıpçaklara Bıçtikleri Rol	134
D. Prenslik Dönemi Bulgar Tarihçilerinin Eserlerinde Bulgar Etnik Menşei ve Kuman/Kıpçaklar	136
E. Krallık Dönemi Bulgar Tarihçilerine Göre II. Bulgar Devletinde Kuman/Kıpçaklar	144
1. XIX. Yüzyılın Sonu İle XX. Yüzyılın Başında Tarih Yazımı ve Kuman/Kıpçakların Yeri.....	144
2. İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan'da Tarihçilik ve Kuman/Kıpçakların Yeri	152
F. Komünist Dönem Tarihçiliğinde Ön Bulgarlar ve II. Bulgar Devletinin Kuruluşunda Kuman/Kıpçaklara Bıçilen Rol.....	165
1. Komünist Dönem Tarih Anlayışı ve Genel Özellikleri	165
2. Bulgaristan'da Slav ve Ön-Bulgar Varlığına İlişkin Yaklaşım	173

3. Hristiyanlığın Kabulü ve Kimliğe Etkisi	176
4. Bizans Hâkimiyetinde Bulgar Kimliği	177
5. Bağımsızlık Mücadelesi ve Kuman/Kıpçaklara Bakış	182
SONUÇ.....	187
KAYNAKÇA	190
EKLER.....	212
ÖZGEÇMİŞ.....	221

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Madde
A.y.	: Aynı Yer
BAN.	: Bılgarskata Akademiya na Naukite
C.	: Cilt
CAJ.	: Central Asiatic Journal
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
GİBİ.	: Gritski İzvori za Bılgarskata İstoriya
Haz.	: Hazırlayan
OIDR.	: Obştestvo Istorii i Drevnostey Rossiyskih
Red.	: Redaktör
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sp.	: Spisanie
T.	: Tom (Cilt)
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu

v. d. : Ve Diğerleri
ViS. : Voenno İstoriçeski Sbornik
Vol. : Volume
Yay. : Yayın

GİRİŞ

1. Çalışmanın Sınırları, Kaynak Kullanımı, Amaç ve Yöntem

Bulgaristan coğrafyasında 1186'da kurulan II. Bulgar Devleti'nin siyasi, sosyal, etnik, demografik ve askeri yapısını inceleyip Kuman/Kıpçakların bu devlet içerisindeki yerini tespit etmek birincil amaçtır. Dönemin özellikle siyasi olaylarını detaylı bir şekilde anlatan Bizans, Latin ve Bulgar kaynakları çalışmanın temel kaynaklarındanlardır. Çalışma, II. Bulgar Devleti'nin kuruluş ve gelişim aşamalarını anlatmayı amaçlamışsa da, önceki süreçlerin de anlaşılması ve bir bütünlük sağlanması açısından Bulgaristan coğrafyasına Kuman/Kıpçaklardan önce gelmiş olan Türk boylarına ilişkin bilgilere de yer verilmiştir.

Çalışmanın dönemi için Niketas Choniates, Georgios Akropolites, Nikephoros Gregoras, Kantakuzenos, Pachimeres, Teodor Skutariotes, Geoffroi de Villehardouin, Wilhelm von Rubruck, Robert de Clari ve Boril Sinodu gibi ana kaynaklar detaylı bir şekilde incelenerek onlardan istifade edilmiştir. Böylece Kuman/Kıpçakların devletin kuruluşunda ve Osmanlı Devleti tarafından bölgenin fethine kadar, özellikle askeri ve siyasi hayatlarında oynadıkları roller detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Milliyetçilik çağı olarak da adlandırılan XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nden ayrılma çabası içine giren ve ulus devlet kurma amacı güden Bulgar halkı için Orta çağ tarihi oldukça büyük anlamlar taşımaya başlamıştır. Görkemli bir geçmiş arayışındaki Bulgarların tarihsel süreklilik sağlaması için I. ve II. Bulgar devletleri köklerini dayandırdıkları zeminler olmuştur. Osmanlı ve Türk karşıtlığı üzerine inşa edilen yeni süreçte "Osmanlı İşgali" öncesindeki devletleri olması hasebiyle II. Bulgar Devleti büyük önem arz etmektedir. Bu manada Bulgarlar Orta çağ Bulgar devletlerine çok önem vermiş ve bu konuya ilişkin Batılı kaynakların çevirisi yapılarak çok sayıda özgün çalışma ortaya konmuştur. Çalışmamızda bu konuda Bulgar tarihçilerin çalışmalarından da yararlanılmıştır. Ancak siyasi konjonktörün tarih yazımını önemli oranda etkilediği de görülmüştür. Bulgaristan'ın özerk olduğu Prenslük dönemi ve tam bağımsızlık kazandığı süreçte, dönemin öne çıkan tarihçilerinin II. Bulgar Devleti'nde

Kuman/Kıpçakların yeri meselesine yaklaşımlarındaki farklılıklar da gösterilmeye çalışılmıştır.

Bulgar tarihyazımında Asparuh Han önderliğinde kurulan I. Bulgar Devleti'ndeki Bulgarları tanımlamak için Proto-Bulgar ifadesi kullanılmaktadır. Türk literatüründe ise Ön Bulgar ve Eski Bulgar ifadesiyle tanımlanmaktadırlar.

2. II. Bulgar Devleti'nin Tarihine Dair Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi

Özellikle orta çağda Türk boyları içerisinde etkili ve dinamik bir Türk boyu olan Kuman/Kıpçaklar üzerine yurt içi ve yurt dışında çeşitli yayınlar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların, Kuman/Kıpçakların tarihteki hareket ve etkilerine bakıldığında sayılarının az olduğunu söylemek gerekir. Özellikle ulus yaratmada önemli bir araç olarak kullanılan tarih bilimi, II. Bulgar Devleti'nin kuruluşuna ilişkin etnik yorumlamalar ekseninde Romen ve Bulgar tarihçiler arasında bir çatışma alanı doğurmuştur. Ana kaynakların yanı sıra bu alanda çalışan diğer tarihçileri ve eserlerini inceleme sebebimiz ise tarihî süreç içerisinde Bulgar tarih biliminin temel aldığı isimleri ve eserlerini tanıtarak Ön-Bulgar ve Kuman/Kıpçaklara yaklaşımlarını göstermektir. XVIII. yüzyıl ve sonrasına tarihlenen eserlerde işlenen konuların siyasi perspektife uygun şekile sokulduğu görülmektedir.

Bizans Devleti'ne karşı ayaklanan ve II. Bulgar Devleti'nin kuruluşu ile sonuçlanan Kuzey Bulgaristan'daki olaylarda aktif rol alan milletlerle ilgili tartışmalar uzun yıllardır devam etmektedir. Döneme ilişkin ana kaynakların yetersizliği, az sayıdaki mevcut bilgiden spekülatif sonuçlar çıkarılmasına sebep olmuştur. 1186 yılındaki ayaklanmayı anlatan esas kaynak Niketas Choniates'in Historia adlı eseridir. Teodor Skutariotes de bu dönemi anlatmıştır, ancak büyük ihtimalle bilgileri Choniates'ten aldığı düşünülmektedir.

Ayaklanmayı başlatan boyarların ırkı ile ayaklanmaya katılan halkın etnisitesi, özellikle Bulgar ve Romen tarihçiler arasında uzun yıllar tartışma yaşanmasına sebep olmuştur.¹

Nicola Jorga ise Asenlere ilişkin kaleme aldığı yazıda ayaklanmanın çıktığı yerin Tırnova değil, Makedonya’da Bitola yakınlarında Tyrnova olduğunu iddia etmiştir. Petır Mutaŋıyev Romen tarihçilerle, özellikle Jorga ile tartışmaya girmiştir. Ona cevap da Petre P. Panaitescu’dan gelmiştir. İki tarihçi arasındaki tartışmanın esasını II. Bulgar Devleti’nin doğuşu ve gelişmesinde Bulgar ve Romenlerin oynadığı roller oluşturmuştur².

II. Dünya Savaşı’ndan sonra ise sözde “Sosyalist Kampta” dostça ilişkiler çerçevesinde gelişmiştir. Borislav Primov’un (1918-1984) bu konuya yaklaşımı V. Zlatarski ve P. Mutaŋıyev’den daha ılımlı olmuştur. Ancak onun bu tutumu diğer tarihçilerde görülmemiş ve II. Bulgar Devleti’nde Bulgar kimliği vurgusu yapılmaya devam edilmiştir³.

Slav tarihi konusunda yazı yazan ilk kişilerden olan Mavro Orbini Asen ve Peter için “Bulgaristan’ın Kralları” ifadesini kullanmıştır. Niketas Choniates’in Asen’in yardım almak üzere Kuman/Kıpçakların yanına gittiği ve onların desteğini aldığı şeklindeki ifadesini de çarpıtarak Ulahlardan yardım aldığı şeklinde aktarmıştır. Özellikle Adrianopol (Edirne)’de vuku bulan savaşta (14 Nisan 1205) Choniates’in Kuman/Kıpçak olarak yazdığı yerleri Ulah olarak değiştirmiştir. Ayrıca Choniates’in aktardığı, Asen’in Ulahların dilini anladığı bilgisini de Bulgarca bildiği şeklinde vermiştir. Böylece Asenlerle ilgili Ulah ve Kuman/Kıpçak kanını bertaraf etmiştir⁴.

Paisiy Hilendarski Bulgarların soyunun Slav olduğu tezini M. Orbini’ye dayandırarak kabul etmiş ve savunmuştur. II. Bulgar Devleti’ni kuran Asen ve Peter kardeşler ise I. Bulgar Devleti çarlarından Samuil’in oğlu Gavril-Roman’ın

¹ Alexandru Madgearu, *The Asanids The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Brill, Leiden-Boston, 2016, s. 14- 17.

² N. Iorga, *Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcons*, İmpimerie Cultura Neamului Romanesc, Bucarest, 1919, s. 14-17; Madgearu, a.g.e., s. 19.

³ Madgearu, a.g.e., s. 21-23.

⁴ Mavro Orbini, *Kraljestvo Slavena*, Prevela Snejezana Husic, Povijest Hrvatsih Politickih İdea, Golden Marketing, Zagreb, 1999, s. 504-511.

torunlarıdır ve soylu Bulgar ailesine mensupturlar. Ona göre Bulgarlar Slavlık ve Hristiyanlık gibi iki büyük aileye mensuptur⁵. Paisiy sonraki kuşaklar için de Bulgar kimliğinin temelini atmıştır. Ancak milleti inşa eden Paisiy, Bulgarların objektif bir tarih süreci kavramından uzaklaşmalarına sebep olmuştur. Uzun yıllar bu eser üzerine oturtulan tarih biliminde Kuman/Kıpçaklara ilişkin bilimsel boyutta çalışmaların ortaya çıkması çok sonraki zamanlarda olmuştur. Ulus inşa sürecinde ayaklanan halkın Bulgar etniğinden başka bir millete ait olduğu düşünülemezdi. Ancak V. Zlatarski ile birlikte Orta çağ ve Asen-Peter kardeşlere ilişkin farklı yaklaşımlar doğmuş, böylece bu alanda ciddi ve önemli eserler verilmiştir.

1944'den itibaren Komünist idare ile yönetilmeye başlanan Bulgaristan'da bilimin çerçevesi büyük ölçüde devlet tarafından çizilmiştir. Kuzey Bulgaristan'daki ayaklanmaya katılanların etnik yapısından ziyade, bunun Bizans devleti tarafından zulüm yapılan ezilmiş halkın toplu bir başkaldırısı olarak algılanmıştır. Olaya yaklaşım sınıf farkı noktasından olmuştur. Bu dönemde 1978 yılında Genoveva Tsankova-Petkova “Bilgariya pri Asenevtsi” (Asenler Döneminde Bulgaristan) adlı eseri kaleme almış ve II. Mihail Asen dönemine kadarki II. Bulgar Devleti'nin siyasi olaylarını değerlendirmiştir⁶. Petır Petrov “Vızstanovyavane na Bilgarskata Dırjava 1185-1197” (Bulgar Devleti'nin Yeniden Doğması) adlı eseri 1985 yılında yayımlamıştır. Bu çalışma sadece Asen ve Peter kardeşler dönemini ele alan oldukça kapsamlı bir eserdir⁷. İvan Bojilov'un “Familiyata na Asenevtsi Genealogiya i Prosopografiya” (Asen Ailesi, Soyu ve Prosopografyası) adlı eser ise Asen hanedanıyla ilgili yazılmış en kapsamlı çalışmadır. Petır Petrov ve İvan Bojilov'un eserleri Bulgar devletini yeniden ayağa kaldıran ayaklanmanın 800. yıldönümü kapsamında yayınlanmıştır⁸. Asen Hanedanının siyasi ve özellikle askeri tarihine ilişkin yapılmış en kapsamlı çalışma Alexandru Madgearu'nun “The Asanids The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)” adlı

⁵ Paisiy Hilendarski, *Slavyano-Bilgarska İstoriya*, Predadena na Sıvremen en Ezik ot Petır Dinekov, Sofya, 1980, s. 54, 86-92.

⁶ Genoveva Tsankova Petkova, *Bilgariya Pri Asenevtsi*, Dırjavno İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya, 1978.

⁷ Petır Petrov, *Vızstanovyavane na Bilgarskata Dırjava (1185-1197)*, Nauka i İzkustvo, Sofya, 1985.

⁸ İvan Bojilov, *Familiyata na Asenevtsi Genealogiya i Prosopografiya*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1985.

eserdir. 2016 yılında Romence olarak basılmış olan eser, 2016 yılında İngilizce olarak bilim dünyasına sunulmuştur⁹.

II. Bulgar Devletindeki bir diğer Kuman hanedanı olan Terterler konusunda Krasimir Krıstev 2011’de “*Bilgarskoto Tsarstvo pri Dinastiyata na Terteretvtsi (1280-1323)*” adlı bir çalışma yayınlamıştır. Eserde, Terterler dönemi sadece siyasi yönüyle ele alınmamış; arkeolojik buluntulardan da yararlanılarak sosyal tarihlerine ilişkin de ışık tutulmuştur¹⁰.

Bulgar ve Romen tarihçiler uluslaşma süreçleri öncesi ve sonrasında II. Bulgar Devleti’nin kurulması konusuna özel önem vermiş, etnik yapıları ciddiyle ele alan çalışmalar yapmışlardır. Ancak kuruluşundan devletin çökmesine kadar ülkede hanedan seviyesinde ve askeri alanda oldukça etkili olmuş olan Kuman/Kıpçaklara ilişkin bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızda siyasi olayların yanı sıra, son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalardan da faydalanılarak kültürel tarih alanına da katkı sunulmaya çalışılmıştır.

⁹ Madgearu, a.g.e.

¹⁰ Krasimir Krıstev, *Bilgarskoto Tsarstvo pri Dinastiyata na Terteretvtsi (1280-1323)*, Fondatsiya Bilgarsko İstoričesko Nasledstvo, Plovdiv, 2011.

3. Kullanılan Ana Kaynaklar

Bizans Kaynakları:

Niketas Choniates

En yetenekli Bizans yazarlarından biri olarak kabul edilen Niketas Choniates, 1155 yılında Hone şehrinde doğmuş, 1215 veya 1216 yılında vefat etmiştir. Komnenos ve Angelos hanedanları zamanında üst düzey görevlerde bulunmuş; II. Angel'in Bulgaristan üzerine gerçekleştirdiği ikinci seferinde (1187) kâtibi olarak görev alarak Filibe'yi yönetmiştir. İstanbul 1204 yılında Latinlerin eline geçtiğinde İznik'e, İmparator I. Teodor Laskaris'in yanına kaçmıştır. Burada yazmakta olduğu tarih kitabını tamamlamış ve yine bu şehirde vefat etmiştir. Kaleme aldığı Tarih 1118-1206 yılları arasındaki olayları aktarmaktadır¹¹.

Eseri, Bulgarların bağımsızlık mücadelesini ve Kaloyan dönemini anlatan en önemli kaynaktır. Hatta verdiği bazı bilgiler açısından tek olma özelliği taşımaktadır. Kitaptaki bilgiler belgelere dayandırılıp hatıra ve eklemeler yapılmak suretiyle kronolojik sıra takip edilerek edebi stilde renkli ve canlı bir üslûpla aktarılmıştır. Eserin bazı yerlerinde Bizans feodal sınıfının görüşleri yansıtılmış ve taraflı bir bakış açısı ile yazılmış olsa da Bulgar tarihi, özellikle de II. Bulgar Devleti'nin kuruluş dönemi tarihi bakımından paha biçilmez bir kaynak özelliği taşımaktadır¹².

Georgios Akropolites

İyi eğitilmiş ve yetkin Bizans yazarlarından biridir. 1217 yılında İstanbul'da doğmuş, 1282'de vefat etmiştir. İznikte II. Teodor Laskaris'in yazıcılığını ve sekreterliğini yaparken 1255-1256 yıllarında İmparator'a Bulgarlar üzerine çıktığı seferde eşlik etmiştir. 1257'de Makedonya'da askeri birliklerin başına tayin edilmiş ve Epir Despotu II. Manuel'e karşı yapılan savaşta da başkomutan olmuştur. 1260 yılında diplomatik misyonla III. Mihail Paleolog'un elçisi olarak Tırnova'yı ziyaret etmiştir. Eserinde 1203-1261 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır. Objektiflik ve

¹¹ Niketas Khoniates, *Historia*, Çev. Prof. Dr. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. IX-XI.

¹² Tsankova-Petkova, *a.g.e.*, s. 16.

verdiği bilgilerin doğruluğu yönünden diğerlerinden ayrılmaktadır. Belgeler üzerine dayandığı eserinde dönemin kişilerinin hatıralarını ve şahsi olarak yaşadıklarını (ki çoğuna bizzat tanıklık ettiği veya haberdar olduğu bilgileri) eklemeler yaparak aktarmıştır¹³.

Theodore Skutariotes

XIII. yüzyılın ikinci yarısında bazı araştırmacıların anonim kabul ettiği bilgileri içeren genel çerçeveli bir kronik derlemiştir. VIII. Mihail tarafından desteklenen Roma kilisesi siyasetine yönelik görüşmelerde bulunmak üzere bizzat İmparator tarafından 1277’de Papa’ya gönderilmiştir. Derlediği kronik kadim devirlerden 1261 yılına kadar olan dönemi kapsamaktadır. 1118-1261 yılları arasındaki olayları Niketas Choniates ve Georgios Akropolites’ten aktarmış olduğu düşünülmektedir. Ancak kendi ifadeleriyle aktarırken yeni bazı eklemeler de yapmıştır¹⁴.

Nikephoros Gregoras

Çocukluğu yakın akrabası olan Heraklia Metropolit’inin yanında geçen Gregoras erken yaşta İstanbul’a gelmiştir. Astronomi, din ve eğitim konularında ün yapmıştır. Gregoras 37 kitaptan oluşan “Bizans Tarihi” adlı eserinde, 1204-1259 yılları arasındaki olayları anlatmıştır. Yazdıklarının tamamı objektif olarak kabul edilmese de olayları ve kişileri net bir şekilde anlatmaktan kaçınmamıştır¹⁵.

Joannis Kantekuzenos

Ünlü devlet adamı, asker ve yazardır. Bizans tahtında 1321’den 1328 yılına kadar hüküm süren II. Andronik Paleolog ile III. Andronik Paleolog arasındaki mücadelelere şahit olmuş ve III. Andronikos’un tarafını tutarak devlet yönetiminde aktif şekilde rol almıştır. III. Andronikos’un küçük yaştaki oğlunun yerine tahta geçmiştir. Ancak bu durum diğer iki naibin hoşuna gitmemiş ve Kantekuzenos’a karşı

¹³ Petkova, *a.g.e.*, s. 17. Eserin Türkçe tercümesi için bkz: Georgios Akropolites, *Vekaynâme*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.

¹⁴ Petkova, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁵ Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova-Zaimova, Lyubomir Yonçev, *İzvori za Bılgarskata İstoriya XXV: Grtski İzvori XI*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1983, s. 122.

ciddi bir karşı cephe oluşturmuşlardır. Bunun üzerine İstanbul'dan ayrılıp Dimetoka'ya geçmek zorunda kalmış, Sırp Stefan Duşan'a sığınarak onun yardımıyla İstanbul'a dönerek İmparator ilan edilmiştir. 1347'den 1354 yılına kadar tahtta kalmıştır. 1354 yılında kanuni mirasçısı olan V. Jaon Paleolog İstanbul'da yönetimi ele geçirmiş ve Kantekuzenos hayatının sonuna kadar yaşamını geçireceği Athos dağı manastırlarından birine kapanmıştır. Orada 1320-1362 yılları arasındaki olayları anlattığı üç ciltlik eserini yazmıştır. Eser Bizans, Sırp ve Bulgar siyasi ve sosyo-ekonomik tarihiyle ilgili çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Özellikle Bizans-Bulgar ilişkilerinde II. Georgi Terter, III. Mihail Şişman ve İvan Aleksandır dönemlerine ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Dönemi yaşamış biri tarafından yazılması eserinin değerini ve önemini arttırmaktadır¹⁶.

Georges Pachymeres

1242'de İznik'te doğmuş olan Pachymeres, İstanbul'un Bizanslılar tarafından yeniden alınmasıyla 1261'de İstanbul'a geçmiştir. Hukuk eğitimi almış, kiliseye girmiş ve sonuçta kilisenin başsavcısı ve imparatorluk sarayının başyargıncı olmuştur. Eseri XIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIV. yüzyılın ilk yarısı açısından son derece önemli bir kaynaktır. Yine verdiği bilgiler açısından bu dönemdeki Türk ve Bulgar tarihiyle ilgili çok önemli bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Moğolların ve Kuman/Kıpçakların siyasi ve sosyal tarihlerine dair de bilgiler barındırmaktadır¹⁷.

Eski Fransızca Kaynaklar:

Geoffroi de Villehardouin

XII. yüzyılın ilk yarısında doğmuştur. Önde gelen liderlerden biri olarak Dördüncü Haçlı seferine katılmıştır. "*İstanbul'un Zaptı*" adlı eserinde 1197-1207 yılları arasındaki dönemin olaylarını anlatmıştır. Kaloyan'ın 1205-1207 arasındaki devirde Latinlerle olan mücadelesi, Filibe'deki Bogomil ve Pavlikanların Kaloyan'la ilişkileri hususunda da çok değerli bilgiler vermektedir. Ayrıca bazı Bulgar şehirleri

¹⁶ Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova-Zaimova, Lyubomir Yonçev, *İzvori za Bilgarskata İstoriya XXII: Grtski İzvori X*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1980, s. 218-219.

¹⁷ Georges Pachimeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016, s. 24-26.

ile Bulgar askerlerinin teçhizat ve kuşatma taktikleri hakkındaki bilgileri de barındırmaktadır¹⁸.

Robert De Clari

Dördüncü Haçlı seferine sıradan fakir bir asker olarak katılmıştır. İstanbul'un Latinler tarafından kuşatılmasını harekete geçildiği ilk andan; 1216 tarihine kadar ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Eserinde büyük feodal beylerin değil de sıradan askerlerin dünya görüşünü ve isteklerini yansıtmıştır. Yine Latinler ile Kaloyan arasında yürütülen müzakereleri aktarması bakımından Bulgar tarihi açısından da çok değerli bilgiler vermektedir¹⁹.

Bulgar Kaynakları:

Boril Sinodu

843 yılında İkonacılık ile mücadelede Ortodoksların mutlak galibiyeti sonrası derlenen ve kilise karşıtı öğretilere yönelik aforoz etme koşullarını içeren Grekçe yazılmış olan eser; 1211 yılında Bulgar Çarı Boril'in isteğiyle Bulgarcaya tercüme edilmiştir. Çeviriye 1211 yılındaki kilise toplantısında heretiklere karşı aforozların anlatıldığı bir bölüm de eklenmiştir. Daha sonra yapılan eklemelerde ise Tırnova Patrikliğinin doğması, II. İvan Asen'in yaptığı bağışlar, çar, çariçe, patrik, piskopos ve boyarlar ile ilgili anılara da yer verilmiştir²⁰.

Bulgar Tarihi (1761)

Fransisken bir din adamı olan Blazius Klayner tarafından derlenmiştir. Fransisken bir din adamı olan yazarın eseri Transilvanya ve Banat bölgesi Bulgarları²¹ arasında da ulusal bilincin doğduğunu ortaya koymaktadır. Eserde Bizans kroniklerine titizlikle bağlı kalınmış ve kapsamlı bir şekilde tarihsel olaylar yansıtılmaya

¹⁸ Petkova, *a.g.e.*, s. 19.

¹⁹ A.e., s. 19-20; Bu eserin Türkçe tercümesi için bkz: Robert De Clari, *İstanbul'un Zaptı (1204)*, Çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, TTK Yay., Ankara, 2000.

²⁰ Petkova, *a.g.e.*, s. 13.

²¹ Geza Tsirbus, "Yujnoungearskite Bilgari", *Periodičesko Spisanie na Bulgarskoto Knijovno Drujestvo*, Çetvırto Teçenie Knijka XIII (Yanuari i Fevruari), Prevel İv. A. Georgov, Red. T. Peev, Sredes, 1885, s. 31-50.

çalışılmıştır. Eserde işlenen tema Bulgaristan'ın görkemli geçmişidir. Pragmatik bir yaklaşımla yazıldığı dikkat çekmektedir²².

Slav Bulgar Tarihi (1762)

Bulgarların milli uyanışını başlatan kişi olarak kabul edilen ve bir din adamı olan Paisiy Hilendarski, 1762 tarihinde *Slav Bulgar Tarihi* adlı eserini yazmıştır. Bulgarca olarak yazdığı eseri çok sayıda çoğaltılmış ve halk arasında son derece yoğun bir ilgi görmüştür. Bulgarlara etnik kimliklerini ve dillerini hatırlatmış, kendi ana dili yerine Yunancayı kullananlar ise çok yoğun bir şekilde eleştirmiştir. Bulgarların soyunun Slav olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Faydacı bir bakış açısıyla yazılan kitap eğitim misyonu özelliğine de bürünmüştür. Ancak tarihsel gerçeği aramaktan ziyade propaganda amacı taşıdığı yoğun olarak hissedilmektedir. Eser ayrıca, Bulgar ayaklanmasının siyasi fikirlerinin ilanı olarak da algılanmaktadır²³.

Zograf Tarihi (1785)

Kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen bir Bulgar tarihi kitabıdır. Athos adasındaki Zograf manastırında bulunduğu için bu isimle adlandırılmıştır. O dönemin geleneği olduğu üzere bir din adamı tarafından yazıldığı düşünülmektedir²⁴.

Kısa Bulgar-Slav Halkları Tarihi (1792)

Keşiş Spiridon tarafından yazılan eser tamamıyla orijinal bir nitelik taşımamaktadır. Yazar muhtemelen Paisiy Hilendarski ve Zograf Tarihi'nden esinlenmiştir. Ancak Paisiy'nin eserinden çok daha ayrıntılı olduğu görülmektedir. Spiridon'un eseri güzel bir kurgu ile yazılmamış olmasına rağmen *Eski Slav Bulgar Tarihi*'ne göre çok daha fazla kaynaktan yararlanılarak kaleme alınmıştır. Yazar, Bulgarların geçmişine ilişkin bilgi toplayıp bunları düzenlemiş ve kronolojik bir bütün

²² Blazius Kleiner, *İstoriya na Bılgariya ot Blazius Kleiner Sistavena v 1761 g.*, Ed. İvan Duyçev i Korol Telbizov, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademia na Naukite, Sofya, 1977, s. 26-27.

²³ Dimitir Tsanev, *Bılgarskata İstoriçeska Knijnina prez Vizrajdaneto XVIII-Pırvata Polovina na XIX Vek*, Nauka i İzkustvo, Sofya, 1989, s. 67.

²⁴ Yordan İvanov, *Zografıska Bılgarska İstoriya*, Red. Prof. Bonyu Angelov i Prof. Dimitir Angelov, Fototipno izdanie, Bılgarsa Akademi ana Naukite, İzdatelstvo Nauka i İskustvo, 1970.

oluşturacak şekilde olayları aktarmıştır ²⁵. El yazma eserin Eski Slav eserleri koleksiyoneri ve araştırmacısı olan A. F. Hilferding'in 1868 yılında Rila Manastırı'nı ziyareti esnasında eline geçtiği düşünülmektedir. Bilim dünyası eserin varlığından, 1869'da Petersburg Slav Hayır Cemiyeti'nin St. Kiril'in 1000. Ölüm Yıldönümü sebebiyle gerçekleştirdiği etkinlikte haberdar olmuştur. Bugün de Petersburg şehrindeki Devlet Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Tüm Slav dünyası açısından oldukça zengin olan bu kütüphane, X-XVIII. yüzyıl Bulgar tarihine ait en önemli eserleri barındırmaktadır.²⁶

²⁵ Boryana Hristova, *Spiridon Yerosimonah İstoriya vo Kratse o Bolgarskom Narode Slavenskom 1792*, Gal-İko, Sofya, 1992, s. 18.

²⁶ Hristova, *Spiridon Yerosimonah*, s. 36-39; V. N. Zlatarski, *Spiridon Yerosimonah İstoriya vo Kratse o Bolgarskom Narode Slavenskom 1792*, Gal-İko, Sofya, 1992, s. 223.

BİRİNCİ BÖLÜM

BULGARİSTAN TOPRAKLARINDA KUMAN/KIPÇAK ÖNCESİ TÜRK BOYLARI VE I. BULGAR DEVLETİ

A. Kuman/Kıpçaklardan Önce Bulgaristan'da Varlık Gösteren Türk Boyları

1. Hunlar

Balkanlarda önemli bir bölge olan Bulgaristan devletinin kurulduğu coğrafya çeşitli Türk boylarının göç ve iskân sahası olmuştur²⁷. İskitlerden²⁸ sonra Doğu Avrupa özellikle de Bulgaristan sahasına ilk Türk göçünü gerçekleştirenler Hunlardır. Hunların 378'de Tuna'yı geçtikleri ve Trakya'ya kadar ilerledikleri kaynaklarda kayıtlıdır²⁹.

Hunların Bulgaristan ve Trakya'ya ilk akınlarının Gotların talebi üzerine gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Romalılarla Got Kralı Fritigern arasındaki anlaşmazlık çatışma ile sonuçlandı. Etrafı yağmalayan Gotları Roma birlikleri Hemus ve Tuna Nehri arasında sıkıştırmak üzere iken Got Kralı ezeli düşmanları Hunlardan yardım istedi ve böylece Hun ve Alan birlikleri Tuna'yı geçtiler. Hunların bu desteği Romalıların Balkan geçitlerinde kurduğu “ikinci limes'i” terk etmelerine sebep oldu ve barikatların açılmasıyla Gotlar Constantinopolis'e (İstanbul) kadar tüm Trakya'yı işgal ettiler. Bu kötü haberi alan Bizans İmparatoru Valens Ermenistan'ı kendi kaderine terk ederek Hun desteği alan Gotların üzerine yürüdü. Adrianopolis (Edirne) yakınlarında meydana gelen savaşta Hun ve Alan birlikleri Alatheus ve Saprhrax'ın yönetimindeki Gotlarla birlikte Roma birliklerine ani bir saldırı gerçekleştirdi. Bu saldırı savaşın kaderini belirledi, İmparator Valens savaş meydanında öldürülürken

²⁷ Türk boylarının Doğu Avrupa ve Balkanlar istikametine göçleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Károly Czeplédy, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batıya Göçleri*, Çev. Erdal Çoban, Özne Yay., İstanbul, 1998.

²⁸ İskitler hakkında geniş bilgi için bkz: B. N. Grakov, *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2006.

²⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, “Türkistan'dan (Orta Asya) Doğu Avrupa'ya Yapılan Türk Göçleri”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 523.

Roma ordusunun üçte ikisi de yok edildi (9 Ağustos 378). Tarihçiler bu olayı Roma İmparatorluğu'nun gerileme döneminin başlangıcı olarak kabul ederler. Bulgaristan coğrafyasında gerçekleşen bu olaylar sadece Gotların değil Hunların ve Alanların da zaferden pay almasını sağladı³⁰. Bu hadiseler Türk boylarının Slavlardan çok daha önce Bulgaristan'da görüldüklerinin de bir kanıtıdır.

390'lı yıllarda da Bizans İmparatorluğu topraklarına karşı Hunların hücumları devam etti. 400 sıralarında henüz Aşağı Tuna boyunda muazzam bir güç ifade etmemesine karşın hükümdar Uldin Bizans'a saldırmaktan geri kalmıyordu³¹. Bu hücumlar neticesinde Hazar Denizinden Pannonia'ya kadar Roma hududu boyundaki tüm barbar kavimler yerlerinden oynadılar. Bizans İmparatorluğu'nun Pannonia ve Trakya eyaletlerine yığıldılar. İki imparatorluk arasındaki ihtilafları fırsat bilen Hunlar savunmasız haldeki Tuna sahasına akınlarda bulundular. Tuna'yı geçerek Miziya'ya (Dobruca) girdiler. Yine 421'de ticari bir sebeple Bizans ile Sasaniler arasında savaş çıkmasından faydalanarak Trakya'ya girdiler. Bu sırada başlarında Rua bulunuyordu. Bizzat Rua'nın idare ettiği Hunlar büyük bir hızla ilerleyerek Makedonya ve Trakya'yı istila ettiler. 447'deki II. Balkan seferinde Attila bugünkü Bulgaristan'a girerek Oescus (Gigen) kasabası yakınında Vidin çayını geçti. Attila Hun ordusunun bir kolunu Nikopolis (Niğbolu) civarındaki Asemus (Osem) Kalesi'nin muhasarasına memur etti. Kendisi ise esas Hun ordusu ile güneye doğru ilerleyerek, Serdica (Sofya), Philippopolis (Filibe)'yi zapt etti. Kuvvetlerinin bir kısmını Edirne muhasarasında bırakarak Durustorum (Silistre) ve Marcianopolis (Preslav)'ı ele geçirdi. 448 yılında Hunlarla Bizanslılar arasında bir barış yapıldı ve Tuna'nın güneyinde Pannonia'dan Aşağı Tuna'ya kadar uzanan 500 km.'lik alanın boşaltılması istendi. Attila'nın ölümüyle devlet hızlı bir çöküş süreci yaşadı. Oğlu Dengizik'in 467 yılındaki ölümüyle tamamen dağıldı ve kesin olarak Avrupa Hun Kağanlığı sona erdi. Tuna boyundaki boylar başsız kaldı, bunların bir kısmı kuzeye çekilirken, bir kısmı da Doğu Roma'ya tabi olarak Roma arazisine yerleştirildi. O sıralarda Asya'dan batıya gelen

³⁰ Peter Vaczy, "Avrupa'da Hunlar", *Hunlar ve Tanrıların Kırbacı Attila*, (Haz. Gyula Nemeth), Çev. Tarık Demirhan, YKY Yay., İstanbul, 1996, s. 46-47; Şerif Baştaş, "Avrupa Hunları", Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 854-855.

³¹ Gyula Nemeth, "Atilla ve Hunları", Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. I, Ankara, 2002, s. 896.

Avarların hareketi neticesinde Turfan civarındaki yurtlarından olan Sabarların baskısı ile V. yüzyılın ikinci yarısında Batı Sibiryâ'daki topraklarından çıkan Ogur boylarının büyük kitlesi Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara gelmiş bulunuyorlardı. Kısa sürede Basarabya ile onun kuzeyinde yaşayan Hun toplulukları Ogurlarla karışmaya başladılar. Böylece Doğu Avrupa tarihinde ileride Bulgar olarak anılacak olan yeni bir dönemin temeli atılmış oldu³².

2. Avarlar

Tarih sahnesine Juan Juan³³ veya Avar adıyla ortaya çıkan bu boy yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca (M.S. 400-550) Gobi Çölü civarındaki bozkırlarda hüküm süren bir Türk boyudur. Avarların "Uar" (Avar) ve Hun boylarının birleşmesinden meydana geldiği düşünülmektedir. Türkistan bozkırlarından batıya doğru hareket ederek M.S. 350 civarında Hun boylarını Kazak bozkırının güney bölümünden Avrupa'ya doğru sıkıştırdılar. Aynı zamanda bazı Avar (Uar-Hun) boyları Sir Derya (Seyhun)'ya geçip Sogdia'yı ve Baktria'yı işgal ettiler ve 456'dan sonra da Eftal hanedanı hâkimiyeti döneminde büyük bir kağanlık kurdular. 450 senesi civarında Gobi Çölü civarından Tanrı Dağı ve İli Nehri bölgesine doğru hareket ettiler ve Sabarlarla birlikte Bulgar boylarının (Ogur, Onogur, Saragur) batıya, Avrupa'ya göçlerini başlattılar. 555'te Kök-Türkler Gobi Çölü yöresindeki Türkistan Avar hâkimiyetine nihaî olarak son verdiler. Bu dönemde Avar boylarının bir kısmı dağıldı bir kısmı da Kök-Türk egemenliği altına girdi. 557'de Kök-Türklerin önünden kaçan Avar (Uar-Hun) boyları Avrupa'da görüldüler. Bunlar ya Kök-Türk idaresi altına giren Avar boyları idiler yahut da Eftalit Kağanlığı'nın Kök-Türk idaresi altına girmiş Uar-Hun boyları idiler³⁴.

İlim dünyasında 557'de Avrupa'ya ulaşan Avarların aslında Ogur menşeli boylar oldukları, başka kavimleri yanıltmak amacı ile Avarların adını yersizce alarak

³² Ali Ahmetbeyoğlu, "Avrupa Hunları", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 107-187; Şerif Baştav, "Avrupa Hunları", *Genel Türk Tarihi*, Ankara, 2002, s. 597-621.

³³ Juan Juan Hanlığı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993, s. 76-80; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yay., İstanbul, 2016, s. 89-93.

³⁴ Károly Czeplédy, *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batıya Göçleri*, Çev. Erdal Çoban, Özne Yay., İstanbul, 1998, s. 100-101.

bu adı taşıdıklarını ileri süren ve dolayısıyla Avrupa’da görülen Avarları “Sahte Avarlar” olarak niteleyen önemli iddialar da mevcuttur. L.N. Gumilev’e göre VI. yüzyılda Avrupa’da görülen Avarlar (Obarlar)’ın kadim Turan’ın varisi olan gerçek bozkırlı Avarlar’la hiçbir bağlantıları yoktur ve Avrupa’da görülen bu sonuncularla ilgili kesin bilgilere de sahip olunamamaktadır³⁵. Bu fikir Avrupa’da kurulan Avar Kağanlığının Türkler tarafından kurulduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Buradaki mesele kurucu boyların hangileri olduğudur. Yine İ. Kafesoğlu’na göre de Orta Avrupa’da Frank Krallığı ile Bizans İmparatorluğu arasında, eski Hun, Sabar kalıntıları ve Ogur (Bulgar)’lar gibi Türk boylarının desteği ile kudretli bir devlet kurarak, çeşitli Germen ve özellikle kalabalık Slav kabilelerini hâkimiyetleri altına alan ve 250 yıl kadar (558-805) Avrupa siyasetine yön veren Avarların kimliği meselesi konusunda uzmanlar bir fikir birliğine varamamış olsalar da özellikle Avrupa Avar Kağanlığı’nın kurucularının Türklüğü araştırmalar ilerledikçe kesinlik kazanmıştır³⁶.

Bizans Devleti VI. yüzyılda Vandal ve Ostrogot hâkimiyetini yıkmıştı. Ancak sürekli olarak Karadeniz’in kuzeyinden Hun bakiyelerinin (Kutrigur vb.) tacizlerine maruz kalıyordu. Tam bu sıralarda Kavimler kapısından yeni bir boy, Avarlar göründü. O sırada Terek havzasında bulunan Alanların aracılığıyla Bizans ile 558 yılında ilk münasebetlerini kurdular. Ten (Don) ve Kuban arasında göç eden Utigurların Avar baskısı sonucu İtil boyunca kuzeye doğru gittikleri anlaşılmaktadır. Avarların Ten Nehrinin batı yakasına geçerek buradaki Onogur ve Kutrigur Bulgarlarını hâkimiyeti altına aldıkları sanılmaktadır. Çok kısa bir sürede Avarlar Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırları ele geçirerek Tuna ağzına kadar ilerlediler³⁷.

Uzun saç örgüleri ve giyimleriyle diğer Hunlara benzeyen Avarlar Bizanslılar tarafından zıtlıklarla dolu bir halk olarak zikredildiler. Tuna’ya ulaştıklarında İstanbul’a kalabalık elçi heyeti gönderdiler ve muhtemelen 559 yılında da bir anlaşma yaptılar. Buna göre Bizans yönetimi Avarların Dobruca’da bulunmalarına ses çıkarmayacak, Bulgar ve o sırada başlayan Slav akınlarını durdurmaları karşılığında

³⁵ L.N. Gumilöv, *Hazar Çevresinde Bin Yıl*, Çev. D. Ahsen Batur, Birleşik Yay., İstanbul, 2000, s. 230.

³⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1995, s. 151.

³⁷ Kurat, *Avarlar*, s. 84.

Avarlara bir miktar vergi ödeyecekti. 560 yılına gelindiğinde Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmekle yetinmeyen Avarlar; Balkanlar ve Batı Avrupa istikametine doğru yol aldılar. Bizans onların Tuna'yı geçmesini istemedi. Bayan Kağan'ın önderliğinde Avarlar Moravya, Bohemya ve Macaristan'da hâkimiyet kurdular. Bütün Orta Avrupa'yı elde eden Avarların hâkimiyet kurdukları coğrafi konum son derece önemli idi. Bu bölgeye yerleşen ve kuvvetli bir teşkilata sahip olan Avarlar, Avrupa'daki bütün devletleri tehdit eder bir konuma geldi. Frank Devleti, Bizans İmparatorluğu ve Langobardlar Avar tehlikesine maruz kaldılar. Avarlar geçtikleri ve gittikleri coğrafyalarda bulunan Slavları itaat altına alarak elinde sınırsız insan kaynağının olmasını sağladı. Hun bakiyelerinin, özellikle Kutrigur Bulgarlarının Avarlarla birlikte hareket etmesi Kağanın mükemmel atlı kuvvetlerinin gücünü artırmaktaydı. Avarlar savunma ve saldırı siyasetleriyle uyumlu olarak büyük Slav kitlelerini lüzumlu gördükleri yerlere yerleştirmeleri ile Avrupa'nın ortasında yeni bir durumun doğmasına sebep oldular³⁸.

Avarlar 568'de Gepidleri yendikten sonra, onlara ait olan bütün arazi ve şehirler üzerinde hak iddia etmeye başladılar. Bu şehirlerden biri Sava Nehri boyunda gayet mühim bir kale olan Sirmium idi. Gepidlerden sonra bu şehre Bizans el koymuştu. Kalenin bir zamanlar Gepidlere ait olmasını gerekçe göstererek kendilerine bırakılması talebiyle Bizans'a elçiler gönderdilerse de Bizans'ın buna yanaşmaması üzerine Bayan Kağan 582'de Sirmium kalesini zapt etti. Sirmium kalesinin zaptı ile Avarlara Balkan yolu açılmış oldu. Bizans'da baş gösteren iç karışıklıklardan Avarlar azami derecede yararlandılar ve Balkanların orta kesimleri ile Trakya'ya akınlar düzenlediler. Savaş ve çeşitli hastalıklar nedeniyle bu bölgelerde boşalan Rum nüfus yerine Slavlar yerleşmeye başladı. Bu zümrelerin Avarlar tarafından ekin ekmeğe mecbur bırakıldığı düşünülmektedir. Slavların bir kısmı efendileri olan Avarlar için tarım ürünleri yetiştirirken bir kısmı da Avar akınlarına "Befulci"³⁹ olarak katıldılar.

³⁸ Kurat, *Avarlar*, s. 86-87.

³⁹ Befulci, öncü yani akıncı ve yardımcı demektir. Slavlar Avarlara befulci hizmetinde bulunmuşlardır. Ayrıca Avarlar herhangi bir yere hücum ettiklerinde önden befulciler gitmekte, kendileri ganimet ve esir toplamak için arkadan gelirlermiş. (Kurat, *Avarlar*, s. 100).

Bayan Kağan'ın akınlarından biri 587'de Miziya⁴⁰ ve Küçük Skitya⁴¹'ya gerçekleşti. 590'dan sonra Bizans Balkanlarda zayıf bir duruma düşürüldü. 600 yılından sonra Avar akınlarının arttığı ve Bizans şehir ile köylerinin sürekli tahakküm altında tutulduğu anlaşılmaktadır. Sasani kuvvetlerinin birkaç koldan Anadolu'ya girmiş olması Balkanlarda Avar ve Slavların istedikleri gibi hareket etmelerine sebep oldu. Bizans'ın Balkan eyaletleri Tuna'yı aşır gelen Slavların akınlarına maruz kaldı. Bu nedenle Bizans Avarlarla iyi geçinmek istedi. Slav kabileleri genellikle Avarlara tabi oldukları için Kağan bunlara bir dereceye kadar mani olabildi. Bizans'ın kendisi de Tuna sınırını muhafaza etmek için yoğun bir çaba sarf etti. Aslında Avar kontrolünde olan Tuna'nın kuzey kısmında savunma amaçlı faaliyette bulunan Bizans kuvvetleri tam bu sırada bin kadar Bulgar atlısı ile karşılaşılsa da Avar Kağanı ile Bizans İmparatoru arasında barış hüküm sürdüğünü öğrenince çekilip gitmek istediler. Ancak Bizans kuvvetleri onlara saldırınca Bulgarlar adamlarını göndererek aralarında barış yapıldığını söyledilerse de ikna edemediler ve Bizans saldırısı durmayınca da onları yenerek kaçmaya mecbur ettiler. Bu olaydan o esnada I. Bulgar Devleti'ni kuracak olan Bulgar Türklerinin Avarlara tabi olduğu ve Tuna'ya yakın bir yere göç ettikleri anlaşılmaktadır⁴².

Avarların iki yüzyıldan fazla süren Avrupa ve Balkanlardaki hâkimiyetleri döneminde en önemli askerî teşebbüsleri İstanbul kuşatmalarıdır. İlk kuşatma 617 veya 619'da ikinci kuşatma ise Sasani İmparatorluğu ile ortaklaşa gerçekleştirilen 626'daki kuşatmadır. Kuşatmanın esas kuvveti Bulgar kuvvetleri ile takviyeli Avar Ordusundan oluşmaktadır. Bizans'a büyük korku salan bu muhasara güçlü bir donanmaya sahip olamamaları yüzünden başarıya ulaşamadı ve Avar Ordusu zor şartlarda çekilmek zorunda kaldı. Ayrıca bu çekilme Avar Kağanlığının nüfûz ve itibar kaybına da yol açarak yardımcı kuvvetlerinin dağılmasına sebep oldu. Avar Hakanı Bayan'ın 630'daki ölümünden sonra Avarlara tabii gruplar Bizans'ın da teşvik ve

⁴⁰ Miziya sınırları güneyde Hemus (Koca Balkan) ve Şar Dağlarına, batıda Drina Irmağına, kuzeyde Tuna Nehrine ve doğuda Karadeniz'e kadar uzanmaktaydı. Başlıca şehirleri Marcianopolis (Devnya), Odessus, Nicopolis, Abrittus (Razgrad), Durostorum (Silistre), Transmarisca (Tutrakan), Sexaginta Prista (Ruşçuk) ve Novae (Ziştovi)'dir. (bkz: Valentin Pletneyov, *Vtora Miziya i Skitiya prez IV-VII vek*, İzdatelstvo Slavena, Varna, 2017).

⁴¹ Aşağı İskitya olarak da bilinen Küçük İskitya; kuzeyinde ve batısında Tuna Nehri, doğusunda Karadeniz ile sınırlandırılan ve bugünkü Dobruca bölgesine tekabül eden sahadır.

⁴² Kurat, *Avarlar*, s. 93.

desteği ile başkaldırdı, uzun mücadelelerden sonra Balkanlar Bulgarların eline geçti. Tuna-Sava bölgesi Hırvat-Sloven gibi Slav kabilelerine, Bohemya sahası da Çeklerin atalarına bırakıldı. Bu şekilde etrafı hasım devletlerle çevrelenen ve iktisadi imkânlarını da kaybeden Avar Kağanlığı VIII. asır boyunca gittikçe kuvvetten düştü ve 791’de başlayarak 15 yıl aralıksız süren Frank İmparatorluğu’nun hücumları neticesinde 805’te tamamen ortadan kaldırıldı. Bulgarlar, Doğu Avar topraklarını ele geçirdi. Birçok Bulgar ve Avar ileri geleni Bulgar Hakanı Krum (803-814)’un idaresine geçti. Parçalanmış Avar grupları ise Doğu Macaristan ve Balkanlara dağılarak, kısa sürede Hristiyanlaşıp yerli kalabalık içinde asimile oldular⁴³.

Görüldüğü üzere Avarlar tarihi kayıtlara göre I. Bulgar Devleti’ni kuran Bulgar Türkleri bölgede etkin olana kadar Bulgaristan ve Balkanlar’da hâkim siyasi gücü oluşturdular.

3. Peçenekler

Doğu Avrupa Türk tarihinin en etkili Türk boylarından olan Peçenekler bu coğrafyadaki yer isimlerin de günümüze kadar gelen izler bırakmışlardır. Peçenekler tarih boyunca çeşitli kaynaklarda farklı isimlerle anılmışlardır⁴⁴.

Peçeneklerin tarih sahnesine Orta Kazakistan’da Issık Göl-Balkaş arasından çıktıkları tahmin edilmektedir. 732 yılında dikilen Köl Tigin yazıtında Kenger, Kengeris adı altında karşımıza çıkmaktadırlar. Kaşgarlı Mahmud Divan-ü Lugât-it Türk’te Peçenekleri Türk olarak Becenek ve Peçenek şeklinde yazdığı gibi 22 Oğuz boyundan on dokuzuncusu olarak göstermiş, damgalarının şeklini de vererek, Peçenekleri Bizans ülkesine en yakın boy olarak tasvir ederek dillerinin Bulgar ve Suvar Türkçesi ile aynı olduğunu ifade etmiştir⁴⁵.

⁴³ Constantini Manassis, “Chronica”, *GİBİ*, Tom X, Sofya, 1980, s. 87-88; Hersak, *Avarlar*, s. 654; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.154-155.

⁴⁴ Mualla Uydu Yücel, “Peçenekler”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 449.

⁴⁵ Yücel, *Peçenekler*, s. 449-450; Ahmet Taşağıl’a göre, büyük bir ihtimalle Batı Kök-Türk hükümdarlarından İşbara Kağan’ın 634 yılından sonra yaptığı yeni boy teşkilatlanmasının ardından ortaya çıkan Türk boylarındadırlar. (Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları M.Ö. III-M.S. X. Asır*, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 97-98). Ayrıca Peçeneklerin menşei konusunda ünlü Türkolog L.N. Gumilev; Peçeneklerin İrtiş ile Aral arasındaki K’ang-chü bozkırında yaşayan eski K’ang halkının bir kolu olduğunu ve M.Ö. II. yüzyılda meydana gelen Hun-Çin Savaşı anlatılırken

Peçeneklerin Issık Göl ve Balkaş çevresindeki dönemleri hakkında pek malumat bulunmamaktadır. IX. Yüzyıl ortalarına doğru Cim (Emba) ve Yayık nehirleri kenarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Yaz mevsiminde muhtemelen Orta İtil sahasına kadar ilerleyen Peçeneklerin İtil Bulgarları sınırına kadar yaklaşırken, güney Urallarda Başkurtlar ile temasa geçtikleri düşünülmektedir. Kış mevsiminde Yayık Nehrinin mansaplarında kalan Peçenekler göç sahaları dolayısıyla Hazarların komşusu oldular. Peçeneklerin bazı Hazar yerleşik ahalisine ve ticaret kervanlarına baskınlar yapması Hazarların doğudaki Oğuz (Uz) ları onların üzerine kışkırtmasına sebep oldu. Fakat Peçenekler Oğuz ve Hazar saldırıları karşısında itaat altına alınamadılar ve 860-880 yıllarında İtil Nehri'nin batı yakasına geçtiler⁴⁶.

Peçenekler İtil'in batısına geçtikten sonra Macarlarla karşılaştılar ve onları Lebedia'dan Doneç havzasındaki Etelköz'e, oradan da Tuna ve Tisa ırmağı boylarına göç ettirdiler. Peçeneklerin Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara gelmelerinin en önemli sonucu Macarları buradan uzaklaştırmaları oldu. Peçenekler 895 yılında Bulgar Kralı Simeon'un müttefiki olarak Macarlara saldırıp onları bugünkü yurtları olan Panonia'ya gitmek zorunda bıraktılar ve Ten Nehrinden Tuna Nehrine kadar uzanan bozkır bölgesini hâkimiyetleri altına alarak bu sahada XI. yüzyılın ortalarına kadar kaldılar⁴⁷.

Önce Ten'dan Özi (Dinyeper)'e, sonra Karpatlara ve Aşağı Tuna'ya kadar sekiz Peçenek uruğu yerleşmişti. Bizans İmparatoru Constantinos Porphyrogenetos'un (Ölümü: 959) Hunlardan itibaren Tuna bölgesi tarihinin en önemli tarih yazarı olarak görülmesini sağlayan "De Administrando Imperio" (İmparatorluk Yönetimi Hakkında) adlı eserinde bu Peçenek uruğlarının isimleri kayıtlıdır. O'na göre Bulgaristan coğrafyası da dâhil olmak üzere zikredilen bölgelere yerleşen sekiz uruğun isimleri şöyledir: *Yavdi-Erdim* (Parlak Erdim), *Küerci-Cur* (Gri mavi Çur), *Kabuksi –Yula* (Ağaçkabuğu renkli Gyula), *Szuru Külbej* (Külrengi

onların atalarından da bahsedildiğini kaydetmektedir. (L.N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, C. I, Selenge Yay., İstanbul, 2003, s. 339)

⁴⁶ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yay., Ankara, 1972, s. 44-45.

⁴⁷ Faruk Sümer, "Peçenekler", *TDVİA*, İstanbul, 2007, s. 213; Mualla Uydu Yücel, "Balkanlarda Peçenekler", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. II, Ankara, 2002, s. 714.

Külbey), *Kara Bay*, *Boru Tolmac* (Koyu gri Dilmaç), *Yazi-Kapan* (Bozkır renkli Kapan), *Bula-Coban* (Alaca çoban)⁴⁸.

Peçenekler İtil'i geçip Macarları bugünkü sahalarına ittikten sonra Ten ve Kuban boyları, Orta ve Aşağı Özi, Kırım ve Tuna'ya kadar 2000 km'den fazla bir alana yayıldılar. Bu esnada Kiev Rusya'sı Karadeniz'in kuzeyindeki en önemli devlet konumundaydı. Peçenekler ve Ruslar 900 tarihinden 1036'ya kadar yaklaşık 130 yıl yan yana yaşadılar. Rus yıllıklarında Peçeneklere ait ilk kayıt 915 yılına aittir ve yaklaşık 121 yıl içinde 11 Peçenek akınından bahsedilmektedir⁴⁹.

Peçenek-Rus komşuluğunun ilk dönemlerinde aralarında fazla bir çatışma olmadı hatta Peçenekler Rus knezlerin hizmetine girerek bazı Rus seferlerine yardımcı kuvvet olarak katıldılar. Saldırıları daha sonraları başladı ve çoğu zaman Rusların taarruzları veya Peçeneklerin onların düşmanlarını himaye etmeleri yüzünden gerçekleşti⁵⁰. 972'de Peçenek Başbuğu Küre cesur bir insan ve Rus İskenderi olarak adlandırılan Rus Knezi Svyatoslav'ı Bizans'a yardım için gittiği seferden dönerken öldürdü. Peçenekler ile Ruslar arasındaki mücadele Rus Knezi I. Vladimir zamanında (980-1015) şiddetlendi. Vladimir, bir yandan ülkesinin güney sınırlarında bir dizi istihkâmlar yaptırdığı gibi Rus kaynaklarında Tork denilen Oğuzlardan (Uz) bir zümreyi de ücretle Peçeneklere karşı kullanmak üzere hizmetine aldı. Peçenek-Rus mücadelesi bu şekilde bir süre daha sürdü. En sonunda Knez Yarostav (1036-1054) Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi ve bilhassa Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara gelmiş olan Uzların baskısı sebebiyle Peçenekler Tuna kıyılarına göç etti. Bu göçe katılmayan bazı Peçenek zümreleri de Kiev Knezliğinin güneydoğusu ile ona yakın yerlerde yaşadı ve ücretli asker olarak Rus knezlerinin hizmetlerinde bulundu. Bu Peçeneklerin ayrıca Mstislav'ın Kiev Knezliğini ele geçirmesinde rol oynadıkları da bilinmektedir⁵¹.

1018 yılında I. Bulgar Devleti'ni tamamen hâkimiyetine alan Bizans ile Peçenekler Tuna'nın her iki yakasında komşu oldular. 1030 tarihindeki Bizans'ın

⁴⁸ Laszlo Rasonyi, *Tuna Köprüleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1984, s. 60-61.

⁴⁹ Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 35-36.

⁵⁰ Kurat, *IV.-XVIII. Yüzyıllarda*, s. 48.

⁵¹ Sümer, *Peçenekler*, s. 214.

Suriye seferinde ücretli Peçenek askerleri de yer aldı. Bu arada Balkanlarda Bizans'a karşı isyanlar baş göstermeye başladı. Bizans Devleti'nin içte ve dışta yaşadığı bu sıkıntılar Peçenekleri 1032'den itibaren Bulgaristan topraklarına akınlar yapmaya sevk etti. Peçenekler 1033'ten 1036'ya kadar Bulgaristan'a etkili akınlar yaparak Trakya ve Makedonya'ya kadar olan bölgeleri tahrip ettiler. Son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde Bizans'ın Paristrion temasındaki Dırıştır (Silistre) ve Skala köyü ile Dobričko ve diğer kalelerdeki buluntular, bazı yerlerde Peçenek yerleşiminin olduğunu göstermektedir⁵². Bundan sonra Peçeneklerin kendi aralarındaki iç mücadeleler arttı. Bu mücadelede iki kişi büyük rol oynadı. Peçenek boylarının başında bulunan ve soylu bir aileden gelen Kitler'in oğlu Turak ile cesareti ve kahramanlığı ile öne çıkan başbuğ Balçar'ın oğlu Kegen. Kegen'i kıskanan Turak ona tuzak kurarak öldürmek istedi ise de başarılı olamadı. Bunun üzerine Kegen o sırada 13 boy halinde yaşayan Peçeneklere haber göndererek kendi tarafına geçmelerini istedi. Sadece 2 boy ona katılınca, bundan sonra diğer 11 boy ve Turak'dan intikam almak için fırsat kollamaya başladı. Silistre yakınlarında kendisine bağlı boylarla görülen Kegen Bizans İmparatoru IX. Costantinos Monomakhos'un emriyle Bizans topraklarına alındı ve kendisi de İstanbul'a davet edilerek gösterişli bir karşılamadan sonra İmparatorun vaftiz babalığında Hristiyanlığı kabul etti. Kendisine Patrikios rütbesi verildiği gibi Tuna civarındaki Bulgaristan topraklarında da 3 kale ve pek çok arazi tahsis edilerek beraberindeki boylarla beraber oraya yerleştirildi. Bundan sonra sürekli Turak ve yandaşlarına karşı seferler yapan Kegen, Turak'ı iyice tahrik etti. Bizans'a müracaatlarının etkisiz kalması üzerine Turak da 1048 yılı kışında kalabalık kuvvetleriyle kalın bir buz tabakasıyla kaplı olan Tuna'yı geçerek Bulgaristan'ı yağmalamaya başladı. Ancak Kegen, epidemik dizanteri hastalığı tüm askerlerine yayıldığı sırada hücumla geçtiği için ona karşı koyacak durumda olamadı ve savaşı göze alamayarak Bizans'a teslim oldu. Bunların arasında eskiden Kegen'e bağlı olup saf değiştirenler ya öldürüldüler ya da köle olarak satıldılar. Diğer esirlerin de öldürülmesini isteyen Kegen'in teklifi Bizanslılar tarafından kabul görmeyerek, Turak ve beraberindeki 140 Peçenek başbuğu başkente götürülerek Bizans imparatorunun

⁵² Plamen Pavlov, *Buntari i Avantiyuristi v Srednovekovna Bulgariya*, İzdatelstvo Abarag, Veliko Tırnovo, 2000, s. 137.

emriyle vaftiz edildiler ve kendilerine uygun rütbe ve unvanlar verildi⁵³. Rus tarihçi Gumilev, döneme ait kaynaklara dayanarak, bu olaydan önce Peçeneklerin büyük bir kısmının Müslüman olduğunu söylemektedir. XI. Yüzyılın başlarında, özellikle 1010 yılından sonra Peçeneklerin eline düşen ilahiyatçı bir Müslüman esir vasıtasıyla 12 bin Peçenek'in Müslüman olduğunu ve kendilerinin iki misli olan eski dinlerine mensup Peçenekleri mağlup ettiklerini onlardan sağ kalanlarında Müslüman olduğunu kaydetmektedir. Yine XII. yüzyıl müelliflerinden Gırnati⁵⁴ de Peçeneklerin büyük kısmının Müslüman olduğundan bahseder⁵⁵.

Bu büyük zaferden sonra Bizans elindeki 10.000 civarındaki esirin büyük bir kısmını Bulgaristan'a Vali Vasili Monoh'un yönetimi altına yerleştirdi. Geri kalanlar da Niş ile Sofya arasındaki düzlük arazi ile Makedonya'da İştıp ve Köprülü arasında kalan yerlere yerleştirildi. Böylece Peçeneklerden büyük bir grup Bulgaristan'da yerleşik hayata geçti. Ancak Peçeneklerin Balkanlara ilk iskânının 1046-1047 yıllarında gerçekleştiği anlaşılmaktadır⁵⁶.

Turak ve arkadaşları kısa bir süre sonra Tuna boyundaki yurtlarına döndüler, yeniden mücadeleye başlayarak Bizans ordusunu yenip 1049'da Edirne'ye kadar ulaştılar. Kuman/Kıpçak baskısı ile Tuna boylarına gelen ve bu sırada (1064-1065) Tuna'yı geçerek Balkanlar'da geniş ölçüde bir yağma akınına girişen Uzlari (Oğuzlar) dağıtan Peçeneklerin bir bölümü ile geride kalan ve Makedonya ile Balkanların diğer bazı bölgelerine yerleştirilen Uzlari; Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in Malazgirt'e getirdiği orduda yer aldılar. Ancak bunlar savaş başlamadan önce Alp Arslan'ın ordusuna katıldılar. Malazgirt zaferinden sonra (26 Ağustos 1071) Bizans ülkesinde dirlik ve düzenliğin bozulmasından faydalanan Peçenekler 1078 yılında Kuman/Kıpçaklarla birlikte Edirne'yi ikinci defa kuşattılar. 1086'da Bogomillerin

⁵³ Yücel, *Peçenekler*, s. 493-496; Mualla Uydu Yücel, "X-XI. Yüzyıl Türk Tarihinde Edirne", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011, Bildiriler Kitabı*, Edirne, 2012, s. 11-12.

⁵⁴ Edu Hamid Muhammed El-Gırnati 1114-1169 yılları arasındaki seyahati sırasında gezip gördüğü yerleri ve duyduklarını yazdığı seyahatname türündeki eserinde Karadeniz'in kuzeyindeki ve kuzeybatısındaki Peçenek ve Kuman gibi Türk boylarını ifade etmek için Başkırt ifadesini kullanmıştır. (Ebu Hamid Muhammed El-Gırnati, *Gırnati Seyahatnamesi*, Haz. Fatih Sabuncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011)

⁵⁵ Gumilev, *Eski Ruslar*, s. 340; Ebu Hamid Muhammed El-Gırnati, *a.g.e.*, s. 199-200.

⁵⁶ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 44; Yücel, *Peçenekler*, s. 496.

Filibe'deki ayaklanmasını desteklediler. Ertesi yıl Macarlarla birleşip Bizans topraklarına girdiler ve Lüleburgaz'a kadar ilerlediler. Bizans her ne kadar Peçenekleri geri çekilmeye mecbur bıraktıysa da Silistre yakınlarında onlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Peçenekler Trakya ve Makedonya'yı baştanbaşa geçtiler.⁵⁷ Peçeneklerin gücünü bilen İzmir Beyi Çaka, onlarla bir dostluk antlaşması imzaladı. Buna göre müttefikler birlikte hareket ederek Bizans hâkimiyetine son vereceklerdi. Bu maksatla Peçenek kuvvetleri aşağı Meriç kıyısında toplandı (Mart-Nisan 1091), fakat Çaka Bey hareket etmekte gecikti. Bizanslılar bundan faydalanarak müttefiki Kuman/Kıpçaklar ile birlikte Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğrattılar (29 Nisan 1091). Anna Comnena'ya göre ancak küçük bir Peçenek topluluğu bu savaştan sağ kurtulabildi. Daha önemlisi bu yenilgiden sonra Peçeneklerin siyasî ve askerî bir güç olarak önemleri kayboldu. Bununla beraber Peçenekler, Tuna boylarında zayıf bir durumda da olsa varlıklarını sürdürdüler ve Bizans topraklarına zaman zaman akınlarda bulundular. Bu akınlara sonuncusu 1197'de yapılmıştı. Ardından Peçeneklerden bir kısmı Macaristan'a giderek X. yüzyılda oraya göç etmiş olan diğer Peçeneklere katıldılar. Macar araştırmacılarına göre bu ülkede yurt tutmuş olan Peçeneklerden epeyce yer adı bugüne ulaşmıştır. Bir kısım Peçenek zümresi Kuman/Kıpçaklara bağlanmış birçok Peçenek grubu da eski yurdunda yaşayarak Bizans Devleti'nin hizmetine girmiştir⁵⁸.

Günümüzde Bulgaristan'daki bazı etnik toplulukların Peçeneklerin soyundan geldiğine dair iddialar da mevcuttur. Peçeneklerin tarihi kaynaklarda zikredilen Bulgaristan'da iskân edildikleri bölgelere bakıldığında bu iddiaların kuvvetle muhtemel olduğu da görülebilir. İrecek ve bazı araştırmacılara göre Sofya bölgesindeki Şop Bulgarları ve Yunan Makedonyasındaki Meglona Ulahları Peçenek Türklerinin bakiyeleridir⁵⁹. Niş ve Tuna arasına yerleşen Peçeneklerin o bölgede etnik değişikliklere sebep olduğu da anlaşılmaktadır. Y. Hamzaoğlu, XI.-XII. yüzyılların bazı seyyahlarının söz konusu topraklarda "İskyt" halkının sünnet olmuş haydutlarından söz ettiklerini aktarmıştır. Yine Niş ve Tuna Irmağı arasındaki halkın

⁵⁷ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 116; Sümer, *Peçenekler*, s. 214; Pavlov, *Buntari*, s. 144-145.

⁵⁸ Sümer, *Peçenekler*, s. 214.

⁵⁹ Rasonyi, *Tuna*, s. 64.

Müslüman olduğunu belirterek, Vilhelm Tirski'yi referans göstermiş ve bu halkın Peçenek Türkleri olduğunu yazmıştır⁶⁰.

4. Uzlar

Büyük Oğuz boylarının batı kısmını teşkil eden bölümü 870'lerden sonra Karadeniz'in kuzeyine geldi⁶¹ ve IX. yüzyılın ortalarında Rus yıllıklarında Tork, Torky, Toruky, Türk, Torkman; Bizans kaynaklarında ise Uz olarak anıldı⁶². Bunlara Ruslar tarafından "Torki" denildiği için de "Türk" adının en çok yayıldığı Türk boyunun işte bu Uzlar olduğu anlaşıldı⁶³. Rus yıllığında Rus Knezi Vladimir'in İtil Bulgarları üzerine yaptığı 985 tarihli sefere Torkların da katıldığı ve Bulgarları yendikleri bilgisi mevcuttur⁶⁴. Uzlar önce Peçenekleri İtil ötesindeki yurtlarından kovdu, sonra da bölgeyi işgal ederek batıya geçtiler. Rus yıllıklarında Uzlara ait ilk kayıt ancak 1055 yılına aittir. 985 tarihinden itibaren kuzey Rusya'da Suzdal-Rostov bölgesinde Uzların bulunması nedeniyle, bu Oğuz zümresinin hareket sahasının Orta İtil'in batısından Sura ve Oka ile Ten nehrine kadar uzanmış olması muhtemeldir. Uzların Rus bozkırlarını rahatsız etmesi neticesinde Rus knezleri toplanarak Uzlara karşı harekete geçtiler. Yıllıklara göre Uzlar Ruslara karşı koyma cesaretini gösteremeyerek Tuna istikametine çekildiler. 1065 yılında Bizans ve Bulgar mukavemetini kırarak Tuna'yı geçtiler ve Peçeneklerin arkasından Trakya ve Makedonya'yı yağmaladılar⁶⁵. Ancak birdenbire başlayan soğuklar onlar arasında salgın bir hastalığın çıkmasına neden oldu. Dağınık bir halde bulunan Uzları bu hastalık zayıflatınca, bu duruma bir de eski düşmanları Peçeneklerin ve yerli halkın saldırıları da eklendi ve böylece büyük zayıflatlar vererek güç ve etkinliklerini kaybettiler⁶⁶.

Uzların Tuna'yı geçerek Bulgaristan'a girişleri ve sonrasında yaşananlar Bizans tarihçisi Attalites'in eserinde ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Muhtemelen

⁶⁰ Yusuf Hamzaoglu, *Balkan Türklüğü*, C. II, Logosa, Üsküp, 2010, s. 415.

⁶¹ Taşagül, *Çin Kaynaklarına Göre*, s. 94.

⁶² Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 46.

⁶³ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda*, s. 65.

⁶⁴ Letopis po İpatskomu spisku, Arheografičeskoy komisi, Petersburg, 1971, s. 56.

⁶⁵ Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 46-47; Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda*, s. 66.

⁶⁶ Faruk Sümer, "Oğuzlar", *TDVİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 311.

1064 yılında Uzlar ağaç gövdelerinden oyulmuş kayıklarla, içine saman doldurulmuş deri tulumlarla Tuna'yı geçtiler. Bulgarlar ile o sırada bölgenin Bizanslı komutanları onların geçişlerini engellemek istedilerse de yenildiler. Magistros rütbesi taşıyan Bizanslı komutan Botaneiates yiğitçe savaşmasına rağmen onlara esir düşmekten kurtulamadı. Bu olaydan sonra Uzlar tüm bölgeye sel basar gibi yayıldılar. Kaynaklarda onların içinde eli silah tutabilecek insan sayısının altı yüz bine yakın olduğu kayıtlıdır⁶⁷.

Bu şekilde Bulgaristan'a giren Uzların burada istediklerini bulamadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü daha önce Peçenekler tarafından harap edilmiş Bulgaristan'da kalabalık Uz grupları için ganimet elde etmek bir yana yeterli yiyecek bulmak bile mümkün olmadı. Bunun üzerine Uzlar, Selanik, Makedonya, Trakya ve hatta İstanbul surları önlerine kadar akınlarda bulundular. Ancak Uzların başlarına gelen felaketler çok büyük zayıflar vererek geri dönmelerine sebep oldu. Uzların elinden kurtulmayı başaran Bizanslı komutanlar da onların uğradığı felaketin ne denli büyük olduğunu teyit etmektedir. Bu haberlere göre Uzların başbuğu, yanındaki bir kısım Uzla Tuna boyundaki Bizans yöneticilerinin kendisine verdiği tavsiyeye uyarak gemilere binip nehri geçerek memleketine döndü. Bunların büyük bir kısmı vebadan, bir kısmı açlıktan perişan ve yarı ölü hale düşerken, bir kısmı da yanındaki Bulgar ve Peçenekler tarafından yenilerek kılıçla veya atlarının ayakları altında veya kendi arabalarının altında çiğnenerek tamamen yok edildiler. Başbuğları ancak çok az sayıdaki adamıyla bin bir güçlkle Tuna'nın kuzeyine geri dönmeyi başarabildi⁶⁸.

Uzların sağ kalanları Bizans tarafından Balkanların muhtelif yerlerine ve bilhassa Makedonya'ya yerleştirildiler. Bizans hizmetine giren bu Uzlar üstün savaşçı yetenekleri dolayısıyla Bizans Ordusu'nda görev aldılar. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi Bizans hizmetine giren Uzlardan bir kısım Peçenekler ile 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların saflarına katıldılar⁶⁹.

⁶⁷ Attaleiates, *Tarih*, s. 92; Mualla Uydu Yücel, "Uzlar (Oğuzlar)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 537; D. E. Eremeev, *Etnogenez Turok (Proishojdenie i Osnovnie Etapi Etničeskoj İstorii)*, İzdatelstvo Akademii na Nauk SSSR, Moskova, 1971, s. 64.

⁶⁸ Yücel, *Uzlar*, s. 538-539.

⁶⁹ Sümer, *Oğuzlar*, s. 311.

Uzlar XIII. yüzyıl başlarında Bulgaristan'da tekrar görüldüler. 1060'lı yıllardaki akınlarından sonra yukarıda da zikredildiği gibi bir kısmı Bizans hizmetine girmişti. Ancak bazı Uz grupları da Güney Rusya'ya dönerek Rus knezlerinin hizmetine girip sınır boylarına yerleştirilmişlerdi. Moğolların 1224 Kalka Savaşı'nda birleşik Rus-Kuman/Kıpçak ordusunu yenmesi üzerine Rus sınır boylarında yaşayan Uzlar aileleri ile beraber kitleler halinde göç ederek Dobruca'ya yerleştirildiler. Günümüzde Bulgaristan sınırları içinde bulunan Silistre, Kavarna, Balçık ve Varna gibi şehirlere yerleşen Uzlar dillerini ve milliyetlerini devam ettirmeyi başardılar⁷⁰.

Görüldüğü gibi Peçenekler gibi Uzlar da Bulgaristan'da kalabalık gruplar halinde bulunmuşlardır. Ancak onların buradaki etkinlikleri kısa süreli olmuştur. Başlarına gelen felaketlerden sonra hayatta kalanların bir bölümü Tuna'nın kuzeyine geçerken bir kısmı da Bizans hâkimiyetinde kalıp Bulgaristan'ında içinde bulunduğu bölgelere yerleştirilerek asker olarak hizmete alınmışlardır.

B. Bulgar Türkleri ve I. Bulgar Devleti

1. Ogurların (Bulgar Türkleri) Menşei ve Balkanlara Gelişi

Hun Kağanlığının yıkılmasından sonra, dağılan Hunların bir kısmı Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır alanlara geri çekilerek, İç Asya'da başlayan kavimler göçü neticesinde hareket eden Şaragur, Ogur ve Onogur boyları ile birleştiler ve daha sonra V. yüzyılda Doğu Avrupa'da görüldüler. Bugünkü Bulgaristan'a ismini veren "Bulgar" kelimesi Atilla'nın oğlu İrnek'le birlikte Orta Avrupa'yı terk edip doğuya gelen Hunların Karadeniz sahillerinde diğer bir Türk boyu olan Ogurlarla karışmaları sonucu ortaya çıktı. Bulgar ve Onogur boy adları V-VI. yüzyıllarda Avrasya bozkır bölgesinin batı kısmında ortaya çıkan ve Türkçe konuştukları kesin olarak bilinen ilk toplulukların (Şaragur, Ogur, Onogur, Kutrigur, Utigur, Bulgar) adıdır⁷¹. Macar Türkologu Gyula Németh'e göre "Bulgar" kelimesi Türkçe olup karışmak anlamına

⁷⁰ Yücel, *Uzlar*, s. 540.

⁷¹ Istvan Zimony, "Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 606. Bulgarların erken tarihleri ve Balkanlara gelişleriyle ilgili bkz. Plamen S. Tsvetkov, "Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni", Çev. Osman Karatay, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. II, Ankara, 2002, s. 603.

gelen “bulgamak” fiilinden türemiştir⁷². İtil Bulgarlarının bakiyesi olan Kazan Tatarları *bolgat-karıştırmak*, *bolga-bulamak* ve *bolganış-bulanık* sözcüklerini halen kullanmaktadır⁷³. Bulgar Türklerinin anayurdu, İsa’nın doğumu sıralarında Orta İtil ve Kama çevresi, M.S. II. yüzyılda İtil ve Ural (Yayık) nehirleri civarındır. M.S. III. ve IV. yüzyıldan itibaren Bulgar Türklerinin Kafkasya’ya doğru kaydıkları anlaşılmaktadır⁷⁴. 630’da Türkistan’da Kök-Türk Kağanlığının fetret dönemine girmesinden sonra Bulgarlar da Hazarlar gibi Kök-Türk boy birliğinden ayrılarak Büyük Bulgar Devleti’ni kurdular. Devletin kurucusu Başbuğ Kourt (Kurt) idi. O’nun sülalesi Motun’dan beri Hun tanhuları yetiştiren ünlü Tu-ku ailesine dayanıyordu. Kurt’un dağınık Ogur boy birliklerini birleştirerek siyasi teşkilat meydana getirdiği ülkesine “Büyük Bulgarya” denmekteydi. Ancak Büyük Bulgar Devleti’nin ömrü uzun olmadı. Han’ın ölümünden sonra, komşuları olan Hazarların baskıları neticesinde devlet parçalandı. Hazar baskısı neticesinde yıkılan Bulgaristan Kubrat’ın beş oğlu Batbayan, Bezmer, Asparuh, Kotrag ve Altsek (Alçak) arasında paylaşıldı. Bu paylaşım, Asya içlerinden gelen Hazarların ilerleyişini daha da kolaylaştırdı. Çoğunluğunu Otuz-Ogurların teşkil ettiği bir grup kuzeye doğru çekilirken, Kubrat’ın oğullarından Batı-Bayan, Hazarlara tabi olarak, Macarların ve On-Ogurların başında Kafkasya’da kaldı. Kafkaslarda kalanlar şimdiki Karaçay-Balkarların atalarının bir kısmını teşkil ettiler. Daha sonra Batı Bayan’ın küçük kardeşi olan Asparuh kalabalık Bulgar kitleleri ile Tuna’ya yöneldi ve Balkanlara gelerek elverişli toprakları zapt etti⁷⁵. Batıya Bulgarların üç kolu gitti. Asparuh idaresindekiler, bugünkü Bulgaristan’ı ve Kuber idaresinde Makedonya’ya gidenler ise şimdiki Sırbistan’ı kurdular⁷⁶.

⁷² Ayşe Kayapınar, “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 630. Köken itibarıyla bir Türk boyu olan ve anayurtları Tarbagatay Dağlarının kuzeyindeki Kobdo ve Semipalatinsk (yedi çadır, yedi boy) bölgesi olan Ogurlara dayanan Bulgarlar bu adla ilk defa 482 yılında Bizans İmparatoru Zenon’un Ostrogot Kralı Theodorik’e karşı yardım talebi ile ilgili olarak kaynaklarda geçmektedir (Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 630). Bulgarların kökeni hakkında ayrıca bkz. Kazi T. Layponov, İsmail M. Miziyevev, *Türk Halklarının Kökeni*, Çev. Hatice Bağcı, Selenge Yay., İstanbul, 2008, s.124-129.

⁷³ *Tatarca-Törekçe Suzlek*, Kazan 1997, s. 54.

⁷⁴ Géza Fehér, *Bulgar Türkleri Tarihi*, (Çev. Bir heyet tarafından Macarcadan Türkçeye çevirisi yapılmıştır.) TTK Yay., Ankara, 1999, s. 15.

⁷⁵ Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 71.

⁷⁶ Osman Karatay, *Türklerin Kökeni*, Ankara, 2011, s. 43.

2. I. Bulgar Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi

Kurt'un oğullarından Bat-Bayan Hazarlara tabi olarak, Macarların ve On-Ogurların başında Kafkasya'daki yurtlarında kaldı. Bizans'ın kuzey komşusu haline gelen Bulgarlar, Bat-Bayan'ın küçük kardeşi Asparuh idaresinde kalabalık Bulgar kitleleri ile birlikte Tuna'ya Balkanlar'a yöneldi ve bu bölgedeki elverişli toprakları ele geçirerek 681'de Tuna Bulgar Devleti'ni kurdu⁷⁷. Devletin başkenti Şumnu yakınlarında, Aboba köyü civarında bulunan Pliska idi⁷⁸.

Asparuh, Büyük Bulgar Devleti'nin kurucusu Kubrat Han'ın beş oğlundan üçüncüsüydü. Babasının ölümünden sonra, Asparuh, ağabeyi Bat-Bayan Han'a kısa süre bağlı kaldıktan sonra kardeşler arası mücadeleler ve Hazar saldırıları neticesinde Özü, Turla (Dinyester) ırmaklarını geçerek Güney Besarabya'ya geldi⁷⁹.

Başlangıçta Bizans'la dostâne ilişkiler içinde bulunan Asparuh önderliğindeki Bulgarlar, Hazarlardan kaçmak ve yeni yerleşim alanları bulmak amacıyla Bizans sınırlarına saldırılarda bulunmaya başladılar. Ancak bu dönemde Arap saldırılarıyla uğraşan Bizans bu coğrafyaya gerekli dikkati veremedi. IV. Constantinos 680 yılında büyük bir deniz ve kara gücü toplayarak Bulgarları topraklarından çıkarmak için Tuna'nın ağzındaki Oglos denilen bölgeye geldi. Bulgarlar, bataklıklara saklanarak açıkça savaşımadılar, bu doğal şartlara alışık olmayan Bizans birlikleri dağıldı, böylece Bulgarlar Tuna'yı geçerek Varna bölgesine geldiler. Gelişmelere engel olamayan Bizans İmparatoru 681 yılında Asparuh ile bir barış antlaşması imzaladı. Buna göre Tuna ve Balkan dağları arasındaki bölgeyi kapsayan Eski Moesia eyaletinde bir Bulgar devleti kurulmuş oldu. Bu da Bizans

⁷⁷ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", Der. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Karam-Vadi Yay., Ankara, 2006, s. 107; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984, s. 190-191. Tuna Bulgarlarının konuştuğu dilin günümüzdeki tek temsilcisi Çuvaşçadır. Tuna Bulgarlarının konuştuğu dil ve Tuna Bulgarlarından kalma Türkçe yazıtlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Talat Tekin, *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yay., Ankara, 1987, s. 33-60.

⁷⁸ Geza Feher, *Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri*, Ankara, 1986, s. 17.

⁷⁹ Ali Ahmetbeyoğlu, "Yurt Tutan Hükümdar Asparuh Han ve Tuna Bulgar Devleti'nin Kuruluşu", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya, 2007, s. 395.

devletinin kendi toprakları üzerinde bağımsız bir Bulgar devletini tanımış olduğu anlamını taşımaktaydı⁸⁰.

Kurulduğu andan yıkıldığı tarihe kadar geçen zamanda Bizans ve özellikle Balkan coğrafyasında önemli bir rol oynayan I. Bulgar Devleti'nin tarihini başlıca iki safhaya ayırmak gerekir. Bunlardan ilki ‘‘Hristiyanlık Öncesi Bulgar Devleti’’, ikinci ise ‘‘I. Bulgar Devleti'nin Hristiyanlık Dönemi’’.

Hristiyanlık öncesi I. Bulgar Devleti'nin hükümdarlar listesi şu şekildedir: Asparuh Han (640-700), Tervel Han (700-718), Sever Han (718-754), Kormisoş Han (754-756), Vineh (756-761), Telets Han (761-764), Sabin Han (764-766), Umar Han (Temmuz 766-Ağustos 766), Toktu Han (766-767), Pagan Han (767-768), Telerig Han (768-777), Kardam Han (777-802), Krum Han (802-814), Omurtag Han (814-831), Malamir Han (831-836), Presyan Han (836-852)⁸¹.

I. Bulgar Devleti'nin Hristiyanlık dönemi hükümdarları ise: Knez Boris (852-889), Vladimir Rasate (888-893), Çar Simeon (893-927), Çar Petro (927-969), Çar II. Boris (969-971), Çar Samuil (977-1018)⁸².

Asparuh'tan sonra Dulo ailesine mensup ve Asparuh'un oğlu olduğu düşünülen Tervel Han Bulgar Devleti'nin başına geçti. Tervel Han zamanında Tuna Bulgar Devleti, Bizans Devleti'nin dâhili meselelerinde belirleyici bir konuma geldi. Bizans'ta tahttan indirilen II. Justinianus, Kırım'a sürgün gönderilip oradan kaçtığında Tervel Han'a sığındı ve ondan tekrar tahta geçmek için yardım istedi. Bu talebi kabul eden Tervel, ordusuyla İstanbul üzerine yürüdü, tahtta olan II. Tiberios'un (698-705) kaçması üzerine İstanbul'a girdi ve II. Justinianus'un imparator olmasını sağladı. Tervel Han'a İmparator bir şükran ifadesi olarak *Ceasar* unvanını verdi. Ayrıca Tervel Han'a çok kıymetli hediyeler sunarken; Burgaz Körfezi'ne inen Balkan Dağları'nın doğu eteklerinde Zagora adında küçük fakat önemli bir bölgeyi Tuna Bulgar Devleti'ne bıraktı. Bunun yanında IV. Constantinos (668-685) zamanında Bulgarlara

⁸⁰ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara, 2011, s. 117-118; Alexandru Madgearu, *Byzantine Organization on the Danube, 10th-12th Centuries*, Leiden Boston, 2013, s. 7-13; Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 631.

⁸¹ Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 632.

⁸² A.e., s. 632.

ödenen vergiyi tekrar ödemeyi kabul etti. Böylece Bizans Devleti bir kez daha Tuna Bulgar Devleti'ni resmen tanımış oldu⁸³.

II. Justinianus'un 712'deki ölümünden sonra Bulgar Devleti ile Bizans'ın ilişkileri bozulmaya başladı. Tervel Han, hiçbir direnişle karşılaşmadan Trakya bölgesini bir baştan diğer başa yağmalayarak İstanbul'a yaklaştı. Tervel Han ile III. Teodosius arasında, iki devlet arasındaki sınırları belirleyen bir barış antlaşması yapıldı. Böylece; iki devlet arasındaki sınır, Kuzey Trakya'dan başlayarak Edirne-Filibe yolunun Meriç Nehri ile kesiştiği hat oldu⁸⁴.

Geza Feher'e göre Tervel Han'dan sonra 718-736 yılları arasında VII. yüzyılda zuhur eden Bulgar Türk Hanları isim listesinde unutulmuş bir han hüküm sürmüştür. Bu ismi bilinemeyen handan sonra Dulo sülalesinin son hanı olan Sevar Han 736-740 yılları arasında hâkimiyet kurdu. Onun halefi Vokil sülalesinden Kurmuş ise 740-756 yılları arasında hüküm sürdü. Ancak bu dönemlerde Bizans ile ilişkiler bozuldu. İmparator Constantinos Koprominos (741-775) Arap tehdidini uzaklaştırdıktan ve tahtını sağlamlaştırdıktan sonra Bulgarlara karşı taarruza geçti. Önce Trakya'da kaleler inşa etti ve sınırlara da Ermenileri ve Suriyelileri yerleştirdi. Bu durum üzerine Bulgar Türkleri Trakya'ya akın düzenledilerse de mağlup oldular ve barış istemek zorunda kaldılar⁸⁵.

Kurmuş'in halefi ve oğlu Sevinek (listede Vinek olarak geçmektedir: 756-761) 759 yılındaki bir savaşta Bizanslıları ağır bir yenilgiye uğratarak İmparatorun perişan bir halde ricat etmesini sağladı. Bizans bu yenilgi üzerine Slav meselesini kaşımayı tercih etti ve Bulgar sınırları içinde durumdan rahatsız olan 208 bin kişilik bir kitleyi Bizans topraklarına göç ettirerek Sakarya Havzası'na yerleştirdi. Bu durum Bulgar Türkleri için önemli bir insan kaynağı kaybına neden oldu, durumdan rahatsız olan bir hizip Sevinek Han ve maiyetini öldürerek yerine Ugain sülalesinden Teletz Han'ı (761-764) getirdi⁸⁶.

⁸³ Ali Ahmetbeyoğlu, "Tuna Bulgar Devleti Bizans Münasebetleri", *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. I, Sakarya, 2013, s. 138; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 133; Madgearu, *Byzantine*, s. 11.

⁸⁴ Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 143; Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 632.

⁸⁵ Feher, *Bulgar Türkleri*, s. 50.

⁸⁶ Osman Karatay "Tuna Bulgarları", Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, *Doğu Avrupa Türk Tarihi* Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 281-282.

Teletz Han döneminde Bizans İmparatoru V. Constantinos Bulgarlar üzerine bir sefer daha düzenledi (763). Bulgarların ağır kayıplar vermesi üzerine Teletz'e karşı bir ayaklanma çıktı. Bu kargaşada Teletz Han hayatını kaybederken meydana gelen taht mücadelelerinden devlete eski gücünü kazandıracak olan Telerig Han galip çıktı. Telerig Han, daha sonra bilinmeyen bir nedenle Bizans'a sığındı ve burada Hristiyanlığı kabul ederek bir Bizans prensesi ile evlendi⁸⁷. Telerig Han'dan sonra tahta çıkan Kardam Han ülkedeki iç durumu düzeltti. Bu durum dış siyasette de etkisini gösterdi ve Makedonya'da yaşayan Slavları Bulgaristan'a iltihak etmek üzere harekete geçildi. Kardam'ın ordusu Stuma'da görüldü, Bizanslılar 791 ve 792'de taarruz teşebbüsünde bulundularsa da yenildiler. Hatta Kardam Bizans İmparatorluğu'ndan eskiden alınan vergiyi yeniden alma hevesine düşerek 796'da İmparator VI. Constantinos'dan yıllık vergi talebinde bulundu ve verilmediği takdirde Trakya'yı tahrip ile tehdit etti⁸⁸.

IX. yüzyılda Krum Han ile birlikte Bulgar devletinin yükselişi ve topraklarının genişleme dönemi başladı. Henüz hükümdarlığının ilk yıllarında dikkatini kuzey batı yönüne çevirdi ve Avar kalıntılarını ortadan kaldırarak Macaristan'ın doğusu ile Transilvanya bölgesine doğru genişledi. Krum Han kısa zamanda Bizans'ın kurduğu Burgaz, Edirne, Filibe müstahkem hattını geçerek yarımada içlerinde Bizans'ın son kalesi olan Serdika'yı kuşattı. Serdika'nın ele geçirilmesi Bulgarlara Slav Makedonya'sı için Ustruma ırmağı yolunu açmış oldu. Buradaki Slavlar üzerinde sömürü politikasını sürdürme amacıyla olan Bizans İmparatoru Bulgaristan üzerine yürüdü. I. Nikephoros'u 811 yılında ağır bir yenilgiye uğrattı ve imparator da dâhil birçok komutan öldürüldü⁸⁹. Krum Han'ın ordusu iki yıl sonra 17 Temmuz'da İstanbul'a kadar geldi. Birkaç günlük başarısız bir kuşatmadan sonra şehrin etrafını yakıp yıktı, imparatora anlaşma önerisinde bulunduyorsa da bu teklifi kabul görmedi. Krum Han İstanbul'u almak maksadıyla tekrar harekete geçtiği 13 Nisan 814 tarihinde aniden ağzından ve burnundan kan gelmesi sonucu hayatını kaybetti⁹⁰.

⁸⁷ Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 633.

⁸⁸ Feher, *Bulgar Türkleri*, s. 51-52.

⁸⁹ Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bulgarskata Dırjava prez Srednite Vekove: Pirvo Bulgarsko Tsarstvo* T. I, Sofya, 2002, s. 247-260; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 182.

⁹⁰ Zlatarski, *a.g.e.*, s. 281.

Devletin sınırlarını bir hayli genişleterek dışarıda oldukça büyük bir başarı sağlayan Krum Han'ın idari yapılanması da oldukça ilginçtir. VIII. yüzyıldaki iç çekişmelerde Slav faktörü büyük önem kazanmaya başlamış, Bulgar ve Slav halkının çeşitli sahalardaki yakınlaşması artmıştı. Bulgar boyarların devlette efendilik eğiliminde olmaları ve eş zamanlı olarak Slavların etkisinin de artması sonucu eşit haklar talep etmeleri ilişkilerin günden güne gerginleşmesine yol açtı. Krum Han, bütün bu uyumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik bütünleştirici bir yasa çıkardı ve tüm toplumu buna uymaya zorladı. Bu durum her iki milletin de geleneksel hukukunu ortadan kaldırdı. Bu şekilde Bizans güdümünde olan Balkan Slavlarını da kazanmayı tasarlamıştı. Krum Han, cezalandırılmadan önce sanığın dinlenmesi, hırsızlara yardım edilmemesi, içkinin yasaklanması ve yoksullara yaşamlarını devam ettirebilecek kadar bir yardımın sağlanması gibi maddeleri içeren ve halkın tüm kesimlerine hitap eden bir yasayı uygulamaya koydu⁹¹. Krum Han'ın yasa koruyuculuğunun gerçek bir tarihsel temeli vardı. Halkın gereksinimlerine ve hukuk anlayışına yanıt verdi⁹². İlk zamanlar devletin üst düzey yöneticileri Ön-Bulgarlardandı. Kağan, yönetim ve diğer önemli mevkiler onların elindeydi. Slavlar kendi yerel knezleri tarafından yönetiliyor ve ayrı yaşıyorlardı. Onların önderliğinde ülkelerini savunuyorlar ve askeri seferlere katılıyorlardı. Sayılarının fazla olması ve yöneticilerinin önemli roller oynamaları neticesinde Bulgar hanlarından daha değerli hale geldiler. Ön-Bulgarlar ve Slavlar arasında genel devlet düzenlemeleri ve yasaları yoluyla bir köprü oluşturularak bağlılık ve bütünlük sağlandı. Krum Han'a kadar iki etnik grup da kendi eski kanunlarını uygulamakta ve infazları ona göre gerçekleştirmekteydi. Bu sebepten tüm toplum üzerinde devletin otorite kurması mümkün değildi. Farklı etnik grupların devlet yönetimiyle bağlantıları yeterli olmuyordu. Bu durum neticesinde itaat etmeleri zorlaşmıştı⁹³.

Krum yasasına ilişkin Lexicon Suidas⁹⁴'ta, yasanın tüm Bulgarlar için çıkarıldığına ilişkin bazı bilgiler yer aldı. Yeni yasa yerli halk, Slav ve Ön-Bulgarlar

⁹¹ Zlatarski, *a.g.e.*, s. 286-292.

⁹² S. S. Bobçev, "Kurum Han'ın Yasa Koyuculuğu", Çev. M. Türker Acaroğlu, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S. 10-11, 1981-1982, s. 150.

⁹³ Mihail Boev Andreev, v.d., *Etnografiya na Bulgariya*, T. I, Sofya, 1982, s. 186-187.

⁹⁴ X. yüzyılın ikinci yarısında derlenmiş bir sözlüktür. Suidas adının yazarın kendisinin adı olduğu kabul edilmektedir. Sözlükteki her bir makale telaffuzlarına göre alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Bulgar

arasındaki kanun farklılıklarını ortadan kaldırıyor. Krum kanunnamesi farklı etnik gruplar arasındaki farklı unsurları eritiyor ve tek Bulgar ulusal anlayışının doğmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamış oluyordu. En fazla nüfusa sahip olan Slavlar bu kanunlarla etkin roller üstlendiler. Etnik kimliğin oluşumu sürecinde önemli dönemlerden biri Omurtag Han dönemidir. Bu dönemde etnik sürece olumlu etki eden uygulamalar yürürlüğe kondu. Çeşitli devlet organları oluşturuldu ve teşkilatlandırıldı. O zamana kadar ayrı boylar halinde yaşayan halkın devletle olan ilişkilerini aristokrat yöneticiler sağlıyordu. Geçmişten miras kalan bu uygulamalar artık ihtiyaçlara uygun değildi. Aynı zamanda ayrılık ve itaatsizlik için bir risk teşkil ediyordu. Nitekim Omurtag zamanında Kuzey Bulgaristan topraklarında “Timoçan, Braniçev, Abodrit” adlı boyların yaşadığı coğrafyada böyle bir ayrılma girişimi yaşanmıştı⁹⁵.

Krum Han’la başlayan reformlar Omurtag Han zamanında zirveye ulaştı. Timoçin, Braniçev, Abodritlerin liderleri ve knezler tahtlarından indirildi, yerlerine doğrudan hana bağlı Bulgar yöneticiler tayin edildi. Bu müttefik yapının tasfiye edilmesi devlette yerel yönetimin ve farklı organların oluşmasına yol açtı. Omurtag Han zamanında siyasi ve idari alanda birçok ıslahat yapıldı. Başkent ve çevresindeki bölgelerde merkezi yönetim güçlendirildi. Doğrudan hana bağlı idari birimlerden biri kavkanlıktı. Sonra da askeri, idari ve diğer yönetim birimleri iç boyar olarak adlandırılan idari merkezler tarafından yönetilmeye başlandı⁹⁶.

Etnik yapıyı etkileyen faktörlerin başında idari düzenleme ve uygulamalar gelse de farklı etnik gruplar arasında yapılan evliliklerin de karışmada önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Örneğin Omurtag Han’ın iki oğlunun adı Slav kökenlidir. Biri Enravota veya Voin, diğeri Zvinitsa. Omurtag’ın eşinin Slav olduğu görüşü varsa da bunu ispatlamak mümkün değildir. Ancak bir gerçek var ki han da dâhil olmak üzere halkın büyük bölümünde karışık evlilikler yapılmıştır. Milli kimliğin oluşmasında Ön-Bulgarlar ile Slavların yaptığı evlilikler ve onları izleyen kuşakların etkisi olmuştur. Başlangıçta iki taraf arasında evliliklere az rastlanırken zamanla

tarihinin erken dönemiyle ilgili diğer kaynaklarda bulunmayan bazı bilgiler yer almıştır. Ancak bunlardan bazıları efsanevi karakterdedir. Kaynak olarak eski leksikolog, düşünür ile çok sayıda diğer antik ve Bizans dönemi yazarlarından yararlanmıştır. (GIBI, T. 5, BAN, Sofya, 1964, s. 308).

⁹⁵ Andreev, *a.g.e.*, s. 187.

⁹⁶ *A.e., a.y.*

oldukça yaygın bir hal almıştır⁹⁷. Krum Han'dan sonra tahta geçen oğlu Omurtag, Bizans İmparatorluğu ile hemen bir barış yaparak 30 yıl süreyle geçerli bir ticaret antlaşması imzaladı. Böylece Bulgar Devleti'nin İstanbul seferi nedeniyle uğradığı maddi kaybı gidermeye yönelik pozitif bir adım atmış oldu. Bu arada, Frank Devleti ile de iyi ilişkiler tesis etmeye çalıştıysa da bir karşılık alamayan Omurtag, Sava-Drava havzasını ele geçirdi. Maroş ırmağı vadisindeki tuzlaları ele geçirip tekrar işleme yaparak devleti için büyük bir gelir kaynağı elde etmiş oldu⁹⁸.

Omurtag'ın ölümünden sonra, yerine oğlu Malamir geçti. Malamir, babasının dış siyasette barışçıl, iç siyasette de Hristiyanlık karşıtı politikasını sürdürdü, Filibe'yi Bulgar topraklarına kattı⁹⁹. Bu dönemle ilgili fazla bir bilgiye sahip değiliz¹⁰⁰.

Malamir'in halefi, ağabeyinin oğlu Presyan'dır. Presyan, Bulgar Devleti'nin topraklarına yenilerini katarak devletin sınırlarını genişletti. 837-838 yıllarında Bulgar ordusu Halkidiki yarımadasının batısına kadar ulaştı. Bu dönemde Bulgarlar ilk defa Macarlarla iyi ilişkiler kurdular¹⁰¹. Presyan Han dönemi ile Bulgar Devleti'nin Hristiyanlık öncesi dönemi kapanmıştır.

Tuna Bulgar Devleti'nde I. Boris'in iktidara geldikten sonra Hristiyanlığın Ortodoks mezhebini kabul etmiş olması devletin ve bu coğrafyanın kaderinde önemli bir dönüm noktası oldu. Hristiyanlık 864¹⁰² yılında kabul edildi. Bizans din adamları ilk olarak knez, knezin ailesi ve yakınlarını Hristiyan yaptılar. Daha sonra da devletteki tüm vatandaşları Hristiyan yapmak için köy ve yerleşim yerlerini gezdiler. Hristiyanlığın kabulünün çeşitli sebepleri vardır. Bir yandan feodalizme doğru yol alan devletin sosyal ve siyasi yönden gelişmesinde önemli bir rol oynarken, diğer yandan Hristiyanlık dininin kabulüyle devlet feodallerin üzerinde gücünü ve etkinliğini artıracaktı. Hristiyanlığı o dönemin Bizans ve Frank imparatorluğu gibi kültürel

⁹⁷ Andreev., a.y.

⁹⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Türk-Bulgarların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul, 1979, s. 107; Zlatarski, a.g.e., s. 309.

⁹⁹ Zlatarski, a.g.e., s. 336.

¹⁰⁰ Kafesoğlu, *Türk Bulgarların*, s. 107.

¹⁰¹ Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 635.

¹⁰² I. Boris'in Hristiyanlığı kabul ettiği tarihi 863 ve 865 olarak gösterenler de vardır. Bunun için bkz. Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bilgarskata Dırjava prez Srednite Vekove*, T. I/II, Akademichno İzdatelstvo Prof. Marin Drinov, Sofya, 2002, s. 30; Petir Mutaşçiev, *İstoriya na Bilgarskiya Narod*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1992, s. 139; Konstantin Meçev, "Pokristvaneto na Bilgarskiya Narod prez Devetiya Vek", *681-1948 İz İstoriyata na Bilgarskata Narodnost i Dırjava*, Pelikon Alfa, Sofya, 1993, s. 14; Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 636.

devletleri kabul etmişti. Devletin uluslararası arenadaki otoritesini de artırmasına katkı sağlayabilirdi. Hristiyan bir devlet olarak diğer Hristiyan güçler arasında uluslararası ilişkiler sahasında daha büyük bir rol oynayabilirdi. Bunun gibi iç ve dış nedenlere bağlı olarak Knez Boris ve çevresindekiler yeni dini kabul etme kararı aldılar. Boris İstanbul mu yoksa Roma kilisesine mi bağlı olacağı ile ilgili bir tereddüt yaşasa da sonunda Bizans kilisesini kabul etti¹⁰³. Hristiyanlık sosyal ilişkiler, dış politika ve uluslararası ilişkiler, maddi manevi kültürün gelişimi gibi birçok alanda Bulgar toplum hayatında önemli sonuçlar doğurdu. Hristiyanlığın kabulü bölgede bir millet olmak yolunda önemli bir adım oldu. Bunun sonucunda şu çıkarımlar tespit edildi. İlk olarak Hristiyan din adamları devlet yönetiminde etkinliklerini ve güçlerini artırdı. Devlet adamları Tanrının bir temsilcisi ve zuhuru olarak ilan edilmişlerdi. Bir Hristiyanın temel görevlerinden biri yöneticilere itaat etmek ve onların koydukları kurallara istisnasız uymaktı. İlk zamanlar devlete pozitif güç katacak bu durum Bizans tarafından gönderilen din adamlarının Grekçe konuşması ve halkla iletişim sağlayamaması neticesinde başarı kazanamadı. Ancak vaazlar Slav dilinde verilmeye başladığında durum değişti¹⁰⁴.

Hristiyanlık, Slavlar ve Ön-Bulgarlar arasındaki dini farklılıkların ortadan kalkması yönünde oldukça itici bir güç oldu. Tek bir dinin kabulü aynı gelenek ve ayinleri uygulamak suretiyle tek ve ortak bir bakış açısı yakalandı. İki toplum arasındaki ilişkiler ne kadar yakın da olsa Hristiyanlığın kabulüne kadar dinlerinin farklı oluşu onları birbirinden ayrı kılıyordu. Din o dönemde insanların görüşleri ve aralarındaki ilişkilerde önemli bir rol oynuyordu. IX. yüzyılın ortalarına kadar eski inançlarındaki uygulama ve ritüeller nedeniyle Ön-Bulgar ve Slavların birçoğu kendilerini tek bir halkın bireyleri olarak hissedemediler. Az ya da çok eski inançlarını terk etmeye, Hristiyanlık dini etrafında birleşmeye başladılar. Yemin, vaftiz, evlilik, cenaze, oruç, ayin gibi dini etkinlikleri Hristiyanlık esasına göre yapmak zorundaydılar. İnandıkları azizler ve kutladıkları dini bayramlar aynı olmaya başladı. Ancak bu değişim bir anda olmadı. Birçok kişi eski inançlarına bağlı kalarak, bu inançlarını Hristiyanlığa adapte etti. En fanatik olanlar eski dinlerini terk etmenin etnik

¹⁰³ Andreev, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁰⁴ *A.e.*, s. 189.

kimliklerini kaybetmek manasına geldiğini düşünerek knezin de içinde bulunduğu kişilere karşı şiddetle eski dini inançlarını korumak için mücadele ettiler ve isyan çıkardılar. Knez Boris inançlı savaşılarıyla isyanı bastırdı ve önderlerini ölümle cezalandırdı. Hristiyanlığın kabulü Ön-Bulgar ve Slavların asimilasyonu sürecini hızlandırdı¹⁰⁵.

Hristiyanlığa geçişle birlikte o zamana kadar Tek tanrı inancında olan Bulgarlar din değiştirmekle, kültürel olarak büyük bir değişim yaşadılar ve milli kültür öğelerinden hızla uzaklaşarak Slav- Bizans kültür çevresine girmiş oldular. Bu olayla birlikte Bulgar Türkleri hızlı bir Slavlaşma sürecine de girdiler. Slavca resmi dil oldu. Devlet üst düzey yöneticileri arasında Slavca konuşlmaya başlandı. Slav edebiyatı teşekkül edildi. Türk unvanları kullanılmaz hale geldi. Slavlarla Türkler eşit konumlarda bulunmaya başladılar. Türk ve Bulgarlar arasında evlilik ilişkilerinin artmasının da etkisiyle Slavların ülke içindeki etkileri arttığı sanılmaktadır. Slav kültürünün toplumu kaplaması neticesinde bir asır sonra Bulgarlar Slavca konuşan büyük bir toplum haline geldiler¹⁰⁶.

Kendisine vaftiz babalığı yapan Mikail'in adını alan Boris'in Hristiyanlığı kabulü ve Bizans'tan gelen misyonerlerin halka yoğun bir şekilde Hristiyanlık propagandası yapması, Bulgar boyarları arasında memnuniyetsizlik yarattı. Bir grup boyar Boris'e karşı genel bir ayaklanma başlattı. Ancak Boris bu ayaklanmayı çok kanlı bir şekilde bastırdı ve elli iki boyarı aileleri ile birlikte astırdı. Bizans devletinin amacı Bulgar kilisesini Grek bir piskoposun idaresinde İstanbul patrikliğine bağlamaktı. Boris Bizans'ın Bulgaristan'a nüfûz etmesinden çekindiği için Frank Kralı Germen Louis ile de bir ittifak yaptı. Bizans'ın papa ile olan rekabetinden yararlanarak Bizans'tan Bulgar kilisesinin bağımsızlığını tanımasını istedi. 870'de İstanbul'da yapılan kiliseler birliği toplantısında Bizans Ortodoks Patrikliği'ne bağlı bir Bulgar Piskoposluğu ihdas edilmesi kararı alındı. Böylece, Tuna Bulgar Devleti'nin Türklüğü sona ermiş oldu¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Andreev, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁰⁶ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 215; Kafesoğlu, *Türk Bulgarların*, s. 107-108; Mithat Aydın, "Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, Denizli, 2002, s. 121.

¹⁰⁷ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 215, 219; Kafesoğlu, *Türk Bulgarların*, s. 108; Aydın, *Tuna Bulgarları*, s. 121.

Boris, devleti uzun süre idare ettikten sonra, 889 yılında devlet yönetiminden çekilerek keşiş olarak bir manastıra kapandı. Yerine geçen oğlu Vladimir, babasının takip ettiği siyaseti bırakarak Hristiyanlaşmaya karşı olan Bulgar boyarlarının tarafını tuttu, hatta Hristiyanları takibe bile aldırdı. Ancak putperest bir isyan hareketine kurban giden Vladimir'den sonra yönetime kardeşi Simeon geldi¹⁰⁸.

Orta çağ Bulgar devletinin en büyük hükümdarı olarak tanımlanan Simeon tahta çıkar çıkmaz, Bulgar Devleti ile Bizans arasında, ekonomik sebeplere dayanan bir savaş yaşandı. Bizans İmparatoru IV. Leon, Bulgar mallarının pazarını İstanbul'dan Selanik'e nakletmiş ve gümrük vergisini de önemli oranda artırmıştı. Bulgar çıkarlarını zedeleyen bu durum karşısında Simeon, bu sorunu diplomatik yollarla çözmeı denediyse de bir sonuca varamadı ve iki devlet arasında savaş çıktı. Bu savaş neticesinde, Bulgarlar, Doğu Trakya'yı istila etti. Savaş sırasında Bizans, Özi ile Tuna ırmakları arasında yaşayan Macarlardan yardım istedi. Buna karşılık Bulgarlar da güney Rusya ovasında bulunan Peçeneklerle anlaştı. Simeon, Babaeski yakınlarında Bizans birliklerini 896 yılında bozguna uğrattı¹⁰⁹.

Bulgar Devleti'nin ekonomik ve siyasi olarak güçlenmesi Simeon'un kendisini Bizans imparatoru ile kıyaslar duruma gelmesine sebep oldu. 912'de VI. Leon öldükten sonra yerine geçen Aleksandros'a (912-913) elçiler gönderen Simeon 896 yılında iki devlet arasında imzalanan antlaşmanın maddelerinin uygulanmasını istedi. Red cevabı alan Simeon 918 yılı Ağustos aylarında, İstanbul önlerine kadar geldi. Zor durumda kalan imparator Simeon'a, “*basileos*” unvanını vermek zorunda kaldı. Böylece Simeon, Bizans imparatoru ile aynı seviyeye ulaşmış oldu. 923'te Edirne'yi ele geçiren Simeon, 927'de İstanbul'a sefer hazırlığı yaptığı esnada öldü¹¹⁰.

Çar Simeon'un seferleriyle Bulgar Devleti'nin sınırları kuzeyde Karpat dağlarına, güneyde Ege denizine, batıda Adriyatik kıyılarına, doğuda ise Karadeniz'e ulaştı. Böylece Bulgar Devleti, o döneme kadarki en geniş sınırlarına ulaşmış oldu. Balkanların en güçlü devleti haline gelen Bulgar Devleti'nin çarı Simeon, bazıları tarafından I. (Tuna) Bulgar Devletinin gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir¹¹¹.

¹⁰⁸ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁰⁹ *A.e.*, s. 238-239.

¹¹⁰ *A.e.*, s. 244-245; Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 637.

¹¹¹ Aydın, *Tuna Bulgarları*, s. 122.

3. I. Bulgar Devleti'nin Bizans Hâkimiyetine Girişi

Simeon'un oldukça geliştirdiği Bulgar Devleti, oğlu Petır zamanında içte ve dışta meydana gelen karışıklıklar sebebiyle sarsılmaya başladı. Devletin içinde, kardeşi İvan'ı çar yapmak isteyen boyarlar ve Petır'ın oğlu Mikhail ayaklandı. Dışarıda ise, Bulgar vesayetinde bulunan Sırlar ayaklanarak bağımsızlıklarını kazandı. Ayrıca bu dönemde 934 yılında başlayan Macar ve 943'teki Peçenek akınları da Petır'ı dışarıda uğraştıran diğer önemli sorunlardı. Bizans Devleti ise Bulgarlara karşı Kiev Rus knezi Svyatoslav ile ittifak yaptı. Svyatoslav, 968'de Kuzey Dobruca'da Bulgar ordusunu bozguna uğrattı. Rus knezi bunu Bizans İmparatoruna hizmet için değil, kendisine Tuna kıyısında bir egemenlik alanı kurmak için yapmıştı. Nitekim Petır'ın oğlu Boris'i makamından atarak Bulgaristan'ın hâkimi oldu. Bizans İmparatoru şimdiye kadarki zayıf düşmanı yerine daha kuvvetli ve daha tehlikeli bir düşmanın getirmiş olduğunu anladı. Bu durumu düzeltmek için de Bulgarlarla ittifak yapmaya çalıştı. Ayrıca Hristiyanlığa geçişten beri hızla kültürel olarak Bizanslılaşma yönünde bir değişim içinde olan Bulgaristan'da bu dönemde bu durum zirveye ulaştı. Siyasi başarısızlıklardan sonra Çar Petır dünyevi işlerden kendini soyutlayarak bir manastıra çekildi ve orada öldü¹¹².

Petır döneminin (927-969) önemli sosyal olaylarından biri de bölgede ortaya çıkan bir inanç akımıydı. Bogomilizm adlı bu inanç akımı Hristiyan halk arasında özellikle de köylüler arasında hızla yayıldı¹¹³. Bogomilizm, Bizans ve Balkanlar'da kilise, devlet, edebiyat, din ve folklor alanlarında etkili olmuş bir dini harekettir¹¹⁴. Bizans'ta bir din sapkınlığı olarak görülen Bogomilizm'in vaazcısı ve öğreticisi Basileios adlı bir keşişti¹¹⁵. Basileios Apostolos'lar (Gönderilmişler) dediği 12 havarisini de yanına alarak öğretilerini yaymaya başladı¹¹⁶. Bu yönüyle Hz. İsa'yı taklit ettiği fikri akla gelmektedir. Bogomiller düalist olup onlara göre kâinatta ruh ve madde olarak iki kaynak vardır. Bunlar; hayır ve şerdir. İnsanın ruhu iyilik kaynağı, görünen evren ve insan vücudu şer kaynağıdır. Vaftiz olmayı, şaraplı ekmek yeme ayinine

¹¹² Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 250, 271; Kayapınar, *Tuna Bulgar*, s. 637.

¹¹³ Dimitir Angelov, *The Bogomil Movement*, Sofia Press, Sofya, 1987, s. 29.

¹¹⁴ Kadir Albayrak, *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul, 2005, s. 16.

¹¹⁵ İoannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti* (Kitap XVII-XVIII), Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 169.

¹¹⁶ Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996, s. 507.

gitmeyi, nikâhı kabul etmezler, haça ve ikona saygı göstermezler, dini bayramları saymazlar. Ruhani iktidar temsilcilerine çok ağır sözler söyleyerek kilise nizamını reddederler. Bizans uzun süre Bogomilizm'in yayılmasını engellemek için mücadele etti¹¹⁷.

971 yılında başta başşehir olan Büyük-Preslav ve Silistre olmak üzere Kuzey Bulgaristan ve Trakya Bizans tarafından zapt edildi ve yönetim Svyatoslav'dan alındı. Çar II. Boris esir edildi, krala özgü simgeler söküldü ve kendisine magistros unvanı verilerek İstanbul'a götürüldü ve Bulgar patrikliği kaldırıldı¹¹⁸. Batı ve güney batı Bulgar toprakları bağımsızlığını korudu. Komita Nikola ve oğulları David, Moisey, Aaron ve Samuel hanedanlık yönetimlerini sürdürdü. İlk olarak Sredets başkentleri oldu, daha sonra da idare merkezini Ohrid'e taşıdılar. Petır zamanında Bogomillik yüzünden çıkan kargaşadan sonra dört boyar kardeşten en küçüğü Samuel yönetimi üstlendi, devletin sınırlarını genişletti ise de güçlü rakibi karşısında uzun süre dayanamayarak Sofya'nın 1001'de elden çıkmasına mani olamadı. Vidin, Üsküp ve diğer kaleler Bizans'ın eline geçti, 1014'te yapılan savaşta Bulgar ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı¹¹⁹.

Önce Samuel'in oğlu sonra da diğer bazı akrabaları bir süre daha direndiler ancak Basileus'un 1018'de Ohrid'e girmesiyle Bulgaristan tamamıyla Bizans hâkimiyetine girmiş oldu. İlk zamanlar tek bir eyalet gibi düşünülerek yönetildi ise de daha sonraları bu topraklar idari taksimata tabi tutularak, çeşitli Bizans eyaletlerine dâhil edildiler ve bunlara Bulgar temaları adı verildi. Güneybatı Bulgaristan toprakları Bizans'a en son dâhil edildi ve buradaki temaya Bulgar teması dendi. Bu şekilde de Bulgar adı bu yolla da olsa muhafaza edildi. Bugünkü Kuzey Bulgaristan ve Dobruca, Paristrion temasına dâhil edilirken, en kuzeybatı toprakları ile bugünkü Sırbistan toprakları ayrı bir Bizans eyaleti olan Sirmium (Srem)'a dâhil edildi¹²⁰.

İmparator Bulgaristan'ı müttefik bir ülke olarak bırakmayıp ikiye bölme ve yönetme yolunu seçti. Bulgaristan'a ölçülü ve saygılı davranarak Ohrid Patrikliği'ni

¹¹⁷ Angelov, *a.g.e.*, s. 10; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 250.

¹¹⁸ Zonaras, *a.g.e.*, s. 17-23; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 275.

¹¹⁹ Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bilgarskata Dirjava Prez Srednite Vekove: Pirvo Bulgarsko Tsarstvo*, T. 1, Çast 2, Akademično İzdatelstvo Prof Marin Drinov, Sofya, 2002, s. 704-790.

¹²⁰ Andreev, *a.g.e.*, s. 192-193.

baskı altına almasına rağmen başpiskoposluğun bağımsız olduğunu ilan etti; başpiskopos İstanbul patrikliğine değil hükümdarın kendisine karşı sorumlu tutuldu¹²¹.

Bizans hâkimiyetinde, Bulgar köylülerinin durumu günden güne kötüleşti, tarımda önceden uygulanmakta olan ayni vergi paraya çevrilince, bu durum köylüye önemli bir yük oluşturdu. Bizans'ın bölgede uyguladığı mali politikaların ve askeri yönden zayıflamış olmasının bir sonucu olarak Balkanlarda isyanlar baş göstermeye başladı¹²². Bulgar Çarı Samuel'in bir Macar prensesi ile evlenen oğlundan olan Petır Delyan¹²³ Bulgar halkının temelde ekonomik nedenlere bağlı olarak çıkardığı 1040'taki isyan hareketinin başına geçti. Bulgar halkının isyana destek vermesi için liderlerinin asil soydan olması önemliydi. Delyan hanedan soyundan olduğuna halkı inandırarak ayaklanmayı başlattı ve Bulgar halkı bağımsızlığını ilan ettiğini söyleyerek Bizans topraklarına saldırılar düzenledi. Bizans İmparatorunun saldırıya geçeceği sırada Samuel'in kardeşi Aaron'un Bizans sarayında bulunan oğlu Alusianos, Bulgaristan topraklarında gayri meşru bir liderin önderliğinde bir ayaklanma olduğunu duyarak harekete geçti ve gerçek varisin kendisi olduğuna halkı inandırarak yönetimi ele geçirmeye çalıştı. Halkın bir kısmı ona bir kısmı da diğerine inandığı ve poliarşi ortamı olduğu için iki taraf da anlaşmak zorunda kaldı. Alusianos anlaşmaya uymadı ve Delyan'ı tutuklattı. Böylece Bizans ordusunun karşısına çıkma işi Alusianos'a kaldı ancak imparatorla anlaşmak için haber göndererek Bulgar halkını başsız bıraktı¹²⁴. Bizans İmparatoru IV. Mikhael önce Sofya sonra da Arnavutluk-Sırbistan istikametinde ilerleyerek ayaklanmacıları tam bir yenilgiye uğrattı¹²⁵. Bozguna uğratılan Bulgar halkı tekrar imparatorluğun tebaası olmuş ve ayaklanma da boşa gitmiştir.

Böylece Bulgar Türklerinin teşkilatlandığı Tuna Bulgar Devleti 865 yılına kadar Türklük özelliğini korumuş, ancak bu tarihten sonra ve özellikle Hristiyanlığın kabulüyle birlikte hızlı bir Slavlaşma sürecine girmiştir. 1018 yılında da Bizans hâkimiyetine girerek tamamen ortadan kalkmıştır.

¹²¹ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul, 2008, s. 242.

¹²² A.e., s. 243.

¹²³ Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, G. Bell&Sons, London, 1930, s. 234.

¹²⁴ Mikhael Psellos, *Khronographia*, Çev. Prof. Dr. Işın Demirkent, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 62-65.

¹²⁵ Attaleiates, *a.g.e.*, s. 26.

R. J. Crampton’a göre, Tuna Bulgar Devleti iki temel sorun ile karşılaşmıştır. Birincisi kesin ve güvenilir sınırlara ulaşmak, ikincisi de V. yüzyıldan itibaren Balkanlara yerleşen Slavlar ile Bulgarların kaynaşma problemidir. Bulgarları Slavlardan ayıran en önemli özellik, çok sağlam bir askerî teşkilat, siyasi örgütlenme ve birlik kurma yeteneğidir¹²⁶.

¹²⁶ R.J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, Çev. Nuray Ekici, Jeopolitika Yay., İstanbul, 2007, s. 3-5.

İKİNCİ BÖLÜM

KUMAN/KIPÇAKLAR VE II. BULGAR DEVLETİ

A. Kuman/Kıpçakların Tarih Sahnesine Çıkışları ve Balkanlara Gelişlerine Kadarki Tarihleri

1. Kuman/Kıpçakların Menşei

Türk boylarından biri olan Kuman/Kıpçakların adı doğu kaynaklarında Kıpçak (Kıfçak) olarak geçmektedir. Doğusunda Kırgızların, batısında bazı Kıpçak boylarının bulunduğu İrtiş boyunda Kimek adlı bir boydan da bahsedilmektedir. Bu boyun, Oğuzların kuzeyinde, oldukça geniş bir sahaya ve batıda İtil veya Kama Nehrine kadar yayılmış olduğu bilgileri mevcuttur. Adlarına ilk kez VIII. yüzyılda Müslüman coğrafyacıların eserlerinde rastlanan ve İşim-Tobol vadisinde yaşayan Kıpçaklar, Kimek boy birliği içinde yer aldılar. Kimek boyunun birçok uruğa bölündüğü ve batıdaki Kıpçak (Kıfçak) ile doğudaki Emek (Yemek)lerin en önemli iki kol olduğu düşünülmektedir. Kimek boy birliğindeki diğer boylar da İmi, Tatar, Bayandur, Lanikaz ve Aclad'dır. İslam kaynaklarında Kimek boy birliği ile siyasi ilişkileri olmasına rağmen Kıpçakların topraklarının ayrı olduğu, iktisadi ve hayat tarzı bakımından da birbirlerinden farklı olduğu kayıtlıdır. Kimek etnogenezinin Türk olduğu, onların boy bileşimi ile ispat edilmektedir. Nan-şan çevresinde ise Sarı Uygurlar bulunmaktaydı. Rasoni'ye göre Çin kaynaklarının sarışın Uygurlar dediği Sarı Uygurlar, daha Tarım havzasındayken Hind-Avrupalı Tohar kavmi ile karışıp sarışın, açık sarı lakâbını almış olabilirler. X. yüzyılda Çin'in kuzeyinde teşekkül eden Kitay devletinin güçlenmesi ve bazı Türk zümrelerine baskı yapması sonucu Kıpçaklar da bu hareketten etkilendiler. XI. yüzyıldan itibaren Kıpçakların batı ve güneye doğru göç etmeye başladıkları görülmektedir. Bilhassa 1017'de 300 bin kişilik bir kuvvetle Balasagun'a yaklaşan Kara Kitayların tesiri ile göç etmeye mecbur kaldılar. Yollarının üstünde bulunan Sarı Uygurların da büyük kısmını kendi oymak birliklerine tabi kılarak Tanrı Dağlarının eteğindeki Cungarya kapısından geçerek Rus bozkırlarına,

oradan da Orta ve Doğu Avrupa'ya kadar ulaştılar¹²⁷. Bu Kıpçakların önlerindeki Peçenek ve Uz gibi diğer Türk boylarını da önlerine katarak 1030'da İtil'in batısına geçtiği sanılmaktadır¹²⁸.

Kıpçakların önde göç eden batı kolu, açık tenli ve sarışın olduklarından dolayı Rus yıllıklarında sarışın manasına gelen Polovtsı, Macaristan'da onları gören Almanların kaynaklarında ise yine aynı manaya gelen Falben olarak adlandırıldılar. Macarların onlara verdiği Kun ve Bizans kaynaklarında geçen Koman kelimelerinin anlamları da sarışın demektir¹²⁹.

Yukarıda da zikredildiği gibi XI. yüzyılın ortalarında, Toksoba sülalesinin idaresi altındaki Kuman/Kıpçakların esas kısmı Güney Rusya ve Karadeniz'deki bozkırlara göç etmeye başladılar. Batı Deşt-i Kıpçakları 11 boydan oluşuyorlardı. Bunlar; Toksoba, İletioba, Burdjogli, El'borili, Kangar-gli, Anjogli, Durut, Kulabaogli, Djartan, Karabirkli ve Kotan¹³⁰.

¹²⁷ D. A. Rasovski, *Polovtsi Çernie Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii* (Rabotih Raznih Let), TSİVOİ, Moskova, 2012, s. 131; Kurat, IV-XVIII. Yüzyıllarda, s. 69-72; Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 56-57; Lazslo Rasony, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1971, s. 137; Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizatör Boyu Kıpçaklar*, Çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yay., İstanbul, 2014, s. 59-111; V. Minorski, *Hududü'l-Alem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, Kitabevi Yay., İstanbul, 2008, s. 54-56; Erdal Çoban, *Orta Çağda Kumanlar ve Macarlar*, Nobel Akademik Yay., Ankara, 2014, s. 5; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 67-68, 165; O. Pritsak, "Polovetsler ve Ruslar", Çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, S. 94 Şubat, İstanbul, 1995, s. 153-160; Bolat E. Kumekov, *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, Çev. Mehmet Kıldıroğlu-Çingiz Samudinuulu, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 36-38, 45.

¹²⁸ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 89.

¹²⁹ A.e., s. 89-90. Valeri Stoyanov, bugüne kadar yapılan çalışmalarda genel olarak Kumanların dış görünüşleri ile alâkâlı onlara diğer toplumlar tarafından verildiği düşünülen bu adlandırmanın farklı bir açıdan da ele alınmasını savunmuştur. Ona göre bu adlandırma dış görünüşlerindeki özelliklerinin yanı sıra, Türklerin renk-yön kavramlarına atfettikleri manalar göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Aralarına Kunların nüfûz ettiği Sarı halkı, Sarı Uygurların (Beyaz-Batı, Sarı-Merkez) bir parçasıdır. Kunlar Kayı'nın batısındaki (Sarı-Merkez) bölgelerinden uzaklaştırıldı. Daha sonra Kıpçaklar, güçlerini Karadeniz'in kuzeyindeki Uz ve Peçenekleri içlerinde eriterek veya yerlerinden sürerek Avrasya bozkırlarının barı bölgelerine yaymadan önce Kimek Hakanlığı'nın sağ kanadını (Beyaz-Batı) oluşturuyordu. (Valeri Stoyanov, *Valeristica Polyhistorica*, İnstitut za İstoriçeski İzsledvane pri BAN, Sofya, 2011, s. 307-309); Kumanların farklı adlandırılmalarıyla ilgili yapılan çalışmalar ve ortaya atılan iddialarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Valeri Stoyanov, "Polovtsi-Kumani-Kıpçaki, Raznie Nazvaniya Odnogo Etničeskogo Subyekta", *Turkologica, Central Eurasia in the Middle Ages Studies in Honour of Peter Golden*, Ed. Istvan Zimonyi and Osman Karatay, S. 104, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 2016.

¹³⁰ B.E. Kumekov, "XII-XIII. Asrın Başında Batı Deşt-i Kıpçak'taki Kıpçak Boy Birliklerinin Etnonimleri Hakkında" *İzvestiya NAN, Respubliki Kazakistan, Seriya Obştstvennih Nauk*, 1993, No: 1, s. 58-70.

2. Kuman/Kıpçakların İlk Göç Hareketleri, Askerî ve Siyasi Faaliyetleri

İrtiş Nehrinden Urallara kadar gelen Kuman/Kıpçaklar Uzlarla sınırdaş oldular ve Uzların o zamana kadar bölgede hâkimiyet kurmuş olmalarından dolayı Oğuz Bozkırı olarak adlandırılan bölge 1030'lerden itibaren Kıpçak Bozkırı olarak anılmaya başlandı. Bundan sonra XI. yüzyıl ortalarında Rus sahasına ulaşarak Rus knezliklerinin güney komşuları oldular. Bu ilerleme neticesinde Peçenekler ve Uzlar ileri itilmek suretiyle yerlerinden edildiler. Böylece Güney Rusya bozkırları Moğollara kadar Kuman/Kıpçakların kontrolüne girdi¹³¹.

Rus yıllıklarında haklarında çokça bilgi bulunan Kuman/Kıpçakların 1055 yılında Pereyaslav Knezi ile anlaşma yaptığı, 1061'de ve 1068'de Rusları yendiklerine ilişkin kayıtlar vardır. Kuman/Kıpçaklar, 1080'lerde hâkimiyetlerini Ten-Turla ağırlık merkezi olmak üzere, Balkaş Gölü-Talas Havalisinden Tuna ağzına kadar yaydılar. Kafkaslarda, Kuban bölgesini de içine alan bu arazi, kuzeyde Oka-Sura nehirleri boyunca uzanmaktaydı. Doğu Avrupa-Batı Sibiry bozkır bölgelerinin tamamını ele geçirdiler. 1091'de Macaristan'a, 1092'de Lehistan'a girdiler, 1093'te Bizans sınırlarında göründüler. 1094 yılında Ruslarla Kuman/Kıpçaklar arasında barış yapıldı ise de bu barış uzun sürmedi. Çünkü Rus knezleri kendi aralarındaki mücadelelerde birbirlerine karşı Kuman/Kıpçaklardan destek ve yardım sağlamaya çalışmışlardı. Ayrıca Ruslar fırsat buldukça Kuman/Kıpçak başbuğlarının adamlarını ortadan kaldırıyorlardı. Kuman/Kıpçaklar bu duruma Rus arazisine yaptıkları şiddetli hücumlarla karşılık verdiler¹³². 1103'de birleşik Rus orduları Kuman/Kıpçak ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı, Arslanoba, Cengeraba, Kuman/Kıpçak, Altunaba gibi birçok başbuğ öldürüldü. Bu savaştan sonra Kuman/Kıpçakların hücum gücü zayıfladı, ilerleyen zamanlarda ise tekrar canlandı. Kuman/Kıpçaklar buna kısa aralıklarla 1105-1111 yılları arasında düzenledikleri dört sefer ile karşılık verdiler. Ayrıca 1083-1096

¹³¹ Çoban, *a.g.e.*, s. 5-6.

¹³² Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 59-61.

ve 1109-1114 yılları arasında Bizans'a karşı çok sayıda akın düzenlemeyi de ihmal etmediler¹³³.

XII. yüzyılın sonunda, Özi bölgesindeki Kuman/Kıpçaklar başbuğları Kõnçek ve Kobyak (Kõpek) idaresinde Pereyaslavlı Knezliğine karşı hücumlarda bulundular (1177-1179). 1184 yılında, Kiev Knezi Svyatoslav idaresindeki bütün Güney Rus knezlerinin birleşerek meydana getirdikleri ordu karşısında yenilgiye uğradılar. Yıllıklarda, burada verilen 7000 esir arasında 417 bey veya bey oğlunun da bulunduğu iddia edilmektedir. Bu sefere katılamayan Novgorod-Seversk Knezi İgor bu zaferde kendisinin olmamasını gururuna yediremeyerek yanına kardeşi ve diğer bazı knezleri de alarak 1185 yılında Kuman/Kıpçaklar üzerine bir sefere çıktı. Aşağı Ten sahasındaki Kayalı Irmağı kıyısında kuşatılan Ruslar imha edildi. Knez İgor'un da içinde bulunduğu birçok knez esir alındı¹³⁴.

B. Kuman/Kıpçakların Balkanlar ve Bulgaristan Coğrafyasında Görülmeleri

Bulgaristan coğrafyası tarih boyunca çeşitli Türk boylarının hem geçiş hem de yerleşim sahası olmuştur. Özellikle Karadeniz'in kuzeyinden gelen konargöçer Türk boyları, bölgenin etnik olarak şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Yapılan etnografya çalışmaları Türklerin Balkanlarda çok eski tarihlerden beri var olduğunu göstermektedir¹³⁵.

Kuman/Kıpçaklar gittikçe güçlenerek 1050'den sonra Doğu Avrupa'nın en tehlikeli gücü haline geldiler. Kuman/Kıpçak boyu otuz yıllık bir zaman diliminde Mançurya'dan Kiev'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada yol aldı¹³⁶. 1060'dan sonra Uzlari takiben Tuna boyuna doğru süratle ilerlediler ve 1064'de Uzlari Tuna'nın güneyine attılar. Aynı zamanda Kuman/Kıpçaklar Transilvanya-Macaristan istikametinde ilerlediler¹³⁷. Karadeniz'den kuzeye uzanan bozkırda Uz ve Doğu Peçenek bakiyelerini de içlerinde eriterek 1080 yılına kadar ilerleyişlerini batı sınırı

¹³³ Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 62.

¹³⁴ S. A. Pletneva, *Polovtsi*, , İzdatelstvo Lomonosov, Moskova, 2010, s. 37-171.

¹³⁵ Eremeev, *a.g.e.*, s. 66-72.

¹³⁶ Rasony, *Tuna*, s. 86.

¹³⁷ Kurat, *Karadeniz'in Kuzeyindeki*, s. 73.

olan Aşağı Tuna ve Karpatlara kadar ulaştırdılar¹³⁸. Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamında hâkimiyet kurmalarından dolayı o zamandan itibaren bu saha, Deşt-i Kıpçak adını aldı.¹³⁹

Ruslarla uzun yıllar süren ve çoğu savaşlarla biten bir mücadele içerisinde oldular. Ayrıca Uzların Buğdan düzlüğündeki konaklama yerlerini de 1071’lerde ele geçirdiler. Böylece Karpatlar ve Balkanlara doğru uzanan yollarda daha serbest hareket etme imkânına kavuşmuş oldular¹⁴⁰.

Balkan seferlerinin neticesi olarak önce Peçeneklerin, daha sonra özellikle Kuman/Kıpçakların, diğer Türk seleflerinin de yaptığı gibi, sırf boyunun ve iş gücünü sağlamak için çoğu defa Ulahların binlercesini kendileriyle birlikte götürdükleri görülmektedir. Ulahların bir kısmının verimli ovalara ve daha önceden oralara giden akrabalarına kavuşma istekleri de gönüllü olarak Kuman/Kıpçaklara katılmalarında etken olmuştur¹⁴¹.

Kuman/Kıpçaklar, Balkanlarda hızla önemli rol oynamaya başladılar. Balkanlar ile ilk temas kurduklarında Tuna boyundaki bozkırın sahibi Peçenekler’di ve o yüzden de bu topraklara daimî olarak yerleşmeleri söz konusu değildi¹⁴². Bizans İmparatorluğu’nun kuzeyinde, Bulgaristan sınırında meskûn olan Peçeneklerle ittifak yaparak 1078’de Edirne’yi kuşattılar, 1087’de de Trakya’ya hücum ettiler¹⁴³. 1087’de Tuna’nın doğusunda bulundukları sırada Bizanslılar ile Peçenekler arasında Silistre yakınlarında vuku bulan meydan muharebesi esnasında, Peçenek Başbuğu Tatuş onlardan yardım istedi. Kuman/Kıpçaklar da Peçeneklerin bu yardım talebini karşılıksız bırakmadılar. Bu vesileyle Kuman/Kıpçaklar, Peçenekler sayesinde Tuna kıyısındaki zengin otlakları ve Balkan yolunu keşfettiler¹⁴⁴. Bundan sonra sürekli olarak Kuman/Kıpçaklar Bulgaristan’a yerleşmek için geldiler. Bunlardan bazıları

¹³⁸ Rasony, *Tuna*, s. 86.

¹³⁹ Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına*, s. 60.

¹⁴⁰ Rasony, *Tuna*, s. 87.

¹⁴¹ A.e., s. 87.

¹⁴² D. A. Rasovskiy, “Predeli Polya Polovetskago”, *Polovtsi Seminarium Kondakovianum Praga, 1935-1938*, C. VII-X, s. 156-177, Çev. Mualla Uydu Yücel, “Kumanlar Kuman Topraklarının Sınırları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 40, İstanbul, 2004, s. 161.

¹⁴³ Rasony, *Tuna*, s. 88.

¹⁴⁴ Kurat, *Karadeniz’in Kuzeyindeki*, s. 73.

Bizans'tan Tuna sınırını korumak karşılığında geniş pronialar aldılar. XII. yüzyılın sonunda da bu Kuman/Kıpçakların pekçoğunun Hristiyanlaştığı görülmektedir. Bulgarlar ile Kuman/Kıpçakların arasındaki münasebetler genelde iyi bir seyir takip etti¹⁴⁵.

Bizans Devleti Peçenek akınlarına karşı Kuman/Kıpçaklardan yardım istedi. 1091'de Bizans'a yardıma gelen Kuman/Kıpçaklar, Meriç Nehri boyundaki Lebunium'da Peçeneklere önemli bir darbe vurdular. 1048'den beri Peçenek tehlikesiyle uğraşan Bizans böylece onlardan kurtulmuş oldu. Ayrıca Balkanların güvenliğini sağlayarak Tuna boyunda yeniden otorite kurdu. Bu savaştan sonra Peçenek Kağanlığı tarih sahnesinden önemli ölçüde silindi, Kuman/Kıpçaklar ise bu topraklarda kök saldılar¹⁴⁶. Bu zaferden sonra Macaristan'a doğru harekete geçtilerse de Erdel'i istila eden Kuman/Kıpçakları Aziz Laszlo geri püskürttü. Hatta Aşağı Tuna'da bekleyen Aquş komutasındaki başka bir Kuman/Kıpçak ordusunu da yok etti¹⁴⁷.

Kuman/Kıpçakların ilk dalgasının Pra Nehri boyuna yerleştiğine dair kanıtlar vardır. Başka bir Kuman/Kıpçak grubunun ise Dobruca'ya geldiği düşünülmektedir. Bu hareketin sebebi muhtemelen Rus Knezi İziaslav'ın 1153 yılında askeri alaylarını Siret Nehrine, onların üzerine yollamasıdır. Böylece Kuman/Kıpçakların bir bölümünün Tuna Nehrinin güneyine geçmiş olma ihtimali vardır. Barbarları nasıl kontrol altında tutacağını bilen Bizans İmparatoru cesur ve kurnaz politikacı Aleksey Komnin öldükten sonra Kuman/Kıpçaklar Bulgaristan'ı istila etme fırsatı buldular ve 1114 yılında da Vidin çevresini ele geçirdiler. 1122 yılında ise Garvan şehrini talan ettiler. Kuman/Kıpçakların kesin olarak XII. yüzyılın ortalarında Tuna bölgesine yerleştikleri söylenebilir¹⁴⁸.

¹⁴⁵ John V. A. Fine Jr, *The Late Medieval Balkans A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, Michigan, 1994, s. 11.

¹⁴⁶ Mualla Uydu Yücel, "Hazar, Peçenek, Uz, Berendi ve Kumanların Doğu Avrupa ve Balkanlara Yerleşmesi", Ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, *Balkanlar ve Göç*, Bursa, 2013, s. 27; Dr. L. Rasonyi, "Tuna Havzasında Kumanlar", *Belleten*, C. III, S. 11-12, Ankara, 1939, s. 406; Asım Korkmaz, "11. ve 13. Yüzyıllarda Balkanlarda Kuman Savaşçıları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı 1, Yıl: 21, S. 66, Mart-Haziran 2015, Ankara, s. 353.

¹⁴⁷ Rasony, *Tuna*, s. 89.

¹⁴⁸ Pletneva, *a.g.e.*, s. 116; Rasovskiy, *Predeli Polya*, s. 165.

Balkanlarda Bizans-Kuman/Kıpçak çekişmesi uzun yıllar devam etti. Bizanslıların galibiyeti ile sonuçlanan Bizans-Kuman/Kıpçak savaşları 1094, 1114, 1148, 1155 yıllarında yaşandı ve 1160 yılına kadar sürdü. Kuman/Kıpçaklar çok defa sadece Bulgaristan topraklarından çıkarılmakla kalmadılar; aynı zamanda Bizans onları Tuna'nın kuzeyinde günlerce takip etti. 1094 yılında Kuman/Kıpçak Başbuğu Tugorkan, Edirne yakınlarında yenilgiye uğratıldı. Geride kalanlar, başta Bulgaristan toprakları olmak üzere çeşitli yerlere yerleştirildiler. Onlardan askeri bir birlik oluşturularak, Sofya ile Niş'e yerleştirildiler. 1153-1154 yıllarında Manuel Komnenos, Kumaniya'nın kalbi olan Ten ve Özi arasındaki bozkırlarda onları vurmak için bir plan hazırladı ise de Kuman/Kıpçak akınlarını durdurması mümkün olamadı. Gerek başlarındaki başbuğların önderliğinde gerekse askeri hizmette bulunmak üzere Bulgaristan arazisine Kuman/Kıpçakların gelmesi ve yerleşimi devam etti¹⁴⁹.

XII. yüzyılın başında Pliska ovasına büyük bir Kuman/Kıpçak kitlesi yerleşti. Bunun en güzel kanıtı, Şumen Tsarevets köyünde iki anıtsal taş balbalın bulunmasıdır. Uzun yıllar Eski Bulgarlara ait olduğu ileri sürülen bu balbalların günümüzde Kuman/Kıpçak kültürüne ait olduğuna ilişkin şüphe bulunmamaktadır. Gök-Tanrı dinini simgeleyen parçaları olan heykellerin orada yapıldığı düşünülmektedir. Kuman/Kıpçaklara ait olan çok benzer kutsal yapılar, Güney Rusya ve Ukrayna bozkırlarında da bulunmuştur. 1106 yılında Ruslara yenilen Kuman/Kıpçakların canlarını kurtarmak için Aşağı Tuna'yı geçip buraya yerleştiği düşünülmektedir. Plamen Pavlov, ortaya çıkan bu arkeolojik kalıntıları, savaş esiri olarak ele geçirilip sınır güvenliğinde görevlendirilen Kuman/Kıpçakların yanı sıra, aristokrasisi ve din adamlarıyla kitlesel ve organize bir Kuman/Kıpçak grubunun da bölgeye yerleştiğinin ispatı olarak görmüştür¹⁵⁰.

B. İvan Asen-Peter Kardeşlerin Bağımsızlık Hareketi

1. İsyanın Ortaya Çıkış Süreci

¹⁴⁹ Pavlov, *Buntari*, s. 152; Rasovski, *Predeli Poly*, s. 163.

¹⁵⁰ Pavlov, *Buntari*, s. 153.

Bulgarlar, 1018'den 1185'deki bağımsızlık ayaklanmalarına kadar uzun yıllar Bizans idaresinde kaldılar. XI. yüzyılda Tuna Nehrinin sağ kıyısında Bizans'ın rakipleri Peçenekler ve Oğuzlardı. Bizans, Kuman/Kıpçakları kullanıp Peçenek egemenliğine son verdi. Bundan sonra Kuman/Kıpçaklar, 1091'den itibaren Balkanlarda yoğun bir şekilde varlıklarını hissettirmeye başladılar. XII. yüzyılın sonunda Niş, Şumen ve Makedonya bölgelerinde nüfus olarak artmış durumda olan Kuman/Kıpçaklar Bulgaristan'da Bizans'a karşı bağımsızlık mücadelesine girişmekten geri kalmadılar¹⁵¹.

XII. yüzyılın son çeyreğinde bölgedeki Kuman/Kıpçak aristokrasisinin temsilcilerinden oldukları düşünülen Asen, Peter ve Kaloyan adlı üç kardeşin ismi ön plana çıktı. Belgun olarak da bilinen Asen, Teodor/Peter'in küçük kardeşi, Kaloyan'ın da büyük kardeşidir. En büyük kardeş olan Peter'in ismi isyan başladıktan ve kendisine kraliyet simgeleri olan mor kıyafetler giydirildikten sonra Teodor olarak değiştirildi¹⁵². Kardeşler Paristrion¹⁵³ temasında yeni Bulgar aristokrasisinin ilk temsilcileri olarak gösterilmekte, ayrıca diğer kaynaklar tarafından çok desteklenmese de Fransız Şövalye Robert De Clari'nin net olmayan tanıklığına göre Bizans sarayına at yetiştirmektedirler¹⁵⁴. Psellos'a göre Türklerde (Ön Bulgarlar) sadece ileri gelen kişilerin boyar olma durumu vardı. Asen ve Peter kardeşlerin boyar seçilmesi de geleneğe bağlı olarak cereyan etmiş olmalıdır. Niketas Choniates'e göre o zamanlar İvan Asen ve Peter kardeşler Kypselles (İpsala)'da bulunan İmparator II. İsaakios Angelos'dan Bizans sarayından ağır silahlı askerlerin çıkarılması için zorunlu olan tımara istinaden Hemus adlı köyü istedilerse de bu istekleri reddedildi. İstekleri reddedilmekle de kalmadı, iki kardeşten daha "gözü kara" olan Asen küstahlıkla

¹⁵¹ István Vásáry, *Kumanlar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler 1185–1365*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008, s. 10; Plamen Pavlov, "Kuman/Kıpçakite v Obştesveno-Političeskiya Jivot na Srednovekovna Bılgariya (1186-Naçaloto na XIV v.)", *İstoričeski Pregled*, Godina XLVI, S. 7, Sofya, 1990, s. 18.

¹⁵² İvan İvanov, "Vıstanieto na Bılgarskiya Narod v Kraya na XII v. pod Rıkovodstvoto na Asen i Petır", *VİS XXX*, Sofya, 1961/2, s. 53.

¹⁵³ Merkezi Silistre olan ve Kuzey Bulgaristan'ı kapsayan bölge.

¹⁵⁴ İvan Bojilov, *Familiyata na Asenevtsi Genealogiya i Prosopografiya*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1985, s. 27.

suçlanarak Bizans Nedimi Joan'ın emriyle cezalandırılmak ile karşı karşıya kaldı¹⁵⁵. Bazı bilim adamları, iki kardeşin Bizans İmparatorunun seferde bulunduğu İpsala'da İmparatorla görüşüp düşük gelirli bir köyün kendilerine verilmesini istemelerini Normanlara karşı savaşmalarının karşılığında talep ettikleri şeklinde yorumlarken, bazıları da Pronia'ya nüfûz etme çabası eğiliminde oldukları şeklinde yorumladılar¹⁵⁶. İsteklerinin reddedilmesi iki kardeşin ayaklananların başına geçmesine sebep oldu¹⁵⁷. Theodore Skutariotes de Niketas Choniates'i tekrarlayarak Bulgar halkının Bizans yönetimine karşı ayaklanmasını bu olaya dayandırdı. Her iki yazar da Tuna bölgesi Bulgarlarında ayaklanma düşüncesinin var olduğunu belirtmektedirler. Halk ayaklanmaya destek verme konusunda önce tereddüt yaşadı ise de Asen ve Peter kardeşler tarafından ayaklanmaya katılımları hususunda ikna edilerek isyana destekleri sağlandı¹⁵⁸.

Bulgar tarihçiler Niketas Choniates'in bu anlatısına şüpheyile baktılar ve olaya ilişkin farklı değerlendirmelerde bulundular. Zlatarski'ye göre bu talep sadece basit bir gelir talebi değil, atalarının hâkim olduğu topraklarda egemenlik kurma isteğinin bir sonucudur. Petkova Cankova'ya göre de bu istek İpsala'da bir köy değil bir pronia isteği idi. Yani bu bir çeşit otonomi isteği idi. Kuzey Bulgaristan'da hâkimiyet kurma arzularının göstergesiydi¹⁵⁹.

İsyanın nedenleri, Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durum ile özellikle Balkanlarda Norman akını ve Bizans İmparatoru II. İsaakios Angelos'un Macar kralının kızı ile evliliği nedeniyle alınan vergilerin halkta yarattığı hoşnutsuzluk olarak değerlendirilmektedir. Bu son olaylar bölge halkı için âdeta bardağı taşıran son damlalar olmuş, ayaklanma planını körüklemiştir¹⁶⁰. İsyanı destek vermesi beklenen esas kitle, Bizans yönetiminden memnun olmayan köylüler

¹⁵⁵ Niketas Choniates, *İstoriya*, İzvori za Bılgarskata İstoriya XXV: Gritski İzvori XI, Sıstavili i Redaktirali Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova-Zaimova, Lyubomir Yonçev, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1983, s. 26.

¹⁵⁶ Bojilov, *Familiyata*, s. 27.

¹⁵⁷ Rasov, *Tuna*, s. 111.

¹⁵⁸ Theodore Skutariotes, *Obzorna Hronika*, İzvori za Bılgarskata İstoriya XV, Red. Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova Zaimova, Lyubomir Yonçev, Sofya, 1971, s. 243.

¹⁵⁹ Zlatarski, *İstoriya na Bılgarskata*, T. II, s. 435-441; Tsankova Petkova, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁶⁰ Georgios Akropolites, *Vekayiname*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008, s. 31; Bojilov, *Familiyata*, s. 27.

ile Asen ve Peter kardeşlerin birleştirip örgütlediği Bulgar ve Kuman/Kıpçak kökenli boyarlardır¹⁶¹.

¹⁶¹ İvanov, *Vistanieto*, s. 57.

2. Asen ve Peter Kardeşlerin İsyanı Liderlik Etmeleri ve Bizans'la Mücadeleleri

İsyanda başı çeken boyar kardeşlerden Asen'in uygun zamanı ve ayrıntıları kullanabilme yeteneği Bulgar halkını isyana ve neticesinde de başarıya götüren en önemli faktördür. Asen, başarıyı yakalayabilmek için kendine fırsat yaratabilecek olayları kullanmaktan çekinmedi. Bunlardan biri Demetrius hikâyesi idi. Selanik şehri, 24 Ağustos 1185'te Normanlar tarafından ele geçirilmişti. Daha 1185 yılının Eylül ayında Aziz Dimitir Solunski ikonun kaybolmasıyla ilgili halkın arasında çeşitli söylentiler yayılmaya başladı. Bunlardan en çok ses getireni, şehrin koruyucusu olduğuna inanılan Aziz Dimitir'in Selanik şehrini terk ettiği ve başka milletlerin yanına sığındığına ilişkin anlatı idi¹⁶². Dimitir Obolenski, Aziz Dimitir'in Bulgar ve Ulahları özgürleştirmek için Tırnova'ya geldiğine inanarak bunu iddia etti¹⁶³. İkon, Selanik garnizonundaki Bulgar askerlerince mucizevi anlamlar atfedilerek Tırnova'ya getirildi. Bu da Teodor ve Asen'in oradaki askeri birlikle bağlantısı olduğunu göstermektedir. Bulgar halkının ilk başta isyana destek konusunda tereddüt yaşadığını gören kardeşler, Bulgarların korkularını gidermek ve onları rahatlatmak için bu efsaneyi tereddüt etmeden kendi lehlerine kullanarak yüksek sesle Selanikli Aziz'in Tırnova'daki Bulgarların yanına geldiğini halkın önünde ilan ettiler ve Dimitir adına bir mabet inşa ettiler. Kalabalık halk kitlesini bu mabedin önünde topladılar ve Tanrının iki halkın (Bulgar ve Ulah) uzun yıllar süren esaretten kurtulmasını istediğini dile getirdiler. Asen ve kardeşi Peter tarafından ustaca şişirilen ve kullanılan bu efsaneler Tırnova'daki Bulgarlara isyan için gereken manevi gücü verdi. Yine Asen ve Boril'in (1207-1218) mühürleri ile II. Asen'in (1218-1241) paralarının üzerindeki aziz tasvirinin de bununla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Böylece isyanı ateşleyecek olan doğal zemin oluşturulmuş oldu¹⁶⁴.

¹⁶² Bojilov, *Familiyata*, s. 28; İvan Lazarov-Plamen Pavlov, "Petir i Asen-Osvoboditelite na Srednovekovna Bılgariya", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Dokladi ot Konferentsiya Posvetena na 830 Godini ot Vistanieto na Bratyata Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bılgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bılgarskata Patriarşıya*, Veliko Tırnovo, 2016, s. 16.

¹⁶³ Dimitir Obolenski, *The Cult of St. Demetrius of Thessaloniki in the History of Byzantine-Slav Relations*, Balkan Studies, Selanik, 1973.

¹⁶⁴ Bojilov, *Familiyata*, s. 28; Georgi N. Nikolov, "Teodor-Petir, Asen-Belgun i Yoanitsa-Kaloyan-Obnoviteli na Bılgarskoto Tsarstvo (1185-1207)", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya*,

Kaynaklardaki bilgileri Bulgar tarihçiler çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Onlara göre, isyancıların önderleri ayaklanmadan önce bazı hedefler belirlemişlerdi. Bunlar Bağımsız Bulgar Patrikhanesinin kurulması ile Eski Bulgar Çarlığı'nın (Tuna Bulgar Devleti) yeniden canlandırılmasıdır. Böylece kilise ve devlet yoluyla Balkan topraklarındaki tüm Bulgarlar birleşmiş olacaktı. İsyanın başlangıcında dikkate değer bir diğer husus da isyan eden halkın ilk adımı oldukça önemli bir hareketle alâkâlı olmasıdır. Peter'e çarlık simgeleri olan altın taç takılıp mor ayakkabı giydirilmişti¹⁶⁵. Skutariotes da Peter'in halkın önünde “*Ben Bulgarların çarıyım*” dediğini yazmaktadır¹⁶⁶. İsyancılar Eski Bulgar Çarlığı'nın başkenti Preslav'a doğru hareket ettilerse de onu ele geçirme planını gerçekleştiremediler. Bu hareketlerin amacını açıklamak zor değildir. İki kardeş oldukça net ve sert bir şekilde niyetlerini ortaya koydular. Onlar tarafından yönetilen isyan sıradan bir isyan değildi. Bu, Bulgar devletini tekrar kurmaya yönelik bir hareketti. Peter'in çar unvanını kullanması ve Preslav'da taç giyme töreni düşüncesi, isyan hareketinin yeni bir devlet kurma amacından ziyade, tarih sahnesinden silinmiş olan Eski Bulgar Devletini canlandırma düşüncesine yönelik olduğunun kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Amacın devlet kurma olması, isyan eden halka önemli bir manevi güç verdi. Aynı şekilde bu amacın bir başka göstergesi Teodor'un Bizans tarafından Bulgarların çarı olarak tanınan Peter'in (927-969) adını alması idi. Bunu meşru iktidarın simgesi olarak da kullanmışlardı. Bununla da yetinmeyip I. Bulgar Devletine aitlik vurgusunu yapmak için eski başkent Preslav'ı ikamet yeri olarak seçtiler¹⁶⁷.

Tüm kaynaklar küçük kardeş Asen'i isyanın lideri olarak göstermektedir. Yine Choniates ve Skutariotes'in Peter'in tac giydiği bilgisini vermelerine rağmen isyanın lideri olarak Asen'i ön plana çıkarmaktadırlar. İsyan hakkındaki bütün ana fikirlerin Asen'e ait olduğu düşünülmekte ve başından itibaren isyanın Asen tarafından yönetildiği ve fiilen de onun çar olduğu fikri kabul görmektedir. Niketas Choniates en büyük kardeş olan Peter'in tac giydiği bilgisini kaydederken, Akropolites iki kardeşi

Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratya Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bilgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 38-39.

¹⁶⁵ Choniates, *a.g.e.*, s. 27; Nikolov, *Teodor-Petr*, s. 39.

¹⁶⁶ Skutariotes, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁶⁷ Bojilov, *Familiyata*, s. 28; Lazarov-Pavlov, *Petr i Asen*, s. 17.

olduğunu belirtmiş, Hemus (Koca Balkan)'tan İskır'a kadar olan sahaya hükmeden Asen adlı bir isyancıdan bahsetmiştir. Ona göre Asen kardeşi Kaloyan'ı kendi yanında bırakırken, ağabeyi Peter'e ise Preslav'ın hâkimiyetini vermişti. Zlatarski'ye göre Peter tac giydikten çok kısa bir süre sonra, 1187'de Asen'in lehine tahttan çekildi ve gücünü Preslav dolaylarında muhafaza etti¹⁶⁸.

1186 baharında isyancılar Hemus'un ötesinde bulunan kasaba ve yerleşim yerlerini ele geçirdiler. Asen'in stratejik hedefi Tuna Nehri ile Hemus arasında bulunan toprakları ele geçirerek bağımsızlığa ulaşmak oldu. Ayrıca bu toprakları Hemus'un güneyine doğru ilerlemek için güvenli bir nokta olarak kullanma amacı da taşıyordu. Ancak hedefler sadece bu bölgeyle sınırlı düşünülmemiş, onların destekçisi olan Dobromir Hriz bugünkü Makedonya topraklarındaki Bulgarları ayaklandırmak üzere o bölgeye gönderilmişti. Asen'in ilk eylemlerinin başarılı olması karşısında İmparatorluktan bir karşılık beklenmiş, çok kısa bir süre sonra da bu karşılık gelmişti. 1186 yılının yaz başında İmparator II. İsaakios Angelos bizzat kendisi isyancılara karşı harekete geçmişti. Bulgarlar Koca Balkan geçitlerini tuttularsa da imparatorluk ordusu buralardan geçerek isyanın merkezine ulaşmayı başardı. Asen paniğe kapılmamış sadece sayıca ve nitelik olarak kendinden oldukça üstün olan Bizans ordusuyla savaşarak başa çıkamayacağını anlayarak müzakere yolunu denedi. Yapılan görüşmeler neticesinde II. İsaakios Angelos, Tuna ve Hemus arasındaki bölgenin yönetimini iki kardeşe bıraktı. Bizans askerlerinin geri çekilmesi isyancıların yeniden harekete geçmeleri için bir fırsat oldu. Asen'in bizzat kendisi veya onun tarafından gönderilen kişiler Tuna'nın kuzeyine geçerek oradaki Kuman/Kıpçaklarla irtibat sağladılar. Böylece birleşik Kuman/Kıpçak askerlerinden oluşan kalabalık bir grupla geri döndüler¹⁶⁹. Hem Bulgaristan içinden hem de Tuna'nın karşı yakasından çok sayıda Kuman/Kıpçak ayaklanmaya destek vermek için geldi ve Asen'in bayrağı altında toplandı. Toplanan orduda Kuman/Kıpçaklar kilit bir rol oynadılar ve ayaklanmanın başarıya ulaşmasında büyük pay sahibi oldular. Ayrıca Tuna'nın karşı kıyısına kaçan kaçaklar için de Kuman/Kıpçaklar yanlarına sığınılacak bir liman ve

¹⁶⁸ Choniates, *a.g.e.*, s. 27; Skutariotes, *a.g.e.*, s. 244; Georgios Akropolites, "İstoria", Der-Cev. Mihail Voynov, v.d., *GİBİ*, Tom VIII, Bılgarskata Akademi na Naukite, Sofya, 1972, s. 152-153., s. 31-33; Zlatarski, *İstoriya na Bılgarskata*, T. II, s. 478-479.

¹⁶⁹ Choniates, *a.g.e.*, s. 28; Skutariotes, *a.g.e.*, s. 244; Lazarov-Pavlov, *Petr*, s. 17.

güç toplamak için bir dinlenme yeri oldu. Kuman/Kıpçakların bu askeri harekâtlara katılması muhtemelen elde edecekleri ganimetlerle de ilgilidir. D. A. Rasovsky'ye göre Kuman/Kıpçaklar Bulgarlara sadece ilkbahar, sonbahar ve kış döneminde yardım etmişlerdir. Çünkü yazı güney Karpatlardaki dağlarda kendi bölgelerinde geçirmekte olduklarından güney yönünde yapılacak seferlere sıcak bakmamışlardır. İsyandan sonra Bizans'la mücadelelerde Kuman/Kıpçaklar sürekli Bulgarların müttefiki oldular. Hatta 1187 tarihinde Kuman/Kıpçak birlikleri ile Bulgar askerlerinin sayısının kırk bine ulaştığı görülmüştür¹⁷⁰. Asen'in hedefi zamanla daha belirgin hale gelmiştir: “ *Bulgarlar sadece Moesia yönetimini ele geçirmeyecek, Moesia ve Bulgar yönetimlerini bir zamanlar olduğu gibi tek bir yönetim altında birleştirecekti* ”¹⁷¹.

Sonraki gelişmelerin sadece ana hatları bilinmektedir. Niketas Choniates İmparatoru isyanı bastırmak ve ayaklanmacılarla mücadele etmek için bizzat ordunun başına geçip yönetmemekle suçlamıştır. Nitekim daha sonra Bizans ordusunun başına II. İssakios'un amcası Sevastokrator Yoan geçmiştir. Yaşanan başarısızlıklardan sonra bir sonraki Bizans Başkomutanı Keyzer Yoan Kantakuzin olmuştur. Asen'in gücünü anlayamayan Kantakuzin bir gece çarpışmasında ortadan kaldırılmıştır. Niketas Choniates üzgün ve öfkeli bir şekilde iki kardeşin kayzerin altın elbiselerini alıp giydiğini, onun muzaffer ordusunun karşına geçtiğini kaydetmişti. İsyancıların kazandığı başarılar onlara askeri faaliyetlerini Trakya bölgesine taşıma imkânı verdi. Böylece Bizans ordusuna başkomutanlık yapma sırası Normanlara karşı da savaşmış olan Aleksiy Vrana'ya geçti. Gözünü açıkça imparatorluk tacına diktiğini İstanbul'a göstermek istercesine ordusunu Bulgaristan'a sürdü¹⁷².

Bulgaristan topraklarındaki isyan İmparatorluk birliklerince 1187 yılının ilkbaharında bastırıldı. Bundan sonra Asen ve kardeşi dinlenmek, yeniden güç toplamak ve orduyu tekrar organize etmek için bir süre beklediler ve daha sonra bütün Trakya bölgesine karşı ciddi tehditler içeren saldırılarda bulunmaya başladılar. Bulgar müfrezeleri farklı yerlerde ortaya çıkarak Bizans güçlerine beklenmedik noktalarda ani saldırılar düzenlediler. Burada Niketas Choniates özellikle kardeşlerden Asen'in

¹⁷⁰ D. A. Rasovsky, *Polovtsi. Çerniye Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Raboti Raznih Let)*, Tsivoi, Moskova, 2012, s. 233; Nikolov, *Teodor-Petr*, s. 41; Fine, *The Medieval*, s. 11.

¹⁷¹ Bojilov, *Familiyata*, s. 28.

¹⁷² Choniates, *a.g.e.*, s. 30.

adını zikretmektedir. Lardeya mevkiindeki çarpışmada Asen neredeyse imparatorluk güçlerini mağlup etme noktasına gelmiş, bundan sonra Beroe bölgesinde başarıya ulaşılmış, Filipopol'deki köyler tahrip edilmiştir¹⁷³. Bulgarların gittikçe artan gücü İmparator II. Isaakios Angelos'a Balkan dağlarının kuzeyinden itibaren Bulgarlara öldürücü bir darbe vurma kararı aldırdı. İmparator, 1187 sonbaharında harekete geçerek Triyaditsa'ya¹⁷⁴ geldi. Ancak kışın gelmesi, İmparatorun kararını uygulamayı bir dahaki seneye bırakarak İstanbul'a dönmesine sebep oldu¹⁷⁵.

Peter ve Asen kardeşler 1187 yılında, Bizans'ın Paristrion temasında hâkimiyetlerini kurarak Trakya'ya saldırdılar. Bizans ile Bulgarlar arasında barış anlaşması imzalandı, üçüncü kardeş olan Kaloyan ve Asen'in karısı esir alınarak Kaloyan İstanbul'a rehine olarak verildi. Bu barış antlaşması ile Bizans İmparatorluğu II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunu resmen tanıyarak Balkan sıradağları ile Tuna arasındaki bölgenin yönetimini Bulgarlara bıraktı¹⁷⁶. Önce başarısızlığa uğrayan Peter ile Asen kardeşlerin ayaklanması iki kardeşi Tuna'nın kuzeyindeki Kuman/Kıpçak ülkesine kaçmak zorunda bıraktı. Kuman/Kıpçaklar şevkle ve büyük bir hevesle onlara desteğe geldiler. Kuman/Kıpçakların katılımı olmasaydı Bulgar ve Ulahların ayaklanması başarısız olabilirdi. Kuman/Kıpçakların desteği sayesinde bağımsızlık savaşına yeniden başlandı ve 1187'de Asen'in liderliğinde II. Bulgar Devleti kuruldu¹⁷⁷. Asen'in yönetim tarzı ve ayrıca Bulgarların bağımsız hareket etmeleri İstanbul patrikliğini rahatsız etti. Bu durum Bulgarlar ve Bizans arasındaki barış halinin uzun sürmemesine sebep oldu. Bununla birlikte Tırnova Başpsikoposluğu'nun da bu zamanda tesis edilmiş olduğu düşünülmektedir¹⁷⁸.

1188 yılı ilkbaharında II. Isaakios Angelos Bulgarlar üzerine ikinci seferini gerçekleştirdi. Niketas Choniates bu olayı çok net bir şekilde tasvir etmektedir: “İmparator Kuzey Bulgaristan'a gelmiş, Loveç olarak adlandırılan kaleyi üç ay

¹⁷³ Bojilov, *Familiyata*, s. 30; Skutariotes, *a.g.e.*, s. 247.

¹⁷⁴ Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Bizans'a geçen bugünkü başkent Sofya'nın IV. yüzyıldaki adı.

¹⁷⁵ Choniates, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁷⁶ A.e., s. 36; Skutariotes, *a.g.e.*, s. 248; Ayşe Kayapınar, “II. Bulgar Krallığı”, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Karam-Vadi Yay., Çorum-Ankara, 2006, s. 234.

¹⁷⁷ Rasonry, *Tuna*, s. 112; Madgearu, *The Asanids*, s. 69.

¹⁷⁸ Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bulgarskata Dirjava prez Srednite Vekove, Vtoro Bulgarsko Tsarstvo*, T. III, Akademično İzdatelstvo Marin Drinov, Sofya, 1994, s. 1; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 376.

*kuşatmış ancak başarıya ulaşamış ve başkent Konstantinopol (İstanbul)'e geri dönmüştür*¹⁷⁹.

Bulgarlarla Bizans arasındaki mücadelenin devam ettiği sıralarda Balkanlarda Haçlı orduları görüldü. Bulgar elçiler, III. Haçlı seferi için gelen Friedrich Barbarossa'nın ordusuna katılma sözü vermişti. İlk önce bu Bulgar-Alman yakınlaşmasında Asen ve Peter'in gerçek niyeti anlaşılamamıştı. Ancak elçilerin ikinci girişiminde kardeşlerin niyeti açığa çıktı. Asen ve Peter kardeşler elçiler vasıtasıyla Friedrich'in Peter'i Bizans hâkimi olarak ilan etmesi halinde Bulgarların kırk bin kişilik bir kuvvetle Bizans'a karşı kendilerine yardım edeceği vaadinde bulunmuşlardı. Bu isteğin amacı Simeon dönemindeki güçlü I. Bulgar Devleti'ni yeniden canlandırma olarak değerlendirilmektedir. Ancak Friedrich, Balkanlarda bir savaş yerine Bizans'la anlaşmayı yeğleyerek kutsal topraklar yönündeki hareketini sürdürdü. Böylece Bulgarlar mücadelelerinde Bizans'la tekrar baş başa kaldılar¹⁸⁰.

Bizans'ın batıda durumu kötüleşmişti. 1190 yılında II. Isaakios Angelos Bizans topraklarına birbiri ardınca akınlar düzenleyen Bulgar ve Kuman/Kıpçaklar üzerine tekrar sefer düzenleme kararı aldı. Bulgar ve Kuman/Kıpçak birlikleri Friedrich Barbarosa'nın ordusunun çekilmesinden sonra sürekli Bizans hâkimiyetindeki Trakya topraklarına saldırılar düzenlemekteydiler. İmparatorun amacı bu baskınları engellemektir. Bizans İmparatoru II. Bulgar Devletine son verme düşüncesiyle Karadeniz kıyısından dolaşarak Balkan dağlarının kuzeyine geçti. Amacı, Tuna Nehrinden gelebilecek Kuman/Kıpçak yardımını engellemektir. Bunun üzerine Asen Tırnova kalesine çekildi. Ancak kendisine arkadan gelebilecek bir tehlike ihtimalini de düşünerek güney yönünü de ihmal etmedi. İmparatorluk güçleri oldukça iyi bir savunmayla karşılaştı. Etrafına kule ve yeni surların eklendiği kaleler oldukça iyi korunmaktaydı. Askerler yüksekteki gözetleme kulelerinde nöbet tutarak geyikler gibi tırmanmakta ancak birebir mücadeleden de kaçınmaktaydılar. Kuman/Kıpçakların kendisine saldıracağı haberini alan İmparator, farklı bir yoldan geri dönmeye karar verdi ancak dönüş yolunda, Balkan dağları geçitlerinden birinde Bizans güçleri ile Bulgarlar arasında meydana gelen şiddetli çarpışmaya engel

¹⁷⁹ Choniates, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁸⁰ Bojilov, *Familiyata*, s. 31.

olamadı. Bizans güçleri tamamen etkisiz kaldı, İmparator kafasındaki miğferini dahi kaybetti. İmparatorun da aralarında bulunduğu Bizans ordusu ağır bir yenilgiye uğratıldı. Ağır kayıplar verdiler ve ancak kendilerini Krın bölgesindeki¹⁸¹ Beroe'ye (Eski Zağra) geldiklerinde güvende hissedebildiler. İmparator seferi iki ayla sınırlandırarak kendisi için başarı sayılabilecek kayda değer bir faaliyet gösteremedi¹⁸².

1190 yılındaki zafer bir kez daha hem Asen'in askerlerinin ve gönüllülerin niteliğini hem de onun taktik ve stratejik açıdan zekâsını göstermesi açısından önem arz etmektedir. İlk iki seferden farklı olarak İmparatorluk güçlerine çok sayıda zaiyat verildi. Asen ve maiyetindekiler artık sadece ganimet amaçlı köylere saldırmak yerine; güçlü kulelerle korunan büyük şehirlere doğru da harekete geçtiler. 1190 zaferi, Bulgar Devletinin Trakya ve Makedonya'daki tüm Bulgarları egemenliği altına alma yolunda olduğunun önemli bir sinyali niteliğinde oldu. Asen'in bundan sonraki beş yıllık faaliyetleri, temelini 1186 yılında attığı tüm Bulgarları bağımsız ve tek bir yönetim altında birleştirmek düşüncesine hizmet etme yolunda cereyan etti. Bu hareketler usta ve esnek taktiklerle yapıldı. Bulgar Çarı en çok her zaman toprak kazanımıyla sonuçlanmayan ancak imparatorluğa endişe ve korku yaşatan ani baskınlar, kısa süreli ve hızlı gerçekleşen saldırı yöntemlerini kullandı. İvan Asen'in askeri taktik açısından bir diğer dikkat çeken yönü de her defasında düşmana son darbeyi vuracağı yönü değiştirmesiydi. 1191 yılında Bulgarlar Karadeniz sahilinde Varna ve Anhialo'da görüldüler. II. İsaakios Angelos harap durumdaki bölgede hâkimiyeti sağlayınca Asen yarımadanın batısına doğru hareket ederek Serdika (Sofya), Niş ve Stob'a yöneldi. Bundan kısa bir süre sonra da Bulgar orduları Filipopolis (Filibe) civarında görüldü ve İmparator mümkün olduğu kadar Ulah ve Kuman/Kıpçak saldırılarına karşı koymaya çalıştı¹⁸³.

II. İsaakios Angelos farklı çevrelerle işbirliği içerisinde hareket etmeyi denedi. Bunlardan biri de aynı zamanda imparatorun kuzeni de olan Filipopolis'e

¹⁸¹ Kazanlık'a bağlı Krın şehrinin bulunduğu bölge.

¹⁸² Choniates, *a.g.e.*, s. 41-42, 50; Akropolites, *a.g.e.*, s. 33; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 32; Bojilov, *Familiyata*, s. 31.

¹⁸³ Choniates, *a.g.e.*, s. 43; Bojilov, *Familiyata*, s. 32.

stratejist olarak gelen Konstantin idi. Ancak kısa bir süre sonra genç ve enerjik komutan, İmparatora karşı komplo düzenlemek istediği iddiası ile tutuklandı. Bu olaydan hemen sonra Asen, Serdika üzerinden Edirne'ye gelerek Arkadia Savaşında Bizans hâkimleri Aleksey Gid ve Vasiliy Vatatzes'e karşı zafer kazanarak Bulgar Devletinin gücünü göstermiş oldu. Bu durum, II. İsaakios Angelos'a Bulgaristan'la başa çıkmak için çatışmayı uluslararası boyuta taşıyıp dış destek almaktan başka bir çare bırakmadı. Bu doğrultuda Bizans İmparatoru, III. Haçlı seferinden beri Bulgaristan'la iyi ilişkiler içinde olan Sırbistan'a karşı bir sefer için harekete geçti. Kazandığı bu başarıdan sonra planının ikinci kısmını da uygulamaya koyarak aradığı işbirliğini Macar Kralı III. Bela'da buldu ve 1195 ilkbaharında Bulgaristan'a eş zamanlı askeri seferler düzenlemek için anlaşmaya vardı. İmparatorun planı iyi düşünülmüştü lakin bu düşünceler hiçbir zaman gerçekleştirilemeyerek sadece plan olarak kaldı. Ordusunu hazırladığı sırada İmparatora kardeşi Aleksey tarafından bir komplo düzenlenerek tahttan indirildi ve hapse atıldı. Yeni İmparatorun yönetimi elinde tutmasıyla ilgili yeterince endişesi mevcuttu. Bu nedenle Bulgaristan üzerine düşünülen askeri seferden vazgeçtiği gibi Asen'le barış antlaşması yaptı. Niketas Choniates anlaşmanın şartları ve Bulgarların isteklerine ilişkin detay vermemiştir¹⁸⁴. Bu nedenle bu durum bilim adamlarının farklı çıkarımlarda bulunmalarına sebep olmuştur. Genel eğilimin Bulgar Çarının çok da antlaşmadan yana olmadığı şeklinde olduğunu belirtmek gerekir. 1195 yılında Bulgaristan'da kalıcı ve güvenli bir barış gerekli değildi. Çünkü bu barış hali temel amaç olan tüm Bulgar topraklarında hâkimiyet kurup bağımsızlık kazanma kararlılığına imkân vermeyecekti. Asen planlarından vazgeçmek ya da ertelemek istemiyordu. O an bunu gerçekleştirmesi için en uygun zamandı çünkü İmparator kendi tahtını güçlendirmenin derdindeydi. İsyanın ilk zamanlarında İmparatorluğun çok zayıf bir konumda olması ve barış imzalaması İvan Asen'in lehine bir durum oldu. Asen çok zorlu koşullar belirleyerek Bizans'ın antlaşmayı kendisinin bozmasını amaç edindi¹⁸⁵. Bizans elçileri Tırnova'ya geldiğinde Asen zaman kaybetmeden planlarını gerçekleştirmek için Serez'e doğru harekete geçti. Bizans Komutanı Sevastakrator İsaak gençliğinin verdiği heyecanla atını Asen'e doğru sürdü. Ancak çok hızlı yol alması süvari birliklerinin yorulmasına sebep oldu.

¹⁸⁴ Choniates, *a.g.e.*, s. 46-47.

¹⁸⁵ A.e., s. 46-53; Bojilov, *Familiyata*, s. 33.

Savaşta onlardan fayda beklemek boşunaydı, piyade güçleri de bir işe yaramamıştı. Asen, düşman bulunduğu yere geldiğinde pusuda beklemekteydi ve birçok tuzak hazırlamıştı. İsak bu askeri kurnazlığı anlamadan zafer kazanmak ve düşmanı kışkırtmak için hızla ileri atılmış ve deli bir taarruza geçmişti. Ancak pusuda bekleyenler harekete geçtiğinde âdeta bir ağa takılan av gibi askerlerinin çoğunu kaybetmişti. Çember o kadar daralmıştı ki en sonunda İsaak'ın kendisi de İskitlere (Kuman/Kıpçaklara) esir düşmüştü. Choniates'in, Barbar olarak nitelendirdiği Asen korkusuzca taarruza geçmişti. Bizanslılardan hiç kimse ona karşı koyamamış, Asen'in hançerinden kurtulanların hepsi Serez'e doğru kaçmıştı. Sevastokratoru esir alan bir İskit onu Ulahların arasından çıkarıp kendi memleketine götürüp İmparator tarafından mükâfatlandırılacağını düşünerek, onu Asen'den gizlemeye çalışmıştı. Ancak Sevastokratorun düşmanın eline geçtiği söylentisi yayılınca bu kişi yakalanarak Asen'in huzuruna çıkarılmıştı¹⁸⁶.

Kuman/Kıpçaklar eski taktikleri olan sahte ricatla tuzağa düşürme metodunu 1187 ve 1190 yıllarındaki savaşlarda olduğu gibi 1195'teki savaşta da sık sık kullandılar. 1195'de Serez'deki başarıdan sonra, 1196 yılında da Asen aynı istikamette ilerleyişini sürdürdü. Daha büyük bir özgüvenle Strimon ve Amfipol¹⁸⁷ civarının da hâkimiyetini ele geçirdi. II. İsaakios'tan sonra tahta gelen III. Aleksios zamanında Bulgarlarla barış müzakereleri başladıysa da Bulgarların ağır taleplerde bulunması sebebiyle görüşmelerde bir neticeye varılamadı. Savaşlarda bir başarı kazanamayan ve savaştaki gücü de olmayan Bizans Devleti, barış için taviz verme noktasında da son derece isteksiz davrandı. Bizans, Bulgar tehlikesini bertaraf etmek için bir diğer yolu kullanarak düşman ülkesindeki muhalefeti kullanmayı tercih etti¹⁸⁸. Asen'in zaferlerle sonuçlanan seferleri beklenmedik bir sebepten sona erdi. Asen 1196 yılında aynı zamanda akrabası olan bir boyarın suikastına uğrayarak hayatını kaybetti. Hanedan karşısı bu ilk ayaklanmanın karakteri hakkında çok farklı iddialar ortaya atıldı. Bunlardan biri, Asen'i öldüren İvanko karakterinin etrafındaki birleşmenin sosyal ve etnik farklılıklardan kaynaklı olduğu ve merkezi bir devleti hedef aldığı yönünde

¹⁸⁶ Choniates, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁸⁷ Strimon, Struma nehridir. Amfipol ise Kavala ve Drama arasındadır.

¹⁸⁸ Akropolites, *a.g.e.*, s. 33; Choniates, *a.g.e.*, s. 50; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 380.

oldu¹⁸⁹. Böylece Bizans yıllardır uğraştığı Bulgar tehlikesini zayıflattığını düşündü. Ancak daha sonra iktidara gelen Kaloyan zamanında Bulgar Devleti güçlenerek büyümesini sürdürdü¹⁹⁰.

Asen'in şahsı ile yaşanan tartışmalardan biri hangi tarihte çar ilan edildiğidir. Farklı yazarlar 1187, 1188, 1190, 1191 gibi değişik tarihleri kabul etmişlerdir. Niketas Choniates, Skutariotes gibi yazarlar Peter'i çar olarak adlandırmışlar, ancak olayları anlatırken her ikisinin de adını zikretmişlerdir. Bazı yazarlar ise Asen'i "*Bulgar halkını Yunan köleliğinden kurtaran kişi*" olarak tanımlamışlardır. Sinodik ve Asen'le ilgili yazılan diğer Bulgar kaynakları da aynı eğilimi göstermiştir. Georgi Akropolites, Niketas Choniates'ten farklı bir eğilim göstererek Peter'den çar olarak bahsetmemiş, Asen'in hükümdarlığının dokuz yıl sürdüğü bilgisini vermiştir¹⁹¹. Ayaklanma sonrasında Peter'in çar ilan edildiği muhakkaktır, ancak aktif olarak devleti Asen'in yönettiği görülmüştür. Bu da devlet yönetiminde iki hükümdarlı bir yönetim anlayışının olduğu farklı bir özelliği ifade etmektedir¹⁹². Peter, Preslav bölgesinin kontrol etmekteydi ancak Asen'in ölümünden sonra yine tüm ülke yönetimini eline almak zorunda kalmıştır¹⁹³. Bazı Bulgar tarihçileri Asenlerin Preslav'ı almak için

¹⁸⁹ Choniates, *a.g.e.*, s. 49-50.

¹⁹⁰ Bojilov, *Familiyata*, s. 58.

¹⁹¹ Choniates, *a.g.e.*, s. 27-28; Skutariotes, *a.g.e.*, s. 244; Akropolites, *a.g.e.*, s. 153; *Boriloviya Sinodik*, http://www.omda.bg/page.php?tittle=%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%9E%D0%92_%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A&IDMenu=276&IDArticle=3248.

¹⁹² Eski Türk devlet teşkilatında ülkenin umumiyetle doğu-batı, kuzey-güney, büyük-küçük, iç-dış gibi iki bölüm (kanat) halinde idare edildiği görülmektedir. Bu bölünmede daima bir tarafın hâkimiyet üstünlüğü tanınırdı. Başta büyük bir hükümdar bulunup ülke sağ-sol kanatlar halinde teşkilatlandırıldığında her iki taraf da merkeze bağlı olarak hükümdarın kontrolü altında tutulurdu. (İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1998, s. 248-274). Bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkarılan I. Andronik Komnin dönemine ait sikkelerin çoğu Tırnova'nın doğusunda, Preslav yönünde bulunmuştur. Kaynaklardan Peter'in 1197 yılına kadar olan bağı ile ilgili bilgi bulunmakta ancak sonraki iki hükümdar ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Yapılan çalışmalarda Eski şehrin Güney Kapısında muhtemelen Boril'in II. İvan Asen ile yaptığı taht mücadelesinden kaldığı düşünülen mührü bulunmuştur. Preslav'ın idari yapıdaki yeriyile ilgili net bir bilgi olmasa da kaynaklardan bu şehrin Asen hanedanının yakınları tarafından yönetilen ve Tırnova'dan sonra en önemli merkez olduğu, gelecek her türlü tehlikeye karşı devletin ikinci savunma merkezi olduğu görülmektedir. (Jenya Jekova, "Asenevtsi v Preslav", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistanieta na Bratya Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bilgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016 s. 377-388).

¹⁹³ Akropolites, *a.g.e.*, s. 33; Bojilov, *Familiyata*, s. 34; Pavel Georgiyev, "Myastoto na Tırnovo viv Vizstanovyavaneto na Bilgarskata Dırjava", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistanieta na Bratya Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo*

harekete geçip bu bölgeyi kontrol etme isteğini I. Bulgar Devleti'ni yeniden kurmakla âlâkalı bir hareket olarak yorumlamışlar ve “Peter” kültünün buna sebep olduğunu belirtmişlerdir. Halkın desteğini almak için ortak tarih bilincinde buluşmak maksadıyla I. Bulgar Devleti Çarı olan Peter adının kullanılması ve o dönem başkent olan Preslav'ın alınması söz konusu olmuştur. Tarihçilere göre iktidara gelebilmek için Çar soyundan gelmenin de büyük önemi vardır¹⁹⁴.

Bizans'ın kışkırtmaları ile Asen'i öldüren (1196) İvanko'ya Bizans'tan beklediği destek gelmedi. Bunun sonucunda Tırnova'da uzun süre tutunamayan İvanko, İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı. Böylece Tırnova'da yönetim yeniden Peter'e kaldı. Ancak onun da kısa bir süre sonra (1197) bir cinayete kurban gitmesi üzerine iktidara gelen Kaloyan (1197-1207) ile Bulgaristan hızlı bir yükseliş evresine girdi ve Doğu Avrupa tarihinde önemli bir yer edindi¹⁹⁵. Kaloyan, iktidara geldiği ilk yıllarda devletin iç işlerinde düzeni sağlayarak kendi konumunu güçlendirmeye çalıştı. Bu dönemde, merkezden bağımsız olmak isteyen ayrılıkçı bazı Bulgar boyarları ile de mücadele edildi. Bu yerel boyarların başında Asen'i öldüren İvanko ile Dobromir Hriz gelmektedir¹⁹⁶.

Choniates 1199-1201 yılları arasında gerçekleşen üç Kuman/Kıpçak akınını Kaloyan ile ilişkilendirmemiştir. Trakya'ya gerçekleştirilen bu akınlar muhtemeldir ki Moldova ve Doğu Ulahiya'da bulunan Kuman/Kıpçak başbuğlarının önderliğinde yapılmıştır. Akınlardan Choniates'in Kuman/Kıpçak-Ulah akını olarak bahsetmiş olması Tuna'nın kuzeyindeki Ulahların Kuman/Kıpçak yönetiminde olduğunu göstermektedir¹⁹⁷. Kaloyan'a kendi tayin ettiği Tırnova Başpsikoposu tarafından taç giydirilmesi yeni devlet açısından yeterli hukuki zemini sağlamadı. Devleti ve yönetimi resmileştirme hakkına sadece Roma ve İstanbul kiliseleri sahipti. Kaloyan o

i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 139-140.

¹⁹⁴ Miliyana Kaymakamova, “Rolyata na Asenevtsi za Formiraneto na Bilgarskata İstoriçeska Pamet v Kraya na XII-Srednata na XIII v.” *Velikite Asenevtsi Sbornik s Dokladi Ot Konferentsiya Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratyata Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Veliko Tırnovo, 2016, 61-66.

¹⁹⁵ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 380.

¹⁹⁶ İvan Bojilov-Vasil Gyuzelev, *İstoriya na Srednovekovna Bulgariya VII-XIV Vek*, T. I, İzdatelska Kışta Anubis, Sofya, 1999, s. 441-442.

¹⁹⁷ Madgearu, *The Assanids*, s. 116.

zamanlar çözülmekte olan ve sürekli çatışmalar yaşadığı İstanbul Kilisesi yerine Roma Kilisesini tercih etmişti. Papa III. Innocent ile arasında yapılan uzun müzakereler neticesinde Kaloyan Papalığın hâkimiyetini kabul ettiğini bildirdi. Müzakerelerin sürdürüldüğü mektuplarda Papa, Kaloyan'ı “*Bulgar ve Ulahların hâkimi*”¹⁹⁸ olarak tanımladı. Kaloyan, I. Bulgar Devleti hükümdarlarından Peter ve Samuel'in kendi ataları olduğunu söyledi¹⁹⁹. Bu durum hükümdarlığını hukuki bir zemine oturtabilmesinin I. Bulgar Devleti ile bir bağlantı kurabildiği ölçüde mümkün olacağı şeklinde yorumlandı. O dönemde Ulah veya Kuman/Kıpçak Kağanlığı gibi kavramlar söz konusu değildi. Ancak Bulgar İmparatorluğu için bir emsal söz konusuydu. Bulgar tarihçileri Roma Kilisesi ile birleşmeyi itibarlı devletler arasına girebilmek ve devleti meşrulaştırmak adına atılmış bir adım ile daha çok diplomatik bir manevra olarak düşündüler. 7 Kasım 1204 tarihinde Papa tarafından Tırnova'ya gönderilen bir kardinal Bulgar Başpsikoposu Basileios'u Bulgaristan *prima*²⁰⁰ olarak takdis etti ve ertesi gün de Kaloyan'a tacı giydirdi²⁰¹.

XIII. yüzyılın başında, Bulgar milletin hayatında, kökleri eskiye dayanan batı dünyasının Bulgarların dini hayatına ve Bulgar Kilisesinin faaliyetlerinde Katolik Hristiyanlığı empoze etme problemi yeniden ortaya çıktı. Daha Boris'in Hristiyanlığı kabulü sırasında politik nedenlerle İstanbul ile Roma arasında manevra yapmak durumunda kalındı, hatta Hristiyanlık inancı batıdan alınmaya çalışıldı. Fakat halk nezdinde karşılık bulunamayınca Bulgaristan, İstanbul Patrikhanesi'ne bağlandı. Çar Kaloyan Papa İkonenti tarafından Roma Kilisesine katılmaya davet edildi. Böylece Çar, Bulgar Devletinin ve kilisesinin bağımsızlığını ve uluslararası saygınlığını güçlendirmek için yüzünü tekrar Roma'ya dönmek zorunda kaldı. Birkaç yıllık yazışma ve haberleşmelerden sonra 1204 yılı sonbaharında Roma Kilisesine katılan Bulgaristan yüksek yargı organlarının içine dâhil edildi. Bulgar hükümdarı çar unvanı aldı, yüce rahibin gücü altında özerk bir yapıda, Bulgar Kilisesinin başı Başpiskopos Vasili, Bulgar halkının ruhani lideri olarak onayladı. Roma'ya dâhil olma tartışmasız

¹⁹⁸ *Latinski Izvori za Bılgarskata İstoriya*, Der-Ed. Mihail Voynov, İvan Duyçev, Straşimir Lişev, Borislav Primov, İzdanie na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1965, s. 323, 334, 362, 363.

¹⁹⁹ *A.e.*, s. 338,

²⁰⁰ Latince bir kelime olan “Prima” ilk, birinci, başta gelen, en öndeki, baş anlamına gelmektedir. (bkz. Erdal Alova, *Latince-Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2017)

²⁰¹ Andreev, *a.g.e.*, s. 198.

ki Bulgar hükümdarının başarısı olarak değerlendirildi ancak bu durum Bulgar milletinin manevi dünyasına tıpkı Boris zamanında olduğu gibi yeterince nüfûz edemedi ve kalıcı izler bırakamadı. Onları Latin diline marûz bırakıp Roma ve batı dinine bağlı kılmak Bulgarların manevi hayatı üzerine ciddi bir etki edememesi ile sonuçlandı. Daha sonra Papalığın Latin imparatorluğuna karşı duyduğu sempati ve ondan yana ciddi tercihleri sonucu Tırnova ile Roma arasındaki ilişki sadece formalitede kaldı. 1235 yılında II. İvan Asen zamanında, Doğu Ortodoksluğunun yeniden resmen kabulüyle tamamen kesintiye uğradı. Böylece batı kilisesine entegre etme çabaları Bulgar milletini 30 yıl geride bıraktı²⁰².

Papa, Macaristan ve Sırbistan'a da Bulgaristan'ın tanındığını ve Katolik mezhebine geçtiği bilgisini içeren mektuplar yolladı. Bu durum, Bulgarların siyasi iktidarlarını güçlendirmelerine ve Tuna'nın kuzeyinden itibaren, I. Bulgar Devleti topraklarını da içeren bölgeye hâkim olmalarına zemin hazırladı. Ancak bütün bunlar Bulgarların Latin İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmasına yetmedi²⁰³. İstanbul'un Latinlerce ele geçirilmesinden sonra Kaloyan, Bulgar devletinin resmen tanınması karşılığında onlara yüz bin kişilik bir orduyla yardım gönderileceğini vaad etti ise de şövalyeler tarafından bu teklif reddedildi. İkinci defa Latinlerle görüşmeye giden elçilik heyeti de olumsuz bir yanıtla döndü. Çünkü Latinlerin amacı önceden Bizans'a ait olan topraklardan Bulgarların çekilmesini sağlamaktı. Silahlarıyla birlikte Miziya bölgesini terk etmesi istenen Kaloyan'ın savaşımdan başka çaresi kalmadı. Bu durum karşısında Kaloyan, adet olduğu üzere, devamlı müttefikleri olan Kuman/Kıpçaklardan yardım isteyerek ilk adımı attı²⁰⁴.

Haçlıların İstanbul'u işgal etmesiyle Bizans egemenliğinde bulunan diğer yerlerde olduğu gibi, bütün Makedonya bölgesi de onların hâkimiyetine girmeye zorlandı. Bu doğrultuda Edirne halkından da şehri teslim etmesi istendi. Ancak buradaki Rumlar, bu durum karşısında Bulgar Kralı Kaloyan'dan yardım istedi.

²⁰² Andreev, *a.g.e.*, s. 198; Robert Lee Wolff, "The Second Bulgarian Empire. Its Origin and History to 1204", *Speculum A Journal of Mediaval Studies*, Vol. 24, No: 2, The University of Chicago Press Journals, Chicago, 1949, s. 192.

²⁰³ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 381; Bojilov, *Familiyata*, s. 46, 48; Borislav Primov, "Utvırjdavane i Teritorialno Razşirenje na Vtorata Bılgarska Dırjava v Kraya na XII i Naçaloto na XIII v.", *İstoriya na Bılgariya*, T. III, Sofya, 1982, s. 137-138.

²⁰⁴ Bojilov, *Familiyata*, s. 49-50.

Kaloyan, Haçlılardan erken davranıp Filibe'yi teslim alarak Edirne'ye doğru hareket etti ve düşmanın sayıca üstünlüğünden dolayı açıkça savaşmak için ortaya atılmadı. Ancak yardıma çağırdığı İskitler (Kuman/Kıpçaklar) ve İskit usulü atlıların vur-kaç yöntemiyle başarıya ulaşıldı. Çünkü ağır zırh ve teçhizatları olan şövalyelerin hareket etmesi oldukça güçtü. Buna karşı atlı İskit birlikleri oldukça çevik ve hızlı hareket edebilmekteydi. Akropolites, savaşı İskitlerin kazandığını ve İmparator Baudouin'in esir alınarak Kaloyan'ın huzuruna çıkarıldığını (1205) yazmıştır. Savaşın taraf İskitler ile Haçlılar olarak gösterilmiştir. Bu da özellikle askeri sahada Kuman/Kıpçakların Bulgarlara oranla çok daha fazla etkili olduklarını yansıtmaları bakımından önemlidir²⁰⁵.

Bu zaferin Bulgar devleti için olduğu kadar Bizans ve Latin devletleri ile tüm Avrupa açısından da önemli sonuçları oldu. Bulgaristan Latin tehlikesinden kurtulmuş, Latin devleti de öyle ağır bir darbe almıştır ki sadece canlarını kurtardıklarına şükrettiler. Bizanslılara dağılan İmparatorluklarının eteklerinde direniş merkezleri kurarak güçlerini birleştirme imkânı doğdu. Batı Avrupa'nın Güneydoğu Avrupa bölgesine feodal yayılımına ciddi şekilde ket vuruldu. Bu zaferden sonra Kaloyan tüm Trakya bölgesinde özgürce hareket etme alanı buldu. Latin İmparatorluğu bu bölgedeki hemen hemen bütün hâkimiyetini kaybetti. Sadece İstanbul, Silivri ve Rodosto çevresinden oluşan bir sahada etkinliği kaldı. 1205-1206 yıllarında Bulgar, Kuman/Kıpçak ve Yunanlılar Latin tehlikesine karşı beraber mücadele etti. Ancak Bizans, Bulgar Devletinin güçlenmesinden rahatsız olmuş ve aralarındaki ittifakı bozarak Latin İmparatorundan Edirne ve Dimetoka'nın kendilerine bırakılması talebinde bulunmaya başladı. Bizans ile Latinler arasında anlaşmaya varıldı ve Kaloyan Trakya bölgesinde mücadeleye tek başına devam etmek zorunda kaldı²⁰⁶.

²⁰⁵ Akropolites, *a.g.e.*, s. 34.

²⁰⁶ Primov, *Utvirjdavane*, s. 143-144.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. BULGAR DEVLETİNDE KUMAN/KIPÇAK HANEDANLARI VE KUMAN/KIPÇAK NÜFÜZÜ

A. Asen Hanedanı

1. Kaloyan Dönemi (1197-1207) ve Edirne Savaşı (1205)

Dördüncü Haçlı Seferi sonucunda İstanbul, Latinler tarafından ele geçirildi ve İstanbul'da bir Latin İmparatorluğu kurularak devletin başına Haçlı baronlarının seçtiği Flandre Kontu Baudouin getirildi. Feodal karakterli olan bu devlette merkezi otorite zayıf bir yapıda iken, hükümdar baronların önde gelenlerinden seçildi. Baudouin ve onun halefi Henri d'Angre, Selanik bölgesinde yoğun olmak üzere Greklerle mücadeleye giriştiler. Latinler, yönetimi ele geçirip iktidarlarını güçlendirmeye çalıştılsa da Yunan halkı Latinlerden kurtulma çabası içine girdi. Bu sırada iktidarda olan Bulgar Çarı Kaloyan (1197-1207) Latinlere ittifak teklifinde bulundu ancak karşılık alamadı. Böylece Latin İmparatorluğu Yunanlıların yanı sıra Bulgarları da bir düşman olarak karşısına almış oluyordu. İstanbul'un işgali sonrasında Latin orduları Teselya, Yunanistan ve Poleponez gibi birçok yerde ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan başarılı seferler gerçekleştirerek bu bölgeleri ele geçirdiler²⁰⁷. Ulahiya topraklarına çıkan yolların ve kalelerin Haçlılar tarafından ele geçirildiğini öğrenen Kaloyan, hemen Kuman/Kıpçakya'dan iyi yetişmiş atlı paralı askerler çağırdı. Gelen on bin Kuman/Kıpçak ve Türkmenin iyi silahları ve Doğu'ya özgü mızrak ile zırhları vardı. Olabildiğince büyük ve korkusuz bir ordu toplanarak Franklara karşı şiddetli savaş başladı²⁰⁸. Papa III. Innocent ile Macar Kralı Emerih arasındaki mektuplaşmalarda da çok sayıda Kuman/Kıpçak'ın etrafı yağmaladığı ve Kaloyan'ın onların desteği ile Sırbistan'a kadar birçok yeri ele geçirdiği, talan ve

²⁰⁷ Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgı Yay., İstanbul, 2006, s. 129-131; A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Volume II, The University of Wisconsin Press, Winconsin, 1980, s. 450-463.

²⁰⁸ Teresa Shawcross, *The Chronicle of Morea Historiograph in Crusader Greece*, Oxford University Press, New York, 2009, s. 343-249; *Latinski Izvori za Bilgarskata Istoriya IV*, Ed. Mihail Voynov, Vasil Gyuzelev, Straşimir Lişev, Mariya Petrova, Borislav Primov, Izdanie na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1981, s. 362-363.

yağmanın yanı sıra çok sayıda Hristiyan'ın da onlar tarafından esir edildiği bilgileri yer aldı²⁰⁹. Henri d'Angre Greklere karşı Anadolu'da da başarılar elde etti. Bu esnada Çar Kaloyan önderliğindeki Bulgarlar Trakya'ya saldırarak Latinlerle savaşa tutuştular. Kaloyan yanına Kuman/Kıpçakları alarak zırh donanımlı ve sayıca da üstün olan Latinlere karşı atlı birliklerle Kuman/Kıpçak usulü vur kaç tarzı saldırılarda bulundu. İri atlara binen ve vücutlarında oldukça ağır zırhlı teçhizat bulunan Latinler hafif donanımlı ve atik Kuman/Kıpçaklar karşısında savunmasız kaldı²¹⁰. Latin İmparatoru Baudouin zayıf kıtalarla düşmana saldırdı. Edirne'deki savaşta Latinler ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bulgarlar, İmparator da dâhil olmak üzere birçok Latin önde gelenini esir aldı²¹¹. Bunun üzerine Baudouin'in kardeşi hemen İstanbul'a hareket etti ve İmparator seçildi (1206). Kaloyan, Trakya'nın büyük bölümü ile Filibe başta olmak üzere Panio, Rhadesto, Kharioupolis gibi kentleri de ele geçirdi²¹². Bu sefere 7000 Ulah ve Kuman/Kıpçak katıldı. Bu sırada Selanik kuşatıldı ve yardıma gelen Kuman/Kıpçakların başında Manastır adında bir Kuman/Kıpçak başbuğu vardı²¹³. Ancak Kaloyan'ın Bizanslı müttefiklerine kötü davranmak gibi bir hataya düşmesi Latinlerin bazı şehirleri geri almasına sebep oldu²¹⁴. Kaloyan ölümüne kadar (1207) Latinlerle mücadeleyi sürdürdü. İmparator Henri, Çar Kaloyan'ın ölümünden sonra Bulgaristan'la barış yaparak devleti ağır bir yükten kurtardı²¹⁵. Kaloyan ve ondan sonra Bulgar tahtına oturan Boril (1207-1218) ile ilgili Akropolites şu ifadeleri kullanmıştır: “*Herkes ona köpek sözcüğü ile bağlantılı Skyloioannes demiştir; çünkü İskitlerle (Kuman/Kıpçaklar) pek yakınlık edinmişti, hısumlık kurmuştu ve onların iğrenç huylarını taklit etmekteydi, Rumları kıyımdan geçirmekle eğlenir olmuştu. Bu kişi öldüğünde İskit kökenli yengesi ile evlenen kızkardeşinin oğlu Boril Bulgarların hükümdarı oldu. Asen'in hâlâ ergenliğe ulaşmamış yaştaki oğlu İvan'ı ise birisi gizlice aldı götürdü ve onun İskitlere sığındığını söyledi*”²¹⁶.

²⁰⁹ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 352.

²¹⁰ Akropolites, *a.g.e.*, s. 34.

²¹¹ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997, s. 713.

²¹² Akropolites, *a.g.e.*, s. 34.

²¹³ Madgearu, *Byzantine*, s. 168.

²¹⁴ Treadgold, *a.g.e.*, s. 713.

²¹⁵ Diehl, *a.g.e.*, s. 132.

²¹⁶ Akropolites, *a.g.e.*, s. 35-36.

20 Ağustos 1206'da Latin İmparatorluğu tahtında oturan Henri 1216 yılına kadar iktidarda kaldı. Diplomatik yetenekleri oldukça gelişmiş, iyi ve cesur bir komutan olan Henri, imparatorluğu tehdit eden tüm çevrelere karşı başarılı mücadeleler verdi. Henri, Bulgar tarihi açısından oldukça önemli kaynaklar olarak kabul edilen 1206, 1208 ve 1212 yıllarına ait ikisi tam, üçüncüsü de özet olmak üzere toplam üç mektup yazdı²¹⁷. Bu mektuplarda Kaloyan ve Boril dönemlerindeki Bulgar-Latin mücadelesi, Makedonya ve Rodop bölgesi feodalleri olan Strez ve Slav²¹⁸'ın faaliyetleri ve o dönem Bulgaristan dış politikası ile ilgili bilgiler mevcuttur. Olaylara ilişkin aktarımı şüpheyi mahal vermez. Devletin yönetim anlayışını yansıtarak siyasi ve askeri seferleri anlatması bakımından oldukça önemlidir. Mektuplardaki bilgilerin tartışmasız ve objektif olduğunu ispatlama niteliğindeki ayrıntı ise; Henri'nin bu mektupları alışlagelmiş resmi tarih yazımı maksadıyla kaleme almamış olup, Papa III. Innocent'e ve Flandre'deki akraba ve arkadaşlarına feodal batıdan Latin İmparatorluğu'na yardım istemek maksadıyla yazmış olmasıdır²¹⁹.

Latin İmparatoru Henri'nin Flandre'deki kardeşi Gotfrid'e yardım istemek gayesiyle yazdığı mektubu şöyledir: "...İstanbul İmparatoru kardeşimiz ve liderimiz Baudouin, Adrianopol (Edirne)'de Kuman/Kıpçak savaşçılar tarafından bozguna uğratarak dağıtılmış ve Kutsal Haç düşmanı Kaloyan tarafından acımasızca hapse atılmıştır. Bundan sonra knez, şövalye ve baronlar bizi devlet yönetimine seçti, askerlerimizle birlikte İstanbul'dan hemen yola çıktık, bize karşı ayaklanmış olan çok sayıda kale ve şehri İmparatorluk kontrolüne aldık, sınır bölgelerini güçlendirdikten sonra Remigiy Bayramı²²⁰ zamanlarında İstanbul'dan yola çıktık. Kararlı ve dikkat çekici Tierri de Tenremonde komutasında subaylar ve şövalyelerle birlikte Rosa²²¹ da

²¹⁷ İmparator Henri, "Pisma na Latinskiyat İmparator Henri", *Latinski İzvori za Bulgarskata İstoriya*, C. IV, Çev-Der. Mihail Voynov, vd., İzdanie na Bulgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1981, s. 11-23.

²¹⁸ Strez Asen hanedanından olan ve 1211-1214 yılları arasında Sebastokrator olarak görev yapan Bulgar soylusudur. Aleksi Slav ise Rodop-Pirin bölgesi hâkimidir. Asen soyundan gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yordan Andreyev, İvan Lazarov, Plamen Pavlov, *Koy Koy e Srednovekovna Bulgariya (Treto Dopilneno i Osnovno Preraboteno İzdanie)*, İzdatelstvo İztok-zapad, Sofya, 2012, s. 24-28.

²¹⁹ Voynov, *Latinski İzvori*, s. 11.

²²⁰ Fransa'da bulunan Reims şehri Psikoposu olan Aziz Remigius (437-533) adına Hristiyanlar tarafından 1 Ekim'de kutlanan gündür. <http://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc09/htm/iv.vii.clii.htm> (30.07.2018).

²²¹ Rosa (Rossa, Rusa, Russian), Doğu Trakya bölgesinde Keşan yakınlarında bir yer.

kaldık. Bu sırada Rosa yakınlarında bir kalenin Ulahlar tarafından ele geçirildiği bilgisi geldi. Bir gece bizimkiler silahlanarak Rosa'dan çıktı ve kaleyi ele geçiren Ulahları öldürdüler, kaleye zarar vererek çok sayıda Ulah ganimetiyle oradan ayrılıp kendi yerlerine döndüler. Dönerken Rosa'ya yaklaşıncaya birçok Ulah ve Kuman/Kıpçak ortaya çıktı, onların Latinlere pusu kurdukları anlaşıldı. İki taraf çarpışmaya başladı ve ne yazık ki bizimkilerin hemen hemen hepsi öldürüldü ya da esir alındı. Şehrin savunmasında görev alan kırk şövalye subaylarıyla birlikte sağlıklı bir şekilde yanımıza döndüler²²².

Bunların yanı sıra diğer şanssızlıklar da peşimizi bırakmadı. Kaloyan'a yakın oldukça büyük ve iyi korunmakta olan Filibe şehrine Baudin tarafından Rene de Tri yönetici tayin edildi. Şehir halkı bize karşı ayaklanarak Rene de Tri'yi şehirden çıkardı ve az sayıdaki askeri gücüyle Stanimaka'da bir kaleye çekildiler. Şehir sakinleri Kaloyan'la bir barış antlaşması yaparak kendi içlerinden birini yönetici seçti. Kaloyan çok sayıda Ulah ve Kuman/Kıpçakla şehri kuşattı. Ciddi bir mukavemet olmadan Kaloyan şehirde hâkimiyeti ele geçirdi. Aynı zamanda hem bizzat Kaloyan'ın kendisi hem de onun tarafından seçilen Patrik tarafından ne şehre ne de şehrin sakinlerine hiçbir kötülük gelmeyeceği konusunda söz verildi. Ancak Kaloyan, yönetimi ele alır almaz en yaşlısından en gencine kadar insanları öldürttü. Yıkılan şehirdeki tüm kadın ve erkekler başlarında çoğunluğu Ulah ve Kuman/Kıpçaklardan oluşan 100 bin kişilik bir orduyla ülkelerine götürüldü. Onlar hiçbir kanun tanımayan bir gruptur, hatta Sarazenlerden²²³ bile daha kötüdürler. Kaloyan askerleriyle birlikte tüm Romanya'ya²²⁴ dağıldı. Kaleler ve şehirler yıkıldı ancak şehir sakinlerinin bağlılık yemini etmeleri karşılığında saldırmamak için söz verildi. En son Dimetoka alınarak ele geçirilen ganimetlerle birlikte taşınır malların hepsi Ulahiya'ya götürüldü. Hızla Dimetoka'ya geldik ancak burası düşman tarafından hemen hemen ele geçirilmiş durumdaydı. Geldiğimizi sezince kaleyi terk ettiler ve kuşatmadaki tüm askerlerle

²²² Latinski Izvori, Ed. Voynov, s. 13-14.

²²³ Haçlı seferleri sırasında Avrupalı savaşçılar Müslümanlara bu adı takmışlardır. Önce Arapları sonra da tüm Müslümanları tanımlamak için kullanılan bir terime dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz John V. Tolan, *Saracens Islam in the Medieval European Imagination*, Colombia University Press, New York, 2002; E. D. Smirnova, A. P. Suşkeviç, V. A. Fedosik, *Srednevekoviy Mir, v Terminah, İmenah i Nazvaniyah*, Belarus, Minsk, 1999, s. 300.

²²⁴ Latin İmparatorluğu'nun Balkan hâkimiyet sahası anlaşılır, tüm Trakya ve hatta İstanbul ve Akdeniz'e kadar olan sahayı ifade eder.

kaçtılar. Tüm Güney Bulgaristan'ı ve Adrianopol'ü de geçerek Rene de Tri'nin esir tutulduğu kaleye kadar onları takip ettik. Rivayete göre Haç düşmanı olan Kaloyan dinsiz bile olabilirdi ve İmparator olan kardeşimizi acımasızca öldürmüştü". "...İmparatorun ölümünden sonra da Latin İmparatorluğu için Kaloyan tehlikesi devam etti. Büyük çoğunluğu Ulah ve Kuman/Kıpçaklardan oluşan Kaloyan güçleri tüm Romanya'ya saldırarak her yerde kale ve şehirleri tahrip ettiler..."²²⁵.

İngiliz Başrahibi Radulfi dönemin olaylarını anlatan bir kronik yazmıştır. Kaloyan ile Latin İmparatoru'nun 1205 yılında Edirne'deki savaşıyla ve İmparatorun esir alınması ile ilgili bilgileri o da şu şekilde aktarmaktadır: "*Paskalya haftası kutsal Perşembe günü öğlen saatlerinde ordusundan uzaklaştığı ve korunmasız olduğu bir sırada 60 şövalyesiyle birlikte İmparator esir alındı. Yoan Vlah'a'nın oğlu babasına Vlahiya olarak adlandırılan yerin yönetimine getirildiğine dair belgenin verilmesi isteğiyle Papa Innocent ile görüştü...*" Bahsi geçen Papa III. Innocent'dir. Batılı kaynakların birçoğunda olduğu gibi bu kronikte de Kaloyan adının Yaon Vlah'a olarak geçtiği görülmektedir²²⁶.

Bretonyalı Vilhelm tarafından yazılan Fransa Kralı II. Filip Avgust (1180-1223)'un hayatı ve faaliyetlerinin anlatıldığı "Philippide" adlı edebi eserde de az da olsa Kaloyan dönemi ile ilgili bilgi vardır. Yazar Kaloyan ile I. Baudouin arasında Edirne'de vuku bulan savaşı anlatırken "*Daha sonra o, Trakların lideri tarafından aynı yerde yok edildi*" ifadelerine yer vermiştir²²⁷. Burada dikkat çeken nokta Kaloyan'dan Trak lideri olarak bahsedilmesidir. Bu, henüz o dönemde bu coğrafya için net bir şekilde bir millete aitlik belirtme anlamı taşımadığını göstermektedir. Kuman/Kıpçak, Bulgar, Ulah hatta bu kaynakta olduğu gibi hâlâ Traklardan bahsedilmesi bu coğrafyadaki çeşitliliği yansıtmaktadır²²⁸.

Robert de Clari Dördüncü Haçlı seferine muharip olarak katılmışsa da yazdığı eser daha çok seyyah olarak görülmesine neden olmuştur. İstanbul'a giderek şehrin kuşatmasında bulunmuş, gördüklerini ve duyduklarını yazmıştır. Hakkında fazla bilgi

²²⁵ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 15, 17.

²²⁶ A.e., s. 138.

²²⁷ A.e., s. 147.

²²⁸ A.e., s. 147.

bulunmayan ve kendini şövalye olarak tanımlayan De Clari eserinde Kuman/Kıpçaklara ilişkin şu bilgileri aktarmaktadır: “Eflaklı Johannis ordunun yüksek rütbeli baronlarına, kendisini kral olarak tanıyıp Eflak toprağının efendisi yaparlarsa, onlara tabi olarak beraberindeki silahlı yüz bin kişiyle Konstantinopolis’i zapt etmelerine yardım edeceğini bildirdi. Eflak, İmparatorun toprağında olan bir yerdir ve bu Johannis İmparatorun harasına bakan bir askerdi. İmparator altmış ya da yüz at istediği zaman atları Johannis gönderirdi. Kötü kişi olmadan önce her yıl saraya gelirdi. Bir gün saraya geldiğinde, bir hadım ağası ona hakaret etti. Yüzüne kayış bağı ile vurdu. Bu hadiseden Johannis çok mustarip oldu. Bu fena muameleden sonra saraydan kinle ayrılıp Eflak’a döndü. Eflak etrafı dağlarla çevrili sarp bir memlekettir. Buraya bir boğaz hariç ne girilir ne de çıkılır”²²⁹.

“Johannis Eflak Beyi olduktan sonra Kuman/Kıpçaklarla müttefik oldu. Kuman/Kıpçakiya Eflak ile hudut komşusudur. Bu Kuman/Kıpçakların kim olduklarını anlatayım. Kuman/Kıpçaklar vahşi insanlardır. Ne ekerler ne biçerler ne kulübeleri vardır ne de evleri. Keçe çadırlarda, inlerde oturur, süt, peynir ve etle geçinirler. Yazın o kadar çok sinek olur ki çadırlarından kış gelmeden çıkmaya cesaret edemezler. Kışın, akın etmek istedikleri zaman çadırlarından, yurtlarından çıkarlar. Her Kuman/Kıpçak’ın 10-12 atı vardır. Atlarını öyle terbiye ederler ki, atlar her yere peşlerinden gider. Bir o ata binerler bir buna. Yola çıktıkları zaman boynuna yemlik taktıkları atlarını da götürürler. Atlar hem yem yer, hem de gece gündüz sahiplerinin arkasından giderler. Öyle hızlı koşarlar ki, altı, yedi hatta sekiz günde alınabilecek yolu bir gün bir gecede alıverirler. Kuman/Kıpçaklar üstelerine sadece koyun postları giyip yanlarına ok ve yay alırlar. Eflaklı Johannis’in yanında bu Kuman/Kıpçaklar vardı. Bunlar her yıl İmparatorun İstanbul’a kadar toprağını yağmalamak için gelirlerdi. Ordudaki baronlar, Eflaklı Johannis’in kendilerinden istediği şeyi öğrenince düşüneceklerini söylediler. Verdikleri karar menfi idi. Johannis’e ne kendisine ne de yardımına ihtiyaçları olduğunu bildirdiler. Johannis bu cevabı daha sonra pahalıya ödetti. Onlara büyük zarar ve ziyan verdi. Roma’ya bir haberci gönderip taç giymek istediğini bildirdi. Papa oraya taç giydirmesi için bir kardinal yolladı. Johannis bu suretle kral oldu”. Robert De Clari hikâyesini basit bir dille taraf

²²⁹ Robert De Clari, *İstanbul’un Zaptı (1204)*, Çev. Beynun Yavaş, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 28-29.

tutmadan anlatmıştır. Constantinopolis'in zaptıyla beraber Haçlı ordusunun giriştiği yağma ve zulmü açıklıkla kaleme almıştır. Anlatılanları muhtemelen eğrisini doğrusunu dinlemeden aktarmıştır. Kuman/Kıpçaklar ve II. Bulgar Devleti ile ilgili yazdıkları da dönemin diğer kaynaklarıyla benzer bilgiler taşımaktadır. Dolayısıyla profesyonel bir tarihçi olmasa da duyduklarından yola çıkarak o dönemde hafızalardaki Kuman/Kıpçak algı ve bilgisini yansıtması bakımından önemlidir. De Clari'nin özellikle Kuman/Kıpçak yaşam tarzını ve Asen'le olan bağlantılarını çok net bir tasvirle vermesi, onların Bulgar devletinin kuruluşunda almış oldukları önemli rolü de göstermektedir. Ancak yazdıkları gözlem ve duyuma dayandığı içindir ki olaylara ve kişilere- Asen ve Kaloyan'ı karıştırması gibi- tam vakıf olmadığı görülmektedir. Çünkü Haçlılara kendilerinin bağımsızlığını tanınması koşuluyla Constantinopolis'in kuşatmasında yardım teklif eden Asen'dir. Roma'ya elçi gönderen ise Kaloyan'dır²³⁰.

Dördüncü Haçlı Seferine ilişkin bir başka bilgi kaynağı, sefere bizzat iştirak etmiş olan Geoffroi de Villehardouin'dir. Profesyonel olarak askeri eğitim almış olan ve Mareşal rütbesi taşıyan Villehardouin Haçlılara katılmış ve dönemin olaylarına ilişkin tarihe notlar düşmüştür. Kaloyan sık sık Ulahiya Kralı olarak anılmış ve Edirne'deki savaşta Kuman/Kıpçakların hareketleri detaylı bir şekilde aktarılmıştır: *"Kaloyan Kuman/Kıpçakları ordunun önüne salmıştır. Birlikten çılgılık sesleri gelmiş, bu askerler düzensiz bir şekilde ortaya çıkmaya başlamışlardır. Şuursuzca Kuman/Kıpçakları takibe başlamışlar, ancak geri dönmek istediklerinde Kuman/Kıpçak saldırılarına uğramışlardır. Bu da Haçlıların çok sayıda atının yaralanmasına sebep olmuştur"*... *"Şövalyelerden oluşan müfrezelerimiz ve diğer katılanlar yeterince savaş sanatını bilmiyorlardı. Kuman/Kıpçaklar ve Ulahlar ise sıkıştırıyordu..."*²³¹.

Kaloyan'ın eşi de tanınmış Kuman/Kıpçak hanedan ailelerinden birinin mensubuydu. Olberli, Kay, Terteroba, Burçoğlu, İtoğlu gibi hanedan ailelerinin birinden olma ihtimali yüksektir. Özellikle Özi Irmağı boyunca yerleşmiş bulunan

²³⁰ De Clari, *a.g.e.*, s. 28-30.

²³¹ Geoffroi De Villehardouin, Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, Çev. Ali Berktaş, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 120-156; Borislav Primov, "Geoffroi De Villehardouin, Çetvrtiyat Kristonoson Pohod i Bulgariya", *Godişnik na Sofiyskiya Universitet, İstoriko-Filologičeski Fakultet*, T. XLV, 1948/1949, Kniga 2, Dirjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1949, s. 79-83.

Kuman/Kıpçakların başında ve Bulgarlarla yakın ilişkileri bulunan Burçoğlu ve İtoğlu ailelerinden olma olasılığı daha fazladır. 1202-1203 yılındaki Bulgar-Macar savaşında Bulgarların müttefiki olan Kuman/Kıpçak birliğinin başında Guban adlı biri bulunmaktadır. O da muhtemelen Urusoba soyundan Burçoğlu hanedanına bağlı olan Koban'dır²³².

2. Boril Dönemi (1207-1218)

Latin İmparatoru Henri arkadaşlarına yazdığı mektupta İmparatorluğun dört düşmanı ile mücadelesini anlatırken ilk sırada ve en ciddi düşman olarak Laskaris'i göstermiştir. Diğer düşmanları da Selanik Krallığında Mihail, Prosek merkezli Orta Makedonya'daki Srez ve Bulgar hükümdarı Boril olmuştur. Bulgar tahtı üzerindeki hak iddiaları nedeniyle Boril, Strez ve Aleksi Slav'ın da arası açılmıştır. Latin İmparatoru Henri'nin Aleksi Slav'a despot unvanı verip kızıyla evlendirmesi, Boril'in kendi ülkesinde daha da tecrit edilmesine sebep olmuştur. Latin İmparatorluğu da Bulgar çarını amansız düşman ilan etmiştir. Sürekli Latin tehlikesiyle karşı karşıya kalan Boril Beroe'ye geçmiştir. Kuman/Kıpçak ve Ulahların topraklarına girdiğini öğrenen Henri de hemen İstanbul'dan yola çıkmıştır. Burada, İmparatorun ordusu bozguna uğratılmış ve Latinler Filibe'ye doğru hareket etmiştir. Bulgar ve Kuman/Kıpçak birlikleri bu defa zaferlerini yenileyememiş ve 2 Ağustos 1207'de (Vasary'e göre 1 Haziran 1208) Latin şövalye ordusuna yenilmişlerdir. Böylece Kuzey Trakya ve Rodop kalesi yeniden Latinlere geçmiştir. Henri'nin bu mücadelelerini anlattığı mektubunda şu ifadeler yer almıştır: "...Şehirlerimizden birine, Rosa'ya ulaştık ve bir gün sonra daha şafak vakti oradan çıktık. Şehirden biraz uzaklaştığımızda güvenilir bir kaynaktan Boril'in Kuman/Kıpçak, Ulah ve Bulgarlardan oluşan büyük bir orduyla önümüzde ve oldukça yakınımızda olduğu haberini aldık. Gececek olduğumuz yol tutulmuştu ve oldukça dar ve tehlikeli olan dağ yamaçlarının her iki tarafı da çevrilmişti...". Henri'nin tarihe tanıklık eden bu mektubundan Boril'in emrindeki Bulgar Ordusu'nun çok büyük bir bölümünün Kuman/Kıpçaklardan oluştuğunu çok net bir biçimde anlamaktayız. Henri, ilk Latin İmparatoru ve aynı zamanda kardeşi olan Baudin'in Edirne yakınlarındaki savaşta

²³² Pavlov, *Buntari*, s. 178-180.

ordusuyla birlikte büyük bir bozguna uğraması ve esir alınması hadiselerini doğrudan doğruya Kuman/Kıpçak savaşçılarına atfetmektedir. Yine mektubun başka bir bölümünde kendi İmparatorluğu sırasında Bulgarlarla yaptığı mücadelede birliklerinin neredeyse tamamının Rosa yakınlarında pusuya düşerek Kuman/Kıpçak ve Ulahlar tarafından yok edildiğinden bahsetmektedir. Mektuptan edindiğimiz her iki bilgi de II. Bulgar Devleti Ordusu'nda görev alan Kuman/Kıpçak askerlerinin nüfuzlu ve çok başarılı, tehlikeli askerler olduklarıdır²³³.

3. II. Asen Dönemi (1218-1241)

Boril'den sonra Bulgar tahtına oturan II. Asen (1218-1241) önce Latinlerle işbirliği yapmış sonrasında ise tutumunu değiştirerek hayalini kurduğu Grek-Bulgar devletini kurma amacına yönelik Ioannes Vatatzes ile anlaşmıştır. II. Asen'in siyasi tutumundaki değişiklik kilise açısından da yeni bir tavır almayı gerektirmiştir. Kaloyan'ın Roma Kilisesi ile birleşme kararı toplumda derin bir şekilde kabul görmemiştir. Roma Kilisesine şeklen de olsa bağlı olmak, Latinlere karşı ittifak girişimlerinde bulunan II. Asen'in kilise konusundaki durumu değiştirmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda II. Asen'in girişimleri sonucu İznik ve diğer doğu patrikliklerinin izniyle Tırnova'da bağımsız Bulgar Patrikliğinin kurulması kabul edilmiştir. Tüm bu olaylar neticesinde 19.03.1227 tarihinde Papa olan IX. Gregori kendinden önceki Papa III. Innocent'in aktif siyasetini sürdürerek Papalığın gücünü geniş sahalara yaymak için harekete geçmiş, bu doğrultuda da Bulgaristan üzerine bir Haçlı Seferi düzenleme kararı almıştır²³⁴. Ayrıca Papalığının ilk yıllarını Kuman/Kıpçakları Hristiyanlaştırma çalışmaları üzerine yoğunlaştırmıştır²³⁵.

Papa'nın mektupları Bulgar tarihi açısından önem arz etmektedir. Mektuplarda Papa IX. Gregori'nin II. Asen ile olan ilişkilerinin anlatılmasının yanı sıra Bulgar tarihiyle ilgili dolaylı veya doğrudan ilişkisi olan olaylar da yansıtılmıştır.

²³³ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 19; Istvan Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlarda Doğulu Askerler (1185-1365)*, YKY, İstanbul, 2008, s.70; Villehardouin, Valencienes, *a.g.e.*, s. 160-169.

²³⁴ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 40; Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 404-405.

²³⁵ Francesco Dall'Aglio, "Crusading in a Nearer East: The Balkan Politics of Honarius III and Gregory IX (1221-1241)", *Proceeding of the VIIth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East*, Ashgate, 2011, s. 177.

Papa'nın Strigonium²³⁶ Başpiskoposuna Yahudi ve Sarazenlerin keyfi eylemlerini engellemek konusunda yazdığı mektupta Kuman/Kıpçaklara ilişkin de ilginç bilgiler vermektedir “...Kuman/Kıpçakların çoğu inançsızlığın şaşkınlığını atlattıktan sonra inanç aşkıyla yanıp tutuşmaya, bazıları da İsa'ya ulaşmak için karanlık ve ölümü arzulamaya başlamışlardır. Böylece ışığa, gerçeğe, hayata kavuşacakları inancındaydılar. Sarazenler onları köle olarak satın almakta, Hristiyanlığı reddetmelerini istemekte ve Hristiyanlığa geçmelerini engellemeye çalışmaktaydılar...”²³⁷.

Bilindiği gibi Kuman/Kıpçakların bir bölümü o tarihlerde Hristiyanlığa geçmişti. Papa bu mektupta onların daha önce inançsız olduklarını düşünmekte fakat Hristiyan olduktan sonra bu dine kuvvetle sarıldıklarını iddia etmektedir. Bazılarının karanlık ve ölümü arzuladıkları şeklindeki ifadelerden de Kuman/Kıpçakların savaşıllıkları dolayısıyla ölümden korkmadıkları anlaşılmaktadır. Yine Kuman/Kıpçakların Müslümanlar tarafından köle olarak alınarak Hristiyanlıktan çıkmalarına da değinmiştir. Bilindiği gibi Kuman/Kıpçaklar askerlikteki üstün yetenekleri dolayısıyla İslâm ordularında yer almışlardır. Hatta daha sonraları Kuman/Kıpçaklar Yavuz Sultan Selim döneminde varlığı sona erdirilen Memlûk Devleti'nin de kurucusu ve yöneticisi olmuşlardır.

Strigonium Başpiskoposunun tüm Macaristan Krallığında uygulanmasını istediği kuralları ihtiva eden belgede de Kuman/Kıpçaklara ilişkin bilgi vardır. “Tanrı'nın inayeti ile yönetimde olan Papa'nın emriyle köle ya da özgür olarak onlarda bulunan Hristiyan Sarazenleri, Macar, Bulgar ve Kuman/Kıpçakların ya da başka milletlerden Hristiyanlığı arzulayanların çocuklarını özgür bırakmadığı sürece Hristiyanların Sarazenlerle ilişki kurması, ticaret yapması yasaklanmıştır...”. Başpiskopos'un bu belgesinde o dönemde bölgedeki Macar, Bulgar ve Kuman/Kıpçak varlığı teyit edilmekte ve onların Hristiyan olmaları için bir gayrette bulundukları anlaşılmaktadır²³⁸.

²³⁶ Bugünkü Estergon.

²³⁷ Voynov, *Latinski İzvori*, s. 43.

²³⁸ Voynov, *Latinski İzvori*, s. 48.

Papa IX. Gregori, Macar Kralı Belá'ya Kuman/Kıpçakların Başpiskoposunu Ulahların da kabul etmesi hususunda 14 Kasım 1234 tarihli mektubunda şu satırları yazmıştır: “...*Duyumlarımıza göre Kuman/Kıpçak Piskoposluğunda Ulah olarak adlandırılan bir halk varmış. Onlar Hristiyan olarak geçmelerine ve aynı dinde olmalarına rağmen bazı farklı dini ayinleri ve adetleri varmış. Resmi olarak Kuman/Kıpçak Piskoposluğuna bağlı ve Katolik mezhebinde olmalarına rağmen Ulahlar Ortodoks ayinlerini de uygulamaktadır. Ortodoks etkisini azaltmak için Ulahların arasından din adamı seçmemiz gerekir...*”. Papa IX. Gregori'nin bu mektubundan Kuman/Kıpçaklar için ayrı bir Piskoposluk kurulduğu ve dolayısıyla Kuman/Kıpçakların Katolik ve Hristiyan olmaları için Papalığın özel bir çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Ulahların Kuman/Kıpçaklara göre daha az sayıda ve etkinlikte oldukları da bu mektuptan çıkan sonuçlardan biridir. Çünkü Papa onları Kuman/Kıpçakların arasında yaşayan bir halk olarak tanımlamaktadır²³⁹.

Papa IX. Gregori, II. İvan Asen'e Perugia Başpiskoposu'nun orada görevlendirilmesiyle ilgili yazdığı 21 Mayıs 1237 tarihli mektubunda şu ifadelerle yer vermiştir: “*Soylu Asen, Ulah ve Bulgarların Hâkimi. Mektubunuzu alınca İstanbul şehri ve İmparatorluğun durumunu görüşmek üzere bizden bir elçi talebinde bulunduğunuzu gördük. Bunun üzerine size Perugia Başpiskoposunu göndermeye karar verdik....*”. Papa Bulgar Çarına yazdığı 1 Haziran 1237 tarihli mektupta da hitap ederken “*Bulgar ve Ulahların Çarı*” ifadelerini kullanmıştır²⁴⁰.

Papa IX. Gregori Macar Kralına Asen'e karşı harekete geçmek için 27 Ocak 1238 tarihinde bir mektup yazmıştır. Mektupta “*Asen dinsizleri topraklarına almıştır, onları topraklarına doldurmuştur. Asen ve onun topraklarında yaşayanlara karşı bizim din adamlarımızla Macaristan'daki din adamları konuşup mütalaa etsinler ve onlara karşı mücadele etsinler...*”²⁴¹.

Yukarıdaki son iki mektup Papanın tutumunun Bulgar yönetimine karşı değiştiğini göstermektedir. Siyasi ortama uygun olarak Asen'in İznik İmparatoru Vatatzes'e (1222-1254) yakınlaştığı görülmektedir. İstanbul üzerindeki çıkarları

²³⁹ A.e., s. 48-49.

²⁴⁰ A.e., s. 55, 61.

²⁴¹ Voynov, *Latinski İzvori*, s. 63-65.

çatışan Epir Despotu I. Theodoros Angelos ile II. Asen Meriç kenarındaki Klokotnitsa Savaşında (22 Mart 1230) karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşta Angelos'un ordusu Bulgarlar tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Klokotnitsa Savaşında Epir Despotu Theodoros Komnin'in esir alınmasıyla Bulgaristan en büyük güç haline gelmiştir. Böylece Selanik, Teselya, Epiros ve Arnavutluk'un bir kısmı ciddi bir mukavemet göstermeden II. Asen'in eline geçmiştir. Ülke toprakları o dönem Karadeniz, Ege ve Adriyatik denizi kıyılarına dayanmıştı. Bunu askeri seferlerden ziyade Latinler, Romalılar, Macarlar ve diğer milletlerle karmaşık siyasi koşulları ustaca kullanıp diplomatik seferler ve işbirliği kurmak yoluyla gerçekleştirmiştir. İvan Asen çarlığının sonuna kadar devletin bu güçlü halini korumuştur. Döneminde aynı zamanda Bulgar halkı maddi yönden bir patlama yaşamış ve dış ticaret artmıştır²⁴².

İstanbul'u ele geçirip Bulgar-Bizans devleti kurma hayalinde olan II. İvan Asen'in, Latinler için önemli bir tehdit olan Teodoros'u bertaraf etmesinden sonra, Latin İmparatorluğu tahtına Kudüs Kralı yaşlı Jean de Brienne'nin seçilmesiyle Katolik yönetimle ilişkileri bozulmuştur. Bu olaydan sonra II. Asen, Latinlere karşı İznik İmparatoru Ioannes Vatatzes'e yaklaşmış ve bir Bulgar-Grek ittifakı hususunda anlaşmaya varılmıştır²⁴³. II. Asen'in siyasetinin değişmesinin bir gereği olarak kilise hususunda da farklı bir yol izlenmesi gerekliliği doğmuştur. Kaloyan zamanında Roma Kilisesine bağlanma kararı halk tarafından tam olarak benimsenmemiştir. Latin karşıtı ittifakın kurucusu olan II. Asen'in bu durumu devam ettirmesi beklenemezdi. Nitekim İznik'in devlet ve dini başkanı uzun müzakerelerden sonra Bulgar Patrikliğinin kurulmasına izin vermiştir²⁴⁴.

Papa IX. Gregori'nin Latin İmparatoru II. Baudouin'e (1217–1273) yazdığı 27.01.1238 tarihli mektubunda; Asen'in topraklarında hakkı varsa buraların derhal Roma Kilisesine geciktirilmeden verilmesi veya verilememesi durumunda da Roma'dan gelecek olan temsilciye durumun açıklanması ve İmparatorluğun bekası için gerekli önlemlerin alınması talebinde bulunduğu görülmektedir.²⁴⁵ Papayı

²⁴² Andreev, *a.g.e.*, s. 198.

²⁴³ Treadgold, *a.g.e.*, s. 722-724.

²⁴⁴ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 404.

²⁴⁵ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 66.

endişelendiren Bulgaristan'da X. yüzyıldan beri güç kazanarak büyüyen Bogomilizm hareketinin II. Asen döneminde yeniden yükselişe geçmiş olmasıdır. Daha 1086'da Filibe'deki ayaklanmada Kuman/Kıpçak ve Peçenekler Bogomillerin yanında yer almışlardı²⁴⁶. Boril zamanında Bogomiller baş düşman olarak görülmüş, onlara karşı oldukça sert bir siyaset izlenmiştir. Ancak Boril'den sonra tahta gelen II. Asen zamanında yapılan zulümler kısmen de olsa azalmıştır²⁴⁷. Bu tutum Papa IX. Gregori tarafından Asen'in sapkınları koruduğu şeklinde yorumlanmış ve söz konusu Bulgar çarına karşı tavır almasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda Papanın Perugia Piskoposuna Macar Kralının Çara karşı mücadeleye davet etmesini konu alan mektubunda “...Hristiyanlığın adıyla dalga geçen ve silahlanan Asen ve topraklarındaki sapkınlar karşı birleşin. Siz ve diğer Katolik krallar Asen'in topraklarını ele geçirin...” ifadeleri yer almaktadır. Aynı tarihli bir başka mektupta ise Macaristan'daki tüm piskoposlardan Asen'e karşı mücadele etmeleri istenmektedir.²⁴⁸ Yine 8 Ağustos 1238 tarihli Macaristan'daki piskoposlara hitaben yazdığı mektupta sapkınlarla mücadele için bu krallığa giden tüm kişilerin günahlarının kilise tarafından affedilmesini istemiş ve Asen'in kendisi dinden sapmış olarak tanımlanarak ülkesinde yaşayanlar da heretik ve sapkın olarak değerlendirilmiştir. 7 Haziran 1238 tarihli Kral Belá'nın mektubunda ise Asen'in topraklarına kendilerinden habersiz kimsenin geçmemesi ve gönüllü olarak buraların ele geçirilip tüm din adamlarının da Roma Kilisesine bağlılığının sağlanması istenmiştir. Aksi takdirde, yani ikna etmeden zorla onları ele geçirmeye çalışırlarsa, onların ölümüne savaşacaklarını ifade etmiştir²⁴⁹. Yine Macar Kralına yazdığı ve Asen'in topraklarındaki heretik ve sapkınlar karşı mücadeleye çağırdığı 9 Ağustos 1238 tarihli mektupta ise Papanın ifadelerinin tamamen sertleştiği görülmektedir. Asen ve topraklarındakilerin dinden çıktıkları, Kilise ve Tanrı'nın düşmanı oldukları, Tanrının yardımıyla onları alt edecekleri yazılmıştır²⁵⁰.

²⁴⁶ Peter Charanis, “The Transfer of Population in the Byzantine Empire”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 3, No. 2, Cambridge University Press, 1961, s. 152.

²⁴⁷ Angelov, *a.g.e.*, s. 36.

²⁴⁸ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 66-67.

²⁴⁹ Voynov, *Latinski Izvori*, s. 69-72.

²⁵⁰ *A.e.*, s. 74.

Split şehri Başpiskoposu Rogerius bizzat tanık olduğu olayları anlattığı “Miserabile Carmen” adlı eserinde, Tatarların 1241’deki Polonya ve Macaristan’a saldırılarını anlatırken liderleri Köten’in haksız yere öldürülmesiyle zirveye ulaşan Macar-Kuman/Kıpçak anlaşmazlığına da değinerek “*Kızgın Kuman/Kıpçak kitleleri öldürülen önderlerinin intikamını almak için Macar topraklarını yağmalamaya başladılar... Para, at ve birçok ganimet ele geçirip Bulgaristan topraklarına geçtiler...*”²⁵¹ İfadelerini aktarmıştır. Döneme ait diğer kayıtlarda olduğu gibi burada da Macaristan ve Bulgaristan’daki Kuman/Kıpçak varlığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu kayıt Kuman/Kıpçakların 1240’larda çok yoğun olarak Bulgaristan’a gerçekleştirdikleri ikinci göç dalgasını da ortaya koymaktadır.

Münih yakınlarındaki Scheftlarn manastırındaki el yazması yıllıkta 1092-1247 yılları arasındaki olaylar anlatılmış ve “...1223...Aynı yıl adı bilinmeyen bir kavim Daçya topraklarına saldırdı, onları yendi ve onların arasına yerleşti. Hangi din ve mezhepten oldukları bilinmemektedir...” şeklinde bilgi verilmiştir²⁵².

4. I. Koloman Asen (1241-1246) ve Mihail Asen (1246-1256)

Dönemleri

Papa IV. Innocent (1243-1254) döneminde de Papalığın, özellikle Fransisken ve Dominikenler²⁵³ aracılığıyla Bulgar toprakları üzerindeki heretik gruplarla mücadeleye devam ettiği görülmüştür. Papa, Bulgar ve Kuman/Kıpçak topraklarını ziyaret edecek olan tarikat mensuplarına tanınan bazı ayrıcalıkları gösteren bir belge düzenlemiştir. Belgede; “...Sevgili oğullarım, Pagan, Grek, Bulgar, Kuman/Kıpçak, Etiyopyalılar, Suriyeliler, İberyalılar, Alanlar, Hazarlar, Gotlar, Rutenyalılar, Yakubiler... ve diğer dinsiz kavimlerin topraklarına gidecek olan tarikat kardeşleri hepinize selamlar...” Söz konusu mektubun yazıldığı tarihlerde XI. yüzyılda bu

²⁵¹ A.e., s. 186.

²⁵² A.e., s. 155.

²⁵³ Fransisken ve Dominikenler geçimlerini halkın verdiği sadakalarla sağlayan Hristiyan gezgin dilenci vaiz tarikatlarına mensup kişilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Şenocak, *The Poor and the Perfect: the Rise of Learning in the Franciscan Order, 1209-1310*, Cornell University Press, New York, 2012; Salihe Esen, *Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2015.

sınırlara gelmiş olan Kuman/Kıpçaklar Aşağı Tuna'nın kuzeyindeki topraklarda yerleşik durumda bulunuyorlardı²⁵⁴.

Macaristan Kralı Belá, Papadan yardım istediği 11 Kasım 1254 tarihli mektubunda şu ifadeleri kullanmıştır: “...*Kuman/Kıpçakları Krallığımıza kabul ettik ve üzülmeye belirtmeliyim ki bugün krallığımızı bu dinsizlerin yardımıyla savunmakta ve onların yardımıyla kilise düşmanı kâfirleri dizginlemekteyiz. Ayrıca Kiliseyi korumak için oğullarımdan birini bir Kuman/Kıpçak kızı ile evlendirerek bağları güçlendirdik ve önceden birçoğunun olduğu gibi Hristiyanlığa geçmelerini amaçladık...*”²⁵⁵. Bu mektupta dikkat çeken bir diğer husus da Kuman/Kıpçakların bulundukları coğrafyaya ilişkin kayıttır. Kral Avrupa’da hiçbir Hristiyan devlet yöneticisinden ve Hospitalier şövalyeleri²⁵⁶ dışında hiçbir halk ve topluluktan yardım görmediklerini yazmıştır. Bu şövalyelerin ise Hristiyan dini ve Macar Krallığını savunmak için kâfirlere ve dinden sapmış olanlara karşı silaha sarıldıklarını söyleyerek hep birlikte Tuna’nın ötesindeki Kuman/Kıpçaklara ve Bulgarlara komşu olan Tatar akınlarının en yoğun ve tehlikeli olacağı yere konuşlandıklarını ifade etmiştir²⁵⁷.

Torino’da üniversite kütüphanesinde bulunan el yazmalar koleksiyonunda XIII. yüzyıla ait 102 sayfalık farklı dini konular ve şahıslar ile çeşitli milletlerin de anlatıldığı bir eserin ikici bölümü olan “Çeşitli Halkların Mezheplerin Manevi ve Geleneksel Yaşamı Hakkında” başlığının altında Bulgaristan ve Kuman/Kıpçakya’daki boylarla ilgili ifadeler yer almıştır. “*Çeşitli kabileler putlara tapmaktadır. Bulgaristan ve Kuman/Kıpçakya sınırları içerisinde, Macaristan sınırına kadar ve Daçya ile komşu yaşayan kavimler İslamiyet’i kabul etmemişti. Bu nedenle bunların bazıları putlara tapmakta ve onlara dua etmekteydiler...*”²⁵⁸. Bu kayıta da Bulgaristan ve Kuman/Kıpçakya bir arada zikredilerek, Kuman/Kıpçakların hem

²⁵⁴ Voynov, *Latinski İzvori*, s. 84.

²⁵⁵ A.e., s. 102-103.

²⁵⁶ Hospitalye Şövalyeleri ya da Aziz Yuhanna Şövalyeleri tarikatı XII. yüzyılda Kudüs’te kurulmuş bir Katolik şövalye tarikatıdır. Sonradan ismi Rodos Şövalyeleri, çok sonralarıysa Malta Şövalyeleri olarak anılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. V. A. Zaharov, V. N. Çibisov, *Orden Gospitalyero, Aleteya, Sankt-Peterburg*, 2009.

²⁵⁷ Voynov, *Latinski İzvori*, s. 102-103.

²⁵⁸, Voynov, *Latinski İzvori*, s. 145.

Bulgaristan'da hem de Macar sınırına kadar olan varlıkları bir kez daha teyit edilmektedir²⁵⁹.

B. Terterler Dönemi (1280-1323)

Devletin ilerlemesinde ve gelişmesinde zirve yapan II. İvan Asen döneminden sonra, onun güçsüz ve zayıf halefleri yönetimlerinin daha ilk yıllarında devlet ve toplum hayatında sancılı bir süreç yaşatmışlardır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında iç ve dış siyasette her şey daha da zorlaşmış ve yabancı hâkimiyetine girilmiştir. Karşı karşıya kalınan sayısız tehlikelere karşı da büyük bir çıkmaza girilmiştir. Dış politikada kayıplar birbirini izlemiş, Trakya ve Makedonya'nın yanı sıra kuzeybatı Bulgaristan toprakları kaybedilmiştir. 1261 yılında Nikea (İznik) İmparatorluğu Latin imparatorluğunu yenmiş ve Bizans'ı yeniden ihya etmiştir. İmparator VIII. Mihail Paleolog ve ondan sonrakiler kalıcı surette Bulgaristan'ın güney ve güneybatı topraklarını işgale başlamıştır. Buna karşılık Bulgarların yer yer topraklarını geri alma çabaları sonuç vermemiştir. XIII. yüzyılın ortalarında bir dış tehdit olarak kuzeyden Moğol tehlikesi baş göstermiştir. Onlar Asya'dan gelip Rus bozkırlarından Macaristan ve Avrupa'nın güney doğusuna dağılmışlardır. II. İvan Asen'nin daha halefi I. Kaliman zamanında saldırılarına marûz kalmışlar ve istilacılara vergi ödemek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Bulgar devletine yönelik Moğol saldırıları XIII. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir ve bu Bulgar halkının yaşamına çok ağır bir şekilde yansımıştır. Bu dönemde ne güçlü ve yetenekli hükümdarlar yetişmiş, ne de Moğol hâkimiyetini ülkeden atmak için bir çıkış yolu bulunabilmiştir. Bulgar topraklarını batıdan ve kuzeybatıdan işgal eden Batılı güçler hareketlerine başarılı bir şekilde devam etmişlerdir. Bunlar Sırplar ve Macarlardı ki önceden onlar kendilerine riayet etmişler ve saldırılarına başarılı bir şekilde karşılık verilmişti. Şimdi ise onların karşısında kendi topraklarını savunamayacak kadar zayıf bir Bulgaristan vardı²⁶⁰.

Aynı yüzyılın ikinci yarısında bağımsız yöneticiler bir tehlike olarak ortaya çıkmışlardır. Devletin kötüleşmesinde feodal ilişkilerin doğup gelişmesi gibi objektif

²⁵⁹ A.e., s. 154.

²⁶⁰ Andreev, a.g.e., s. 198.

nedenlere, merkezi hükümet ve baştaki yöneticilerin zayıflığını, kamu yararını, devletin çıkarlarını korumak ve en azından zayıflamasına engel olmak konusundaki kötü yönetimleri, âdem-i merkeziyetçilik ve onun kötü etkilerinin tam olarak ortadan kaldırılamaması gibi subjektif nedenler de eklenebilir. Bulgar iç siyasetinde ortaya çıkan koşullar neticesinde, Terterler (1280-1323) ile Kuman/Kıpçak aristokrasisinin doruğa ulaşma süreci başlamıştır. Asenlerden sonra yönetime gelen Terter hanedanı olmuştur. Terter adına Cograf Tarihi²⁶¹ ve İpatyev Yıllığında rastlanmaktadır²⁶². Bu dönemde ülkede Tırnova Çarlığının yanı sıra dört bağımsız idari yapı bulunmaktaydı. Tırnova Çarı eşitler arasında ilk sıradaydı. Bulgar siyasetinin 34 yıl Kuman/Kıpçak aristokrasisinden Terterler tarafından yönetilecek olması, bu dönemde içeride ve dışarıda çok sayıda muhalefetin doğmasına yol açmıştır. Bu yine iç ve dış siyasette çok sayıda sorunla karşılaşmak demektir. Altın Orda hanlarının belirsiz ve acımasız müdahaleleri Bulgar boyar aileleri arasında iktidar mücadelesini kızıştırmıştır. 1273'te Braniçevo bölgesi Macarlardan alınmış, Dırman ve Kudelin adlı boyarların hâkimiyetine geçmiştir. Braniçevo Despotluğunun kurulmasının uzun yıllar Çeklerle mücadele halinde olan Macarların zayıflamasının sonucunda gerçekleştiği düşünülebilir. Kuman/Kıpçak olan Dırman ve Kudelin'in tam olarak kimin desteğini aldığı bilinmemekle birlikte, bunun Tatarların desteği olmadan gerçekleşmiş olması düşük bir ihtimal olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Hod Gölü çevresinde Macarlara yenilen Kuman/Kıpçakların bir kısmı Bulgaristan'a kaçmıştır. Dırman ve Kudelin'in bunların arasından olma ihtimalleri yüksektir. Çünkü bir süre sonra Braniçevo'daki Bulgar-Macar çatışması Bulgar-Sırp mücadelesine dönüşecek ve IV. Laszlo ile onun vasalı olan Stefan Dragutin'e karşı da sürdürülecektir. Daha sonra 1291'de de bu önemli bölge kaybedilecektir²⁶³.

XIII. yüzyıl sonunda Srednagorska Bölgesi Smileç, Voysil ve Radoslav adlı üç kardeşin yönetimi altındaydı. Meriç Nehrinin üst tarafı ile Srem ve Tunca nehirleri arasındaki bölge onların kontrolündeydi. Smileç'in tek başına üçbin askeri vardı. Bizans'a sınır olan bu knezlik XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl başında Bulgar-Bizans

²⁶¹ *Cograf Tarihi*, <http://baltavar.narod.ru/Tom3.htm>.

²⁶² *İpatyevskaya Letopis*, Polnoe Sobranie Ruskih Letopisey, <http://www.lrc-lib.ru/index.php%3fid=5>, s. 641-642.

²⁶³ Bojilov-Gyuzelev, *İstoriya*, s. 529-533; Andreev, *a.g.e.*, s. 198; Krstev, *a.g.e.*, s. 23.

ilişkilerinde önemli rol oynamıştır. Nogay Han ile yakın ilişkileri olan bu idareciler, Tırnova tahtının en büyük adaylarıydı. Smileç'in yönetiminden sonra Krın bölgesinin bir bölümünün kontrolü Smileç'in kızıyla evlenen Terter'in kardeşi Eltimir'e verilmiştir. Krın bölgesi Terterlerin mülkiyetine geçmemiş, Srednogorie knezliğinin bir parçası olarak kalmıştır. Buranın Eltimir'e bırakılması tarihe Krın Despotluğu olarak geçecek olan yeni bir yönetimin doğmasına yol açmıştır. 1285'ten beri Altın Orda'nın hâkimiyeti altında olan Bulgaristan'daki Kuman/Kıpçak kökenli boyarlar da aynı statüye sahiptiler. Tam olarak ne zaman kurulduğu belli olmayan yerel siyasi otorite muhtemelen I. Georgi Terter zamanında Despot Şişman tarafından kurulmuştur²⁶⁴.

I. Georgi Terter tahta çıktığında Bulgaristan uzun süren hem sosyo-ekonomik hem de siyasi bir kriz yaşıyordu. I. Georgi Terter, Kuman/Kıpçak asıllı olmasına rağmen boyarların büyük bölümünün desteğini alarak iktidara gelmiştir. Bulgar Devleti içeride ve dışarıda zayıf olmasına rağmen Terter aktif bir dış politika takip etmiştir. 1285'te 10 bin kişiden oluşan Tatar atlı birliği Doğu Trakya, Makedonya ve Bulgaristan'ın Karadeniz bölgelerine saldırmıştır. Pachimeres'e göre 10 bin kadar İskit Bulgar topraklarının büyük bölümünü yağmalayarak Koca Balkan'ın güneyine kadar olan sahaya büyük zarar vermiştir. Yazarın, Tohar kelimesi yerine İskit demesi Tatar ordusunda ciddi miktarda Kuman/Kıpçak'ın olmasıyla alâkâlı olmalıdır²⁶⁵. Aynı anda diğer bir Tatar ordusu da Macaristan'a saldırmıştır. Terter, ülkeyi Altın Orda istilâsından kurtarmak için Nogay Hanın tam ve koşulsuz vasalı olmayı kabul ederek merhamet dilemiştir. Oğlu Teodor Svetoslav'ı da bunun garantisi olarak Nogay Hana esir olarak göndermiştir. Ayrıca kızını Nogay Han'ın oğlu Çaka Nogay'a eş olarak vermek zorunda kalmıştır. 1285 yılından sonra basılan paralarda Altın Orda Devletinin ve hanının simgeleri olan yarım ay, yıldız ve insan şeklinin bulunması I. Georgi Terter zamanında Tırnova Çarlığının doğrudan Altın Orda Devletine bağlı olduğunu göstermektedir. Tatar hâkimiyeti döneminde Bulgaristan'ın dış siyasette otorite ve saygınlığını yitirmesinin yanı sıra, ülke içinde de yıkım ve soygunun hâkim olması,

²⁶⁴ Krıstev, *a.g.e.*, s. 25.

²⁶⁵ Georgi Pachimeres, "Mihail Paleolog-Andronik Paleolog", *Grtski İzvori za Bulgarskata İstoriya*, T. X, İzdanie na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1980, s. 185.

özellikle Terter ile Smileç ve kardeşleri arasında Bulgar Çarlığında boyar kavgalarının şiddetlendirmesine yol açmıştır. Nogay Han Bizans'la da arası iyi olan Smileç'i desteklemiştir. Kargaşa ve özyönetime alışık olan Kuman/Kıpçak aristokrasisi, Bulgar iç siyasi yaşamında liderliği ele geçirmiştir. Ancak bölünmüş durumdaki güçleri birleştirip bayrağı tek bir noktada taşıyabilmek de imkânsız olmuştur. Smileç ölünce idareyi dul eşi ve damadı Despot Eltimir ele geçirmiştir. Teodor Svetoslav, Smileç'in küçük yaştaki oğlu ve dul eşinden Tırnova'daki yönetimi almak için kız kardeşi ile evli olan Çaka Nogay ile beraber mücadeleye girişmiştir. Bu mücadelede Çaka Nogay'ın amacı Tokta Hana karşı, gelecekte burayı bir üs olarak kullanma isteğidir. Zira Çaka Nogay Hristiyan değildi ve çar ilan edilemezdi. Bastırdığı paralarda da Han ve Sultan ifadeleri vardı. Dul eş, damadı Eltimir'e sığınmak zorunda kalmıştır. Kardeşleri Voysil ve Radoslav da ellerindeki birliklerle Bizans'a sığınmıştır. XIV. yüzyılın başında Çar Teodor Svetoslav ve onun dönemi Bulgar devletini yeniden eski gücüne kavuşturma yönündeki çabalarına (1300-1322) şahitlik etmiştir. Tatar hâkimiyeti bugünkü Besarabya topraklarında, Tırnova çarı etrafında birliğin sağlanması yoluyla ülkeye yerleşmiştir. Teodor Svetoslav devleti güçlendirmek için başarılı girişimlerde bulunmuştur. Sadece Bizans saldırılarını geri püskürtmekle kalmamış, Trakya ve Karadeniz'de ayaklanan Bulgar güçlerine karşı da zaferler kazanmıştır²⁶⁶.

Teodor Svetoslav'ın Çaka Nogay'ı devre dışı bırakması ve Tatar Hanı Tokta zamanında Tuna ağzı ile Aşağı Turla bölgesi ve Belgrad kalesinin Bulgar sınırlarında kalması, siyasi olduğu kadar ekonomik açıdan da önem arz etmekteydi. Bu durum Bulgar-Altın Orda ilişkilerinde kökten değişikliklere sebep olmuştur. Bulgaristan için uzun zamandır bir tehdit olan Tatar askeri gücü güvenilir bir müttefike dönüşmüştür. Tatar kitleleri Tuna'nın güneyindeki topraklara kademeli olarak göç etmiştir²⁶⁷.

Çaka Nogay Han öldükten sonra da Tokta Hana karşı iç mücadele bir süre daha devam etmiştir. Çaka Nogay Hanın oğlu 3000 kişilik atlı birlikleriyle Vidin hâkimi Şişman'a sığınmıştır. Bu Tatar ordusu Şişman'ın hizmetinde kalmış, Sırp ve Macarlara karşı mücadelesinde önemli bir askeri güç olmuştur. Teodor Svetoslav

²⁶⁶ Andreev, *a.g.e.*, s. 199; Krstev, *a.g.e.*, s. 109.

²⁶⁷ Bojilov-Gyuzelev, *İstoriya*, s. 539-544.

Yambol ve Lardeya'yı almış, amcası Eltimir ile anlaşarak Krın bölgesini Tırnova'ya bağlamıştır. Bu da merkezi otoriteyi güçlendirmeye yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir²⁶⁸.

Bulgar-Moğol (Altın Orda) ilişkilerini XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılda üç etapta ele almak gerekir. Birincisi, Nogay Han'ın saldırıları ve Bulgaristan'ın Nogay hâkimiyetine geçmesi dönemidir. Bu bağlamda, I. Georgi Terter ve Smileç dönemleri Bulgar Devletinin gelişiminin Moğollarca en çok sekteye uğratıldığı ve olumsuz etkiler yaptığı dönemlerdir. 1299'da Nogay'ın ve daha sonrasında da Çaka Nogay'ın ölümünden sonra Moğol gücü kısmen kırılmıştır. Vassal durumda olunmasına rağmen bağımlılık biraz azaltılmaya başlanmıştır. Bulgar Çarlığı Belgrad ve Dnestır nehri çevresine doğru genişlemiştir. Çarlar savaş ilan etme, uluslararası antlaşmalar imzalama veya müzakerelerde bulunma haklarına sahip olmuştur. Yirmi yıl kuzeyden herhangi bir saldırı gelmemiş ancak Tatarlara vergi ödemeye devam edilmiştir. Teodor Svetoslav'ın Tokta Han ile yürüttüğü akıllı siyaset neticesinde Bulgar Çarlığının durumu sabit kalabilmiştir. Üçüncü ve son etap ise 1320'den itibaren Altın Orda Devleti ile kurulan ilişkidir. Bu dönemde Belgrad tekrar Tatarlara geçmiştir²⁶⁹.

C. Şişmanlar Dönemi (1323-1396)

XIII. yüzyılın 80'li yıllarının başında etkili Bulgar boyarlarından Vidin bölgesi hâkimi Kuman/Kıpçak asıllı despot unvanlı Şişman'dı. Yoan Kantakuzin, Şişman'ı Miziya'nın önde gelenlerinin seçtiğini belirtmiştir²⁷⁰. Boril Sinod²⁷¹unda yönetim tarihiyle ilgili olarak I. Georgi Terter ile Teodor Svetoslav dönemlerine işaret edilmiştir. XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl başında Tırnova Çarlığı ile yakın siyasi ilişkileri olan Vidin Despotluğu en geniş hâkimiyet sahasına ve nüfusuna sahip olmuştur. Sadece Vidin çevresini değil, bugünkü Sırbistan topraklarının doğusunu, Aşağı Timok, Pirot bölgesinde Nisava ırmağı vadisi ve Niş'e kadar olan bölgeleri elinde bulunduruyordu. Sırlar ile mücadele halindeydi ve 1282'de Sırp idaresindeki

²⁶⁸ A.e., s. 544; Krıstev, *a.g.e.*, s. 55.

²⁶⁹ Krıstev, *a.g.e.*, s. 131-132, 212.

²⁷⁰ Yoan Kantakuzin, "İstoriya", *GİBİ*, T. X, s. 225.

²⁷¹ Kilise temsilcilerinin dini sorunları tartışıp görüşmek ve karara bağlamak üzere toplandığı meclis.

İpek'e kadar ilerlemişti. En büyük destekçisi ise Nogay Han'dı. İvan Şişman ve oğlu Mihail Şişman dönemlerinde Vidin ekonomik, siyasi ve kültürel olarak Tırnova'ya rakip olmuştur²⁷².

Yakın akrabalık ilişkilerinin bulunduğu Terter hanedanını devam ettirecek kimse kalmayınca dönemin en güçlü asilzadelerinden Mihail Şişman Tırnova Çarlığına seçilmişti. Bulgar boyarlarının otoriter Mihail Şişman (1323-1330) etrafında birleşmesi taht mücadelelerinin sonu olmuştur. Kuman/Kıpçak kökenli Bulgar liderlerden olan Mihail Şişman anne tarafından Asen hanedanına mensûptu. Muhtemelen evlilik sonrası babası Vidin bölgesi hâkimi olmuştur. Babasının ölümünden sonra kuzeni Teodor Svetoslav tarafından Vidin bölgesinin idaresi kendisine verilmiştir. Ancak Bulgar tarihçilerine göre bu tercihin sebebi sadece Mihail Şişman'ın kendi özelliklerinden kaynaklanmamaktadır. Onlara göre Bulgar aristokrasisinin Şişman'ı seçmesinde Asen hanedanına mensup olması önemli bir etkendi. Nitekim Bulgaristan Osmanlı Türkleri tarafından fethedilinceye kadar Şişman ailesi tarafından idare edilmiştir²⁷³.

Yukarıda detaylı bir şekilde belirtildiği gibi XIII. yüzyılın sonlarında esasında Bulgar Devleti tamamen parçalanmış durumda ve sadece resmîyette bir devlet olarak varlığını sürdürmekteydi. Ülke, Belgrad ve Braniçevo bölgelerinde Dırman ve Kudelin; Vidin, Niş, Pirov ve çevre illerde Şişman, Krın bölgesi ile Tunca ovasında Eltimir, Sredna dağlarında daha sonra Nogay Han tarafından Bulgar tahtına oturtulacak ve çar olacak Smilets gibi Despot lakâplı çoğunluğu Kuman/Kıpçak asıllı derebeyler tarafından yönetilmekteydi²⁷⁴. Ülkenin bu zor durumuna rağmen merkezi otoriteyi sağlayanlar Kuman/Kıpçak kökenli boyarlar olmuştur. Bunlar, bulundukları coğrafyada Bizans başta olmak üzere Sırp ve Macar gibi çeşitli tehditlere karşı

²⁷² Bojilov-Gyuzelev, *İstoriya*, s. 534; Aleksandır Uzelac, "The Principality of Vidin and the Tatars of the Golden Horde (End of the 13th-Beginning of the 14th Century)", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistanieto na Bratya Petur i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 273-274.

²⁷³ Bojilov, *Familiyata*, s. 119-129.

²⁷⁴ Pl. Pavlov, "Kumanite v Obştesveno-Politiçeskiya Jivot na Srednovekovna Bulgariya (1186-Naçaloto na XIV v.)", *İstoriçeski Pregled*, Godina XLVI, S. 7, Sofya, 1990, s. 24.

topraklarını savunmuşlardır. Çağdaş Bulgar tarihçilerine göre tüm bu olumsuz gelişmeler, etnik Bulgar ulusunun gelişimine negatif bir etki yapamamıştır²⁷⁵.

Bulgar devleti İvan Aleksandır (1330-1371) ve İvan Şişman (1371-1393) dönemlerinde komşu ülkeler olan Bizans ve Sırbistan'a karşı bazı geçici başarılar elde etmiş, kültürel faaliyetlerde önemli gelişmeler izlenmiştir. Genel olarak içeriden zayıflamış olan devlet parçalanma noktasına gelmiş ve Tırnova Çarlığı, Vidin Çarlığı ve Dobruca Despotluğu olarak üçe bölünmüştür. Dışarıda ise o sırada Osmanlı Türkleri Balkan yarımadasında görünmeye başlamıştır. Daha sonra sıklaşan saldırılar neticesinde Türkler şehirleri ve yarımadanın güneyini ele geçirmiştir. Ayrıntıları tam olarak bilinmese de Tırnova'nın 1393, Vidin'in de 1396 yılında Osmanlı Türkleri tarafından alınmasıyla II. Bulgar Devletinin sonu gelmiştir²⁷⁶. P. Mutaftçıyev, bu dağılmanın sebebini özerk yönetime alışık olan yerel hükümdarların Kuman/Kıpçak kökenli olmaları ile Bulgar milli geleneğinden uzak olmalarına bağlamıştır²⁷⁷. Ancak Pl. Pavlov'a göre Kuman/Kıpçak asıllı boyarlar Bulgaristan topraklarında doğmuş ve çoktan Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Dolayısıyla Bulgar asıllı boyarların Kuman/Kıpçakların yönetimde fazlaca yer almaları ve onlara sağlanan ayrıcalıklardan dolayı rahatsızlık duydukları, aralarında çatışma yaşandığı ve devletin dağılma sürecinin hızlandığı iddiası zayıf bir iddiadır. Bunun sebebini etnik farklılıkta aramaktansa boyarlar arasındaki çıkar çatışmalarında, siyasi gruplaşmalarda ve başına buyruk hareket etme isteğinde aramak gerekmektedir²⁷⁸.

D. II. Bulgar Devleti'nde Kuman/Kıpçak Nüfûzu Ve Kuman/Kıpçak Kökenli Hanedanlar Meselesi

Yukarıda ayrıntılarıyla belirtildiği gibi Bulgaristan'da 1185'te Tırnova yakınlarında toprak sahibi olan Asen ve Peter kardeşlerin Bizans'a karşı ayaklanması neticesinde çıkan isyan hareketi tüm Doğu Bulgaristan'a yayılmıştır. Sonunda Asen ve Peter halkın desteğini alarak Tırnova'da kendilerini çar ilan etmişlerdir. Bu durum

²⁷⁵ Andreev, *a.g.e.*, s. 199.

²⁷⁶ Andreev, *a.g.e.*, s. 199.

²⁷⁷ Petir Mutaftçıyev, *İstoriya na Bılgarskiya Narod*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1992, s. 355.

²⁷⁸ Pavlov, *Kumanite v Obştesveno*, s. 24-25.

üzerine Bizans İmparatoru II. İsaakios, 1186 yazında asilerin üzerine yürüyüp, onları yenilgiye uğratmıştır. Bizans yenilgisi üzerine Peter ve Asen ellerindeki kuvvetlerle Tuna'yı aşp Kuman/Kıpçaklara sığınmıştır. Kuman/Kıpçaklar, Asen ve Peter'e destek vererek onlarla birlikte Tuna'yı aşp Balkan ülkelerine yayılmışlardır. Bu şekilde Kuman/Kıpçak desteği ile II. Bulgar Devleti (1185–1393) kurulmuştur. Özellikle Bizans ve Latin kaynakları bazen Bulgarları dahi görmezden gelerek Bulgaristan'daki bu bağımsızlık hareketi ile ilgili Kuman/Kıpçakların ve Ulahların büyük rolü olduğunu kaydetmişlerdir. Bu nedenle tarihçilerin çoğu sürekli Kuman/Kıpçak desteği olmasa II. Bulgar Devleti'nin kurulamayacağı konusunda hemfikirdir²⁷⁹. Kaynaklarda defalarca ifade edildiği üzere ayaklanmayı başlatanlar Ulahlar ve Kuzey Bulgaristan'ın yerli halkı Bulgarlar olsa da sivil bir ayaklanmadan öte askeri bir çatışmaya dönüştüren ve Bizans'la savaşanlar Kuman/Kıpçaklardır²⁸⁰.

II. Bulgar Devleti'nin kuruluşunda olduğu gibi, sonrasında da ülke idaresinde Kuman/Kıpçak etkisinin çok büyük olduğunu rakamlar da göstermektedir. II. İsaak Angel ile 1185-1195 yılları arasında yapılan mücadelede Choniates'e göre yedi bin, Büyük Preslav'da bulunan bir kaya yazıtına göre 10.300 kişi; yine Kaloyan'ın 1205'te Haçlılar ile yaptığı savaşta 14 bin Kuman/Kıpçakın katılmış olduğu bilgileri mevcuttur. Dönemin kaynaklarında arı ve karınca sürüsüne benzetilerek sayılamayacak kadar çok oldukları yazılmıştır²⁸¹.

II. Bulgar Devletinin kurulmasına giden yoldaki ilk adım olan ayaklanmayı başlatan Asen, Peter ve Kaloyan kardeşlerin soyuna ilişkin çeşitli tezler mevcuttur. Bazı tarihçiler onların I. Bulgar Devleti ile bağlantısını kurmaya çalışırken²⁸², bazıları da Bulgar-Kuman/Kıpçak soylu olduklarını söylemektedir. Romen tarihçilere göre ise onlar Ulah'tır. Ortanca kardeş olan ve o dönemde Asyan olarak söylenen Asen'in adı Kuman/Kıpçak adıdır. Boril Sinodu'nda ise Asen'in Belgun olarak kaydedildiği

²⁷⁹ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 30-31; Laszlo Rasonyi'ye göre de XII. yüzyılda II. Bulgar Devleti'nin temelini Bulgarlar arasında eriyen Kuman Türkleri atmıştır. (Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 93).

²⁸⁰ Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 293.

²⁸¹ Pavlov, *Buntari*, https://liternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/content.html; Tsankova Petkova, *a.g.e.*, s. 60.

²⁸² Tsankova Petkova, *a.g.e.*, s. 23.

görülmektedir²⁸³. Bulgar dil bilimci Stefan Mladenov Asenlerin lâkâbı kabul edilen “Belgun” kelimesinin Türk kökenli olduğunu ispat etmiştir²⁸⁴. Ünlü Bulgar orta çağ tarihçisi Vasil Zlatarski, onların Ön Bulgar-Kuman/Kıpçak karışımı olduklarını ve Kuman/Kıpçakların yoğunluğundan dolayı da Tuna’nın ötesindeki topraklara, Moldova, Ulahiya ve Erdel’e Kumaniya dendiğini belirtmiştir. Valeri Stoyanov’a göre de Asen ismi Kuman/Kıpçak kökenlidir²⁸⁵.

Asen adının en eski kaydına Rus yıllıklarında rastlanmaktadır. Nestor yıllığında 1082 yılında Kuman/Kıpçak Başbuğu Osen (Asen) öldü ibaresi yer almaktadır²⁸⁶. Türkçe Esen kelimesinden türemiş olan Asen “sağlıklı, neşeli, güçlü” anlamına gelmektedir. Manas destanında Esenhan ve Çuvaşçada Esen şekliyle yer almıştır. Ayrıca Türklerin yaradılış efsanesinde geçen Çinlilerin A-hien Şad olarak çevirdikleri kelimeye başka bir şekliyle karşımıza çıkmıştır. Eski Türkçe sözlükte Esän kelimesi “sağlıklı, eksiksiz, bütün” manalarına gelmekte ve Esän Buqa, Esän Temür şeklinde özel isimlerle de kullanıldığı görülmektedir²⁸⁷. Kazakçada İsen ve Esen şekillerinde kullanılan ve yine “sağlıklı, başarılı” manasına gelen Esenbay, Esenbaki, Esenbolat gibi birleşik erkek ismi oluşturmada kullanıldığı görülmektedir. Bulgar antroponimi olarak da bölgelerdeki ağız farklarından dolayı Esan ve Esyo (Есѣо) şekillerinde kullanıldığı bilinmektedir²⁸⁸.

N. Budaev, Asen ve Peter’in küçük kardeşi Kaloyan’ın adını açıklamak için “kale” kelimesiyle bağlantı kurmuştur. Kıpçak Türklerinden Memlûk Sultanı olan

²⁸³ Boril Sinodu’nun orijinal metni için bkz. <http://www.omda.bg/page.php?title=%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A&IDMenu=276&IDArticle=3248> (08.04.2018)

²⁸⁴ Stefan Mladenov, “Poteklo i Sistav na Srednobilg. Belgoun, Pryakor na Tsar Asenya”, *Spisanie na BAN*, Kniga XLV Klön İstoriko-filologičen i Filosofsko-obšttestven 22, Peçatnitsa P. Gluşkov, Sofya, 1933, s. 49-66.

²⁸⁵ Zlatarski, *İstoriya na Bulgarskata*, T. II, s. 427; Vasil Zlatarski, “Potekloto na Petra i Asenya, Vodaçite na Vızstanieto v 1185 God”, *Spisanie na Bulgarskata Akademiya na Naukite*, Kniga XLV, Sofya, 1933, s. 7-9; Lazarov-Pavlov, *Petr i Asen*, s. 15; Valeri Stoyanov, *Valeristika Polyhistorica I*, Institut za İstoricheski İzsledvaniya pri BAN, Sofya, 2011, s. 329; Valeri Stoyanov, “Drakoni i Elbiriy v Kumansko-Kipçakskom Mire. Variatsii po Teme Strukturirovanie Jilogo Prostranstva”, *Sbornik Materialov Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii Kipçaki Avrazii: İstoriya, Yazık i Pismenniy Pamyatniki, Posvyaşennoy 1100 Letiyu Kimekskogo Gosudarstva v Ramkah Dney Tyurkskoy Pismennosti i Kultury*, Astana, 2013.

²⁸⁶ https://azbyka.ru/otechnik/Nestor_Letopisets/povest-vremennyh-let/6. (08.04.2018)

²⁸⁷ V. M. Nadelyaev, V. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şebrak, *Drevnetyurkski Slovar*, Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya, Leningrad, 1969, s. 183.

²⁸⁸ Zoya Barbolova, “Tyurkskite Komponenti v İmenata na Tsarete ot Dinastiyata Asenevtsi”, <https://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/asenevci.htm>.

Kalavun (1222-1290) ile Kaloyan ve Kaloman kelimeleri aynı kökten türemiştir. Kala kelimesi kale, şehir, kule manasındadır ve bu isimler de *kale*'den gelmektedir²⁸⁹. Kaloyan kale gibi güçlü ve sağlıklı olması için konulmuş bir ad olabilir. Kazakça, Özbekçe ve Azerbaycan Türkçesinde de kale kelimesinin büyük, ulu manaları da vardır²⁹⁰.

Leksikolojik olarak incelendiğinde de -an, -yan son ekinin Bulgarca erkek ismi üretme eki olarak kullanıldığı görülmektedir. Aynı ek Türk dilleri için de yabancı değildir. Çuk-an Tatarca “ayın” anlamına gelmektedir. Aynı şekilde eski Türkçe'deki Kotan, Kutan (Köten) da Kuman/Kıpçak hanının adıdır. “Kut” mutluluk ve kutsal bir kaynaktan gelen bereket, rahmet manasına gelmektedir ve “-an” ekini alarak isme dönüşmüştür. Türkçede bu son ek farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Tatar dilinde özel isimleri küçültme eki olarak da kullanılmaktadır. Dolayısıyla Kaloyan, ailenin en küçük kardeşi olması bakımından günümüz Türkçesindeki “-cık, -cik” son ekinin görevini gören bir şekilde oluşturulmuş olabilir²⁹¹.

Devleti kuran ve yöneten ilk üç hükümdardan sonra tahta, onların ablalarının oğlu Boril (1207-1218) geçmiştir. İktidarını meşrulaştırmak için Kaloyan'ın eşi ile evlenmiş ancak bu onun gaspçı olarak görülmesinin önüne geçememiştir. Bu dönem çeşitli boyar gruplarının çekişmelerine sahne olmuştur. Boril'in kardeşi Strez ile Kaloyan'ın yeğeni Aleksi Slav taht üzerinde hak iddia etmiştir. Çar Boril'in adına ilişkin çeşitli görüşler olmasına karşın, bunlardan en kabul edilebilir olanı Boris adıyla olan ilişkisidir. Her iki kelime de Türkçe kurt manasına gelen bori, bōri kelimesine – il ve –is eklerinin eklenmesiyle oluşturulmuştur. Bu isimler Türklerin kurt kültürüne attedikleri önemin birer yansımasıdır²⁹².

II. Bulgar Devletinde Kuman/Kıpçak kökenli olan iki çar da I. Koloman Asen (1241-1246) ve II. Koloman Asen (1256)'dir. I. Koloman Asen'in annesi Macar kökenli Anna Mariya'dır. II. İvan Asen'in oğlu olan Koloman'ın adının Türk dili ile bağlantısı olmalıdır. Kök-Türk Kağanlığında Bumin Kağan'dan sonra iktidara Kara İssik Kağan geçmiştir. Gumilev, Kara İssik Han'ın Rusça karşılığını Kara ışıık Han

²⁸⁹ N. Budaev, Zapadniye Tyurki v Stranah Vostoka Liçnie İmena Mamlyukov, <http://buday.narod.ru/gl3.htm> (10.04.2018)

²⁹⁰ Barbolova, a.y.

²⁹¹ A.e., a.y.

²⁹² Barbolova, a.y.

manasına gelen Çeren Goreşt Han olarak vermiştir. Dolayısıyla kara kelimesinin açıklamasını renk karşılığını vererek yapmıştır. Ahmet Taşağıl'ın Çin kaynaklarından aktardığı bilgiye göre “kolo” sözcüğü “kara” kelimesinin eş anlamlısıdır. Kara sözcüğü farklı manalarda kullanılmakla birlikte erkek isimlerinin önünde sıkça cesur, yiğit, gözü pek gibi manalar ifade etmek için tercih edilmiştir. Büyük Bulgar Devleti'nin dağılmasından sonra Kubrat'ın oğullarından Batbayan'ın kurduğu Kağanlığın adı da yine Kara Bulgarlardır. Kolo, kala ve kara kelimelerinin aynı anlamlar taşıdığını ve sadece fonetik değişimlerin söz konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır²⁹³. Ayrıca Koloman'ın annesi Anna Mariya'nın Macar olması hasebiyle Koloman'ın adını Macar Kralı Kolman ile ilişkilendirenler de vardır ancak, II. İvan Asen'in erkek kardeşinin oğlunun da adının Koloman olması adının annesinden kaynaklı verildiği ihtimalini zayıflatmakta ve Türk yani Kuman/Kıpçaklıkla ilişkisini kuvvetlendirmektedir. Zaten Kaloyan ve Boril'in eşleri de Kuman/Kıpçakdır ve muhtemelen Boril Sinodunda geçen Anna, onlardan biridir²⁹⁴.

XVII. yüzyılın ortasına kadar korunan Kaliman ve Kaloman isimleri Koloman'ın varyantlarıdır. Aynı şekilde Kaloyan da Kaloman'dan gelmektedir. Kelimenin kökü aynı kalmıştır. Kaliman kelimesindeki “kali-” kökü Bulgarcada dişil bayan ismi olarak Kali olarak kullanılmıştır. Kali semantik olarak yüce, güçlü ve şanlı sıfatlarıyla ilişkilidir²⁹⁵. –Man eki sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten bir ektir ve Türkçede pekiştirme eki olarak eklendiği kelimenin anlamına büyüklük anlamı katmaktadır. Bazen de benzerlik anlamı ifade eden isim yapma eki gibi kullanılmıştır. Çeşitli fonksiyonlarda kullanılan –man eki çoğunlukla özel isim türetmek için de kullanılmıştır. Bir Kuman/Kıpçak Beyi olan Baçman, yine Alpman, Arman, Yurtman ve Öymen gibi çok sayıda isim bu yolla yapılmıştır. Yapan, eden anlamında fiil

²⁹³ Lev Nikolaeviç Gumilev, *Drevnie Turki. İstoriya Obrazovaniya i Raztsveta Velikogo Tyurkskogo Kaganata* (VI-VIII vv.), Kristal, 2003, s. 17; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I, II, III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012, s. 141; Plamen Pavlov, “Ošte Vednij za Sıprugite, Dişterite i Svatbite na Yoan Asen”, *Bulgaria Mediaevalis*, S. 6/2015, s. 285-291.

²⁹⁴ Palvov, *Ošte*, s. 286; *Boriloviya Sinodik*, <http://www.omda.bg/page.php?tittle=%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A&IDMenu=276&IDArticle=3248>. (13.04.2018); Palvov, *Ošte*, s. 286.

²⁹⁵ Barbolova, a.y.

köklerine gelerek de kullanılmıştır. Ayrıca kişi adları yapımında da sıkça kullanılmıştır²⁹⁶.

İvaylo (1277–1280) ve Smileç (1292–97) gibi gayrimeşru yöneticilerin tahtta bulunduğu ara dönem dışında II. Bulgar Devleti'nin tüm hanedanları Kuman/Kıpçak kökenlidir²⁹⁷. Moğolların 1242'deki büyük istilasından sonra Balkanlar yaklaşık yüz yıl bu olayın etkisi altında kalmıştır. Moğol istilasından özellikle Macaristan çok etkilenmiştir. Astrahan bozkırında Kalka Savaşında (1224) Ruslarla birlikte Moğol ordularına karşı savaşan Kuman/Kıpçaklar büyük bir yenilgi almışlardır²⁹⁸. Kuman/Kıpçak-Kıpçak boy birliğinin batı kısımlarında yaşayan başbuğlar siyasi destek bulma arzusuyla batıya doğru hareket etmiştir. Bu başbuğlardan biri de Özi civarında, Boğdan ve Eflak bölgesi hâkimi olan Boruç'tur²⁹⁹. Bu yenilgiden sonra hayatta kalanların bir bölümü de başbuğları Köten'in önderliğinde Macar Kralı IV. Belá'dan Tisa ve Tuna nehirleri arasındaki bölgeye yerleşme izni istemiş ve böylece Macaristan'a iltica etmiştir. Ancak Macarların gelen kaçaklara yurtlarında ikamet izni vermemesi Moğol Hanı Batu'yu kızdırmış ve Macaristan'a sefer düzenleme kararı aldırmıştır. Birtakım kışkırtmalar yüzünden Köten'in öldürülmesi, Macarları da müttetiksiz bırakmıştır. Moğollardan kaçan Kuman/Kıpçakların bir bölümü Trakya, Makedonya ve Anadolu'ya yerleştirilmiştir³⁰⁰. Moğol orduları Macar Kralı IV. Belá'nın peşine düşmek için Dalmaçya'ya girmiş ve oradan da Sırbistan üzerinden Bulgaristan'a gelerek yakıp yıktıkları Bulgaristan'da gerçek bir direnişle karşılaşmamıştır. Zaten II. İvan Asen'in 1241 yılındaki ölümünden sonra zayıf bir naiplik konumunda bulunan Bulgaristan'ın Moğol/Tatar egemenliğini kabul etme ihtimali yüksektir. Kuman/Kıpçaklar 1280'de Batı Transilvanya'da annesi Köten'in kızı (Erjebet) olan Macar Kralı IV. Laszó'ya karşı ayaklanmışlardır. Tisa Nehri deltası, Oldamu önderliğindeki Kuman/Kıpçaklar tarafından yağmalanmıştır. Macarlarla Hod

²⁹⁶ Nesrin Güllüdağ, "Tarihsel Gelişim Süreci İçinde –man, –men Eki, II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı, 21-23 Mayıs 2009, Kars, s. 1, 3, 5, 10.

²⁹⁷ Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 175.

²⁹⁸ Mualla Uydu Yücel, "1224 Kalka Meydan Muharebesinin Rövanşı: 1380 Kulikova Meydan Muharebesi ve Bu Muharebenin Rus Tarihi Açısından Önemi", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2015, s. 187.

²⁹⁹ Çoban, *a.g.e.*, s. 44-46.

³⁰⁰ Yücel, *Hazar, Peçenek*, s. 28; Krstev, *a.g.e.*, s. 190-194; Saadettin Gömeç, "Türk Tarihinde Kıpçaklar", *Türk Tarihçiliğine Katkılar. Mustafa Kafalı Armağanı*, Ankara, 2013, s. 123-124.

Gölü yakınında yaptıkları savaşta ağır bir yenilgi alan Kuman/Kıpçakların bir bölümü kaçmayı başarmıştır³⁰¹. Köten'in akrabalarıyla onun kraliyet ailesinin önde gelen kişileri de Bulgar topraklarına yerleşmişlerdir. Köten, Terter ailesinin üyesi olduğuna göre Tırnova'da Bulgar Çarı seçilen I. Georgi Terter'in (1280) Köten'in ailesinden Terteroba han sülalesinden olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. I. Georgi Terter'in ataları Moğol saldırıları sonucu Bulgaristan'a gelip yerleşmiş olan Kuman/Kıpçaklardan idi. Bulgar boyarları yönetimde olan ve âdeta Bizans'ın kuklası gibi hareket eden III. İvan Asen'den hoşlamadıkları için oldukça tanınan Georgi Terter'i yönetimde görmek istemişlerdir. Terter anne tarafından Asenler ile de akraba idi³⁰².

Onlardan sonra da Şişmanlar yönetime gelmiştir. Vasary'e göre de Bulgar boyar aileleri, yani Vidinli Şişmanlar ile Braniçevolu Dormanlar Kuman/Kıpçak kökenli olup bu bölgeye 1241'deki yoğun Kuman/Kıpçak göçünden sonra yerleşmişlerdir. Mihail Şişman (1323-1330), Despot Şişman'ın oğludur ve II. Asen'in ikinci kuşaktan torunudur. Aynı zamanda Terter'in de kuzenidir. Bu da iki hanedanın evlilik yoluyla birleştiğinin kanıtıdır. İvan Stefan Şişman (1330-1331) III. Mihail Şişman'ın oğludur. İvan Aleksandır (1331-1371) ise II. İvan Asen'in üçüncü kuşaktan torunudur. İvan Şişman (1371-1393) da İvan Aleksandır'ın Yahudi Sara ile olan evliliğinden olan ilk oğludur. İvan Straşimir (1371-1396) ise İvan Aleksandır'ın Teodora ile evliliğinden olan oğludur. Şişman kelimesi Eski Bulgar, Peçenek ve Kuman/Kıpçaklar tarafından bilinen ve kullanılan bir kelimedir. Türk dillerinde özel ad olarak pek kullanılmaz, daha çok kilo ile ilişkili bir anlamı vardır. Tüm bunlar Asenlerin eski Kuman/Kıpçak soylu oldukları ihtimalini güçlü bir şekilde göstermekle birlikte, eski Bulgar boyar soyundan olabilecekleri ihtimalini de az da olsa düşündürmektedir. Eski Bulgarlar ile Kuman/Kıpçakların müttefik olmaları onların ittifak yapıp bir devlet çatısında birleşmelerine sebep olmuştur. Genetik benzerliklerinin yanı sıra, dil-kültür özelliklerindeki ortak yönler ve benzerlikler onların güçlenerek yayılmalarını ve yönetime gelmelerini sağlamıştır. Bu da

³⁰¹ Krıstev, *a.g.e.*, s. 22-23.

³⁰² A. Dyurastel, *Mejdunaroden Almanah za Bulgariya*, Pridvorna Peçatnitsa, Sofya, 1897, s. 763; Vasary, *Kumanlar ve Tatarlar*, s. 81, 93-94.

Kuman/Kıpçakların bu coğrafyada sorunsuz bir şekilde yayılmalarını kolaylaştırmıştır. Eski Bulgar ve Kuman/Kıpçakların ortak değerler etrafında toplanmış olması, Terter adıyla da bir kez daha ispatlanır. Bizans kaynaklarında Terter'in Kuman/Kıpçak olduğu altı çizilerek belirtilmiştir. Aynı adla II. Terter de mevcuttur. Bazılarına göre Terter “kartal” demektir. Terter, XI. yüzyılda hüküm süren Terteroba hanedanına mensûp Kuman/Kıpçak kökenli bir boyardır. Ter kelimesinden Tervel türemiştir. Eski Bulgarlarda da ter kelimesi Kuman/Kıpçaklardan önce vardı. Kuman/Kıpçaklara kadar var olan ve arkaik Türkçede de görülen ter kelimesi sonradan unutulmuş gibidir³⁰³. Bilim insanlarının bir kısmı Terter adının Kura nehrine dökülen Terter nehrinden ve sayı manasındaki dörtten geldiğini söylemektedir. Jivko Voynikov ise terter kelimesinin tartar kuşuyla alakası olabileceği fikrini ortaya atmıştır. Nitekim tartar Eski Türkçede küçük bir kuş, üveyik kuşu demektir. Bu manada değer ve kutsallık ifade edebilir³⁰⁴.

II. İvan Asen Bulgar tahtına çıkmak için kendisine meşruiyet kazandırmak amacıyla Asen'in soyundan geldiği vurgusunu yapmıştır. II. Bulgar Devletinin sonuna kadar hemen hemen bütün hükümdarlar Asen adını almış ve ilk Çar olan Asen hanedanlığı ile bağlarını vurgulama ihtiyacı duymuştur. Devletin kuruluşunda belki de aynı derecede mühim rol oynayan Peter'in öne çıkarılmayıp Asen'in kahraman ve karizmatik bir çerçeveye resmedilmesinin sebebi çocuğunun olmamasıdır³⁰⁵.

E. II. Bulgar Devleti'nde Kültürel Hayata Dair Bazı Bilgiler

³⁰³ Barbolova, a.y., Macar kaynaklarında XIII. yüzyılda çokça geçen Asan, Altimir, Dorman ve Şişman antroponimine XV.-XVI. yüzyıl Osmanlı belgelerinde de rastlanmaktadır. (Valeri Stoyanov, “Kumanian Antroponyms in Bulgaria During the 15th Century”, *Valeristica Polyhistorica I*, İnstitut za İstoričeski İzsledvaniya pri BAN, Sofya, 2011, s. 324, 325; Valeri Stoyanov, *Valeristica Polyhistorica I*, Selected Contributions to Border Studies of History, İnstitut za İstoričeski İzsledvaniya pri BAN, Sofya, 2011, s. 322-324).

³⁰⁴ Jivko Voynikov, “Nyakoi Kumanski İmena i Nazvaniya ot Vremeto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo”, *Doklad na Naučnata Konferentsiya Bılgariya, Bılgarite i Svetit. Vladetel Dırjava i Tsırkva v Srednovekovnite Balkani Mejdunarodna Naučna Konferentsiya v Çest na 60-Godišnina na Prof. Dr. Plamen Pavlov, Velikotırnova*, 26-28.10.2018; Kuman şahıs isimleri için bkz. L. Rasonyi, “Kuman Özel Adları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl 3, 4, 5, 6, Ankara, 1966-1969, s. 71-144.

³⁰⁵ İvan Lazarov, “Tsarskata Vlast v Perioda na Vızstanovıyavane na Bılgarskata Dırjava (1186-1196)”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vıstanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bılgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vızobnovıyavane na Bılgarskata Patriarşıya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 32-33.

1. Sikkeler

II. Bulgar Devleti, Bizans para sistemini korumuş ve referans ağırlığı 4.40 ve 23 karatlık altını temel para birimi olarak kullanmıştır. Paranın küçük değerlere bölünmesi kırsal nüfusun günlük yaşamlarında ödeme aracı olarak paradan faydalanılmasını teşvik etmiştir. XIII. yüzyıl başında Bizans'tan Bulgaristan'a ciddi miktarlarda para girişi olmuştur. Başkent Tırnova başta olmak üzere Loveç, Sredets, Vidin, Drıstır, Varna, Oveç, Çerven, Sliven ve Krın gibi şehirler kurulmuştur³⁰⁶.

Tırnova'da bulunan ve XII-XIV. yüzyıllara tarihlenen Bizans, Bulgar ve diğer sikkeler, para faaliyetlerinin yoğun olarak gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. 1186 yılından sonra iki-üç bin olan şehir nüfusu; XIV. yüzyıla gelindiğinde yirmi-yirmi beş bin kişiye çıkmıştır. Tırnova'nın başkent olup gelişmesiyle âlâkalı artan nüfusu ile Tsarevets'in iç kale olarak Saray ve Patrikhane şeklindeki iki kapalı kompleksin inşaatı ile birlikte, şehrin kuzey batı yamacında demircilik, metal işleme, marangozluk, cam yapımı, dokuma, terzilik ve geniş bir ticari caddenin her iki tarafında bir dizi bina da dâhil olmak üzere üretim faaliyetlerine sahip bir bölge meydana getirilmiştir. Tsarevets'in üçüncü kapısının ardında kalan açık alanlar; Yantra Nehrinin iki yakasına kurulan mahalleler ve manastırlar için günlük pazar faaliyetlerinde kullanılmıştır. Buralarda özellikle seramik, taş oyma ve demir üretimi (döküm ve demircilik) gelişmiştir³⁰⁷.

II. İvan Asen, 1230'da Selanik Hâkimi Teodor Duka Komnin'i Klokochnitsa'da mağlûp edip ailesiyle birlikte esir alması olayının anısına altın ve bakır sikke bastırmıştır. Bakır sikkeler Güneybatı Makedonya, Arnavutluk ve Adriyatik'in bir bölümüne güçlerini göstermek amacıyla yollanmıştır. Veliko Tırnovo (Gorna Oryahovitsa), Rusçuk (Krasen Köyü), Silistre, Preslav (Şumen Bölgesi), Kırcaali (Perperikon), İvaylovgrad (Lyutitsa Kalesi), Blagoevgrad (Melnik), Kazanlık (Sevtopolis) şehirlerinde ortaya çıkarılan sikkeler, 1204-1257 yılları arasında komşu

³⁰⁶ Konstantin Doçev, "Pari i Pariçno Obraštenie v Srednovekoviya Tırnov prez XII-XIV v.", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bilgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 386-389.

³⁰⁷ Doçev, *a.g.e.*, s. 389.

Latin İmparatorluğu'nda üretilen yabancı imitasyon sikkelerin kullanıldığını göstermektedir. 1225-1230 yıllarında 1 altın sikke 400 bakır sikke; 1250-1255 yıllarında ise 1500-2000 bakır sikkeye karşılık gelmeye başlamıştı. Mitso Asen (1256-1257) ve Konstantin Asen (1257-1277) iktidarları döneminde ağır siyasi, ekonomik ve para krizi ile geçici bir süre başedilebilmiştir. Paraya yeni bir değerlendirme yapılmış ve bu bakır paralar Tırnova'da basılmıştır³⁰⁸.

Her şehirde resmî kurumlarca farklı kur ilan edilmiş, tüccarlar ve metal para kullanıcıları bu kura riayet etmek durumunda bırakılmıştır. Vergilerden hazineye gelen altın, gümüş, bakır paralar ile devlet memurları ilgilenmişlerdir. Belli miktarlarda toplanan paralar devlet mührü taşıyan deri para keselerinde muhafaza edilmişlerdir³⁰⁹.

XI-XII. yüzyıllarda büyük ve müstahkem bir yerleşim ile güçlü bir askeri merkez olan Pernik'te ortaya çıkarılan buluntular arasında, XI-XII. yüzyıllarda Balkanlarda oldukça yaygın bir şekilde kullanılmış üç topuz bulunmuştur. Bunlar, üzerlerinde oluklu baklava dilimi şekilli demir namlu başlı ve üçköşeli çıkıntılı topuzlardır. Bu tür topuzlar Balkanların yanı sıra Karadeniz'in kuzeyinde de çokça bulunmuştur. Aynı şekilde bulunanlar arasındaki beş gürz de bozkır halklarının kalıntısıdır ve özellikle de Peçeneklerle ilişkilidir. Yine Peçenek, Kuman/Kıpçak diğer Türk boylarına ait çok sayıda hafif süvari silahı da bulunmuştur³¹⁰.

1280'de Asen hanedanı sona ermiş ve iktidara Terterler gelmiştir. Burada Kuman/Kıpçak aristokrasisinin oldukça önemli durumda olduğu görülmüştür. Bulgar tarihçiler bu dönemi, Bulgarlaşmış Kuman/Kıpçakların Bulgar devletinde oynadıkları rolün artması ve onun bir yansıması olarak ele almışlardır. Kaynaklarda da sürekli soyunun adıyla geçmişlerdir. Kuman/Kıpçak kökenli Bulgar çarlar ülkeyi eşleri ve çocuklarıyla birlikte yönetmişlerdir. Görünüşte eski çarlık gücü temsil ediliyor olsa da

³⁰⁸ Doçev, *a.g.e.*, s. 391.

³⁰⁹ *A.e.*, s. 391-392.

³¹⁰ Stanimir Dimitrov, Deyan Rabovyanov, "Viorjenieto ot Vremeto na Vistaniето na Asenevtsi v Svetlinata na Nahodkite ot Perniškata Krepost", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratya Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bılgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bılgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 345, 348-350.

merkezi iktidarın gücü zayıflamış durumdaydı. Orta çağ Bulgaristan'daki boyar meclisine “Sinklit” denmekteydi. Bu meclise hükümdarın en yakınında olanlar ile büyük otorite ve etkiye sahip boyarlar giriyordu. Meclis ayrıca devletin iç ve dış siyasi olayları ile ilgili karar alma yetkisine sahipti³¹¹.

Krasimir Krıstev, Terterler döneminde büyük bölümü yabancılardan oluşan Bulgar askeri gücünün hafif ve ağır süvari birliklerinden oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca Arap yazarlara dayandırarak Boyar Şişman'ın hizmetinde “Sıratnitsi” adlı bir grubun olduğunu belirtmiştir. Pachimeres, Teodor Svetoslav zamanındaki olayları anlatırken Bulgarların suçsuz esirleri serbest bırakmak gibi bir alışkanlıkları olduğunu yazmıştır. Bulgaristan'daki en önemli etnik unsur şüphesiz ki Kuman/Kıpçaklardı. Çıkan ayaklanmalarda ve savaşlarda da en etkili millet Kuman/Kıpçaklardı. Bu durum, Terter hanedanına mensûp Bulgar hükümdarlar için de geçerliydi. Birçok kez savaşmak için Kuman/Kıpçak savaşçıları çağırıldıkları görülmüştür. Plamen Pavlov'a göre Kuman/Kıpçaklar, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra adım adım Bulgarlaşmışlardır³¹².

Kuzeydoğu Bulgaristan'da da demir madeni eritme ve işleme tesisi bulunmuştur. Çerven Kalesi, Çerni Lom Nehri civarı ve Ruse Pisanets köyü yakınları başta olmak üzere çok sayıda maden bulunmuş ve bunların XIII-XIV. yüzyıllara ait olduğu yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır³¹³.

Bu dönemde halkın büyük bölümü tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Yine Krıstev, Teodor Metohit'e dayandırarak Bizans Basileusu II. Andronik Paleologos'un Bulgarlardan çok sayıda at ve çiftlik hayvanı aldığını aktarmıştır³¹⁴.

Bu döneme ait bulunan gümüş paraların üstünde I. Georgi Terter uzun saçlı, sakallı ve bıyıklı tasvir edilmiştir. Bakır paraların üstünde de yine çar oldukça güzel bir şekilde verilmiştir. Yanında tahtın varisi olan Teodor Svetoslav durmaktadır. Her iki figür de aynı yaşta ve kıyafettedir. Bakır eskiz paraların ön yüzünde tunik ve

³¹¹ Krıstev, *a.g.e.*, s. 221, 240.

³¹² Pachimeres, *a.g.e.*, s. 190-191, Plamen Pavlov, *Buntari i Avantiyuristi v Srednovekovna Bulgariya*, İzdatelstvo Abagar, Veliko Tırnovo, 2000, s. 178-192; Krıstev, *a.g.e.*, s. 299.

³¹³ Krıstev, *a.g.e.*, s. 308.

³¹⁴ Krıstev, *a.g.e.*, s. 291.

mantolu şekilde arkası olmayan bir tahtta İsa tasviri bulunmaktadır. Paranın arka yüzünde solda I. Georgi Terter, sağda oğlu Svetoslav ile birlikte haçı tutmuş vaziyette tasvir edilmiştir. Elleri göğsünde dua eder durumdadır. Ayrıca Georgi adını çıkarabildiğimiz bazı harfler bulunmaktadır. Bu paraların büyük çoğunluğu Tırnova'da bulunmuştur. Bir başka tip para da çift başlı kartalın bulunduğu monogramlı olanıdır. Bazılarında yıldızlı yarım ay ve uzun kıvrımlı erkek büstü vardır. Bu paraların büyük bölümü Orta ve Kuzeydoğu Bulgaristan'da bulunmuştur³¹⁵.

Teodor Svetoslav zamanından kalma bir gümüş bir de bakır para bilinmektedir. Paranın ön yüzünde uzun saçlı ve sakallı, tunik ve manto giymiş arkası olmayan bir tahtta oturmuş, omuzları üçlü bir süsleme ile dekore edilmiş şekilde İsa bulunmaktadır. Sağ eliyle kutsama yaparken, sol eliyle diz üstünde İncil'i tutmaktadır. Arka yüzünde ise uzun saç ve sakalıyla düz bir şekilde Çar tasvir edilmiştir. Bakır tip paranın ön yüzünde ise omuz hizasında genişletilmiş haç, arka yüzünde bıyıklı ve sakallı Çar sağa doğru ata binmiş vaziyette resmedilmiştir. Sağ elinde asa, sol elinde ise atının dizginlerini tutmaktadır. Paraların büyük bölümü Kuzeydoğu Bulgaristan'da, bakır olanlar ise başkent Tırnova'da ortaya çıkarılmıştır³¹⁶.

³¹⁵ A.e., s. 227, 366-367; Krasimir Krıstev, "Stopanskiyat Jivot v Bilgarskoto Tsarstvo (1280-1323)", *Bulgaria Mediaevalis*, 1/2010, Sofya, s. 298.

³¹⁶ Krıstev, *Bilgarskoto Tsarstvo*, s. 366-369, 373; Krıstev, *Stopanskiyat Jivot*, s. 299.

2. Baş Süslemeleri

Bozkır Türk giyim eşyasının başlıca malzemesi koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi ve deve yünü idi. Eski Türkler bez dokurlar, giyecek için kendir yetiştirirlerdi. Bozkırın tipik elbisesi ceket ve pantolundu. Türkler ayaklarına çizme başlarına da börk giyerlerdi³¹⁷. II. Bulgar Devleti'ndeki kadınların başlarına taktıkları şapka, başörtüsü ve çeşitli süsler hakkında bilgi veren en önemli kaynakların başında Londra Evangeli'nde bulunan İvan Aleksandır'ın kızlarının portrelerinin de bulunduğu minyatürlerdir. Ayrıca kıyafet bakımından daha zengin olan kız ve kadın mezarları da önemli detaylar vermektedir. Bazı başörtü modelleri ve onlarla ilgili yapılan çıkarımlar oldukça genel tariflerden oluşmaktadır. Bu da spekülasyonlara fırsat verip sübjektif yaklaşımlara sebep olabilmektedir. Orta çağ kadın başı süslerinin sınıflandırılması kadınların sosyal statüsü, yaş ve bölgesel özelliklerinin incelenmesini gerektirmektedir. Bu manada boyar eşlerinin sınıflandırılması da güçtür. Günümüze ulaşan belgelerin az olması ve onların hangi sıfatları aldıklarını bilmememiz sınıflandırmayı zorlaştırmaktadır. Yine de eldeki az sayıdaki bilgi değerlendirildiğinde hiyerarşide kadınların başörtü özellikleri bakımından eşleri ve babaları kadar ciddi farkları barındırmadığını göstermektedir. Medeni durum ve yaş açısından ayırt etmek çok daha kolaydır. Tüm evli kadınlar portrelerde eşlerinin yanında gösterilirken, çocuklar çok daha küçük ebatta çizilmişlerdir. Ayrıca portrelerde bekar kız figürü az kullanılmıştır³¹⁸.

İvan Aleksandır'ın 3 kızının ve Dolna Koznitsa³¹⁹ Despotu'nun eşinin portrelerine göre kullandıkları şapkalar iki çeşittir. Birisi ters üçgen şeklinde, yukarıdan aşağı süslemelerle bezenmiş, yatay ve dikey sarı, turuncu ve kırmızı kalın şeritler geçirilerek bu şeritler değerli taşlarla süslenmiştir. Arkaya doğru uzanan tül vardır. Saçlar ortadan ikiye ayrılarak toplanmıştır. Saçların arasında değerli mücevherler vardır. Kulaklar büyük kulak süsleri ile süslenmiştir. Boyar eşlerinin

³¹⁷ Kafesoğlu, *Türk Milli*, s. 306.

³¹⁸ Kalina Atanasova, "Jenskite Zabrajdaniya prez Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo-Varianti i Viziya", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratya Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 446-449.

³¹⁹ Batı Bulgaristan'da Kyustendil Nevestino civarında bir yer.

şapka süsleri, saç şekilleri ve kulak süslemeleri arasında çok az fark vardır. Batı Avrupa şapkaları ile kıyaslandığında onların daha küçük, daha basit süslemeleri oldukları görülmektedir. Ancak bunlarda kulak süsleri bulunmamaktadır³²⁰.

İkinci tip şapka örneğine Zemen Kilisesi'ndeki freskte rastlanmaktadır. Silindirik şeklinde dikey çizgiler çekilmiş ve peçesi mücevherlerle süslenmiştir. Her iki yanında uzun tüller bulunmaktadır. Arka tarafında da yatay süslemeli iki tül vardır³²¹.

İnce yuvarlak şapkaların ise zengin süslemeleri vardır. Parlak, rengârenk ve sırmalıdır. Şapka zebra şeklindeki renkler ile yuvarlak diadema³²²'ya zemin sağlamaktadır. Her iki tarafta da süsleme dizisi ve büyük kulak süsleri vardır. Diğer bir tür olan ince şapkalarda ise temelde diadema, iki tarafta büyük kulak süsleri, yüzünü ve göğsünü örten bir tül ve şapkayı örterek arkaya sarkan ikinci tül vardır³²³.

Alınlıklı başörtüsü de bu dönemde tüm sosyal gruplarda oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Birinci türünde sırma bant ve bu bantta birkaç süslü iğne vardır. Saç başörtüsü ile örtülüdür. Şeritteki iğneler hem saçı hem de şeridi başörtüsüne tutturmaya yaramaktadır. İkinci tür ise küçük (daha çok metal) süsler ya kumaştan bantın üstüne dikilir ya da iç içe geçirilerek takılır. Sadece alını örtmekte ve kumaş biraz uzun bırakılarak arkaya bağlanmaktadır. Bazı yerlerde bu banda bir veya birden fazla kulak süsü takılmaktadır. Başka bir örnekte küçük metal süslerin iki sıra halinde dizildiği görülmektedir. Bunların başörtü üzerine değil de doğrudan saçta takıldığı tahmin edilmektedir. Arka tarafı da örten daha zengin bir örtünme biçiminin parçası olabilir. Üçüncü grup ise sadece sırma ve farklı genişlikte bir banttır. Bu bant da enseye düğme, iğne veya bağlanarak tutturulmaktadır³²⁴.

Kumaştan başörtüler ise saçı sade bir şekilde örtmekte ve herhangi bir süsü barındırmamaktadır. Sadece küpe vardır. Oldukça basit görünümde olan başörtülerinin bir diğer çeşidinde ise süsü yukarıdan aşağıya çene altını kavramaktadır. Şapka ve

³²⁰ Atanasova, *a.g.e.*, s. 449.

³²¹ A.y.

³²² Alnın üzerinde başa yerleştirilen çelenk biçiminde taç (bkz. Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Yay., İstanbul, 5. Baskı,(Tarih Yok), s. 53).

³²³ Atanasova, *a.g.e.*, s. 450.

³²⁴ A.e., s. 450-451.

başörtüsü dışında tamamlayıcı aksesuarlar da vardır. Renkli kumaştan alınlık süsü ile omuza sarkan sırma kumaştan süs bu tamamlayıcı öğelere örnektir. File şeklinde bone ile o dönemde kullanımı oldukça yaygın olan küpeden farklı olarak alınlık, şapka ve başörtüsüne takılan kulak süsü de tamamlayıcı aksesuarlardandır³²⁵.

3. Ölü Gömme ve Mezar Gelenekleri

Eski Türkler defin merasimi için yaprak dökümünü (Sonbahar) veya ağaçların yapraklanmasını (İlkbahar) beklerlerdi. Büyüklerin mezarı üstüne toprak yığarak kurgan (tepe) yaparlardı³²⁶.

W. Rubruck'un verdiği bilgiye göre XIII. yüzyılda Kuman/Kıpçak boyları mezarlar üzerine yüksek tepe yaparlar, tepenin üzerine de bir heykel koyarlardı. Bu heykellerin yüzü doğuya bakardı. Mezarlara sııklara asılmış vaziyette at derileri bırakılırdı. Mezarın yanında kımız ve et bulunurdu³²⁷. Kuman/Kıpçaklar da IX-XIII. yüzyıllarda atalarının defin törenlerini olduğu gibi devam ettirmişlerdir. Rubruck'un verdiği malumatın birebir Kuman/Kıpçaklara ait olduğu şüpheli ise de bu bilgiler Türklerin ölü gömme adetlerine uymaktadır. Mezarların üzerine at derilerinin asılması Altaylarda yakın zamana kadar yapılmaktadır. Yine mezara yemek ve içki konulması da eski bir Türk geleneğidir. Güneşin doğduğu yön olması hasebiyle mezarların doğuya konumlandırılması da Türkistan dinlerinde şaşırtıcı değildir³²⁸.

Moğol istilasına kadar, birbirini takip ederek önce Güney Rusya bozkırlarına, sonra da Balkanlara ve Bulgaristan sahasına gelen Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçaklara ait kurganları kesin olarak ayırmak ve tesbit etmek oldukça güçtür. Güney Rusya bölgesinde en uzun süre kalan boyun Kuman/Kıpçaklar olması, Moğol istilasından önceye tarihlendirilen bütün kurganların Kuman/Kıpçaklara ait olduğu sonucuna

³²⁵ Atanasova, *a.g.e.*, s. 451-452.

³²⁶ Mau-Tsai Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Banoğlu, Selenge Yay., İstanbul, 2006, s. 22; Yıldız Kocasavaş, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri", Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 67; Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994, s. 231.

³²⁷ Wilhelm Von Rubruck, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2012, 42-43.

³²⁸ Bahaddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 310; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmaları*, TTK Yay., Ankara, 2017, s. 171-172.

götürmektedir. Yeni arkeologların kullandıkları en sağlıklı gösterge mezarlarda at ölülerinin mevcudiyetidir³²⁹. S. A. Pletnëva Güney Rusya bozkırlarında Kuman/Kıpçaklara dayandırılabilir beş farklı mezar grubu tespit etmiş ve bunların özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: 1. Dış görünüşüne ait taş çerçeve; 2. At için yapılmış özel bir mezar çukuru; 3. İnsan mezarının üstünde küçük bir kapatma deliği; 4. Küçük ve yatay tahtalardan yapılmış yatay tabutlar; 5. Ölünün pozisyonu; 6. Ölünün batıya çevrilmiş başı³³⁰.

Bulgaristan coğrafyasında Pliska, İskra, Bojurets ve Odırtsi gibi nekropol ve kurganların büyük bir kısmı XI. yüzyılın ortası veya ikinci yarısına tarihlendirilmektedir. Dolayısıyla bunların büyük çoğunluğu Peçenek mezarlarıdır. Ancak Plovdiv'deki Dyadovo'da 4 numaralı kurgan ile Pliskada'ki XXV numaralı kurgan, XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başına tarihlendirilmektedir. Bu durumda bunları Kuman/Kıpçak mezarları olarak değerlendirmek mümkündür³³¹.

Pliska'da ortaya çıkarılan kurgandaki XXV numaralı mezarda ölünün başı batıya dönük ve oyulmuş ağaca yerleştirilmiş durumdadır. Türklerde tabut çok yaygın olmamakla birlikte bazen oyulmuş ağaçların tabut olarak kullanıldığı da tespit edilmiştir. Baştan aşağı ortadan yarılmış ağaç gövdelerinin altta kalan derin kısmı tabutu, üstte kalan kısmı ise kapağı oluşturduğu düşünülmektedir. Mezarın sol tarafında at kafası ve atın ayakları bulunmaktadır. Kuman/Kıpçak ölü gömme adetlerinde atın kurban edilmesinin ayrı bir yeri vardır, zira ölüyü öteki dünyaya ve cennete hızlı bir şekilde ulaştıracağına inanılırdı. Sağ tarafta ise kılıç, mızrak ile ayakların yanında üzengi yerleştirilmiştir³³².

Filibe'deki kurganda ortaya çıkan Kuman/Kıpçak mezarında ölünün 1,60 m genişliğinde ve derinliği 0,60 m olan yuvarlak çukura hoker pozisyonunda yerleştirildiği gözlenmiştir. Mezarın üzerinin etraftan toplanan tuğla ve kiremit gibi malzemelerle örtülerek 4,20 m genişliğinde, 1,20 m uzunluğunda bir tümseğe

³²⁹ Ögel, *İslamiyetten*, s. 308-309.

³³⁰ Pletneva, *a.g.e.*, s. 148-150.

³³¹ Rumen İvanov, Rosen İvanov, *Pogrebalni Obredi na Peçenezi i Kumani po Bilgarsite Zemi (XI-XIII v.)*, İmeon, Plovdiv, 2015, s. 102-104.

³³² İvanov-İvanov, *a.g.e.*, s. 120, 153; Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm*, Çev. Hafize Er, Pinhan Yay., İstanbul, 2011, s. 413-414.

dönüştürüldüğü görülmüştür. Ölünün kalça kemiği etrafında bükülmüş telden yapılmış aşınmış bir kemer bulunmuştur. Ucunda tutturmak için kare şeklinde bir demir tokenın olduğu tespit edilmiştir. Kafatasının sağında ince bakır telden yapılan yuvarlak formda sarkıntılı bir küpe bulunmuştur. Ölünün bacak kısmında muhtemelen yemekle dolu olduğu düşünülen kap kacak vardı. Mezar çukurunda kül ve kor tabakası da tespit edilmiştir. Büyük olasılıkla yapılan ritüelin bir parçası olarak ölünün üzerine kırılmış taşlar atılmış, onun üzerine de seramik ve tuğla parçaları serpiştirilerek bu şekilde bir mezar şekline getirilmiştir. Oluşan bu zeminin üzerinde de iki köpek iskeletine rastlanmıştır. Bunlar muhtemelen ritüelin bir parçası olarak öldürülüp gömülen köpeklerdir. Kuman/Kıpçaklarda köpek kurban edildiğine dair buluntular da mevcuttur. Kırım Çokrak'ta ortaya çıkarılan bir Kuman/Kıpçak mezarında köpek iskeletine rastlanmıştır³³³. Türk mitolojisinde köpeğin ruhları gördüğüne ve öteki dünyadan gelen bir haberci olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca köpeğin kurt gibi uluması da yakınlarda birinin öleceğine işaret olarak yorumlanırdı. Kurban edilen bu hayvanların üzerine de seramik parçaları yığılmıştır. Böylece mezar oluşumu tamamlanmıştır. Oluşan tümseğin yüzeyinde anma töreninin izlerine rastlanmaktadır. Türklerin çok önem verdiği atalar kültünün önemli bir parçası olan yog (ölü gömme) ayini ölü heykelinin yanında yapılmaktaydı. XII-XIV. yüzyıllarda bu geleneğin Kuman/Kıpçaklarca devam ettirildiği tespit edilmiştir. Hayvan kemikleri, kilden yapılmış sürahi ve damacana gibi kap kacak parçaları da bu törene ait olmalıdır³³⁴.

Mezarın yanındaki çukurlarda ocak ve ateş yakma alanı bulunmuştur. Eski Türk geleneği olarak kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmadan etleri ayrılarak pişirilir ve ölünün yanına da konulurdu. Tümseğin altında 0,50 m derinliğinde, 0,90 m silindirik şeklinde başka bir çukur tespit edilmiştir. Çukurun batı tarafına 3 fayans formunda taş batırılmıştır. Çukur çok miktarda yakılmış hayvan kemiği, kül ve kor ile doldurulmuştur. Yine mezarın 0,90 m güneybatı tarafında 0,08 m derinliğinde elips şeklinde başka bir çukur tespit edilmiştir. Burada da hayvan kemikleri ve seramik taş

³³³ Peter B. Golden, "Religion Among the Qipçaks of Medieval Eurasia", *CAJ*, S. 42/2, Wiesbaden, 1998, s. 192.

³³⁴ İvanov- İvanov, *a.g.e.*, s. 136-137; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Altınordu Yay., Ankara, 2017, s. 60; Tryjarski, *a.g.e.*, s. 192-195.

kırıntıları bulunmuştur. Bunların ölü gömme töreninde pişirilen yemekten (ölü aşı)³³⁵ kalan izler olduğu düşünülmektedir. Mezarın 2.5 m batısında birbirine yapıştırılmadan kırık taşlardan yapılmış bir duvar tespit edilmiştir. Muhtemelen bu yapı mezarın avlusunun bir parçasıdır. Mezarın yanına ikinci bir çukur açma âdeti, Türkler tarafından uygulanmıştır³³⁶.

Nova Zagora (Yeni Zağra) yakınındaki Dyadovo'da bulunan nekropolün (tarihöncesi yerleşim höyüğü) kuzeydoğu kısmında yer almaktadır. Burada ortaya çıkarılan mezarların üç tanesinin Hristiyan ölü gömme adetlerine göre gömülmediği tespit edilmiştir. Bu mezarlardan ilki 180 numaralı mezardır. Ölünün kafası doğuya, ayak kısmı batıya dönük durumdadır. Başı doğal olmayan bir şekilde yukarı yerleştirilmiştir. Buna benzer bir duruma Kovaçevo'daki nekropolde de rastlanmıştır. Ölünün sağ kolu ve sağ tarafında ayak bölgesinin bir kısmı yoktur. Eli iskeletin doğusuna konulmuştur. Bunların sebebi muhtemelen ölü gömme ritüelinin bir parçası olarak mezarın açılıp kemiklerin yerlerinin değiştirilmiş olmasıdır. Amaç ölünün tamamen yok olmasıdır. Diğer iki mezara gelince, birinde ölü hoker pozisyonunda dikdörtgen bir çukura konulmuştur. Sağ tarafa yatırılmış, bacakları bükülmüş, kolları ise alınına konulmuş vaziyettedir. Son mezarın çukuru yuvarlak ve kil ile sıvanmış durumdadır. Ölü sırt üstü yatırılmış, alt bacakları bükülmüş, kolları ise bağdaştırılmış pozisyonundadır³³⁷.

Çirpan bölgesindeki Zlatna Livada'da orta çağ yerleşim alanı ve nekropoldeki çalışmalarda asker mezarı bulunmuştur. Mezar batı yönünde konumlanmıştır. Ölünün sağ kolu biraz bükülerek leğen kemiği üzerine konulmuş durumdadır. Sol kol ise sırtının sol alt bölgesine konmuştur. Alt çenesinden ayakuçlarına kadar 623 çakmak taşı serpiştirilmiştir. Kafasının yanına 2 demir üzeni, 2 tokalı bir kemer konulurken, başka büyük bir toka da eyerin kemerinde takılı vaziyettedir. Yanında demir ağızlıklı dizgin bulunmuştur. İskeletin sağ tarafında ucu gömleğin üzerinde olan bir kılıç ile

³³⁵ Cenazenin defninden yedi gün sonra mezarın yanına gidilerek bir çukur kazılır, buraya kurban edilen hayvanın kemikleri atılır. Törene katılanlar mezara, ölüye ulaşacağı umudu ve düşüncesiyle kurban edilen hayvanın kemiklerinden, bir parça et ve kımız atarlar. Ölü aşı olarak adlandırılan bu törensel yemek, ölü gömme döngüsünün bir parçasıdır ve yöreye göre uygulamada farklılıklar gösterebilir (Tryjarski, *a.g.e.*, s. 385-392, 347-354).

³³⁶ İvanov- İvanov, *a.g.e.*, s. 136,137,146.

³³⁷ *A.e.*, s. 124.

gömlek katlanarak ve ayakların alt kısmını ve uyluk kemiğinin sağ tarafını örtmüş olarak bulunmuştur. Ayrıca mezar çukurunda iki bıçak ile bir de ok bulunmuştur. Yine ölünün sağ dirseğinin üzerinde altın tel, kuzeyinde ise omur kemiği bulunmuştur. Mezarda bir de Nikea İmparatoru III. Joan Duka Vatatzes dönemine ait sikke bulunmuştur³³⁸.

Bazı Türk boylarında, özellikle Kuman/Kıpçaklarda mezara taş dikme geleneği yaygındır. Bu tip taşlardan olan balbal örneğine Balkanlarda sadece Pliska yakınındaki Tsarevbrod'da rastlanır. Erken Tunç Dönemine ait höyükte ortaya çıkarılan balbalların sonradan Kuman/Kıpçak askeri aristokrasisinden biri adına dikilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Uzun yıllar bilimadamları tarafından Ön-Bulgarlara ait olduğu düşünülen Pliska yakınındaki Devtaşların da arkeolojik buluntular neticesinde yapılan araştırmalarla X-XI. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Bunlar büyük ihtimalle Peçeneklerle ilgilidir³³⁹.

Yapılan çalışmalar sonucunda Filibe ve Zlatna Livada'daki mezarlar XIII. yüzyılın ilk dönemine tarihlendirilmiştir. Bu iki mezar muhtemelen II. İvan Asen'in (1218-1241) askeri faaliyetleriyle ilişkilidir. Dönemin yazılı kaynaklarında 1230 yılında Klokotnitsa yakınlarında vuku bulan savaşta çok sayıda paralı Kuman/Kıpçak süvari birliğinin bulunduğu yazmaktadır. Bu mezarların Via Diagonalis (Orta Kol) yönünde hareket eden Kuman/Kıpçak süvarilerinden olması muhtemeldir³⁴⁰.

Bir orta çağ kalesi olan Pernik Kalesinde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde farklı dönemlere ait çok sayıda kalıntı bulunmuştur. Burası XI-XII. yüzyıllarda önemli bir yerleşim yeri olmasının yanı sıra, önemli de bir askeri merkezdi. Balkanlarda XI-XII. yüzyıllarda oldukça yaygın olan topuz örneklerine Karadeniz'in kuzeyinde yapılan çalışmalarda da rastlenmiştir. Piramit şekilli iğneli bronz topuz Bulgaristan'da olduğu kadar Macaristan bölgesinde de yaygındır. Stanimir Dimitrov-Deyan Rabovyanov, Pernik'teki topuzların Bizans-Balkan geleneğini yansıtmakla birlikte bunların Doğu Avrupa bozkırlarında da görüldüğünü unutmamak gerektiğini belirtmektedirler. Pernik Kalesindeki silah buluntuları silahların çeşitliliğini

³³⁸ İvanov- İvanov, *a.g.e.*, s. 125.

³³⁹ *A.e.*, s. 154-157.

³⁴⁰ *A.e.*, s. 161.

yansıtmaktadır. Bulunan gürz ve kılıçlar Avrupa'daki konargöçerlerin etkisini yansıtmaları bakımından önemlidir. Muhtemelen Peçenek, Kuman/Kıpçak ve diğer Türk boylarından kalan çok sayıda hafif silah bulunmuştur³⁴¹.

2005-2013 yılları arasında Asenovgrad ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılar neticesinde çeşitli mezar buluntularına ulaşılmıştır. Bulunan mezarlardan birinde iki sıra taş döşenmiştir. Kemiklere ulaşıncı altında XIII. yüzyıla, Manuel Komnen dönemine ait 2 adet bronz Bizans sikkesi, seramik parçaları ve kemik parçaları bulunmuştur. İskelet, birinci ve ikinci taş tabaka arasında yönü batıya dönük şekilde bulunmuştur. Bu mezarın yanında küçük ve büyük taşlardan harçsız olarak yapılmış bir mezar daha bulunmuştur. Burada ise kemik parçaları, kömür ve seramik parçaları bulunmuştur³⁴². Bunlar ölü aşı kalıntılarını hatırlatmaktadır. Bütün bu hususlar dikkate alındığında, bu mezarın bir Kuman/Kıpçak mezarı olma ihtimali yüksektir.

³⁴¹ Stanimir Dimitrov-Deyan Rabovyanov, "Vionjenieto ot Vremeto na Vistanieto na Asenevtsi v Svetlinata na Nahodkite ot Perniškata Krepost", *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistanieto na Bratya Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bilgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 345-353.

³⁴² İvan Dukov, "Nyakolko Spetsifični Pogrebalni Praktiki ot Srednovekovnata Epoha v Asenovgrad i Regiona v Svetlinata na Terennite Arheologičeski Proučvaniya 2005-2013 g." Ed. Grigor Boykov-Damyan Borisov, Dikov, *Stenimachos-Stanimaka-Asenovgrad, Conrobution to the Study of Continuity and Development of Socio-economic and Religious History of the City and Its Region, Proceedings of the Scholarly Workshop Held in 2-3 May 2014*, Asenovgrad, 2014, s. 66-67.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGAR TARİHÇİLERİNE GÖRE II. BULGAR DEVLETİNDE KUMAN/KIPÇAKLAR

A. Bulgar Tarih Yazımında Milli Kimlik İnşasını

1. Bulgarlarda Kültürel Uyanış ve Bulgar Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkışı

Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa Devletlerinin ve Rusya'nın güçlenerek tartışmasız bir şekilde Osmanlı Devleti karşısında üstün konuma gelmeleri ve batıda Fransız ihtilali ile başlayan milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim grupları da etkilemiştir. XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde başlayan tanzimat ve ıslahat hareketleri de gayrimüslim toplulukların sosyal, eğitim ve ekonomik alanlarda ilerlemelerine fırsat sağlamıştır³⁴³.

Balkanlarda Hristiyan toplulukların Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde etme süreçleri benzer şekilde gerçekleşmiştir. Öncelikle milli bir uyanış, kültürel bilinçlenme süreci ki bu daha çok milli bir kilise ve kendilerine ait eğitim kurumlarının ortaya çıkması şekliyle olmuştur. Ayrıca dönemin büyük devletlerinin misyoner okullarının katkısı da azımsanmayacak ölçüde fazladır. İkinci aşama büyük devletlerin desteğini kazanma ve meselenin uluslararası diplomasiye taşınmasıdır. Son aşama ise silahlı mücadele ve bu mücadele sonunda büyük devletlerin müdahalesiyle bağımsızlığın elde edilmesidir. Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşen

³⁴³ XVIII. yüzyılda Avrupa'yı hızlı bir şekilde etkisi altına alan milletleşme düşüncesi ve faaliyetleri Osmanlı devletindeki ulusları da etkilemeye başlamıştır. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret antlaşmaları ve Tanzimat'la başlayan süreç içerisinde gayrimüslim gruplar ticaret ve eğitim sahalarında kendilerini geliştirme imkânı bulmuştur. Bunlar Bulgar toplumunda da yeni bir sınıfın yani burjuvazinin doğmasına da sebep olmuşlardır. Yaşanan gelişmeler ve yapılan ıslahatlara rağmen, XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti batılı devletler tarafından sıkıştırılmıştı. Bir taraftan Rusya tehdidi de aynı şekilde devam ederken, Osmanlıda Hristiyan reaya meselesinin etkileri şiddetle hissedilmeye başlanmıştı. Reayanın hoşnutsuzluğunun temel nedeni, zirai ıslahatın gerçekleştirilememiş olması ve 1848 ihtilallerinin etkisiyle memnuniyetsizliğin her alanda düşündürücü bir boyut alarak devam etmesidir (Halil İnalcık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezinin 50. Yılı, Eren Yay., İstanbul, 1992, s. 16).

ulusçuluk hareketleri, genellikle bu aşamalarla başarıya ulaşmakla birlikte her birinin bu süreçlerde rol oynayan faktörleri farklılık göstermiştir.

Günümüz Bulgaristan topraklarının XIV. yüzyılın sonlarında Osmanlılar tarafından ele geçirilmesiyle Bulgar Kilisesi Fener Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlanmış ve Patrikhaneye Hristiyan tebaa üzerinde oldukça geniş yetkiler verilmişti. Hristiyan Ortodoks halkın temsilciliğini yapan Patrikhane keyfi hareketlerde bulunarak, gayri Rum Hristiyan halkı çeşitli yöntemlerle baskı altında tutmuştur. Rumlaştırma faaliyeti de bu baskılardan bir tanesiydi. Baskıya maruz kalan etnik gruplardan biri olan Bulgarların memlekette kilise ve manastırlara bağlı ilkokullardan başka Bulgarca eğitim veren kurumları yoktu. Buna karşın aynı yerlerde oldukça imtiyazlı Rum okulları tesis edilmişti. Yunan klasiklerinin okutulduğu bu okullarda okuyan Bulgar çocukları kendi benliklerinden utanıyor ve Bulgar olduklarını söylemekten çekiniyorlardı³⁴⁴.

Bulgarlar hükümet merkezine yakınlıklarından dolayı hem siyasi idarenin hem de Fenerli Rumların dini baskısına diğer milletlerden daha fazla maruz kalmışlardır. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle Yunanlı ve diğer gayrimüslim unsurlarla aynı haklara sahip olmalarına rağmen, dini ayinlerde Yunancanın kullanımına devam edilmesi Bulgarların hoşnutsuzluğunu sürdürmelerine sebep olmuştur. Bu nedenle Bulgarların milli uyanış sürecinde öncelikle Fener-Rum Patrikhanesi'nin etkisinden kurtulma mücadeleleri görülür. Mezhep özgürlüklerine kavuşmak ve milli kiliselerini kurmak için on iki sene Rum Patrikhanesi ile mücadele etmişlerdir³⁴⁵.

Osmanlı idaresinin Stefan Bogoridi³⁴⁶ adlı Bulgar'ın kendi mülkünden bağışladığı arazi üzerine bir kilise inşa edilmesine izin vermesi "milli kilise" fikrini körüklemişti. 1860 yılında bir Bulgar heyeti Bab-ı Ali'ye giderek bundan böyle Rum Patriğini dini lider olarak tanımayacaklarını bildirmişti. Osmanlı yönetimi, Bulgarların

³⁴⁴ M. Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 49-52.

³⁴⁵ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999, s. 338-339.

³⁴⁶ Bulgar kökenli üst düzey bir Osmanlı devlet adamıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tonço Jeçev, *Bulgarskiyat Velikden ili Strastite Bulgarski*, Plovdiv, 1985.

uzun süredir talep ettikleri Rum Kilisesi'nden ayrılıp bağımsız Bulgar Kilisesi kurulmasından oluşan taleplerini 11 Mart 1870 (8 Zilhicce 1286) yılında bir fermanla kabul ettiğini duyurmuştur. Devlette en güçlü Slav unsur olan Bulgarlar, 1870'de Bulgar Eksarhlığı³⁴⁷,nın kurulmasıyla Rum Patrikhanesi ile mezhep bağlarını keserek siyasi özerklik yolunda bir aşama kaydetmişlerdir³⁴⁸. Bağımsız bir kilisede ve kendi anadilleri olan Bulgarcada ibadet etmek; uyanış döneminde Bulgar aydınlarının öncelikli hedefi olmuştur. Ancak Kilise bağımsızlaştıktan sonra yeni hâkim sınıfın bir destekleyicisi haline gelmiş ve milli hareket açısından önemi azalmıştır.

Milli bir hareketin başlaması için etnik grubun dili, kültürel ve toplumsal özellikleri ön plana çıkarılmakta, siyasi talepler dile getirilmemektedir. Sonrasında millet yaratma projesinde kitlesel destek aranmaya çalışılmakta ve “uyandırma” amacı taşıyan eylemler gerçekleştirilerek en sonunda da etnik grubu oluşturan kimseler milli kimliklerine sahip çıkmaya başlayınca bir kitle hareketi doğmuş olmaktadır³⁴⁹. XIX. yüzyıldan itibaren milli geçmiş yaratmada önemli bir rol üstlenen tarihçilere, eğitim sistemlerine ve devlet kurma arayışındaki siyasetçilere egemen olan milliyetçilik anlayışının özü; insanlığın farklı etnik gruplara ayrılmasının doğal düzenin gereği olarak görülmesi, milletlerin doğal sınırları olduğunun vurgulanması ve millet ile etnik grup arasında ayrım olmadığı tezinden oluşmaktadır³⁵⁰. Kendi devletine sahip olmayan topluluklarda aydınlanma yani milli bilinçlenme süreçleri yabancı devlet ortamına zıtlıkla doğup gelişmektedir. Konuşulan dil, tarih, ortak kültürel gelenek ve

³⁴⁷ Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Aşkın Koyuncu, *Bulgar Eksarhlığı*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 1998.

³⁴⁸ Koyuncu, *a.g.e.*, s. 73-75; Ramazan Erhan Güllü, “Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 17, S. 1, 2018, s. 353-354; Engelhardt, *a.g.e.*, s. 338; Kilisenin kültürel ve örgütsel özerklik mücadelesi, milli hareketin doğuşunun habercisi olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında Bulgar ruhbanlarının Yunan kilisesinden bağımsız olma mücadelesi bu sürecin ilk adımı olmuştur. Yeni kilise yapımı için para toplanmasına da yurtsever bir anlam yüklenmiştir. Dini törenler toplumun ortak hafızasının kuşaktan kuşağa aktarılması için ideal araçlardır ve ortak hafızayı canlı tutmaya ve canlılığını sürdürmeye yararlar. Bu vesileyle törenler bireyin kendisine ve içinde olduğu topluluğa ilişkin duygularını canlı tutmasını sağlamaktadır. Gözlerinin önünde tekrar edilen şanlı tarih bireylere güven ve güç duygusu kazandırmaktadır (Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, Cem Yay., İstanbul, 2010, s. 508-515).

³⁴⁹ Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İletişim Yay., İstanbul, 2011, s. 29-61, 218-219.

³⁵⁰ Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 2016, s. 33, 138-144. Bu konudaki farklı tezlerle ilgili bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul, 2007, s. 20-21, 26.

miras üzerine kurulmaktadır. Bundan dolayı siyasi olarak bağımsız bir ortamda gelişen milli kimliğe göre böyle bir gelişimden türeyen milli kimlikte dil, din, soy ve kültür özellikleri çok daha fazla etkili olmaktadır. Bulgar milliyetçiliğindeki köklü anlayış etnik ve kültürel milliyetçilik modeline dayanmaktadır. Siyasal devletlerin kurulmasında temel rol oynayan milliyetçilik mitlerle beslenmektedir. Milli topluluğun kurulması (ulus inşa sürecinde) halk arasında duygu birliği, standartlaşmış bir kültüre aidiyet hissi yaratmaktadır³⁵¹.

XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendisini millet sayan her halk topluluğu yaşadıkları topraklarda bağımsız bir devlet kurma anlamına gelecek olan “kendi kaderini tayin etme” düşüncesine sahipti³⁵². Milliyetçi hareketler davalarını “tarihi toprak” terimleriyle ifade etmektedirler. Bunu, Orta çağ Balkan Devletlerinin en geniş topraklarına dayandırmak suretiyle yapmışlardır. Kaloyan ve II. İvan Asen zamanında kazanılan başarılar ve zaferler gururla anlatılmış, özellikle bu dönemlere atıfta bulunulmuştur. İmparatorlukta yerleşik durumda bulunan Bulgarlar, çok eski çağlardan beri var olduklarını, Osmanlı öncesi geçmişlerinin şan ve şerefle dolu olduğunu ancak Türklerin yüzyıllardır uyguladıkları baskı ve zulüm nedeniyle, hakları olan topraklara ancak şimdi kavuşabildikleri propagandasını yapmışlardır. Osmanlılar Balkanlara yayılırken buldukları ortam; pek çoğu hâlâ aşiret aşamasında olan, herhangi bir ortak etnik siyasi bilinçle sahip olmayan ve çeşitli etnik unsurları bünyesinde barındıran bir yapıydı. Milliyetçilik önem kazanana kadar kültürel ayrımlar genellikle belirsizdi ve hiçbir zaman ulusal ayrımlar olarak görülmezdi³⁵³. Avrupa’yı hızlı bir şekilde etkisi altına alan milletleşme düşüncesi ve faaliyetleri Osmanlı Devleti’ndeki ulusları da etkilemeye başlamıştır. O zamana kadar dünya Bulgar diye bir ulusun varlığından haberdar değil iken; büyük devletlerin de desteği ile XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bütün Avrupa, Bulgarları Balkanların en kalabalık nüfusu olarak tanıyacak ve Bulgar halkının haklarını dillendirecekti. Bulgarların bu

³⁵¹ Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yay., İstanbul, 2012, s. 15; Mümin İsov, *Nay Razliçniyat Sised, Obrazit na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmperiya v Bulgarskite Uçebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX vek*, İmir Yay., Sofya, 2005, s. 16.

³⁵² E. J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, 2014, s. 126-127.

³⁵³ John Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1993, s. 123-124; Karpat, *a.g.e.*, s. 19, 24.

faaliyetlerini sadece büyük devletlerin siyasi çıkarları için veya Osmanlı devletinin içinde bulunduğu kötü durumla izah etmek mümkün değildir. En önemli tetikleyici etken, Bulgar halkının gerçek bir milli kalkınma hareketine girişmiş olmasıdır³⁵⁴. Eğitim görme konusundaki yoğun arzularını Maria Todorova, Vikontes Strangford'a dayandırarak şöyle aktarmaktadır: “Başlarını sokacak bir evden önce, bir okul binaları olsun istiyorlardı”³⁵⁵. Bulgarlar milli benliklerine yeniden kavuşmak ve milli varlıklarını kabul ettirmek için çok mücadele etmişlerdir. Millet varlığını tehdit eden en önemli unsur Rum kilisesine bağlı olduklarından dolayı, Rumlardı. Rum nüfûzu Bulgar gelenek göreneklerini unutturmanın yanı sıra dili dahi tehdit eder nitelikte olmaya başlamıştı. Bulgar milli hareketini başlatanların mücadele ettikleri ilk hedef Rum Kilisesi olmuştur.³⁵⁶ Avrupa’da etnik köken ile dil; millet olmanın belirleyici kriterleri olmuştur. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti içinde bağımsız devlet olma çabasındaki uluslarda henüz “dil” ayırt edici bir özellik olarak görülmemekteydi³⁵⁷. Özellikle Berlin Antlaşması sonrasında uygulanan eğitim sistemi sonucu akılcılık ruhuyla beslenmiş bireylerin artmasıyla özel grup oluşturma eğilimi artmıştır. Bunun neticesinde de etnik kimlik duygusu gelişmiş, belirgin bir grubun siyasal belirleyici aracı olmaya başlayan dil, kimlik sağlayıcı bir özellik taşımaya başlamıştır. Dili etnisite göstergesi haline getiren bir diğer sebep de ortak dilin, toplumun geçmişiyle bir bağlantı sağlamasıydı³⁵⁸.

Bulgarların milli uyanışını başlatan kişi keşiş Paisiy Hilendarski’dir. Benliklerini yitirmiş ve ruhları uyuşmuş durumda ve yok olmak üzere olan bir halka milli bilinç fikri doğuran ve aşıl原因an kişi olarak bilinen Hilendarski, Bulgar ulusuna seslendiği meşhur *Slav Bulgar Tarihi* adlı kitabının girişinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bulgarlar kendi soyunuzu sevin, Milletinizin geçmişini öğrenmeye çalışın. Senin de çarların, patriklerin, azizlerin vardı. Diğer millerin yaptığı gibi siz de atalarınızın yaptıklarını öğrenin. Sizin de gururla anlatacak bir soyunuz, diliniz ve

³⁵⁴ İncalcık, *Tanzimat*, s. 17-18.

³⁵⁵ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul, 2013, s. 207.

³⁵⁶ İncalcık, *Tanzimat*, s. 17-18.

³⁵⁷ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 127.

³⁵⁸ Karpat, *a.g.e.*, s. 36-37.

tarihiniz var. Diğer milletler bizimle eğleniyorlar. Bulgar milletinin arasında çokça dolaştım ve sizin için, çok zor olan bir tarih kitabı yazmaya kalkıştım. Bazıları Bulgarlığı öğrenmekten hoşlanmıyor, yabancı kültür ve dile özeniyor, Bulgarca'yı kullanmıyor, Yunanca okuyup Yunanca konuşuyor, Bulgar olduklarından utanıyorlar. Bulgar, neden kendi dilinde okumuyor, konuşmuyorsun? Yıllarca şanı ve ünü tüm dünyada duyulan, güçlü Romalılardan ve bilge Yunanlılardan vergi almış olan hükümdarlarımız vardı. Tüm Slav ulusları içinde en şanlısı Bulgarlardır; çarlık ilk onlarda olmuş, ilk patriklik onlarda kurulmuş, ilk onlar Hristiyan olmuş ve en geniş topraklara onlar hükmetmişlerdir”³⁵⁹.

Hilendarski, eserinde Bulgar şövenizmi yapmakla kalmamış, Müslüman karşıtlığı da yapmıştır. Müslümanları soyguncu, baskıcı olarak tanımlarken, Bulgar devleti ve kültürünü yok edenler olarak da göstermiştir. *Slav Bulgar Tarihi*’nin Bulgar milli kimliğinin inşasında önemli etkisi olmuştur. Çok sayıda nüshasının olması ve bunlara diğer tarih kitapları yazılırken başvurularak kullanılması, bu eserin birkaç Bulgar nesli üzerinde etki etmesini sağlamıştır. Yine Bulgar milliyetçiliğinin yerleşmesinde ve temel anlatı kaynağı niteliğini kazanmasında oldukça önemli olmuştur. Bu eser, sadece Bulgar uyanışını başlatma özelliği taşımamış; aynı zamanda Bulgar milletinin manifestosuna dönüşmüştür. Bulgar uyanış döneminde basında da Osmanlı-Türk imajı çok iyi verilmemiş; bazı yayınlarda ise Müslümanların imajı bütünüyle kötü gösterilmemiştir. Bunun sebebi de Bulgar yazarların Osmanlı yönetiminden kilise sorununun çözümünde destek arayışında olmalarıdır. Osmanlı devletinin sınırları dışında yayınlanan gazetelerde ise açıkça milliyetçilik propagandası yapılarak Osmanlı her yönüyle düşman olarak gösterilmiştir.³⁶⁰

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında milli bilinci harekete geçirmek için ekonomik, sosyal ve kültürel etkenler kullanılmaya başlanmıştır. Bu eğilim burjuva demokrasisi, anti feodal ve milli bağımsızlık temelli düşüncelere dayanmıştır. Ulusal bağımsızlık mücadelesinde bilinç ve örgütlenme bağlamında en itici güçler bunlar

³⁵⁹ Paisiy Hilendarski, *İstoriya Slavyanoblgarska, Zografka Černova 1762*, Faksimilno İzdanie 1998, Sofya, 1998, s. 157-158.

³⁶⁰ Tsanev, a.g.e., s. 43, 67; İsoy, a.g.e., s. 21; Nikolay Aretov, *Natsionalna Mitologiya i Natsionalna Literatura*, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=13618&Level=2> (15.05.2018).

olmuştur. Bulgar Komünist döneminin tanınan simalarından N. Kurtev, milli mücadele için uygun şartların oluşmasının burjuvazinin ortaya çıkmasından sonra ve burjuva demokratik devriminin olgunlaşması sonucu az da olsa burjuva üretim ilişkilerinin artmasıyla ilgili olduğunu savunmuştur³⁶¹. Yunan tüccarları arasında Zıştovi, Gabrova, Tırnova, Filibe gibi şehirlerde ortaya çıkan Bulgar zenginleri zamanla İstanbul, İzmir, Selanik gibi devletin başlıca şehirleri ile Viyana, Moskova ve Petersburg gibi Avrupa merkezlerinde zengin Bulgar kolonileri meydana getirmeye başlamışlardır. Eskiden beri önemli miktarda Bulgar muhacirin yaşadığı Romanya’da zengin Bulgar tacirler vardı. Aynı şekilde Odesa’da ticaret yaparak zenginleşmiş kültürlü bir Bulgar kesimi oluşmuştu. Birçoğu Rumlaşmış durumda olan bu kişiler üzerinde özellikle Rus Yuri Venelin’in “Eski ve Yeni Bulgar Tarihi” adlı eseri önemli tesirlerde bulunmuş, onlardaki Bulgar bilincinin doğmasına katkı sağlamıştır. Önceleri Moskova’da meskûn olan V. E. Aprilov adlı Gabrovalı tacirin önderliğinde başta Bükreş’teki tüccarlar olmak üzere toplanan parayla 1835 yılında Gabrova’da Avrupai tarzda ilk Bulgar mektebi açılmıştır. 1845’de bu mekteplerin adedi 53’e ulaşmıştır.³⁶² Bulgar aydınları için Osmanlı toprakları dışında Rusya’da Odesa, Moskova, Nikolayev; günümüz Romanya topraklarındaki Bükreş, Brail, Galaç gibi şehirler Bulgar bağımsızlığı, milli teşkilatlanması ve kültürel gelişimi için yeni merkezler haline gelmiştir. XIX. yüzyılın son yarısında öncü rolü N. Gerov, D. Çintulov, V. Aprilov, N. Palauzov gibi Bulgar Odesa Göçmenleri üstlenmiştir. Aynı yüzyılın 50 ve 60’lı yıllarında ise L. Karavelov, N. Bonçev, R. Jinzifov, V. Popoviç, K. Miladinov gibi Moskova göçmenlerinin etkili olduğu görülmektedir. XIX. yüzyılın başlarında Romanya’da ise H. Botev, L. Karavelov, D. Voynikov, V. Levski ve V. Drumev gibi Bulgar göçmenleri öncü rol oynamışlardır.³⁶³

“Başka-yabancı” devlet ortamında doğup gelişen milliyetçilikte entelektüel kesimin rolü de oldukça önemlidir. Toplumun bu kesiminin tarih, kültür ve mitolojiye yoğun ilgi göstermesinin nedeni topluma gereken malzemeyi temin etme düşüncesidir.

³⁶¹ Nedyalko Kurtev, “Formirane na Bılgarskata Burjuazna Natsiya, Pırva Çast”, *Godışnik na Sofiyskiya Universitet, Dırjavno İzdatelstvo Nauka İzkustvo, Sofya*, 1964, s. 102-104.

³⁶² İnalçık, *Tanzimat*, s. 21-22.

³⁶³ M. G. Smolyaninova, “Yuri Venelin i Bolgarskaya Literatura Epohi Natsionalnogo Vozrajdeniya”, *Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova, 1998, s. 8.

Milliyetçi yazın, devlete efsanevi bir tarih yaratma ve “öteki”ni çok net bir şekilde tanımlayarak sağlam bir milli kök oluşturma çabasıydı. Bulgar aydınları da milli bilinçlenme sürecinde en ön safta yer almışlardır. Tarih çalışmalarının birçoğu gerçek ile ütopya arasında tarihsel kurgu denemeleriydi. Bulgar drama ve şiirinin doğmasında tarihsel materyel birincil derecede önemli rol oynamıştır. Milli bilinçlenme döneminde ağırlıklı olarak tarihsel piyesler yazılmıştır. Dobri Voynikov ve Vasil Drumev milli tarihin öğretilmesine büyük önem vererek, eserleriyle bunu yapma yoluna gitmişlerdir. Voynikov 1861’de “Kısa Bulgar Tarihi” adlı eserini yayınlamıştır. Okullarda kullanılmak üzere yazılan eserin diyaloglarında Venelin’e atıfta bulunmuş: “*Bu düşünceler bir Bulgarın kafasından çıkmıyor, Rus bilim adamı Venelin Bulgarcanın diğer Slav dillerinin anası olduğunu söylüyor*” demiştir. Dramaların birçoğunda Bulgar tarihi anlatılmıştır. I. Bulgar Devleti’nde; IX. yüzyılda Krum’un dağınık haldeki Bulgarları tek yönetim altında birleştirmesi, Peter zamanında Türk akınlarına karşı verilen mücadele ve XIII. yüzyılda Georgi Terter’in Moğollar ile mücadelesi gibi konuları işlemiştir. Dönemin ideolojik ve siyasi meseleleri ile uyumlu olarak Bulgarların bağımsız oldukları dönemlere ilişkin konular tercih edilmiştir. Milli bağımsızlık düşüncesi aynı şekilde V. Drumev’de de vardı. Drumev, 1872’de “İvanko, Ubiytse Asena I” adlı eseri yayınlamış ve ikiyüz yıllık Bizans köleliğine karşı Bulgaristan’ın bağımsızlığını sağlayan Asen imgesi ile tarihsel-epik dramının temellerini atmıştır. İsak Komnenos’un kışkırtmasıyla Asen’i öldüren İvanko, uyanış çağındaki Bulgarlara içte ve dışta düşmanlarıyla mücadele ruhunu aşılamayacağını amaçlamıştır. Topluma Bulgaristan’ın dini ve siyasi bağımsızlık elde etmesi ile özgürlük için tek vücut olarak milletçe mücadele etmesi mesajını vermiştir³⁶⁴.

Bulgarlar, XVIII-XIX. yüzyıllarda Batı Avrupa örneğine bakmışlar, egemenliği altında yaşadıkları devletin ideolojisine ters düşmüşlerdir. Farklı pozisyonlarda olmalarına rağmen siyasette yer almaktan ve milli teşkilatlanma faaliyetlerine katılmaktan imtina etmemişlerdir. Bu dönemde Bulgar entelektüelleri için en net düşman Osmanlı Devleti’dir. Halkı harekete geçirmek ve daha şiddetli etki

³⁶⁴ Dobrya Voynikova, “Kratka Bılgarska İstoriya”, *V Vne u Knigopeçat L. Sommera*, Kalofer, 1861, s. V-VIII; Smolyaninova, a.g.e., s. 15-18; Yordan Trifonov, https://liternet.bg/publish17/iu_trifonov/izbrani/ivanko.htm (08.03.2018); Vasil Drumev, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=222&WorkID=7035&Level=3> (08.03.2018).

yaratmak için Osmanlı toplumunu devletten ayırmamış, ikisini tek bir olgu kabul ederek ortak hedefe oturtmuştur. Milli teşkilatlanma döneminden önceki zamanlarda olduğu gibi Osmanlı ve Türkleri bir bütün olarak gösterme alışkanlığı devam etmiştir. Türklerin önemli bir yer kapladığı milli edebiyat eserlerine folklordan bazı tema ve anlatılar geçmiştir. Türkleri iyi yansıtan hiçbir öge yoktur. Bulgar aydınları için “zıtlık” ve “öteki” kavramları tavizsizdir. Yunan Patrikhanesi kendi devletlerinin milli kültürlerini baskı altında tuttukları için genellikle Ortodoks Yunanlılar da düşmandır, ancak “öteki” öncelikle Müslümanlardır ve Yunan karşıtlığı o derece kuvvetli değildir. Toplum çerçevesi çizilirken dini metinler de kullanılmıştır. XVIII. yüzyıla kadar Müslümanlara yönelik negatif imge bu dönemde artık açıkça kullanılmaya başlanmıştır. Aydınlar topluma hitap ettiklerinde İslamiyet’e ancak kötü bakılabileceği mesajını verme çabasında olmuşlardır. Bu eğilim Müslümanların kötü imajını daha da kötüleştirmiştir³⁶⁵.

Bulgar milli uyanışında eğitim önemli yer teşkil eder. Açılan okullarla birlikte Bulgar dili ve edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Yine Bulgar tacirlerinin yardımıyla XIX. yüzyıl başında çeşitli hikâye kitapları, mektep kitapları ve umumi tarih kitapları basılmış ve Bulgar matbaaları açılmıştır. Bulgarların kitap basımının Sofrani Vračanski’nin 1806’da Bükreş’te yayınlanan kitabıyla başladığı varsayılmaktadır. Bu tarihte başlayan Bulgar uyanış kitapları defalarca tekrar basılmıştır (İ. İ. Sreznevski, İ. Şopov, K. İrecek, A. Teodorov-Balan, N. Naçov, V. Pogorelov, M. Stoyanov). Bulgarların idari olarak Osmanlı, dini olarak da Yunanlıların baskısı altında olmalarından dolayı basım faaliyetleri oldukça geç başlamıştır. İlk matbaa denemeleri Samokov ve Selanik’te yapılmış ve düzenli bir şekilde Tuna vilayetinde ilk kitaplar basılmıştır.³⁶⁶ 1844 yılında ilk Bulgar dergisi İzmir’de çıkarılmıştır. Bu yayınların amacı halkı aydınlatmak ve Bulgarlar arasında fikri bir canlanma yaratmaktır. Bunlara Avrupa üniversitelerinde okuyup gelen gençlerin de katkısı büyük olmuştur. Nitekim

³⁶⁵ Karpat, *a.g.e.*, s. 17-19; Yahya Kemal Taştan, *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yay., İstanbul, 2017, s. 115.

³⁶⁶ Marin Drinov, “Pirvata Bilgarska Tipografiya v Solun i Nyakoi ot Peçatnite v Neya Knigi”, *Periodičesko Spisanie na Bilgarskoto Knijovno Drujestvo*, Pod. Red. na V. D. Stoyanova, Godina Sedma, Knijka XXXI, Sredes, 1889, s. 1-26; K. G. Venediktov, “Pervie Bolgarskie Vozrojdenskie Knigi v Moskve”, *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, Institut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk Institut Literaturiy, Moskva, 2010, s. 206-207.

Yunanlılara karşı başlayan milli bilinçlenme hareketi kurtuluş için mücadele edecek milliyetçi bir kadro yaratmıştır. Etnik millet inşası elit kesimin meşrulaştırdığı değerler üzerine kurulur (Dil, tarih, mitoloji, aynı soydan gelmiş olma düşüncesi). Milli kimlik inşasında biz-siz zıtlığı önemli bir yer tutar. Bulgar milli kimlik inşasına bakıldığında bu zıtlık çoğunlukla Osmanlı ve İslamiyet'e karşı canlandırılan olumsuzluklar üzerine kurulmuştur. Bulgarların milli bilinçlenme süreci Osmanlı devletinde siyasi, kültürel gerçeklikle keskin bir şekilde karşıt düşmekteydi. Çünkü bu kimlik sürecinin başarıyla sonuca varması için “yabancı” ortamdan çıkması ve uzaklaşması gerektirmekteydi. Bundan dolayı milli bilinç yolunu kat eden Bulgarlar, Osmanlı hâkimiyetine, onun yarattığı ortamı ve uygulamaları kimlik özelliklerini keskin bir şekilde reddetme anlayışında oldular.³⁶⁷

Bulgar literatürüne göre 1878'den sonra Bulgar ulusunun kuruluşu tamamlanmıştır. Milli semboller, milli eğitim sistemi, ordu, basın ve devletin diğer kurumlarının Bulgarlar üzerine etkisi devam etmiştir. Fakat bu etki milli kimliğin oluşumundaki gibi değil, milli kimliği pekiştirme doğrultusunda olmuştur. Milliyetçiliğin doğuşundaki farklı şartlar gelecekteki yapısına ve gelişimine de etki etmiştir. Devletin yürüttüğü milliyetçilik, ekseriyetle Bulgar Ortodoks kesim üzerinde olmuştur. XIX. yüzyılda uyanış döneminin özelliği olan milli kimliği dil, din, soy, kan açısından değerlendiren anlayış, Bulgar soyundan olanlar ile Ortodoks Hristiyan olmayan vatandaşlar üzerinde şiddetli bir ayrımcılığa yol açmıştır³⁶⁸.

Komünist dönemde de Bulgar milliyetçi geleneği devam etmiştir. Yeni sınıflar meydana gelmiş, yeni ideolojiler ortaya çıkmış ancak önceki anlayış üzerine kurulan milliyetçilik aynı özelliğini korumuştur. Teori olarak da değişmemiş, hatta bu alanı devlet müdahale edilemez bir alan olarak korumuştur. 1989'dan sonra da toplum bilincinde etnik düşünce canlandırılarak etnik milliyetçilik fikri hız kazanmıştır. Bununla birlikte bilim adamlarının milli kimlik üzerine araştırmaları artmıştır. Post totaliter demokrasiye geçiş sürecinde köklü Bulgar milliyetçiliğinin siyasi ve vatandaşlık merkezli değiştirilmesi hususunda bazı fikirler ileri sürülmüştür. Fakat

³⁶⁷ İsov, *a.g.e.*, s. 21.

³⁶⁸ A.e., s. 22; İbrahim Yalimov, *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu*, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Yay., Sofya, 2015, s. 146-148.

bunlara destek verenler kamuoyunda oldukça sınırlı kalmıştır. Bundan dolayı da bugüne kadar böyle fikirler itibar görmemiştir³⁶⁹.

2. Bulgar Uyanışında Rusya ve Panslavizmin Rolü

Panslavizm, Fransız İhtilali ve Napolyon Savaşlarının etkisiyle ortaya çıkan din, medeniyet ve tarihsel farklılıklara rağmen çeşitli milletlerin dil yakınlığına dayanarak bir birlik teşkil edilmesini öngören Orta ve Doğu Avrupa aydınlarının siyasal uyanışının bir eseridir. XIX. yüzyılın ilk yarısında milli bilincin uyanmasına sebep olan etkenler Rusya'dan ziyade Romantizm akımı ve Alman felsefesinden kaynaklanmıştır. Batı Avrupa'da modern anlamda milliyetçilik devlet adamları ve siyasilerin eseri olmuştur. Ancak Doğu Avrupa'da milliyetçiliği yaratanlar şair, dil bilimci ve tarihçilerdir.³⁷⁰ Şair Kollar ile teorisyen Pavel Josef Safarik Panslavizmin ilk iki öncüsü olmuştur. Romantizm ve milliyetçilik akımının etkisiyle Şafarik'in, 1826'da "Slavların Dil ve Edebiyat Tarihi", 1837'de "Slav Antikleri" adlı eserler yayınlanmıştır. O, Slavları çok daha güzel görmek arzusuyla kendisini; bir ırkı uyandıran, milli şuurunu diriltten bir peygamber olarak görmüştür. Slav ırkının özelliklerini daima yükseltmiştir. Slav milletlerinin sınırlarını çizdiği "Slav Etnografyası" 1842'de yayınlanmış ve edebiyatın yarattığı vatanseverlik tesirinin üstünde bir etki yaratmıştır. Slav kavmi olarak nitelediği Bulgarların geçmişteki yaşam sahası olarak Ulahiya, Moldova, Güney Macaristan, Doğu Sırbistan, Miziya, Trakya, Makedonya Arnavutluk, Teselya, Orta Yunanistan'ın bir bölümü olarak çok geniş bir coğrafyayı vermiştir. Kollar da nutuklarında Slavlara kendi milletlerini insanlığın bir ifadesi olarak ele almaları telkininde bulunmuştur. Onun için Slavlar barış, demokrasi ve insanlık fikirlerine kuvvetli bir şekilde bağlıdırlar.³⁷¹

Rus Panslavizmi başlangıçta emperyalist bir eğilim göstermemiştir. XVIII. ve XIX. yüzyılın başında Rus yayılması ihtiyaçlar doğrultusunda Büyük Rusya ve Ortodoks kiliseye kendini vakfetme ile Rus olmayan Slavların Rusya'ya yaklaşma

³⁶⁹ İsov, *a.g.e.*, s. 23-24.

³⁷⁰ Hans Kohn, *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 1, 18; Ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Demiroğlu, *Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panslavizm 1856-1878*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

³⁷¹ Tsanev, *a.g.e.*, s. 40-41; Kohn, *a.g.e.*, s. 34-42.

arzusundan ibaretti. Zira Rusya dışındaki bütün Slavlar dağılmış, başka ülkelerin boyunduruğu altında milli şuurları gelişmemiş durumdaydı. Slavların milliyetçi hareketleri Panslavizmi arayan temasların canlandırılmasıyla şekillenmiştir. Kendi dil ve geleneklerinin farkına vardıkça yavaş da olsa Slav dili ve kültürü için bir şeyler yapmaya başlamışlardır. Ancak yine de Slav dillerinin akrabalığı ve tarih öncesi aynı kökten geldiği şeklindeki peşin kabul, birlik tesis etmek için yetersizdi. Politik ve tarihi gerçekler dindeki mezhep farklılıkları, geleneksel olarak bazı ayrılıklar Panslavist temayülün tersineydi.³⁷² Batı Slavları arasında gelişen Panslavizm hareketi Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine genişlemesi sonucu Güney Slavları arasında da yayılmıştır. Kırım Savaşı (1854-1856) sırasında hareket artık Rusya'da da gelişmeye başlamıştır. Savaşta Batı dünyasının Rusya'ya karşı birleşerek Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, İtalya ve Almanya'nın milli birliklerini kurmuş olması gibi sebepler, Rus yazarlar arasında önemli tesir yaratarak Panslavist cereyanı güçlendirmiş ve yazılarında bunu kullanmalarına sebep olmuştur³⁷³.

Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan Paris Barış Antlaşması (1856) ile Rusya Tuna'nın ağzını kontrol edecek bir konumdan uzaklaştırıldı³⁷⁴. Rusya'nın Balkanlara, özellikle Bulgaristan'a yönelik uyguladığı siyaset, 1858 yılından sonra Rus basınına yoğun olarak yansımaya başlamıştır. Kurulacak olan bağımsız Bulgar Kilisesi, Fener Rum Patrikhanesi'nin bölünmesi manasına geldiği için Rus tarafı açıkça destek anlamına gelecek olan ifadelerden kaçınmış ve basın da daha çekimser bir tavır sergilemiştir. Ortodokslar arasında Bulgar-Yunan çatışması Rusya'nın taraftarı olduğu bir durum değildi. Basının bu tavrına karşı Bulgarların kilise mücadelesini ilk ortaya koyup dillendiren kişi Spiridon Palauzov'dur. Onun bu cüreti aynı konuya başkalarının da dikkatini çekme noktasında önem arz etmiştir. Bilim adamının bu konu üzerindeki hassasiyeti daha geniş kitlelere duyurulması noktasında oldukça etkili olmuştur³⁷⁵.

³⁷² Kohn, *a.g.e.*, s. 28.

³⁷³ A.e., s. 15.

³⁷⁴ Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Çev. Eşref Bengi Özbilgen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 273.

³⁷⁵ Vasil Gyuzelev-Hristo Kolarov, *Spiridon Palauzov İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok prez Srednovekovieto*, T. I, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1974, s. 16.

Bulgar uyanış döneminde Moskova’da yayınlanan kitaplar uyanış ve milli teşkilatlanmanın tarihsel ve kültürel boyutunu yansıtmaktadır. Diğer uyanış araçlarıyla birlikte özellikle basılı kitaplar bilginin taşınmasını, yaygınlaşmasını ve deklarasyonunu sağlayarak milli bilinçlenme yolunda milli okulların kurulması, anadilde eğitimin gelişmesi, edebi eserler, süreli yayınlar için tüm Bulgarların anlayacağı tek ve edebi bir Bulgar dilinin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Basılı kitapların geniş kitlelere ulaşmasının önemi Bulgar uyanışında yer alanlar tarafından çok net bir şekilde anlaşılmıştır. Bu doğrultuda Yunan Kilisesinin ve Osmanlı idaresinin baskısı yüzünden özgün veya çeviri eserler yayınlamanın zorluğunu bildiklerinden Bulgar tipografisini kurmakta oldukça zorlanmışlardır³⁷⁶.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusların Bulgarlarla ilgili bilgisi oldukça sınırlıydı. O dönem Rusya’nın sosyo-politik yapısı göz önünde bulundurulduğunda Bulgar imgesi, Eski Bulgaristan ve Slav kültürü; Osmanlı devletinin parçası olarak Çağdaş Bulgaristan ve oradaki Ortodoks nüfus; yeni Rus topraklarındaki Bulgar koloniler gibi manaları içermektedir. Rusya’da Bulgaristan’ın nüfusu, tarihi ve güncel durumu hakkında hiçbir bilgi yoktu. Bu konuya karşı ilk eğilim 1806-1812 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşıyla birlikte görülmeye başlamıştır. 1825 yılında ilk somut örnek “Severniy Arhiv” adlı dergide yayınlanan “*Türk İmparatorluğu’nun Avrupa kesiminde yaşayan Türk idaresindeki Slav halklarıyla ilgili kısa bir değerlendirme*” adlı makalede şu ifadeler yer almıştır: “*Bulgarlar, tamamen eğitimden uzak, kendi dillerinde dini kitaplardan bile mahrumlar. Ancak öğrenme konusunda yeteneklidirler, ana yurtlarında kalarak ticaret, balıkçılık ve diğer sahalarda farklı diller, bilim ve sanat öğrenmişlerdir*”. Bunu yazan kişinin Rusya’nın Tuna Vilayeti Konsolosluğu memuru A. M. Spiridov olduğu düşünülmekteyse de bu konuda net bir bilgi yoktur. Ancak o dönemde Spiridov’un Bükreş ve Hermannstadt³⁷⁷ şehrindeki Bulgarlarla irtibat halinde olduğu bilinmektedir. Rus bilim adamı P. İ. Keppen 1822’de Hermannstadt’da Spiridov ile yaptığı görüşmede Bulgar dilinin altı zamana ayrılmasını ve bir din adamıyla bu konuda çalışılmasını tavsiye etmiştir. Ancak o zamana kadar bazı dini kitapların Bulgarcaya çevrilmiş olduğundan haberlerinin

³⁷⁶ Venediktov, a.g.e., s. 202.

³⁷⁷ Günümüzdeki adı Sibiu olup Romanya’nın Erdel bölgesinde yer alan bir şehirdir.

olmadığı anlaşılmaktadır. O dönemdeki Bulgar yazılı kitaplarından Rus bilim adamlarının hiç haberlerinin olmadığı da açıkça ortadadır. A. H. Vostokov ve P. İ. Sokolov'dan Rus Bilimler Akademisi için Karşılaştırmalı Slav Dilleri Sözlüğü hazırlanması istendiğinde, Vostokov hazırladığı raporda Bulgarca konusunda bir kaynak olmadığından güvenilir bilgiye ulaşmanın zor olduğunu yazmıştır³⁷⁸.

Karmaşıklığına rağmen Bulgar ve Kilise Slavcası ile yazılan eserlerin derlenmiş olması milli kültür kurma yolundaki Bulgarların mücadelesinin önemli bir sonucu olmuştur. Diğer yandan genel milli teşkilatlanma hedeflerine ulaşmak için en güçlü araçlardan biri olarak da kullanılmıştır³⁷⁹.

Uyanış çağı basım faaliyetlerine Rusya önemli katkı sağlamıştır. M. Stoyanov'un eserinin Odesa, Petersburg, Moskova, Kişinev ve Kiev'deki matbaalarda defalarca baskısı yapılmıştır. Rusya'da basılan Bulgar uyanış eserleri bakımından Moskova önemli bir yer teşkil eder. Özellikle bu dönem oluşturulan kültürel canlanma Bulgar-Rus kültürel ilişkilerinin gelişimine önemli katkı sağlamıştır³⁸⁰. Bu dönemde yayınlanan eserler, Moskova'daki üniversitelerde ve çeşitli matbaalarda basılmıştır. Şüphesiz Moskova'da yayınlanan kitaplar konu ve miktar açısından diğer ülke ve şehirdekilerden farklı olmakla birlikte; XIX. yüzyıl Bulgar-Rus ilişkilerinin gelişmesinin farklı alanlardaki kültürel gelişmelerinin bir sonucudur. Bu tarz kitaplar Moskova'nın yanı sıra Petersburg, Harkov, Kazan, Kiev, Kişinev gibi gerek üniversite bulunan, gerek bilim gerek manevi ve kültürel merkezlerin gerekse sosyal-siyasi

³⁷⁸ Venediktov, *a.g.e.*, s. 204.

³⁷⁹ *A.e.*, s. 204-205.

³⁸⁰ Bu dönemde yayınlanan eserler şunlardır: 1. "G. Busilin, *Bilgarski Bukvar* (1844)", 2. "Zah. Knyajeski, *Vozrajdenie v İstoriyata na Bilgarskite Slavyane ot 5-ya Vek do 1396-ta Godina* (1847)", 3. "Zertsalo ili Ogledalo Hristianskoe"...Slavcadan Bulgarcaya ekleme yapılarak çevirisi yapılmıştır. (1847), 4. "Svyatitskoe Pouçenie k Novopostavlennoy Sveštenniko Koeto e iz"...Eski Slav Rusçasından Bulgar din adamlarının hizmetine sunulması için Bulgarcaya çevrilmiştir. 5. "Abidonskata Nevyasta, *Pobolgaril N. D. Katranov* (1850)", 6. "Pravoslavni Tsirkovni Bratstva vo Yugozapadnata Rusiya". Rusçadan K. Miladinov çevirmiştir (1858), 7. "Novobilgarska Sbirka (1863)". Ayrıca Moskova'da "Bratski Trud" adlı 4 sayılı dergi yayınlanmıştır. Bu dergide R. Jinzifov, V. Popoviç, L. Karavelov ve Marin Drinova gibi XIX. yüzyılın 60'lı yıllarının başında Moskova'da üniversite okuyan Bulgarların da yazıları vardı. Hr. Daskalov'un "Vozrajdenie Bolgar ili Reaksiya v Yevropeyskoy Turtsii (1858)" ve L. Karavelov'un "Pamyatniki Narodnovo Bita Bolgar" (T. 1, 1861) adlı eserler ise Bulgarca yayınlanmıştır (Tsanev, *a.g.e.*, s. 95-98, 107-108, 123-127; Venediktov, *a.g.e.*, s. 212-214).

kurumların bulunduğu yerlerde yayınlandığı gibi Slav halklarının tarihine ve güncel durumuna dair az ya da çok ilginin olduğu diğer şehirlere de gönderilmiştir³⁸¹.

Rus bilim adamlarının Bulgarlarla karşılıklı irtibatı P. İ. Keppen'in 1822 yılında Avrupa ülkelerine yaptığı seyahati sırasında Transilvanya'ya uğraması ve orada Bulgarlarla özellikle de D. Mustakov ile tanışması sonucu Bulgar diline ilgisinin uyanmasıyla başlamıştır³⁸². Keppen, Harkov Üniversitesi'nde G. A. Uspenski'den tarih, etnografya, istatistik dersleri almıştır. Uspenski'ye göre kişi için önemli olan başka ülkelerden çok anavatanını bilmesidir. Slavcılık akımının temsilcilerinden Josif Dobrovski ile tanışmıştır. Ülkesine dönünce Rus Edebiyatı Sevenler Topluluğu'nun kurucularından biri olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı'nda göreve gelen Keppen, Rus üniversitelerinde Slav dilleri öğretilmesi önerisinde bulunmuştur. 1825'te "*Bibliografiçeski Listok (Kaynakça Listesi)*"u yayınlamaya başlamıştır ki bu eserde Slav antik dönemi ve çağdaş Slav bilimsel faaliyetleri ile ilgili bilgiler yer almış ve 1851'de Avrupa Rusya'sının ilk etnografya haritası çıkarılmıştır.

1823'de OİDR'nın üyesi tarihçi Pavel M. Stroeve, belirli kişilerin ortak çabaları ve ulusal keşif gezilerinin yapılmasını ısrarla savunmuştur. Bütün gönüllü topluluklar için bir gerekçe haline gelen bireysel hareket etmektense toplu hareketin daha etkili olacağını ileri sürmüştür. Ona göre birkaç kroniğin çevrilmesinden çok, toplumda cesaretle tarihsel bir hafıza yaratmak için topyekûn çalışılması daha faydalıdır. Ulusal miras için ulusal çaba olmalıdır³⁸³.

Bulgar uyanış ve milli teşkilatlanma hareketine karşı Rusya'da bilim ve toplumsal çevrede ilginin doğmasına ilk olarak yukarıda ifade ettiğimiz gibi P. İ. Keppen, daha sonra da Yu. Venelin, N. N. Murzakeviç, O. M. Bodyanski, İ. İ. Sreznevski, V. İ. Grigoroviç, P. A. Bessonov çabalamışlardır. Bu bilim insanları diğer bazı üniversite veya eğitim kurumu temsilcileri ile sadece zor şartlar altındaki Bulgarca basımı için değil, aynı zamanda yeni kitaplarla ilgili toplanan bilgileri de arkadaşları, tanıdıkları ve Rus basınında paylaşmışlardır. Bulgar uyanış dönemi

³⁸¹ Tsanev, *a.g.e.*, s. 95-98, 107-108, 123-127; Venediktov, *a.g.e.*, s. 212-214.

³⁸² Venediktov, *a.g.e.*, s. 212-214.

³⁸³ Joseph Bradley, *Voluntary Assosiations in Tsarist Russia: Science, Patriotizm and Sivil Society*, Harward University Press, United States of Amerika, 2009, s. 89-92.

kitaplarının Rusya’da yaygınlaşmasında en önemli rol, şüphesiz ki Rus eğitim kurumlarında yetişmiş olan N. Palauzov, Zah. Knyajeski, S. Filaretov ve R. Jinzifov gibi isimlerindir. Rus kamuoyunda ilk Bulgar kitabının ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de bunun P. Beron’un 1824’te Braşov’da bastığı “*Ribniy Bukvar (Balık Harfler)*” olduğu düşünülmektedir. Bunu Rus kamuoyuna tanıtan Yu. Venelin iki yıl bu şehirde yaşamıştır. Ancak yaşamış olduğu dönemde mi sonrasında mı gördüğü net değildir. Yine de Bulgaristan’a 1830 yılında yaptığı seyahate kadar bu kitaptan haberdar olduğu düşünülmektedir zira 1829 yılında yazdığı “*Bulgar Tarihi*” adlı kitapta bundan bahsetmektedir³⁸⁴. Kitabını da bundan esinlenerek yazmış olma ihtimali yüksektir.

Rus Bilimler Akademisi Yuri Venelin’i 1820’li yıllarda Moldova, Ulahiya knezlikleri ile Osmanlı idaresindeki Bulgaristan ve Rumeli’nin bir bölümüne filolojik-arkeolojik bir araştırma gezisi yapmak için görevlendirmiştir.³⁸⁵ Venelin Gezi Notları’nda tarihçi M. P. Pogodin ve Akademinin sekreteri P. İ. Sokolov’a yazdığı mektuplarda Bulgar el yazması ve kitaplarına olan ilgisinin doğmasından bahsetmiş; ancak onların bulunması için elverişli bir zaman olmadığını yazmıştır. Çünkü bu gezi Türk-Rus Savaşının hemen akabininde olmuştur. Venelin, Bulgarlarla olan ilk temaslarında Bulgarca kitaplara ilişkin araştırmalara başlamıştır. Bunlardan biri Filibe’nin yerlisi olan Stepan Petroviç Mutev’dir. Mutev kendisine Bulgarca yazılmış dini ayin yazıları, türküleri ve Bulgar tarihi kitabı getireceği yönünde söz vermiştir. Bu, muhtemelen Paisiy Hilendarski’nin Slav Bulgar Tarihi’dir. Yine daha sonra Pogodin’e yazdığı bir mektupta liman şehri olan Ovidiopol³⁸⁶’de Bulgarca bir el yazması bulunduğuna dair duyum aldığını ancak bir şey bulunamadığını belirtmiştir. Yine aynı şekilde Babadağ ve Silistre’de de “Starostavnik” olarak adlandırdığı Bulgarca el yazmasını aradığını V. Aprilov, P. İ. Sokolov ve M. P. Pogodin’e yazdığı mektuplarda ifade etmektedir. Venelin’in Bulgarca el yazmalarına ve basılı eserlerine olan ilgisinin Bükreş’e kadar süren yolculuğu boyunca devam ettiği, Silistre ve

³⁸⁴ Venediktov, *a.g.e.*, s. 216.

³⁸⁵ Akademi, bu bilimsel gezideki ilk amacın mümkün olduğu kadar Slavca hatta Moldovaca, Ulahça ve Yunanca yazılmış el yazması ve basılı kaynağa ulaşmak ve böylece kütüphanelerini zenginleştirmek olarak belirlemiştir. Ancak toplam bütçenin önemli bir kısmı Akademi’nin Slavca Kütüphanesi bölümüne ayrılmıştır (Tsanev, *a.g.e.*, s. 31-33; Venediktov, *a.g.e.*, s. 221-222).

³⁸⁶ Günümüz Ukrayna sınırlarında Odesa bölgesinde bir liman şehridir.

Odesa'dan yazdığı mektuplar ile günlüğünden anlaşılmaktadır. Savaş nedeniyle boşaltılmış Bulgar köylerinde, terk edilmiş kilise ve manastırlarda boşuna el yazılı ve basılı kitaplar aramıştır. Bazı Bulgarlar ona Tırnova, Rila Manastırı ve Athos adasında saklanan içlerinde Bulgarcanın da olduğu Slavca el yazmalarından bahsetmiştir. Yol boyunca din adamları, arşiv memurları, Yunanlılar, Moldova ve Ulahlardaki milliyetçilik ve onların Slavca kitaplarına olan ilgisizliklerine değinmiştir³⁸⁷. Halk türküleri ve onun işine yarayacak etnografya malzemelerinin temini hususunda Bulgarların kendisine karşı şüpheli gözle yaklaştıklarına defalarca şahit olmuştur. Slav ve Bulgarca el yazmaları hususunda din adamlarıyla yaptığı görüşmeler neticesinde, Türk ve Yunan halklarına duydukları nefret ile Bulgar halkını hor gördükleri düşüncesinden başka tatmin edici bir sonuca ulaşamamıştır. 28 Ekim 1830'da P. İ. Sokolov'a yazdığı mektupta Piskoposluğun birkaç Yunan ve Moldovalı din adamından teşekkül ettiğini, dini kitapların büyük çoğunluğunun Yunanca, kalanların da Ulahça yazılmış olduğunu belirtmiştir. Bükreş'te eğitilmiş Bulgarlara kendi ana dillerinde kitap hazırlayabilecekleri konusundaki sözlerini desteklemek için yayına hazır bir kitap listesi ile gitmiş ve P. Beron'un kitabını elinde tutarak ondan alıntılar yaptığı görülmüştür. Aynı şekilde Vuka Karaciç'in "*Dodatak*" adlı kitabı ile kendisinin "*Eski ve Yeni Bulgar Tarihi*" adlı çalışmasını almış ve sadece Harkov'da Prof. P. P. Artemovski ile V. N. Karazin'e 20 adet bırakmıştır. Moskova'ya Bulgar dilini ve edebiyatını öğretmek için yanında altı kitaptan oluşan küçük bir koleksiyon ile geri dönmüş ve Bilimler Akademisi'nin sekreteri P. İ. Sokolov'a Bulgar kitapları hakkında bilgi sunmuştur. Venelin'in heyet başkanlığı yaptığı gezideki yazılı kitaplar, el yazmaları, notlar, gezi notları ve yukarıda bahsi geçen knezlik ile bölgelerdeki arkeolojik buluntulara ilişkin belgeler kendisinden talep edilmiş ise de Venelin bunları Petersburg'a göndermeyerek "*Bulgar Dili Grameri*" ve "*Eleştirel Bulgar-Rus Kilise Dili Grameri*" adlı kitapları yazarken kullanmıştır. 1831'de, Bulgaristan gezisi dönüşünde Venelin tarafından Moskova'ya getirilen ilk Bulgar uyanış eserleri, Sofrani Vračanski'nin "*Kiriakodromion sireç Nedelnik (Pazar)*", (1806), Petır Beron'un "*Riben Bukvar*" (1824), A. Kipilovski'nin çevirdiği "*Svyaštennoe Tsvetoobranie (Parlak Renkler)*" ve P. Spunov'un çevirdiği "*Noviy Zavet (Yeni Ahit)*", (1828)'tir.³⁸⁸

³⁸⁷ Tsanev, *a.g.e.*, s. 31-33; Venediktov, *a.g.e.*, s. 221-222.

³⁸⁸ Venediktov, *a.g.e.*, s. 225-227.

Biyografik ve sıradan bir eser olmasına rağmen Bulgarlara ve Bulgaristan'a ilgiyi artırmış, (*Drevniye i ninyşniye...*) farklı tarih ve olaylarda başta edebiyatçılar olmak üzere değişik çevrelerce fazlasıyla kullanılmıştır.³⁸⁹

Bulgar milli teşkilatlanmasının önde gelenlerinden Zahari Knyajeski; kendi insanlarına sağlık, ekonomi ve sanayi alanlarında gerekli bilgileri elde etmenin önemini anlatmasının yanı sıra Rus bilim adamlarının Bulgaristan hakkında bilgi sahibi olmaları arzusunu da dile getirmiştir. Uzun yıllar Rusya'da yaşayan Knyajeski, genç Bulgarların Rus eğitim kurumlarında burs almaları için çok yoğun çaba sarf etmiş, kitap toplayarak bunları 40 civarında Bulgar ilkokuluna dağıtmıştır.³⁹⁰

Dilbilim, arkeoloji ve Slav bilgisi temellerini geliştirerek kendi tarihlerini anlamaları hedeflenmiştir. Orta çağ Bulgar yazınına olan ilgi 1824 yılında K. Kalaydoviç'in "*Yoan Ekzarh Bolgarski (Eksarh Joan Bolgarski)*" adlı eserinin yayınlanması güçlü bir şekilde artmıştır. Diğer bir bilgi kaynağı ise Osmanlı Devleti'nde diplomat olarak görev yapanlar ile seyyahların yazdıkları olmuştur. Bu tür yazılardaki en dikkat çekici nokta Bulgarların sürekli olarak Türklerle karşılaştırılmasıdır. Bulgarlar nazik ve çalışkan insanlar, iyi ve alçakgönüllü köylüler, atalarından kalan savaşçı ruhları ve çobanlık hayatlarını devam ettirenler olarak gösterilirler. Yine bunlar onlara göre bariz bir şekilde Türklerin tam tersini temsil ederler.³⁹¹

Bulgar kimliğinin oluşumu sırasında yaşanan tartışmalara siyasi ve kültürel kurumlar başta olmak üzere farklı çevreler katkı sunmuştur. Uyanış dönemi toplumun sosyal ve kişisel olarak bir dönüşüm geçirdiği dönemdir. O zamana kadar var olan grup kimliği yeniden yapılandırılmıştır. Oluşturulan kimlikteki en önemli faktör Bulgar ulusunun kendisini ulusal bir topluluk olarak kavramaya başlaması gerçeğidir. Yeni Bulgar kimliği oluşturmak için yeni argümanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bulgarlar

³⁸⁹ R. İlçeva, "Bolgari i Bolgariya v Russkoy Romantiçeskoy Poeme", *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, Moskova, 2010, s. 287.

³⁹⁰ Lilyana Minkova, "Zahariy Knyajeski i Russko-Bolgarskie Svyazi Vtoroy Poloviny XIX. v." , *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, Moskova, 2010, s. 237.

³⁹¹ İlçeva, *a.g.m.*, s. 286-288.

“Biz” imgesini ararken basın, tarih yazımı, eğitim, edebiyat, folklor hayata geçirilirken, kilise, okuma yurtları, görsel sanatlar ve tiyatro gibi çeşitli araçları kullanmışlardır³⁹².

Çok uluslu devletlerin halkları kendi bağımsız devlet ve kurumları olmadığı için bu eksikliği kültürel zeminde birleşme yoluyla telafi etmeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda ortak köklere, idealize edilen ortak bir geçmişe ve ortak kültürel değerler ekseninde birleşme şekliyle hareket edilmiştir. R. Jinzifov Moskova’da bulunduğu süre içerisinde Rus toplumunu Bulgarlar ve onların problemleriyle tanıştırmıştır. Halkı için destek, sempati ve yardım aramıştır. Bunun kesinlikle Rusya’dan geleceğine inanmaktaydı. Tarih-Felsefe Fakültesindeki eğitimi sırasında çok sayıda Slavofil ile tanışmış ve onlarla yakın ilişkiler kurmuştur. Ancak Slavseverliği Bulgar yurtsever yöneliminin üzerine geçememiştir. Jinsifov’un yazı yazdığı dergi (Den)’nin redaktörü ve Slavsever ideolojinin kurucularından olan İ. S. Aksakov, Slav dünyasında Rusya’nın tek bağımsız devlet olduğunu belirterek Rusya’nın misyonunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Slav halklarını maddi ve manevi zulümden kurtarmaya çalışın ve onlara Rus kartalının güçlü kanatlarının gölgesinde bağımsız bir dini yapı ve siyasi varlık armağan edin! Bu Rusya’nın tarihsel bir görevi ve sorumluluğudur*”. Slavlarda birlik düşüncesinin desteklenmesi ve manevi olarak Rusya ile olan ilişkilere yardımcı olmak maksadıyla gazetede Slav köşesi kurulmuştur. Jinzifov’un Moskova’daki işlevsel misyonu “Biz Bulgarlar, kimiz?” sorusuna cevap arama çerçevesinde olmuştur. Dini ortak aidiyet Bulgarları Ruslara yaklaştırmıştır. Rumları Bulgar ulusal bilincinin gelişmesini engelleyenler olarak gösterse de Hristiyanlık dinini onlardan aldıkları için bütünüyle bir kötülemeye gitmemişlerdir. Din değiştirmelerinde katkıları olduğu ve olayın bu yönünün de atlanmaması gerektiği düşüncesinden hareket etmişlerdir³⁹³.

³⁹² Nikoleta Pıtova, “Fragmentı iz Publitsistiki R. Jinzifova i Polemika o Bolgarskoy Natsionalnoy İdentiçnosti”, *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, Moskova, 2010, s. 320.

³⁹³ Piteva, *a.g.m.*, s. 320-326.

Uyanış dönemi yazarlarında İvan Vazov³⁹⁴ başta olmak üzere Bulgar yazarların eserlerinde Rusya'nın idealleştirilmesi söz konusuydu. Rusya demek; kurtarıcı, Slav Ortodoks kardeşliği ülkesi ve büyüklük demektir. Petko Slaveykov'un "*Rusya gibisi yok, En güçlüsü dünyada*" dizeleri de Bulgarların Ruslara olan hayranlığının bir göstergesiydi.³⁹⁵ Rusya'da eğitim alan gençlerden biri olan tarihçi Marin Drinov, yazdığı bir makalede ünlü Slavist İ. S. Aksakov nezdinde Rusya'nın Bulgarlara yaptığı faydaları sıralamakla bitirememiştir³⁹⁶. İ. Vazov, eserlerinde sadece Bulgarların Ruslara olan aşkını değil, bu ilişkinin karşılıklı olduğunu, özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1877-1878) Rusya'nın da Bulgarlara olan sevgisini ispat ettiğini yazmıştır. Yazar Rusya'yı seviyordu, fakat Bulgaristan'ı daha fazla seviyordu. Bu nedenle Rusya'nın siyasi olarak Bulgaristan'a karışmaya başlaması sonucu yazardaki bu olumlu imaj olumsuzla dönmeye başlamıştır.³⁹⁷

Rusların diğer birçok alanda olduğu gibi müzik alanında da Bulgar kimlik inşasına katkısı büyük olmuştur. "*Uyan uyan genç Balkanlı*" adlı ünlü Bulgar şarkısı Rusya kökenlidir. Bağımsızlık sonrası ilk yıllarda "*Slavyanskaya Kapela*" adlı topluluğun çeşitli gösterileri olmuştur. Halk şarkıları, savaş türküleri ve geleneksel ezgiler sahneye taşınmış, ilk gösterilerinde bunlar Rus epik şiirleri ve destanları olarak sahnelenmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) esnasında Şipka Geçidinde ölenlerin anısına 1884 yılında verilen konserde Rus müzisyenlerin ilahilerine binlerce Bulgar eşlik etmiştir³⁹⁸.

Rusya'nın Osmanlı toprakları üzerindeki siyasi planlarına hizmet edecek bilimsel tarihi bir alt yapı oluşturmak için Balkanlardaki bir diğer faaliyeti XIX.

³⁹⁴ İvan Vazov hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Zeynep Zafer, *Yeni Bir Bakış Açısıyla İvan Vazov*, Ankara, 2009.

³⁹⁵ Dečka Çavdarova, "Bolgaro-Russkiy Dialog v Tvorčestve Vazova: (Ne)roblematičeskaya Lyubov", *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, Moskova, 2010, s. 339.

³⁹⁶ Marin Drinov, "Spomen za İvana Sergeeviça Aksakov'a", *Bilgarskoto Knijovno Drujestvo*, Ureja se ot Delovoditelya na Drujestvoto, Godina Peta, Knijka XIX i XX, Sredes, 1886, s. 1-16; Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde*, s. 74-81; Serap Toprak, "Bulgaristan'ın Bağımsızlığında Rusya'nın Rolü", *History Studies*, Volume 5, Issue 6, Special Issue on Balkan Wars, 2013, s. 133-135.

³⁹⁷ Çavdarova, a.g.e., s. 344.

³⁹⁸ V. N. Fedotova, "Bolgarskaya Muzika v Rossiya", *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, Moskova, 2010, s. 398-399.

yüzyılın son döneminde gerçekleştirdiği arkeolojik gezilerdi. Doğu Hristiyanlarını araştırmak misyonuyla 1894’de kurulan İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü tarafından Balkanlara yapılan keşif gezilerinden biri 1896’da Bulgaristan’a olmuştur. Enstitü Müdürü F. İ. Uspenski başkanlığında Batı ve Kuzeydoğu Bulgaristan’daki tarihi eserler ve kütüphaneler üzerine yoğunlaşarak buralardaki el yazması eserler, nereden temin edildikleri, nerede bulundukları ile kıymet ve muhtevaları incelenmiştir. Bulgaristan’ın heykel ve mimari zenginliğini ve eski tarihini ortaya koyan Sofya ve Filibe müzelerindeki arkeolojik malzemeler incelenmiş ve kazı yapılacak alanlar belirlenmiştir. Kuzey Bulgaristan gezisinin amacı ise Hristiyanlık öncesi ve sonrası döneme ait farklılıkların ortaya çıkarılmasına yönelik malzemeler elde etmek olmuştur. Sofya’daki St. Sofia Kilisesi ve etrafındaki arkeolojik buluntular üzerine bazı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kilise yakınında bulunan bir altar ve mezarda iki iskelet bulunmuş ve bunların muhtemelen Hristiyanlığın ilk yüzyıllarına ait olduğu yazılmıştır. V-VI. yüzyıla ait olduğu düşünülen altarın bulunması bu coğrafyada Hristiyanların çok eski dönemlerden itibaren var olduklarının bir kanıtı olarak gösterilmiştir³⁹⁹. Yine Sofya yakınlarındaki Boyana Kilisesinin de Bulgarların Slav döneminin en önemli kilisesi olduğunu ve Hristiyanlığın burada güçlendiğini yazmışlardır. Ayrıca fresklerin XIII. yüzyıla ait olduğu ile Asen (Konstantin) ailesi açısından buranın önemli olduğu, birkaç savaşın burada yapıldığı belirtilmiştir. Kilisenin dekorasyonu tamamlanınca başlıkların isimleri bir kitabeye yazılmıştır. Burada Asen Konstantin adı geçmektedir. Kilisenin duvarındaki fresklerin XIII. yüzyıl sanatının klasik yansıması olduğunu savunmuşlardır. Bulgaristan’ın diğer bölgelerine bakıldığında, özellikle Rumlarla birlikte yaşadıkları yerlerde Slav dönemine ait eserlerin kasti olarak yok edildiği düşünülmüştür. Bir örnek olarak Baçkovo Manastırı yolu üzerindeki taşların üstüne inşa edilen tarihi yapının Slav dönemi eseri olduğunu, buradaki kitabenin varlığına Safarik’in şahitlik ettiğini, yine bunun 1884 yılında Kaçanovski tarafından görüldüğünü ancak 1887 yılında İreçek’in göremediğini belirterek kitabenin yerinin boş olduğunu yazmışlardır⁴⁰⁰.

³⁹⁹ Otčet o Deyatelnosti Russkogo Arhiologiceskogo İnstituta v Konstantinopole v 1896 g., *IRAİK*, C. II, Odesa, 1897, s. 20-25.

⁴⁰⁰ Otčet o Deyatelnosti Russkogo Arhiologiceskogo İnstituta v Konstantinopole v 1896 g., *IRAİK*, C. II, Odesa, 1897, s. 28-29.

Enstitü tarafından 1899'da Kuzey Bulgaristan'a da bir araştırma gezisi düzenlenmiştir. Şumnu yakınındaki Madara Köyünde Adoba kazısında uzmanların kime ve hangi döneme ait olduğu uzunca bir süre tartışılacak olan bir kaya kabartması ve kitabeler bulunmuştur. IX. yüzyıla tarihlendirilen ve Tuna Bulgar Devleti hakanlarından Omurtag'ın babası Krum Kağan için yaptırdığı kabartma kaya Felix Kanitz tarafından bulunmuştur. Kanitz, kitabeleri Latince zannetmiş ve süvari figürünün de Trak Tanrı heykeli olduğunu ile sürmüştür. Konstantin İreçek, kitabenin yazısının Yunanca olduğunu ortaya çıkarmış ancak kabartmanın Trak atlısını temsil ettiğini düşünmüştür. Varna'da öğretmenlik yapan Çek asıllı Karel Skorpil kitabeleri okumayı başarmış ve süvari figürünü önce Trak Tanrı tasviri olduğunu ifade etmişse de daha sonra Krum'u temsil ettiğini ve oğlu Omurtag tarafından yaptırıldığını kabul etmiştir. Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet kuran Bulgarlar kendilerine tarihi bir köken arama çabasında oldukları için bu görüş onlara çok cazip gelmiş ve bunu hararetli bir şekilde savunmuşlardır. Ancak daha sonra siyasi gelişmelerin bir sonucu olarak araştırmaların neticeleri yayınlandığında önceki söylediklerinin tersini söyleyerek Odesalı bir Tanrı tasviri olduğunu iddia etmişlerdir. G. Feher ise on yılı aşkın bir süre bu konu üzerinde çalışarak eserin Sasani tesiri taşımakla birlikte has bir Türk-Bulgar abidesi olduğunu ortaya koymuştur. Süvarinin sol elinde bir bardak tutması, tuğ taşıması ve uzun saçlı olması gibi özellikler Türk kültürüne aittir ve onu Sasani kabartmaları ile Antik Trak Tanrı heykellerinden ayırmaktadır⁴⁰¹.

Bulgaristan'da arkeoloji biliminin kurucusu olan Skorpil, Bulgar Prensliği'nin kurulmasıyla ülkede başlayan eğitim seferberliğinin bir sonucu olarak iyi eğitilmiş donanımlı öğretmen ihtiyacının giderilmesine yönelik davet edilen öğretmenlerden biri olarak Bulgaristan'a gelmiştir. Gelen öğretmenlerin büyük çoğunluğu Slav ülkelerindendi. Bunun sebebi ise özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğun bir şekilde siyasi alanda da kullanılmaya başlanan Panslavist düşüncedir. Birçok Çek entelektüel Bulgar halkının eğitim ve kültür alanında gelişmesi için çalışmıştır. Yeni kurulan Bulgar devletine yardım etmek için birçok

⁴⁰¹ Ali Ahmetbeyoğlu, "Madara Kaya Kabartması ve Kitabeleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 35, 1994, s. 35-54.

Çekle birlikte Hermengild ve Karel Skorpil kardeşler de Bulgaristan'a yerleşmiştir. Bunda en önemli etken Slavist tarihçi Konstantin Josef İrecek'le yakın aile bağlarının olması ve onun tesirinde kalmalarıdır⁴⁰².

Rus arkeologlar Suyutlu, Adoba, Mogila, Provadi, Çervengrad ve Preslav gibi şehirlerde kazılar yaptıkları gibi bu bölgelerde yaşayan ve özellikle Kuzey Bulgaristan Türkleri ile Gagavuzların etnik kökenine ilişkin de incelemelerde bulunmuşlardır. Genel olarak Bulgaristan ve Balkanların diğer bölgelerinde yapılan araştırmaların hedefi Hristiyanlık ve Slavlara ait izlerin aranması ve eserlerin tespit edilmesi olmuştur⁴⁰³.

⁴⁰² Alexey Zhalov-Magdalena Stamenova, "Contrubition of Hermengild and Karel Skorpil to the Bulgarian Speleology", Ed. Michal Filippi, Pavel Bosak, *16th International Congress of Speleology Proceedings V. I*, Czech Republic, 2013, s. 103-106.

⁴⁰³ Fatih Ünal, *Ruslar Bizans'ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 110-113.

B. İlk Bulgar Tarihçileri ve Bulgarların Etnik Menşei İle İlgili İleri Sürdükleri Tezler

Bulgarların menşesine dair ortaya atılan görüş daha ziyade siyasi amaçlı olup, ilk defa Mavro Orbini tarafından atılmıştır ve bu görüşe göre de Bulgarlar Slavlardan gelmektedir. Mavro Orbini 1601 yılında yazdığı “Slavların Krallığı” adlı eserinde o güne kadar aralarında bariz farklılıklar olduğu kabul edilen Slavlar ile Bulgarların aynı soydan olduklarını iddia etmiştir ki bu tez daha sonra Bulgarların siyasi faaliyetlerinde kullandıkları bir dayanak olmuştur. Ona göre Slavları ayrı millet olarak düşünmek yanlıştır⁴⁰⁴. Bulgar milli önderleri ve tarihçileri bu görüşün bilimsel temelini sorgulamadan doğru olarak kabul edip eserlerinde kullanmışlardır.

Blazius Klayner’in “*Bulgar Tarihi*” (1761) adlı eserinde “*İlk Bulgarların Adı, Kökeni, Gelenek, Görenek ve Dinleri*” başlığı altında etnik aidiyetleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Kleiner’e göre Bulgarlar Karadeniz’in kuzeyindeki İskit bölgesindendir. Bu etnik grup, adını da görkemli İtil (Volga) Nehrinden almıştır. Onogondur (Onogur) ve Kontrag (Kutrigur) adlı iki boyun birleşmesinden ortaya çıkmışlar ve ilk önceleri “Tribali” olarak adlandırılırlarken; daha sonra *volgari*, *bugari* veya *pulkari* olarak anılmışlardır.⁴⁰⁵ Eserin sonunda yer alan ve Bulgarların Avrupa’ya geçişlerinden Bulgar çarlığının yıkılışına kadarki knez ve çarların kronolojik listesi başlığı altında ilk hükümdarlar olarak Rean, Kubrat, Trebel, Telesen, Sabin, Telerig, Kardam ve Krum isimleri sıralanmıştır.⁴⁰⁶

Paisiy Hilendarski, Bulgarların soyunun Slav olduğu tezini Orbini’ye dayandırarak kabul ederek savunmuş ve İtil Nehri kıyısına yerleşmiş olmaları nedeniyle de Bulgar adını aldıklarını düşünmüştür⁴⁰⁷. İlk Bulgar hükümdarları olarak Vukiç, Dragiç, Boris, Batoya, Silni, Su, Triveliya, Trebal ve Moisey isimlerini sıralamıştır.⁴⁰⁸ Ona göre Bulgarlar Slavlık ve Hristiyanlık gibi iki aileye dâhildir. Paisiy sonraki kuşaklar için de Bulgar kimliğinin temelini atmıştır. Marin Drinov’a

⁴⁰⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin bkz: Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Red. Franjo Barišić, Radovan Samarcic, Sima Čirković, Çev. Zdravko Šundrica, Beograd, 1968.

⁴⁰⁵ Kleiner, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁴⁰⁶ *A.e.*, s. 147-148.

⁴⁰⁷ Hilendarski, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁰⁸ *A.e.*, s. 148.

göre milleti inşa eden Paisiy, Bulgarların objektif bir tarih süreci kavramından uzaklaşmalarına sebep olmuştur⁴⁰⁹.

Anonim “*Zograf Tarihi*”nin (1785) girişinde Bulgarların soyu hakkında bilgi bulunmaktadır. Bulgarlar, Büyük İskandinav ülkelerinden, Kimmerlerin bulunduğu Karadeniz ile İtil Nehri kıyısından, Büyük İskender’den bile önce bugünkü topraklarına gelmişlerdir. İlk hükümdarları İllirik’tir. Yazar Bulgarların soyuna ilişkin İilir teorisini kabul ettiği görülmektedir⁴¹⁰. Sonradan Brem ve Bolg adlı iki kardeş kral olmuşlardır. Brem batı yönüne doğru giderek topraklarını genişletmiş ve Baltık denizine kadar gelmiş, bu halka da Slovaklar denmiştir. Doğunun hâkimi olan kardeş Bolg bu topraklara kendi halkını yerleştirmiş ve onun adına ithafen halkına da Bolgari denmiştir. Onlara, Orbat’ın (Kubrat) önderlik ettiğini belirtmiştir. Daha sonra da hükümdarlar olarak Batam, Treveliy, Terbel, Movsem, Asen Veliki, Savin, Tagan, Telerig ve Kardan’i zikretmiştir⁴¹¹.

Keşiş Spiridon’un “*Kısa Bulgar-Slav Halkları Tarihi*” eserinin daha önsözünde Bulgarların etnik kökenini açıklarken kendi düşüncesine uygun olan kısımları aldığı, diğerlerini bıraktığı görülmektedir. Bulgarların soyunu dayandırdığı Slav Mosoh kavminin kuzeye, Özi ile İtil arasındaki bölgeye yerleştiğini kaydetmiştir. Bulgar halkı ise İtil, Moskova ve İskandinavya’dan geçerken Karadeniz’e inip Tuna’nın iki yakasına yerleşmiştir. Bu bölgeye ataları Mosoh anısına Miziya adını vermişlerdir. Miziyalıların ilk Kralı İllirik’tir. Onun ardılları olan Bolg ve Brem toprakları ikiye bölmüş ve kendilerini Bolgar olarak adlandırmışlardır. Ona göre Bolg Trakya, Makedonya ve Dalmaçya’yı egemenliği altına almıştır. Bulgarların İtil Nehrinden geldiğinden hiç söz etmez, dolayısıyla Büyük Bulgar Devleti’ne dayandırma eğilimi yoktur. Ayrıca Orbat’tan han olarak değil, knez olarak

⁴⁰⁹ Aretov, *Natsionalna*, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=13618&Level=2> (02.03.2018).

⁴¹⁰ Roumen Daskalov, *Entangled Histories of The Balkans, Volume One: National Ideologies and Language*, Ed. Roumen Daskalov- Tchavdar Marinov, Brill, Leiden Boston, 2013, s. 226.

⁴¹¹ Yordan İvanov, *Zografska Bilgarska İstoriya*, Red. Prof. Bonyu Angelov i Prof. Dimitir Angelov, Fototipno İzdanie, Bilgarsa Akademia na Naukite, İzdatelstvo Nauka i İskustvo, 1970, s. 630-633.

bahsetmiştir.⁴¹² Esinlendiği Dimitır Rostovski’de (1651-1709)⁴¹³ de olduğu gibi Slavların soyunun Mosoh’a (Yafes’in oğlu) dayandırıldığı İncil bölümlerini kullanmıştır. Spiridon, Letopis’in yazarının (Dimitır Rostovski) Mosoh’u “Rus Knezi” olarak tanımlamasını eleştirerek, Ruslar gibi Bulgarların da tüm Slavların atası olan Mosoh’tan geldiğini ileri sürmüştür⁴¹⁴. Ünlü Roma kardinali Cesar Baroni’nin 1719’da Rusçaya çevrilmiş olan eserinden de faydalanmıştır. Zonara’yı da aynı şekilde eski Rusça metinlerden okuduğu tahmin edilmektedir. Ancak yararlandığı bölümler, onun Bulgarlar konusuna objektif bakmadığını düşündürmektedir. Çünkü ana kaynakta yer almayan eklemeler yapmış ve bazı yerlerde de bilgileri çıkarma veya yok sayma eğiliminde olmuştur.⁴¹⁵ Spiridon ve Paisiy önce milli, sonra dini olayları anlatmışlardır. Bağımsız bir devletleri olmadığı için kendilerini aşağılanmış hissetmişler ve bu hissiyatı gidermek için de güçlü bir devletlerinin olduğu orta çağ tarihine önemle vurgu yapmışlardır. Hükümdar listesinde Batuya, Triveliya, Asen (Veliki), Dobre, Telezviya Savina, Tagan, Telerig ve Krun (Veliki) isimlerini zikretmişlerdir. Simeon, “Labasan” lakâbıyla yer almıştır. Bunun sebebi ise muhtemelen Spiridon’un bilgiyi naklettiği Mavro Orbini’nin Yunancayı iyi bilmemesi, Zonara’nın “bahane arayan” manasında kullandığı kelimeyi lakâp zannetmesi neticesinde “Labasan Simeon”u kullanmasıdır⁴¹⁶.

Y. Venelin, Bulgar dili üzerine yazdığı kitaptaki leksikografik bölümde Bulgar dilindeki bazı kelimelerin Rusça ile bağlantısını kurmaya çalışmış, dildeki Türkçe ve Yunanca öğeleri de ayırmıştır. Bulgarca gramer kitabı ile dilin önemli bir araç olduğunu anlayarak; Bulgar edebi dili geleneğinin gelişmesi ve tek tipte bir milli edebiyat dili doğması için çalışmıştır. Venelin Türk, Ermeni ve Yahudilerle iç içe yaşıyor olmalarına rağmen Bulgar dilinin bu dillerden hiçbirinin özelliğini

⁴¹² Spiridon Yerosimonah, *İstoriya vo Kratse o Bolgarskom Narode Slavenskom 1792*, Gal-İko, Sofya, 1992, s. 28-30; Zlatarski, *Spiridon Yerosimonah İstoriya*, s. 229; Tsanev, *a.g.e.*, s. 57.

⁴¹³ I. Petro zamanında yaşamış Rus kilise yazarı, filozof, şair ve teologdur. 1702’de Rostov’a Piskopos olarak atanmış ve burada Rusya’daki ilk Grekçe ve Latince eğitim veren seminerleri gerçekleştirmiştir.

⁴¹⁴ Yerosimonah, *a.g.e.*, s. 3-11; Zlatarski, *Spiridon Yerosimonah İstoriya*, s. 240.

⁴¹⁵ Hristova, *Spiridon Yerosimonah*, s. 22-24.

⁴¹⁶ Yerosimonah, *a.g.e.*, s. 15-18; Hristova, *Spiridon Yerosimonah*, s. 29; Daskalov, *a.g.e.*, s. 26; Zlatarski, *Spiridon Yerosimonah İstoriya*, s. 245, 246, 247.

taşımadığını, dilin kökeninin Slav kökenli ve Sarmatlardan gelen Rusçaya en yakın dil olduğunu söyleyerek Rus ve Bulgarların ortak köklerini bulmaya çalışmıştır⁴¹⁷.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Rus bilim adamları Slavların etnik, kültürel-tarihsel ilişkilerini dil ve tarih araştırmaları yoluyla açıklama çalışmışlardır. Bu bağlamda, Bulgarların etnik kökenini de Slavlara dayandırmaya çalışmışlardır. Bilimsel fikirlerin siyasi amaçlarla kullanılması sebebiyle Bulgar el yazma eserleri bulunup basılmış ve bu sayede Batı'nın dikkati Bulgarların üzerine çekilmiştir. Bu dönemde Bulgarların etnik kökenine ilişkin bazı teoriler de ileri sürülmüştür. İ. H. Engel ve N. M. Karamzin gibi bilim insanları onların Türk-Tatar kökenli olduklarını; bazıları Hun-Ogur, bazıları Slav, Türk, Fin karışımı, bazıları da Hunların Ural kolundan oldukları iddiasını ortaya atmışlardır. Venelin tüm bu iddiaların karşısına Slav tezini ortaya atarak çıkmıştır. Türk tezini savunanların esas aldığı Nestor Yıllığı'nda Bulgarları tanımlamak için kullanılan "*İskit ülkesinden geldiler, Tuna Nehrinin ötesine yerleştiler, Slovenlere zulüm ettiler*" ifadesidir, ayrıca Sloven kelimesinin sadece Sırp, Hırvat ve Çek gibi bir Slav ırkını ifade etmek için kullanıldığı ve tüm Slavları kapsayamayacağı düşünülmüştür. Slav tezini ispatlamaya yönelik olarak Bulgar dili, tarihi, yazısı ve etnografyasını araştırmak üzere Rus Akademisinin desteği ile Bulgaristan coğrafyasına ilk araştırma gezisi düzenleyen kişi Venelin olmuştur. Venelin, halk şarkılarını ve manileri halkın gelenek ve göreneklerini yansıtmasının yanı sıra tarihlerini öğrenmeleri açısından da önemli bir araç olarak görmüştür. Bulgar konusu Rus kamuoyunda XIX. yüzyılın başında, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından sonra tartışılmaya ve yer bulmaya başlamıştır. Bulgar dili öğrenmenin eski Slavcanın çözümü açısından oldukça önemli olduğu tartışılmıştır. Venelin'in eserinin ortaya çıkmasıyla Bulgarlar hakkındaki çalışmalar daha da genişletilmiştir. XIX. yüzyılın 30-40'lı yıllarında eski Slav tarihi ile Bulgar tarihi üzerine tartışmalar sürmüştür⁴¹⁸. XI. yüzyılda bir Bulgar yazar tarafından kaleme

⁴¹⁷ Yuri Venelin, *Drevnie i Nynşniye Bolgare v Otnoşenii k Rossiyanam*, Institut Russkoy Tsivilizatsii, Moskova, 2011, s. 79; E. İ. Demina, "O Pervom Opite Kodifikatsii Bolgarskogo Literaturnogo Yazıka Epohi Vozrajdeniya. Kontsenziya Yu. Venelina, Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii, Rassiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova, 1998, s. 86-87.

⁴¹⁸ Venelin, *a.g.e.*, s. 87; M. V. Nikulina, "Puteşestviye Yu. İ. Venelina v Bolgariyu i Ego Mesta v Naçalnoy İstorii Bolgaristiki v Rossii", Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii, Rassiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova, 1998, s. 122-134; Tsvetana

alınan bir el yazmasında, Bulgarlar Kuman/Kıpçakların bir kolu olarak gösterilmiştir. Yazar Kuman/Kıpçaklar ile Bulgarlar arasındaki farkı Bulgarların Hristiyan olup Kuman/Kıpçakların Gök Tanrı dinine mensup olmaları şeklinde açıklamıştır. O zamanda dahi Bulgarların Slavlarla hiçbir yakınlığından bahsedilmeyip başka bir Türk boyu ile ilişkilendirilmesi, Slav tezinin çok sonraları siyasi amaçlara hizmet maksadıyla gündeme getirildiğinin en önemli göstergelerinden biridir⁴¹⁹.

C. İlk Bulgar Tarihçilerinin II. Bulgar Devleti'nin Kuruluşunda Kuman/Kıpçaklara Bıçtikleri Rol

Bulgar tarihçilerin önemli ölçüde etkilendiği Mavro Orbini, Asen ve Peter için “Bulgaristan’ın Baronları” ifadesini kullanmıştır. Niketas Choniates’in İskitler (Kuman/Kıpçak) olarak adlandırdığı halkı Ulah olarak belirterek gerçeği çarpıtmıştır. Özellikle Edirne’de vuku bulan savaşta (14 Nisan 1205) Niketas Choniates’in Kuman/Kıpçak dediği yerleri Ulah olarak değiştirmiştir. Ayrıca Ulahların dilini anladığı ifadesini de Bulgarca olarak değiştirmiştir. Böylece Asen’in kurduğu devlette Ulah ve Kuman/Kıpçak genini tamamen bertaraf etmiştir. Ona göre ayaklanmayı başlatanlar ve ayaklanmaya katılanlar Bulgarlardır⁴²⁰.

B. Kleiner’in eserinde Asenlerin ayaklanmasıyla ilgili birçok başlık vardır. Yazar olayları anlatırken Niketas Choniates ve Georgi Akropolites’ten yararlandığını söylemiştir. Yaptığı tasvirler bu iki kaynaktaki bilgilerle örtüşmektedir. Yalnız eserde ayaklanmaya katılan Uahlardan bahsetmemiş ve ayaklanmayı başlatan önderler ile ayaklanmaya katılan halkı Bulgar olarak tanımlamıştır⁴²¹.

Bizans kroniklerinde daha önceki Türk boyları için de kullanılan İskit terimi II. Bulgar Devletindeki Kuman/Kıpçaklar zikredilirken de kullanılmıştır. İlk Bulgar tarih yazım örneklerinden olan Kleiner’in de Bizans kroniklerinde olduğu gibi aynen bu tanımlamayı tercih ettiği ve Kuman/Kıpçakları ifade etmek için çoğunlukla “İskit”

Çolova, “Bilgarskata Medievistika (Krayat na XIX-Sredata na XX v.) i Natsionalnata İdea”, <http://ebox.nbu.bg/hist/ne3/04%20Zvetana%20Cholova%20+%20r.pdf> (25.12.2017), s. 113.

⁴¹⁹ *Stara Bilgarska Literatura*, Ed. İvan Bojilov, T. III, İzd. Bilgarski Pisatel, 1983, Sofya, s. 61-65.

⁴²⁰ Mavro Orbini, *Slavyanskoe Tsarstvo Proizhojdenie Slavyan i Razprostranenie ih Gospodstva*, İtalyancadan Rusçaya Çev. Yuriy Kuprikov, Olma Media Grupp, Moskova, 2010, s. 494-510.

⁴²¹ Kleiner, *a.g.e.*, s. 109-118.

tabirine başvurduğu görülmektedir. Bununla birlikte doğrudan doğruya Kuman/Kıpçak ismini kullandığı bölümler de vardır. 1189 yılındaki Bizans’la mücadelede İskitlerin yardımının büyük olduğu ve İskit usulü savaş taktiği ile Yunanlılara oldukça büyük zararlar verdiğini yazmıştır. Eserde genel olarak İskitler yani Kuman/Kıpçaklar Bulgarlara yardıma gelen ve iş birlikçi olarak anılmışlardır. Asen kardeşlerin Kuman/Kıpçak olduklarına dair bir bilgi yoktur, onlar Bulgar önderleri olarak anılmışlardır⁴²².

Paisiy Hilendarski’nin II. Bulgar Devleti’nin kurucusu olan Peter ve Asen kardeşlere yaklaşımı ise; onlar Samuil’in oğlu Gavril-Roman’ın torunlarıdır ve ayaklanma için Ulahiya’dan çağırılmışlardır. Tuna Nehri ötesinden, yani Ulahiya’dan gelen iki kardeş soylu Bulgar ailesindendir. Mutaşçıyev bu coğrafi tanımlamayı eleştirmiş ve şöyle bir açıklama getirmiştir; XII. yüzyılda o coğrafya Kuman/Kıpçakiya olarak adlandırılmakta, Ulahiya ifadesi ise XII. ve XIII. yüzyıllarda bugünkü Teselya’yı ifade etmektedir⁴²³. Paisiy’nin eserinde Bulgarların Yunanlılara karşı kazandığı zaferler oldukça abartılı bir şekilde yazılmıştır. [...Bir çarpışmada 270 bin Yunan öldürüldü] gibi abartılı ifadeler görülmektedir. Kaloyan’ın Samuil’in intikamını aldığını yazarak I. Bulgar Devletine atıfta bulunmuştur. Dönemin kaynaklarıyla uyuşmayan bir bilgi de Asen’in Bulgar Çarı seçilmesi ve Ohrid’den Patrik Teofilakt’ı Tırnova’ya getirtip burada görevlendirmesidir⁴²⁴. Paisiy’nin birebir kroniklere bağlı kalmaması bazı Bulgar tarihçilerde daha bağımsız yazdığı izlenimini doğurmuştur.

Zograf tarihinin, özellikle Asen ayaklanması ile ilgili bölümleri Paisiy’nin eseriyle büyük benzerlikler taşımaktadır. 1185 yılına tarihlendirilen ayaklanmada Yunan ve Sırlara karşı kazanılan büyük başarılarından bahsedilmiştir. Bulgar Patrikler Yoan ve Teofilakt nezdinde Latinlere ve Papalığa karşı önemli başarılar elde edildiği de kaydedilmiştir⁴²⁵.

⁴²² Kleiner, *a.g.e.*, s. 109-118.

⁴²³ Petir Mutaşçıyev, “Proizhodit na Acenevtsi”, *Makedonski Pregled*, S. 4, Sofya, 1928, s. 3-4.

⁴²⁴ Hilendarski, *a.g.e.*, s. 86-92.

⁴²⁵ *Zografska Bylgarska İstoriya*, [http://drevna-knizhnina.pc-freak.net/Zografska Bylgarska Istoria.pdf](http://drevna-knizhnina.pc-freak.net/Zografska_Bylgarska_Istoria.pdf), s. 9-11.

Keşiş Spiridon, Kaloyan ve İvan Asen dönemlerini ve onların Bizans'la ilişkilerini detaylı bir şekilde aktarmıştır. Paisiy'nin eserinde olduğu gibi Asen ve Peter kardeşlerin Samuil'in oğulları olduğunu yazmıştır. Tırnova Çarlığı'nın kurulmasına ilişkin efsaneyi de Paisiy'den aldığı muhakkaktır. Ayrıca Ortodoksluk vurgusuna da sık sık rastlanmaktadır. İvan Asen'in Bizans'ın Latinlerle mücadelesini destekleme sebebi olarak Ortodoks olmalarını öne sürmüştür. Spiridon'a göre tüm Slav milletinin lideri Bulgarlardır⁴²⁶.

D. Prenslik Dönemi Bulgar Tarihçilerinin Eserlerinde Bulgar Etnik Menşei ve Kuman/Kıpçaklar

Bilimsel tarihçiliğin Bulgarların bağımsızlık kazanma sürecindeki siyasi mücadelelerle başladığı Bulgaristan'da, XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın ortasına kadar bilimsellik orta çağ tarih temelli olarak devam etmiştir. Orta çağdaki Bulgar devletinin kuruluşuna ulus inşa sürecinin bir parçası olarak ve bununla eş zamanlı güçlenen ulusal benlik duygusu modern ulus oluşumunun vazgeçilmez unsuru olmuştur. Panslavist akımın etkisiyle özellikle de Rus Slavistlerinin Bulgar tarih literatürüne taşıdığı sorunsal Bulgarların Slav kökenli olduğu meselesidir⁴²⁷.

Bu dönemin en önemli tarihçilerinden olan Spiridon Palauzov, II. Bulgar Devleti'nin (XII-XIV. yy.) siyasi tarihi ile ilgili birkaç çalışma ortaya koymuştur ki bunlar hâlâ önemini kaybetmemiştir. XIII. yüzyıl Tuna Knezi Rostislav Milailoviç ile ilgili yazdığı uzun makale II. Bulgar Devleti ile ilgili verimli ve fazla çalışma yapacağını habercisi olmuştur. Georgi Acropolites, Georgi Pachimeres, Macar krallık belgeleri ve Papalık mektuplarından yararlanarak bilim dünyasına katkı sunmuştur.⁴²⁸

Palauzov, Bulgar tarihinde ilk Asenler dönemini bir bütün olarak “*Uniya v Tsaruvaneto na Yoan Asenya*” adlı makalede ele almıştır. Bağımsızlık mücadelesini

⁴²⁶ Spiridon Yerosimonah, *a.g.e.*, s. 15-18; Hristova, *Spiridon Yerosimonah*, s. 29; Daskalov, *a.g.e.*, s. 26; Zlatarski, *Spiridon Yerosimonah İstoriya*, s. 245, 246, 247.

⁴²⁷ Derjavin, *a.g.e.*, s. 10-20.

⁴²⁸ Spiridon Palauzov, “Vekit na Bilgarskiya Tsar Simeon”, *İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok prez Srednovekovieto*, T. I, İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1974, s. 87-127; Vasil Gyuzelev-Hristo Kolarov, *Spiridon Palauzov İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok prez Srednovekovieto*, T. I, İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1974, s. 42-43.

siyasi bir ayaklanmadan ziyade dini bir hareket olarak tanımlamıştır. Bu dönemde kilisenin bağımsızlık mücadelesindeki önemini vurgulayarak, IX. ve X. yüzyıllara, Simeon ve Boris zamanlarına atıfta bulunmuştur. Dini vasıflar yüklediği Asen ve Peter'in Samuil'in oğlu Gavrail'in soyundan, yani Çar sülalesinden olduğunu ve Ulahiya'dan geldiğini yazmıştır⁴²⁹. Ona göre Asenlerin ortaya çıkmasıyla İkinci Kubrat Hanedanlığı yeniden hayat bulmuştur⁴³⁰. Romantik dönem tarihçiliğinin bir özelliği olan Orta çağ devletine ve en otoriter hükümdara atıfta bulunma geleneğini Palauzov da kullanmış ve I. Bulgar Devletini en geniş sınırlara ulaştıran Simeon ile II. Bulgar Devletinin gerçek kurucusu olarak gördüğü Kaloyan'ın ortak yönlerini sıralamıştır. Her ikisinin de İstanbul'a rehin gitmiş olduklarını ve en büyük arzularının da devletlerini güçlendirmek olduğunu yazmıştır. Bulgaristan'ın güçlü hükümdarlarından Krum ve Simeon gibi Kaloyan'ın da gizemli ve arkasında efsaneler bırakarak öldüğünü yazmıştır⁴³¹.

Palauzov, Kaloyan döneminde Bulgarların Roma Kilisesine bağlanması (1204) ile sonuçlanan Çar Kaloyan ile Papa III. İnocenti arasındaki mektuplaşmaların hangi aşamalardan geçtiğini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bu yakınlaşmaya bakışı, bugün de tarihyazımında hâkim olan dini bir yakınlaşmadan çok, siyasi sebeplere dayanan bir karar olduğu yönündedir. Bunun bir kanıtı olarak da Palauzov, kendi döneminde Katoliklerin sayısının Ortodokslarla kıyaslanamayacak kadar az olduğunu göstermiştir. Ona göre, dini olarak gerçek bir ittifak olsaydı muhakkak ki bu sayı farklı olurdu.⁴³² II. Bulgar Devleti ve Osmanlı Devleti'nden önceki Balkan yarımadasının tarihiyle ilgili en ilginç ve ayrıntılı çalışması olan "XIV. Yüzyılda Güneydoğu Avrupa" adlı eserini ise tamamlayamamıştır. Orta çağ Bulgar tarihi üzerine en kapsamlı çalışması Mihail Şişman'ın ölümüne kadar olan dönemi anlattığı eseridir⁴³³.

Dönemin bir başka önemli tarihçisi ise Marin Drinov'dur. M. Drinov erken Bulgar tarihini anlatmaya V. yüzyılda Balkan yarımadasının durumunu aktararak

⁴²⁹ Spiridon Palauzov, "Uniya v Tsaruvaneto na Yoana I Asenya", *İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok prez Srednovekovieto*, T. I, İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1974, s. 207-209; Spiridon Palauzov, "Evropeyskiyat Yugoiztok prez XIV Stoletie", A.e., s. 315.

⁴³⁰ Palauzov, a.g.e., s. 315

⁴³¹ A.e., s. 316-317.

⁴³² A.e., s. 215.

⁴³³ Gyuzelev-Kolarov, *Spiridon Palauzov İzbrani*, s. 44-45.

başlamıştır. Yavaş yavaş yarımada nüfusunun azaldığını ve yerleşimin kalmadığını söyleyerek, Slavların bölgeye yerleşmelerini çeşitli kaynaklar kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Asparuh Bulgarlarının yerli Slavlar arasına yerleşmeleri ve Bulgar devletini kurmaları diğer bir başlıkta verilmiştir. Bulgarların anayurtlarının neresi olduğu konusu üzerinde durmuştur. Bu bağlamda öncelikle o zamana kadar bilimsel literatürde ileri sürülen bazı teorileri sıralamıştır⁴³⁴.

Drinov, Balkan yarımadasının I. yüzyıldan itibaren Barbar istilaları sonucu tamamen boşaldığını, dolayısıyla burada yerli bir halkın kalmadığını yazmıştır. Ancak Bulgarların soyunun Traklardan geldiğine inanan ve yakın döneme kadar da rağbet edilen bu görüşe, çok sayıda Bulgar bilim adamının katılmadığı belirtilmiştir. Onlara göre Trakların varlığı VI. ve VII. yüzyıla kadar gitmekte olup; yarımadanın özellikle daha az ulaşılabilir ve uzak alanlarında Helenleşme ve Romalılaşıma sürecinde yok olmadan, kendi etnik kimliğini korumuşlardır. Böylece VI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye yerleşmeye başlayan çok sayıda Slav'ın gelişine tanıklık etmişlerdir. Eski kültürel özelliklerinden bazılarını bırakarak kalabalık Slav kitleleri içinde erimişlerdir. Bu nedenle Drinov, bu konu üzerinde çalışan modern araştırmacıların algılarının gelecekte oluşacak Bulgar milletinin temel etnik unsurunu Trakların teşkil ettiği şeklinde şekillendiğini yazmıştır. Slavyanofil (Slavseverlik) inançlarının bir sonucu olarak devletin erken dönemlerinde ilk Bulgarların rolüne yönelik tamamen olumsuz tutumu söz konusudur. Drinov, Asparuh Hanın önderliğinde Balkanlara gelip burada devlet kuran Ön-Bulgarların bir Fin kavmi olduğunu, sayıca az olduklarını ve kültür seviyelerinin de oldukça düşük olduğunu söyleyerek devletteki etkilerini yok sayma eğiliminde olmuştur. Drinov, İtil Bulgarlarının ne saf Türk ne de saf Slav olduklarını, büyük Fin-Ogur ailesinin mensupları olduklarını yazmıştır. Ona göre ilk Bulgarlardan bir tesadüf sonucu adından başka hiçbir miras kalmamıştır. İlk Bulgar devletini, Asparuh'un boyunduruğu altındaki Kuzey Slav Bulgar boylarının kurduğu iddiasında bulunmuştur. Tarihsel, dilsel ve folklorik malzemeleri kullanarak Balkan yarımadasında Slavların rolünü büyütme çabası içinde olmuştur. Drinov'da Slavseverlik kaynaklı Trak ve Eski Bulgar gibi boyların rolünü bertaraf etmeye çalışan

⁴³⁴ Marin Drinov, *İzbrani Siçineniya Trudove po Bulgarska i Slavyanska İstoriya*, Red. İvan Duyçev, T. I, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971, s. 57,58, 79-94.

aşırı eğilimler söz konusudur. Drinov, XIX. yüzyıl Bulgarlarının ataları ve terihlerinin başlangıcı olarak Ön-Bulgarların değil, Tuna'nın güneyine yapılan Slav yerleşiminin milad olarak kabul edilmesini önermiştir⁴³⁵. Bu da iyi eğitim almış tarihçinin doğru ve ikna edici bir çözüme ulaşmasına ve konuya akademik yaklaşımına mani olmuştur. Drinov'un çalışması eğitilmiş Bulgarlar arasında heyecanla karşılanmıştır. Drinov, uluslaşma sürecindeki Bulgarlar için “geçmiş”, “atalar” ve “tarih”in halkta milli bilinç oluşturmada oldukça etkili olduğunu savunmuş, bu halkın şanlı atalarının olduğunu ancak XIX. yüzyılda öğrenebildiğinden yakınmıştır.⁴³⁶

M. Drinov, Bulgarların etnik menşei üzerine “*Huni sme?*” (Hun muyuz?) adlı bir makale yazmıştır. Bu makaleyi yazma amacı, o dönemde ve sonraki zamanlarda da pek fazla ön plana çıkarılmayan Gavril Krısteviç'in 1869'da yayınladığı “*İstoriya Bulgarska*” (Bulgar Tarihi) adlı çalışmasında dile getirdiği Bulgarların Hun soyundan geldikleri tezini çürütmektir. İlk dönem Bulgar tarihçileri içinde artık günümüzde bütün Türkologların kabul ettiği Bulgarların Hun soyundan geldikleri tezini savunması bakımından Gavril Krısteviç'in ayrı bir önemi vardır. Ancak Bulgar milli teşkilatlanma liderlerinden biri olan ve bağımsız Bulgar Kilisesinin kurulmasında da büyük katkısı olan Gavril Krısteviç Ön Bulgarların Hun, Hunların ise Slav kökenli olduğunu dile getirmiştir. Krısteviç'in bu eseri nihayet 2016 yılında Bulgaristan'da güncel Bulgarca ile yayınlanmıştır⁴³⁷. Bulgar tarihini çok eski zamanlardan, Attila'dan başlatarak, aslında görkemli bir geçmiş inşa etme arzusunda olmasına rağmen; bu durum kuşkusuz çalışmanın Prenslik ve Krallık dönemleri ile totaliter rejim esnasında ortaya atılan Bulgar etnik menşei ile ilgili tezlere aykırı olmasından ve Bulgar tarih

⁴³⁵ Drinov, *a.g.e.*, s. 79-99.

⁴³⁶ *İstoriografiya İstorii Yujnih i Zapandih Slavyan*, Red. L. V. Gorina, V. G. Karasev, G. F. Matveyev, Z. S. Nenaşeva, İ. V. Sozin, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1987, s. 48; İ. Duyçev, *Marin Drinov İzbrani Sıçineniya*, T. I, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971, s. 15; Drinov, *a.g.e.*, s. 43; Stefan Detchev, “Between Slavs and Old Bulgars: Ancestors, Race and Identity in Late Nineteenth-Century Bulgaria”, https://doi.org/10.1163/9789004244870_017, s. 350-353.

⁴³⁷ Gavril Krısteviç'in eserini 2016 yılında güncel Bulgarca yayınlayan Nikolay İvanov Kolev, eserin önsözünde sadece kendi döneminin değil aynı zamanda günümüzün de en eğitilmiş Bulgarlarından birinin yazdığı eser olarak tanıtmıştır. Ancak kitabın içeriğine ilişkin manasından çok, dil boyutuna dikkat çekmiştir. Slav dillerine olan yakınlığı, yazarın orta çağ kaynak dillerine hâkimiyeti ve o dönemde yayınlanmasına ilişkin Bulgarların yaptığı maddi yardımları vurgulamıştır. Yazarın bunu yapma sebebi Bulgar kamuoyunun tepkisinden hala çekinmesi ve toplumun alıştığı kalıplar çerçevesinde kalmak istemesidir. Ayrıntılı Bilgi İçin b.a. Gavril Baev Krısteviç, *Bulgarska İstoriya, Bulgarska İstoriya pod İmeto na Hunite*, T. I, İzdadena za Pırvi Pıt v Tsarigrad v Peçatnitsata na Makedoniya prez 1869, Prepisana na Novobilgarski ot Nikolay İvanov Kolev, Sofya, 2016.

mitolojilerinin özelliklerinin biraz dışında kalmasından dolayı mesafeli yaklaşılmasına sebep olmuştur⁴³⁸.

M. Drinov Bizanslıların anlattıklarına dayandığını belirterek, 678 yılında yarımada Tuna'nın karşısından "Slaveniya" adında savaşçı birliklerin geldiğini, Asparuh adlı önderleriyle birlikte yavaş yavaş Miziya'ya geçerek buradaki yedi Slav kabilesini bir birlik etrafında toplayıp kuracak olduğu devletin temellerini attığını belirtmiştir. Yazar, Tuna ağzından Selanik'e kadar yarımada'daki Slavların büyük bölümünü hâkimiyet altına almış; siyasi bir amaç etrafında bir araya gelen Slav kabileleri zamanla farklılıklarını bir kenara bırakarak tek bir millete dönüşmüş ve daha sonra kendilerine "Bulgar" dediklerini yazmıştır. X. yüzyıla gelindiğinde artık ayrı ayrı Slav kabilelerinin değil, Ermeni ve Bizans gibi tanınan, bilinen millet olmuş bir halkın var olduğu vurgusunu yapmıştır⁴³⁹. Drinov, Bulgaristan'ın X. yüzyılın sonu ile XI. yüzyılın başında etnik ve siyasi olarak I. Bulgar Devleti'nin devamı niteliğinde olduğu fikrini ileri sürmüştür⁴⁴⁰.

II. Bulgar Devleti dönemiyle ilgili ayaklanmanın merkezine Patrik Yoan'ın konmasını eleştirerek o dönemde Tırnova Patriğinin Vasiliy olduğunu belirtmiştir. Genel olarak Kaloyan'ın Papa ile mektuplaşmalarını ve Roma kilisesi ile birleşme müzakerelerini aktarmıştır. Ayaklanmayı çıkaranların soyuna ilişkin bir bilgi vermemekle birlikte, peşinen Bulgar olduklarını kabul ettiği görülmektedir. 1189'da Bulgarların Bizans İmparatoru ile Loveç'te imzaladıkları barıştan sonra Bulgar Devletinin resmen tanındığını bildireek devletin kuruluş yılını da 1189 olarak kabul ettiği görülmektedir. Ancak Asen'in ölümüyle Bizans entrikalarının başladığını yazarak buna önemle vurgu yapmıştır. Drinov'un tam da Bulgarların kilise mücadelesini verdikleri bir dönemde yazdığı bu eserde Yunanlıları kötü sıfatlarla

⁴³⁸ Aretov, *Natsionalna*, <https://liternet.bg/publish8/naretov/nacionalna.htm> (06.04.2017).

⁴³⁹ Marin Drinov, *İzbrani Sıçineniya Trudove po Bilgarska i Slavyanska İstoriya*, Red. İvan Duyçev T. II, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971, s. 339-341; Aleksandır Nikolov, "Paraistoriyata Kato Fenomen na Prehoda: Preotkrivaneto na Drevnite Bilgari", *İstoriçeskiyat Habitus Opredmetenata İstoriya, Sbornik v Çest na 65-godišnata na Dots. Dr. Rumen Donkov*, İstoriçeski Fakultete na SU i Kooperatsiya İF-94, Sofya, 2013, s. 32-33.

⁴⁴⁰ *İstoriografiya İstorii Yujnih i Zapadnih Slavyan*, Ed. N. M. Sidorova, G. M. Stepanenko, M. F. Evstafiev, N. N. Anikuşin, L. R. Çeremiskin, İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1988, s. 48; Drinov, *a.g.e.*, s. 388-435.

tanımlaması çok doğaldır. Çünkü Bulgar milliyetçiliğinin doğduğu zamanlardaki öncelikli hedefi Fener Rum Patrikhanesi olmuştur⁴⁴¹.

Yabancı bir tarihçi olmasına rağmen Bulgar tarihçiliğinde akademik çerçeveyi çizen ve çokça etki eden kişi Çek asıllı Konstantin İreçek olmuştur. K. İreçek'in hem Çekçe hem de Almanca yazdığı "Bulgarların Tarihi" (1876) adlı eser uzun yıllar Bulgaristan ders kitapları için bir model teşkil etmiştir. Eserde Slavlar üzerine iki, Ön Bulgarlar üzerine ise bir bölüm vardı. Slavlarla ilgili bölüm ikincisine göre oldukça uzundu. Çağdaş Bulgarların atalarını Asparuh Han önderliğinde Miziya'ya yerleşen Ön Bulgarlar değil, daha önceden Miziya, Trakya, Makedonya ve Epir bölgesine yerleşmiş olan Slavlar olarak kabul etmiştir. Ona göre, Fin-Ogur kökenli Ön Bulgarlar uzun süre önce bu Slavların arasında buharlaşmıştı⁴⁴².

Eserin, "XI. ve XIV. yüzyıllarda Bulgaristan'ın İçerideki Durumu" (*Vitrešno Sıstoyanie na Bulgariya Prez XI i XIV*) başlıklı bölümünde Kuman/Kıpçak bölgesi olan Ulahiya ve Kuman/Kıpçaklara ilişkin bilgiler aktarılmıştır. İreçek öncelikle ayaklanmayı başlatan halk olarak dönemin kaynaklarında geçen "Ulah" kelimesine açıklama getirmiştir. İreçek'e göre Ulahların Orta çağdaki yaşamıyla ilgili yeterli kaynak mevcuttur. Onların çoğunun konargöçer olduğunu ve iyi karakterli olarak bilinmekle beraber şiddet eğilimleri olduğunu yazmıştır. Şimdi olduğu gibi o zamanlarda da at, keçi, koyun sürülerini yaz aylarında yaylalara çıkardıklarını kış zamanı da kışlıklara indirdiklerini belirtmiştir. Ayrıca yüz hayvandan ikisini yer sahibine verdiklerini ve bu kışlık misafirlerin yer sahibi için pek de iyi olmadığını eklemiştir. Ulahların köylerinin adını Katun olarak belirtmiş; çoğunda 35 aileden fazla insan yaşadığını aktarmıştır. Sırbistan'da olduğu gibi Ulahlar'da da hükümdara "Knez" ya da "Premikür" dendiğini, Ulahların konargöçer bir toplum olmakla birlikte çoğunun kendisini manastır ve boyarlara ait hissettiğini aktarmıştır. Diğer köylülere nazaran daha rahat bir hayat sürdüklerini şehirli bir Sırp'ın bile bir Ulah kızıyla evlenemediğini yazmıştır⁴⁴³. Pachimeres Ulahların hayvancılıkla uğraştıklarını, darboğazların olduğu zorlu coğrafyalarda yaşadıklarını ve savaşıma alışık olan bir

⁴⁴¹ Drinov, *a.g.e.*, 69-80.

⁴⁴² Konstantin İreçek, *İstoriya na Bulgarite*, Ed. Petır Hr. Petrov, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1978, s. 142-154.

⁴⁴³ *A.e.*, s. 255-256.

topluluk olduklarını yazmıştır. Ayrıca yerleşik hayata geçmediklerini ve sadece İskitlere katıldıklarını belirtmiştir⁴⁴⁴.

İreçek, Bosna'da Ragusalılara da bazen Ulah dendiğini belirtmiştir. Ona göre, XII. yüzyıl sonunda bu isimlendirme yanlış bir şekilde Miziya Slavlarının üzerine kalmıştır. N. Choniates, Ansberg, Villehardouin ve diğer çağdaşların Asen, Peter ve onların halkını bazen Ulah bazen de Bulgar olarak adlandırdıklarını belirterek, muhtemel sebebini de şöyle açıklamıştır: “Karadeniz sahilinde Romanya köylüleri varmış ya da bu isim genel olarak köylü manasında kullanılmıştır. Yani Yunancada da çoban ve Ulah aynı manada kullanılmıştır. Daçya’da yaşayan Romenlerin eskiden beri burada yaşadığına dair bir kanıt yoktur. Bu konuda net bir şey olmaması etnografya araştırmasıyla ortaya çıkacaktır. Erken orta çağda Moldova ve Ulahiya’yı Macarlar, Peçenekler ve Kuman/Kıpçaklar oluşturmaktaydı. Karpat eteklerinde kimin yaşadığı kesin olarak bilinmemektedir. Muhtemelen Balkan Yarımadasından erken dönemde oraya yerleşmiş olan Romen çobanlarıydı. Yer isimleri Transilvanya ovalarında Slav nüfusunun olduğunu göstermektedir. Kuman/Kıpçaklar gittikten sonra Tuna’nın kuzeyindeki ovalar insansız ve terk edilmiş durumda kalmıştır. O zaman dağdan çobanlar inmiş ve ovadaki Slavların arasına yerleşmiştir. Dini terminoloji Romenlerin Hristiyanlığı Slavlardan öğrendiğinin kanıtıdır. Geçen asra kadar resmi dil ve kilise dili Slavcaydı. Ulahlar, Moldova’da ilk kez 1164’te, Galiçya Knezliği’nin komşuları olarak kayda geçmişlerdir. XIII. yüzyılda Macar yönetiminde yaşayan Ulah-Romen kökenlilerin varlığı bilinmektedir”⁴⁴⁵. Ireçek Ulahları II. Bulgar Devleti’nin dışında tutmuştur. Bunu ya çarpıtma ya da kaynaklardaki bilgileri eksik kullanmak suretiyle yapmıştır. Çünkü burada güçlü yerli bir Ulah nüfusun varlığı Slavların önemini azaltacaktı.

Aynı eserin “*Vizstanovyavane na Tsarstvoto ot Bratyata Asen I i Petir: Asen ve Peter Kardeşler Tarafından Çarlığın Yeniden Teşkili*” başlığı altında Asen ve Peter kardeşlerin Bizans’a karşı ayaklanmaları anlatılmıştır. Ireçek, ayaklanmanın önderlerini Balkan tepelerinde, erişilemeyen saklanma yerlerinde yaşayan Simeon’un torunlarının işbirlikçileri olarak tanımlamıştır. Ona göre Tuna’nın kuzeyinde bulunan Kuman/Kıpçaklar ile yakın ilişki içindeydiler. Boyarların Asen ve Peter’e

⁴⁴⁴ Pachimeres, a.g.e., s. 185-186.

⁴⁴⁵ Ireçek, a.g.e., s. 255-257.

gösterdikleri saygı, soylarının çarlara, muhtemelen de Preslav çarlarına dayandığına işarettir. Kardeşlerden Peter'in halkın önünde “Bulgar ve Yunanlıların Çarı” olarak ilan edilmesi İreçek'e göre Büyük Simeon'un meşru mirasçısı olduğunun göstergesidir. Böylece onlara meşruiyet kazandırılmıştır. İreçek diğer kaynaklarda da yer alan siyasi olayları aktarmış ayaklanmayı bastırmak için harekete geçen Bizans İmparatorunun birkaç çarpışmadan sonra onları Balkan dağlarının ötesine ittiği bilgisini tekrarlamıştır. Yine kalan ayaklanmacıların önde gelenlerinin askerleri ile birlikte Tuna'nın ötesindeki Kuman/Kıpçakların yanına kaçtığını yazmıştır. Kışın Asen'in bir daha ayaklandığını, ancak bu sefer yalnız olmadıklarını; iş birliği yaptıkları Kuman/Kıpçaklar ile beraber hareket ederek Tuna ve Koca Balkan arasındaki bölgeyi hemen ele geçirdiklerini ve 8 Kasım 1187'de Yambol'da Bizans İmparatoru'nun Kuman/Kıpçaklar ile yaptığı mücadelede Kuman/Kıpçaklar altı farklı mesafede konuşlanarak 12 bin esir ve sayısız ganimet ele geçirdiklerini ifade etmiştir⁴⁴⁶.

İreçek ilk iki hükümdarın öldürülmesinden sonra iktidara gelen Kaloyan'ı tam bir diplomasi uzmanı olarak tanımlamıştır. Karısının Kuman/Kıpçak olmasına ve Kuman/Kıpçaklarla iyi ilişkiler içinde bulunmasına rağmen onlara kötü muamele ettiğini yazmıştır. İlerleyen sayfalarda ise Kaloyan'ın Kuman/Kıpçaklarla iş birliği yaptığını belirtmiştir. Özellikle Latinlere karşı savaştıkları 1205 yılında Edirne'de vuku bulan savaşta Kuman/Kıpçaklar sayesinde galip geldiklerini, bu savaşta Kuman/Kıpçak lideri Kosak'ın Frenk birliğine saldırıp kaçtığını belirtmiştir⁴⁴⁷. Kosak, Vurkaç (Turan) taktiğini uygulayarak Latinleri ağır bir hezimete uğratıp Kaloyan'ın hükümdarlığının sağlamlaşmasını sağlamıştır. İreçek, II. Bulgar Devleti'nin kuruluşu aşamasında ve özellikle de Kaloyan döneminde Kuman/Kıpçaklarla olan yakın ilişkilere değinmiştir. Ancak Asen hanedanı üyelerinin etnik menşei ve Kuman/Kıpçak oldukları ya da olabilecekleri ihtimali üzerinde hiç durmamış ve bu bağlamda bir çıkarımda bulunmamıştır⁴⁴⁸.

İreçek, “XI.-XII. yüzyıllarda Bizans Hâkimiyeti Döneminde Bulgaristan” başlığı altında 1214 yılında İstanbul'da ölen Latinlerin müttefiki Kuman/Kıpçak Knezi Yoan'ın ölüm merasiminden bahsetmiş: “*Putperest knez şehir dışında yüksek bir*

⁴⁴⁶ A.e., s. 263-267.

⁴⁴⁷ İreçek, a.g.e., s. 278.

⁴⁴⁸ A.e., s. 267-278.

tepedeki mezarına 8 asker ve 26 atıyla gömülmüştür. Kuman/Kıpçakların dili Macarcadan çok Türkçe'ye benzemektedir" ifadelerini kullanmıştır⁴⁴⁹.

Etnisite üzerinde çok durmasının sebebi, o dönemde yükselen Bulgar milliyetçiliğidir. XIX. yüzyılın sonunda hem Osmanlı devletinin çöküşü hem de yeni devletin yükselişinde tarihyazımı tartışmalarında etnisite kilit bir unsur halini almıştır. Etnik olarak saf bir Bulgar geçmişi destek açısından çok önemliydi. Eduard Robert Roesler, Tuna'nın kuzeyine geçen Ulahlardan bahsettiğinde İrecek hiçbir şekilde Ulah varlığını kabul etmek istemez. Rus Feodor Uspenski daha da ileri giderek XII-XIII. yüzyıl Bizanslı yazarların Bulgar toprakları üzerindeki Bizans egemenliğini haklı çıkarmak için bilinçli olarak Bulgarlara Ulah dediklerini iddia etmiştir⁴⁵⁰.

E. Krallık Dönemi Bulgar Tarihçilerine Göre II. Bulgar Devletinde Kuman/Kıpçaklar

1. XIX. Yüzyılın Sonu İle XX. Yüzyılın Başında Tarih Yazımı ve Kuman/Kıpçakların Yeri

Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Bulgar bilim çevreleri 1882 yılında o zamana kadar faaliyetlerini sürdürdükleri Brail (İbrail)'den Sofya'ya kaymışlardır. Bu dönemde artık romantizmin etkilerinden kurtulma eğilimi vardır. Kapitalist ilişkilerin gelişmesi, ulusal canlanma geleneklerine dayanan bir kültürel yükseliş ile birleştiğinde, tarihsel araştırmanın gelişmesi için oluşan koşullar Avrupa'da bazı popüler felsefi ve metodolojik görüşlerin ortaya çıkmasına elverişli zemin hazırlamıştır. Pozitivizm akımının etkisi görülmeye başlamıştır. Bulgar tarihçiler de Henry Thomas Buckle ve Karl Gotthard Lamprecht gibi tarihçi ve düşünürlerden etkilenmişlerdir. XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında tarih biliminin örgütsel temelleri şekillenmiştir. 1911 yılında Bulgar Bilimler

⁴⁴⁹ A.e., s. 240-241; Codex Cumanicus (Kodeks Kumanikus), XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyılın ilk yarısında Karadeniz'in kuzeyinde misyonerlik faaliyetleri gösteren Fransiskan rahipler tarafından yazılmıştır. Halk ağzından derlenmiş Kıpçak Türkçesi ile yazılmıştır. Kitap, birisi İtalyan, diğeri Alman bölümü olmak üzere iki defterden meydana gelmektedir. Eserin neşri 1880 yılında Comes Geza Kuun tarafından yapılmıştır. Eser, Kemal Aytaç tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Prof. Dr. Mustafa Argunşah ve Doç. Dr. Galip Güner nüshalar üzerinde incelemelerde bulunarak 2015 yılında yayınlamıştı (Mustafa Argunşah-Galip Güner, *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., İstanbul, 2015).

⁴⁵⁰ Madgearu, *The Assanids*, s. 16-17.

Akademisi halini alan Bulgar Bilim Topluluğu ve 1888-1889'da Yüksek Okul olarak kurulan ve 1904 yılında Sofya Üniversitesi'ne dönüşen okulun Tarih ve Felsefe Fakültesi tarih araştırmalarının merkezi haline gelmiştir. 1901'de kurulan Tarih Topluluğu'nun temel hedefi toplumun tarih bilgisini artırmaktı. 1904 yılında Tarih Topluluğu'nun sekreteri olan Vasil Zlatarski tarafından ağırlıklı olarak öğretmenlerden oluşan topluluk üyelerine Bulgar tarihiyle ilgili yazılı eserlerin araştırılması ve yayınlanmasına ilişkin öneriler sunulmuş ve Bulgar tarihçilerinin bu kaynakları sistematik olarak araştırma, inceleme ve hacimli bir şekilde yayınlama gerekleri üzerinde durulmuştur. Petır Nikov, 1920 yılında Sofya Üniversitesi'nde verdiği derslerde *Bulgar Tarihinin Kaynaklarının* kapsamlı olarak yayınlanması zarureti üzerinde durmuştur. O dönemdeki yayıncılık faaliyetlerinin Batı Avrupa ülkelerinden oldukça geri olduğunu belirtmiştir. Nikov'a göre Bulgar tarihçilerin Bulgar tarihinin kaynaklarını bulma, çoğaltma ve yayınlama çabalarını birleştirmek için bir komisyon oluşturulmalıdır. Ayrıca bu kaynakların "*Monumenta Bulgariae Historica*" adında çok ciltli bir dizide şekillenmesini önermiştir. Nikov daha sonra P. Mutaşçıyev ve Zlatarski ile birlikte Tarih topluluğunun üyesi olarak seçilmiştir. Ancak 1925-1934 arasında bu çalışmanın hazırlanması mümkün olmamıştır. Hazırlanmasına yönelik girişimler esas olarak Bilimler Akademisinin ve bu üç bilim adamının çabalarıyla mümkün olmuştur. Buna yönelik bir rapor hazırlanarak komisyon kurulmuştur. Ancak Mutaşçıyev'in fikir ve önerileri ışığında komisyon çalışmalarını 1950'lerde gerçekleştirilebilmişse de topluluk bir kurum gibi çalıştırılamamıştır⁴⁵¹.

1906-1909 yılları arasında müze ve arşiv kurumları da oluşturulmuştur. 1882-1911 yılları arasında Bulgar Bilim Topluluğu "*Periodičesko Spisanie: Periyodik Dergi*" adındaki süreli dergiyi, 1889'dan itibaren "*Sbornik za Narodni Umotvoreniya, Nauka i Knijovnost: Milli Şiir, Bilim ve Yayın Koleksiyonu*" adlı derlemeyi; 1905'ten itibaren de "*İzvestiya: Haberler*" adlı dergiyi yayınlamaya başlamıştır. Sofya Üniversitesi'nin 1905'ten itibaren yayınlamaya başladığı "*Godişnik: Yıllık*" dergisi bir süre sonra bilim çevrelerinin en otoriter yayını haline gelmiştir⁴⁵².

⁴⁵¹ A. Neykova, "Prinosit na Prof. Petır Mutaşçıyev kım Peçatnova İzvorova Baza na Bılgarskata İstorişeska Nauka", *Profesor Mutaşçıyev Poznat i Nepoznat*, Sofya, 1997, s. 114-120.

⁴⁵² *İstoriografiya İstorii Yujnih*, s. 89.

Bu dönem tarihçiliğinin işlediği konuların başında bağımsızlık mücadelesi ve uyanış faaliyetleri gelmekte olup; dönemin öne çıkan tarihçileri Zahari Stoyanov, Dimitır Straşimirov, İvan Şişmanov'dur. Orta çağ tarihine olan ilgi bu dönemde de devam etmiştir. Bu dönemin en önemli tarihçisi, çalışmalarını Marin Drinov, Spiridon Palauzov ve Konstantin İreçek temeline dayandıran ve Bulgar tarihçiliğinin kuramsal çerçevesini çizen Vasil Zlatarski'dir⁴⁵³.

Zlatarski'nin yazımında, Bulgar hükümdarlarının esas amaçlarının Bulgar Devleti çatısı altında tüm Slav boylarının siyasi birlik etrafında birleşmesi olduğu belirtilmiştir. Bu anlatı daha önce Marin Drinov tarafından da dile getirilmiştir. Onlara göre, Bulgar hükümdarlarının Güneybatı ve Kuzeybatıdaki savaşlarının tek gayesi buydu. Özellikle günümüz Makedonya'sının bulunduğu bölgedeki Slavları bir devlet çatısı altında birleştirmek Bulgar çarları için çok önemliydi. Bunu engellemek için Bizans ülkedeki iç çekişmeleri desteklemiş ve Bulgar boyarlarını devletteki Slav etkisini azaltmak için yönlendirmiştir. Ancak yine de her türlü engellemeye rağmen Bulgar devletini zayıflatamamış ve gelişimine engel olamamıştır. Orta çağda tüm Bulgar hükümdarlarının Balkan politikası, savaşla veya barışla Bizans'ı kuşatmak ve hedef olarak da her zaman Bizans karşısında başarı kazanmak olmuştur⁴⁵⁴.

XX. yüzyılın ilk yarısında diğer orta çağ tarihçilerinde olduğu gibi sonraki kuşaklar tarafından da devam ettirilecek olan gelenek, Zlatarski'de de kaynaklara eleştirel bir yaklaşımda bulunmamış olması ve dönemin ana kaynaklarını aynen aktararak yorumlamalarını Bulgar tarih tezine uygun hale getirerek yapmış olmasıdır.

Zlatarski'ye göre, 1185 yılındaki ayaklanmanın önderi olan iki kardeşin etnik aidiyetine ilişkin sorun henüz çözülebilmemiş değildir. Buna ilişkin Ulah, Bulgar, Eski Bulgar ve Rus olabileceğine dair henüz yeterli delil bulunarak desteklenememiş ve dolayısıyla ispatlanamamış iddialar mevcuttur. Zlatarski bu konuyu ele alanların bir önyargı ile işe girdiklerini ve inandıkları tezi desteklemek için kanıt arama çabası içine girdiklerini söyleyerek, bu tür bir yaklaşımın bilim dünyasına faydası olmayacağını belirtmiştir⁴⁵⁵. Daha önce yapılmış olan bu tür çalışmalara yaklaşımı,

⁴⁵³ A.e., s. 89-91.

⁴⁵⁴ Çolova, a.g.e., s. 117.

⁴⁵⁵ Zlatarski, *Potekloto na Petra*, s. 7.

onun çalışmasının objektif olacağı beklentisini doğurmuştur. Zlatarski bu konuya tarihsel metottan çıkmayarak yaklaşacağını belirterek ayaklanma önderlerinin Ulah, Bulgar ya da Rus olduklarını ispatlamak adına akıl dışı tezlerle başvurmayacağını bildirmiştir. “Asen” adının Türk kökenli olduğunun tartışmaya mahal vermeyecek şekilde kabul gördüğünü de vurgulamıştır. Kardeşlerin soyunu Kuzey Bulgaristan’da, XI-XII. yüzyıllarda buradan gelip geçen ya da yerleşen Türk boylarında aramak gerektiğini belirtmiştir. Bu bölge I. Bulgar Devleti’nin kuruluşundan itibaren Bizans ile Bulgaristan arasında bir çatışma sahası olmuştur. Karadeniz’in kuzeyinden gelen Peçenek ve Macarların mücadeleleri de Aşağı Tuna havzasında etkiler bırakmıştır. I. Bulgar Devleti’nin dağılmasından sonra Kuzey Bulgaristan’a 1026 yılından başlamak üzere Peçenek göçleri başlamıştır. 1048’de Bizans Devleti onlara buraya yerleşme hakkı vermiştir. Yıllar içinde azalmışlar ve buraya kalabalık Uz kitleleri akın etmiştir. Ancak 1064’teki büyük felaketten sonra çok az sayıda kalarak, Hristiyanlığı kabul etmişler ve Bulgaristan coğrafyasına yerleştirilmişlerdir. Ayrıca Bizans devlet yönetiminde üst düzey görevlere getirilen Uz sayısı da oldukça fazladır. En son olarak da tarihte önemli rol oynayan Kuman/Kıpçakların 1078, 1087, 1092, 1114 yıllarında Kuzey Bulgaristan’a çeşitli akınlarda bulunduklarını ve zaman zaman Bizans’ın hizmetine girerek XII. yüzyılın ortasına kadar etki gösterdiklerinin bir gerçek olduğu vurgulanmıştır⁴⁵⁶. Aşağı Tuna sahasındaki askeri-siyasi karmaşıklık bölgenin kendi yapısından kaynaklanmıştır. Sorunun kaynağı yeni devletlerin ortaya çıkması değil, bölgenin kendi dinamiklerinin buna müsait olmasıdır⁴⁵⁷.

Zlatarski’nin Asen kardeşlere ilişkin yaklaşımını Niketas Choniates ve Akropolites’deki bilgilere dayandırdığı görülmektedir. O, tartışmalı olan Asen kardeşlerin soyuna ilişkin iddiaların açıklığa kavuşturulması için coğrafi ifadeler ile Asen ve diğer Kuman/Kıpçak adlarının etimolojik olarak araştırılarak ve bu şekilde bir sonuca varılabileceğinin daha doğru olduğunu belirtmişti.

Zlatarski, Asen kardeşlerin soyunu Bizans hâkimiyetindeki Kuzey Bulgaristan’da aramak gerektiğini ifade ederek; Türk soylu oldukları büyük oranda

⁴⁵⁶ Zlatarski, *Potekloto na Petra*, s. 8; Victor Spinei, *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009, s. 63.

⁴⁵⁷ Spinei, *a.g.e.*, s. 55.

netlik kazanmış olsa da, bu üç Türk boyundan hangisine ait olduğu noktasının açıklanmaya muhtaç olduğunu belirtmiştir. Rus yıllığı hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde Kuman/Kıpçaklarla ilgili mevzuda farklı şekilleri Yasen, Asin, Asen olan “Osen” adlı Kuman/Kıpçak knezinden bahsederek, bu ismin Kuman/Kıpçak ismi olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Asen ve Peter’in kız kardeşlerinin oğlunun ismi de bir Kuman/Kıpçak ismi olan Boril’dir. Zlatarski bu tezini desteklemek amacıyla tarihteki bir başka Boril’den bahsetmiş ve onun Nikifor Bottaniates zamanında oynadığı role değinmiştir. Zlatarski, Anna Komnena ve Nikeforos Bryennios’un eserinde bahsi geçen iki İskitin birinin adının German, diğerinin de Boril olduğunu aktarmıştır. Her ikisi de İmparatora çok yakın olan ve çok güvendiği kişiler olarak tanımlanmışlardır. Zlatarski, kaynaklarda “köle” olarak geçen bu kişilerin gerçek manada satın alınmış köleler olamayacağını, böyle olması durumunda Boril’in Bizans yönetiminde bu kadar yükselip İmparatora yakın olmasının ihtimal dâhilinde olmadığını söylemiştir. Ancak paralı asker olabilecekleri tahmininde bulunmuştur. Anna Komnena onları anlatırken “barbar” ifadesini kullanmıştır. Zlatarski’ye göre bu tanım Romalı olmayan, Roma dışı unsur anlamında kullanılmıştır. Ona göre, aynı yazarlar bazı yerlerde iki Saraylı için “İskit” ifadesini kullanmışlardır, dolayısıyla Anna Komnena barbar halklar için özel tanımlamalar kullanmamış; bazı yerlerde Peçeneklere İskit demiş, bazı yerlerde ise Kuman/Kıpçaklar için aynı ifadeyi kullanmıştır. Bundan yola çıkarak farklı yerlerde “köle, barbar, İskit” olarak anılan iki saray görevlisinin her üç millettten yani Peçenek, Uz veya Kuman/Kıpçak olma olasılıkları vardır. Ancak bu isim Peçenek veya Uz ismi olamaz, dolayısıyla geriye Kuman/Kıpçak kökenli olduklarından başka bir ihtimal kalmamıştır. Zlatarski bunu belirttikten sonra Anna’nın Slav kökenli barbarlar ifadesini de kullandığını hatırlatmayı ihmal etmez. Aynı şekilde Nikiforos Bryennios’un da “Karışık Barbarlar” ifadesine yer verdiğini ve Boril’i İskit veya Miziyalı olarak tanımladığını yazmıştır. Zlatarski Bulgarlar dışında hiçbir milletin Miziyalı ifadesinden bir şey anlamayacağını söylemiş ve Vardar Nehrinin doğduğu yeri Nova Miziya olarak tanımlamıştır. Bugünkü Makedonya veya güneybatı Bulgaristan topraklarının o dönemde Bulgaristan olarak anıldığını, Üsküp ve Niş şehirlerinin de Bulgaristan sınırları içerisinde yar aldığını yazmıştır. Zlatarski’ye göre Boril’in Slav kökenli olarak adlandırılmasının bir başka nedeni de XI. yüzyılın ilk yarısında Tuna ile Koca Balkan

arasındaki topraklarda o dönem Bulgarlar dışında bir Slav unsurun bulunmamasıdır. Boril'in annesi Miziyalı yani Kuzey Bulgaristanlı bir Bulgar idi. Ona göre Attaliates'in de değindiği gibi Kuzey Bulgaristan'da yerli Bulgarlar ile Peçenek ve diğer barbar boyların aralarında evlilik yapılması sonucu bölgede kendi İskit geleneklerini taşıyan karışık barbarların ortaya çıkması söz konusu olmuştur. XI. yüzyılın 30'lu yıllarında doğan Boril'in soyu bu karışık barbarlara dayanmaktadır. Byrennios'un onları "*para ile satın alınamaz ve soysuz*" olarak tanımlamasına rağmen, Komnena Boril'in yönetimi ele almak istediğini ve kendisinin İmparator olma isteği olduğunu yazmıştır. Zlatarski, tüm bunların onların sıradan bir Kuman/Kıpçak olmadıklarını, babalarının tanınmış bir han soyundan geldiğini ve yönetme konusunda atalarının tecrübeli olduklarını gösterdiğini söylemiştir. Uzların Bizans'ın Paristrion teması olan Bulgaristan topraklarını yağmaladıkları sırada (XI. yüzyılın 70'li yılları) muhtemelen German ve Boril, Nikifor Battaniates ile tanışmaktaydı. Attaliates'e göre çok sayıda yerli Bulgar, Peçeneklerin Uzlarla yaptıkları savaşlara katılarak destekte bulunmuşlardır. Yerli Bulgar beylerinin Bizans yönetimiyle iyi ilişkileri vardı. Bottaniates'in onlara güven ve sevgi beslemesi bundan kaynaklanmaktadır. Boril, Kuzey Bulgaristan'a yani ata topraklarına döndüğünde barbar ve yarı barbar olan paralı askerlerden oluşan bölgeyi yönetmeye başlamıştır. Böylece kiralık asker niteliğinde de olsa toprak sahibi olmaya başlamışlardır⁴⁵⁸.

Zlatarski, 1185'deki ayaklanmayı yöneten Peter ve Asen kardeşlerin soyunun onlara dayandığını ve Boril'in onların dedesi olduğunu iddia etmiştir. Komnenos hanedanlığı döneminde faaliyet gösterememişlerdir. Komnenoslar onları istememiş, diğerleri de onlardan nefret etmişlerdir. Bizans'a karşı duydukları öfkeyi genç kuşaklara aktarmışlardır. Komnenos Hanedanlığı iktidardan düşünce önemli siyasi rol oynamak istemişlerdir. Bu, İmparator İsaak'ın karşısına geçip talepte bulunduğu sırada çok net olarak anlaşılmıştır. Peter ve Asen kardeşler asker olarak Bizanslılarla eşit şartlarda görev almak ve az gelirli bir köyün kendilerine tahsis edilmesi talebini dillendirmişlerdir. Zlatarski'ye göre dedeleri Boril'in Nikifor Bottaniates zamanında oynamış olduğu önemli role atfen bu taleplerde bulunma cesaretini göstermişler ve yerine getirilmeyeceğini bildikleri halde talepte bulunarak ayaklanmanın bahanesini

⁴⁵⁸ Zlatarski, *Potekloto na Petra*, s. 21-24.

oluşturmuşlardır⁴⁵⁹. Hem soylu hem de bireysel olarak yetenekli olduklarından Bulgar yerel önderleri arasında bir otoriteye sahiptiler. Bu sebeple ikisi ayaklanma önderi seçilmiştir. Niketas Choniates ise Bulgar ve Ulah soyundan olmadıklarını bildiğinden dolayı kardeşler için Bulgar veya Ulah ifadelerini kullanmamıştır. Sadece atalarının Miziya'dan olduğunu kaydetmiştir. Zlatarski'ye göre Choniates için Miziya ve Ulahiya farklı yerlerdir ve Miziyalılar ile Ulahlar arasında fark vardır. Bu nedenle Asen kardeşlerin Ulahlarla akraba olmadıklarını sadece aynı topraktan (memleketli) olduklarını belirtmiştir. Ulah derken gerçekte Ulahlardan ziyade Bulgar ve Kuman/Kıpçakları kastetmiştir. Ayaklanmaya Ulahlar kısmi destek vermişler, organizasyonunda yer almamışlardır. Asıl katılanlar Bulgarlardı. Zlatarski Choniates'in sadece Batı ve Güneybatı Bulgaristan topraklarında yaşayanları Bulgar olarak adlandırdığını, Ulah olarak ise Bulgaristan'da yaşayan Bulgarları kastettiğini ve diğer yerlerde yaşayan Bulgarların ayaklanmaya iştirak etmediklerini yazmıştır.⁴⁶⁰ Niketas Choniates Ulah kelimesini hem farklı coğrafyadaki Bulgarları ifade etmek hem de aşağılamak için kullanmıştır.

I. Bulgar Devleti'nin toprakları Bizans hâkimiyetine girdikten sonra bu topraklarda yağma yapan, sivil halka zarar veren Ulahlar dolaşmaya başlamışlardır. O dönemin Bizanslıları ahlâki olarak en alt seviyede gördükleri ve en kötü millet olarak bildikleri için onlara Ulah demişlerdir. Zira Ulah adının kullanılma sebebi sadece coğrafi farklılıktan kaynaklanmamış, Choniates küçümseme anlamı da taşıdığı için bu kelimeyi kullanmayı tercih etmiştir. Tuna ve Koca Balkan arasındaki halkın İmparatora karşı ayaklanma cüretinde bulunması nedeniyle Bizanslı tarihçiler bunu bilinçli bir şekilde kullanmışlardır. Nefret, Kaloyan için kullanılan Köpek İvan, Bizans

⁴⁵⁹ A.e., s. 24-25.

⁴⁶⁰ 1018 yılında Bizans hâkimiyetine giren Bulgaristan, tema (eyalet) sistemine dâhil edilerek başında Bizans'ın tayin ettiği bir vali tarafından yönetilen idare şekline dönüştürülmüştür. XII. yüzyılın ortasında coğrafi bölge olarak I. Bulgar Devleti'nin sadece batı yakası ve orada yaşayanlar Bulgar olarak adlandırılmıştır. Ayaklanmaya bu bölge, yani Batı Bulgaristan katılmadığı için sadece Bulgarlar ifadesini kullanmamış Miziyalılar demeyi tercih etmiştir. Kuzey Bulgaristan ayrı bir idari bölge olarak ayrılmıştır (1059-1060). Önce Paristrion teması olarak adlandırılmış, XII. yüzyılın ortalarında bölgeyi ifade etmek için Miziya kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Asen kardeşler Kumanların desteği ile Batı ve Kuzey Bulgaristan'ı birleştirme hayali kurmuşlardır. (Zlatarski, *Potekloto na Petra*, s. 32-35, 38; Ostrogorsky, *a.g.e.*, s. 289-292; İvan Bojilov, Vasil Gyuzelev, *İstoriya na Srednovekovna Bulgariya VII-XIV Vek*, T. I, İzdatelska Knijka Anubis, Sofya, 1999, s. 343-364).

Katili gibi ifadelerden anlaşılmaktadır. Birçok yazıda bu ifadelere rastlanmaktadır⁴⁶¹. Zlatarski, Bulgarlara olduğu gibi o dönemde onlarla ilişkilendirilen Ulahlara duyulan nefreti ve Ulah algısını da dönemin kaynaklarıyla açıklama yoluna gitmiştir. Ulahlar Bizanslılar için yağma yapan ve yerli halkı endişeye sürükleyen sorunlu bir topluluktur⁴⁶². Zlatarski Cecaumeni ve Benjamin Tudelski'nin eserlerinde geçen ilgili bölümleri aktarmış ve o dönemdeki Ulah algısını yansıtmaya çalışmıştır⁴⁶³. Zlatarski kendi görüşünü güçlendirmek için anonim Historia Peregrinorum ve Avusturyalı Papaz Ansbert'in Asenler ve onların Ulahlarla olan münasebetlerine değinmiştir. Her iki eserde de “*Bulgaristan'ın büyük bölümü ve Tuna'nın denize aktığı yere kadar hâkim olan Kalopetır ve Ulahları itaat altına alan kardeşleri Asen*”, “*Kalopetır ve kardeşi Asen Tuna ve Trakya eteklerini askeri kurnazlıkla ele geçirmiş olup yönetmektedir*”, “*Kardeşi Asen'in Ulah halklarını yönettiği Kalopetır gönderildi*” gibi ifadelerle dayandırarak bazı çıkarımlarda bulunmuştur. Bulgaristan deyince I. Bulgar Devleti'nin batı yakasının kuzeyi anlaşılmalıdır. Trakya'nın eteklerinde ifadesinden ise Kuzey Trakya veya 1187'deki barış anlaşmasıyla bağımsız Bulgaristan'a dâhil olacak olan eski Zagora bölgesi anlaşılmalıdır. Ulah ifadesi ise Niketas Choniates'te de olduğu gibi Kuzey Bulgaristan'da yaşayanları ve yerli Bulgarların yanı sıra Peçenek, Uz, Kuman/Kıpçak ve Ulahlardan oluşan etnik toplulukları ifade etmek için kullanılmıştır. Her iki kaynakta da “Bulgar” ifadesi Batı ve Güney Batı Bulgaristan'da yaşayanları ifade etmek için kullanılmıştır⁴⁶⁴.

Zlatarski, ilk üç hükümdarın öldürülmesine ilişkin ise Asen'in yönetiminden memnun olmayan bir Kuman/Kıpçak partisinin varlığından bahsetmiştir. Bulgar soyluları ve Asenler arasında bir anlaşmazlık yoktu. Ona göre, suçlular Bulgar

⁴⁶¹ Zlatarski, *Potekloto na Petra*, s. 39.

⁴⁶² Kökenleri hakkında tartışmalara rağmen Tuna'nın kuzeyindeki Romenlerle birlik halinde yaşamayan ayrı ve özerk bir millet olarak kabul edilmektedirler. Bazı Bizans yazarları kuzeyden güneye doğru göçten bahsetmiş olsalar da yine de toponim ve diğer linguistik malzemelere dayanarak kuzeyden güneye doğru Ulah göçünden bahsedilemeyeceği sonucuna varılır. (Zef Mirdita, *Vlasi Starobalkanski Narod (Od Povijesne Pojave Do Danas)*, Hrvatski Institut Za Povijest, Zagreb, 2009).

⁴⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Cecaumeni Strategicon*, Ed. B. Wassiliewski-V. Jernstedt, Zapiski İstoriko-Filologičeskogo Fakulteta, İmperatorskogo S. Peterburgskogo Universiteta, Çast XXXVIII, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg, 1896, s. 75-75; *Tudelalı Benjamin ve Ratisbonlu Petachia, Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Mifav Yay., İstanbul, 2013, s. 31.

⁴⁶⁴ Zlatarski, *Potekloto na Petra*, s. 42-44.

aristokrasisinde aranmamalı, Kuman/Kıpçak müttefiklerine bakılmalıdır⁴⁶⁵. Francesco dall’Aglıo’ya göre bu yorumlama, Zlatarski’nin mükemmel analizlerinin milliyetçilik duygularıyla raydan çıktığı olaylardan birini yansıtmaktadır. Çünkü Kuman/Kıpçaklar istikrarsızlaştırıcı bir unsur olmaktan çok Peter ve Asen’in en ateşli destekçileriydi. Zira Bulgar yönetimi ile ittifak onlara bol ganimet ve ticaret imkânı sağlamaktaydı⁴⁶⁶.

2. İki Dünya Savaşı Arasında Bulgaristan’da Tarihçilik ve Kuman/Kıpçakların Yeri

Bu dönemde Bulgar tarih biliminin örgütsel temelleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Çalışmaların merkezi, 1919-1921 yılları arasında farklı kürsülerin açıldığı Sofya Üniversitesi olmuştur. “Godişnik” yayınlanmaya devam etmiştir. Ekonomi, dış ticaret ve uluslararası hukuk alanlarında vakıf, uluslararası ilişkiler ve dünya tarihi hususunda uzmanlar yetiştirmek maksadıyla, 1920 yılında Yakındoğu Balkan Enstitüsü kurulmuştur. Üyelerini farklı şehirlerden tarih öğretmenlerinin oluşturduğu Tarih Topluluğu 1928-1933 yılları arasında yılda dört cilt olarak ünlü tarihçilerin yazılarının çıktığı “Bilgarska İstoriçeska Obştestva” (Bulgar Tarih Topluluğu) adlı yayında yerel sorunların yansıtıldığı Haberler bölümünde yazılar yazmıştır⁴⁶⁷.

Metodolojik olarak veri tabanının dağınıklığı ve darlığı, Bulgar bilim adamlarının ulusal tarih yazımının ayrılmaz bir parçası olacak kavramlar yaratmasına ve genelleştirici çalışmalar ortaya koymalarına izin vermemiştir. Dolayısıyla araştırma konuları sınırlı kalmıştır. Daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de ana konu milli uyanış tarihidir. D. Straşimirov, İ. Şişmanov, M. Arnaudov ve Boyan Penev bu konuyu işlemiş olan başlıca bilim insanlarıdır. Bu dönemin şüphesiz ki en büyük ismi Vasil Zlatarski’dir. Bir diğer önemli isim de Petır Mutaşçıyev’dir. Zlatarski’de olduğu gibi Mutaşçıyev’e göre de orta çağ Bulgar hükümdarlarının amacı etrafındaki

⁴⁶⁵ Vasil Zlatarski, *İstoriya na Bulgarskata Dirjava prez Srednite Vekove*, T. 3, Akademično İzdatelstvo, Sofya, 1994, s. 98-108.

⁴⁶⁶ Francesco dall’Aglıo, “The Interaction Between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the Second Bulgarian Empire”, Ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, *The Steppe Lands and the World Beyond Them Studies in Honor of Victor Spinei on His 70th Birthday*, Editura Universitatii Alexandru Ioan Cuza, 2013, s. 310-311.

⁴⁶⁷ Tsanev, *a.g.e.*, s. 182-193.

Slav boyları Bulgar siyasi birliği altında birleştirmektedir. Yine ona göre Krum'un temel hedefi Tuna bölgesindeki Eski Bulgarlar ile Miziya Slavlarının akrabalarının yerleştiği Balkan yarımadasındaki bütün bölgeleri tek bir siyasi teşekkül etrafında toplamaktı⁴⁶⁸.

Mutaftçıyev'e göre Bulgarlar çok eski çağlardan beri Balkanlarda yaşayan Slav kavminin güney kolundandır. Türk kökenli Ön Bulgarlar bu coğrafyaya gelerek, dağınık halde bulunan Slav kabilelerine dışarıdan destek vermekle kalmayıp onları birleştirerek Bizans'a karşı siyasi bir güç haline getirmişlerdir. Bir devlet oluşumu haline gelip geniş sınırlara ulaşmalarını Slavlar Bulgarlara borçludurlar. Balkan yarımadasının kuzeyinde yerleşik Slavlar ile Türk kökenli Hun bakiyeleri Asparuh Bulgarlarından iki yüz yıl öncesi de beraber yaşamakta ve Bizans'a karşı birleşerek mücadele etmekteydiler. Mutaftçıyev, Bulgar hakanlar listesinde Asparuh'tan önce adı geçen Gostun ve Bezmer isimlerinin Slav kökenli olduğunu ancak etnik olarak Ön Bulgar olduklarını iddia etmiştir. Ona göre bu, Attila döneminden beri Türk hâkimiyetinde olan Slavların asimile olduğunun göstergesidir. Tuna'nın güneyine Hunlar, yani Ön Bulgarlar daha V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerleşmiştir. Atilla'nın oğlu İrnek bir grup Hunla birlikte bugünkü Dobruca bölgesine gelmiştir. Hun boyları Vit Nehrine kadar olan Kuzeybatı Bulgaristan'ı ele geçirince daha pek çok yerde görünen Hunlara, Roma İmparatorluğunun sınırlarını korumak için askeri görevler verilmiştir. Bu şekilde Asparuh'un Balkanlara gelişine kadar Hunlar Slavlarla kaynaşmıştır⁴⁶⁹.

Mutaftçıyev için Ön Bulgarların farkı; Balkan yarımadasına daha önceden gelen barbar kavimler gibi sadece bölgeyi ganimet için istila etmeyerek kalıcı bir şekilde yerleşip sağlam bir devlet kurmuş olmalarıdır. Yine o, Ön Bulgarların Hun, Avar ve daha sonra gelecek olan Peçenek ve Kuman/Kıpçaklar gibi vahşi, doyumsuz ve yırtıcı olduklarını ve siyasi örgütlenmelerinde farklı olmadıklarını belirtmiştir. Ön Bulgarları Turan boylarından biri olarak kabul etmesine rağmen onların sayılarına ilişkin yaklaşımı ilginçtir. Çünkü Mutaftçıyev'e göre Asparuh'la Balkanlara gelen Ön

⁴⁶⁸ Çolova, a.g.e., s. 117.

⁴⁶⁹ Petir Mutaftçıyev, *Kniga za Bilgarite*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1992, s. 42-44.

Bulgarların sayısı on binleri geçmez⁴⁷⁰. Lakin Asparuh'un ardılları sadece az sayıdaki Ön Bulgar'ı değil, aynı zamanda Slavlığın da korunmasını sağlamıştır. Tarihçiler tarafından çokça kabul gördüğü gibi Mutaftçıyev de Ön Bulgarların idari olarak Slavları yönettiklerini ve zamanla kaynaşmaları sonucu Bulgar bilinci taşıyan bir kimlik ortaya çıktığını yazmıştır⁴⁷¹. İki buçuk asır sonra Türk devleti her yönüyle Slavlaşmıştı. Slav dili resmi dil olarak kabul edilmişti. Boyarlar devlet yönetimindeki ayrıcalıklı pozisyonlarını kaybetmemek için özellikle Hristiyanlığın kabulü ve resmi dilin Slavca olması gibi değişikliklere karşı çıkmışlardı⁴⁷². Mutaftçıyev'e göre boyarların arasında Slav yoktur. Slav olarak geçen tek isim olan Sabin de söylenenin aksine, Ön Bulgar'dır. Boyarlar Bizans ile iyi geçinmek istemişler, ilişkilerin bozulmasından devlet yönetimini sorumlu tutmuşlardır. Slavlar ise başta VIII. yüzyılın ikinci yarısı olmak üzere Bizans'ın Bulgar topraklarına saldırmasına karşı çıkmışlardır. Ona göre I. Bulgar Devletinde Slavlar olmasaydı Türk devleti olarak kurulan bu devlet bir asırdan fazla yaşayamaz ayrıca Bulgar milleti diye bir millet de meydana gelemezdi. Mutaftçıyev bu toprakları vatani olarak görüp Bizans'a karşı savaşan Slavları övmüş, Ön Bulgarları ise boyarlar üzerinden kendi menfaatlerini düşünen ve ön planda tutanlar olarak göstermiştir⁴⁷³.

1186 yılında meydana gelen ve sonrasında Bulgarların bağımsız devlet kurmasında en önemli yeri teşkil eden ayaklanmanın önderlerinin ve ayaklanmaya katılan halkın etnisitesini açıklamak Bulgar orta çağ tarihçilerinin yıllardır üzerinde tartıştığı ve çözemediği sorunların başında gelmektedir. Mutaftçıyev de bu konuya *Asenlerin Soyunu Açıklama* ana başlığı altında yer vererek, ilk olarak o dönemde bu bölgelerde faaliyet gösteren toplulukların etnisitesini ele almıştır. Mutaftçıyev'e göre bunun için öncelikle Bizanslı tarihçi Niketas Choniates ve Latin kaynakları Ansbert, Robert De Clari ve Villehardouin'in eserlerinde sıkça geçen "Ulahlar" açıklanmalıdır. Çünkü bu eserlerde bağımsızlık hareketinde Bulgarların önemli rol oynadıklarına dair bir bilgi yoktur. Tesadüfi olarak birkaç yerde isimleri geçmektedir. Asen ve Peter kardeşlerle beraber hareket eden Ulah ve Kuman/Kıpçaklardan bahsedilmektedir.

⁴⁷⁰ A.e., s. 45,51.

⁴⁷¹ Mutaftçıyev, *Kniga*, s. 56-57.

⁴⁷² A.e., s. 96.

⁴⁷³ Mutaftçıyev, *Kniga*, s. 101, 103, 154-155.

Mutafçıyev, buna karşın Kaloyan ve Papa III. Innocent arasındaki mektuplaşmalarda, Papa'nın "Bulgar ve Ulahların Çarı" ifadelerini dikkat çekici bulmuş ve kurulan devletin ana unsuru olarak Bulgarların vurgulandığına dikkat çekmiştir. Ona göre Tırnova Çarlığı kurulduktan kısa bir süre sonra yazılmış olan George Akropolites'in eserinde hiçbir şekilde Ulah'tan bahsedilmemesi ve sürekli Bulgarlardan bahsedilmesi ise bu sorunun çözümüne ilişkin bilim adamlarının işini zorlaştıran bir durumdur ve bunu çözmek için öncelikle "Ulah"ın ayaklanmanın çıktığı Balkan yarımadasının kuzeydoğusunda yaşayan halka verilen genel bir ad mı yoksa etnik bir grubu mu ifade etmek için kullanıldığı açıklığa kavuşturulmalıdır.

Slavların VII. yüzyılda Tuna bölgesine yerleşmesinden ve I. Bulgar Devleti'nin kurulması esnasında buradaki Romalı nüfus eski Miziya (Tuna'nın kuzeyi) topraklarını terk etmiştir. Dikkate değer oranda Ulah kitlelerinin Koca Balkan bölgesi ile Tuna'nın ötesine yerleştiklerine dair bir bilgi yoktur. XI-XII. yüzyıllarda sadece Transilvanya'nın dağlık bölgelerinde görüldüler, onlarla Tuna arasındaki düzlükler Kuman/Kıpçaklarla karışmış Peçenekler ve bir zamanlar Tuna'nın ötesinden gelmiş olan Slavlar tarafından ele geçirilmiştir. Tuna'nın güneyinden itibaren Koca Balkan çevresi önceden Bulgarlar tarafından meskûn bulunmaktaydı. Mutafçıyev Asen ve Peter kardeşlerin soyuna ilişkin açıklama yapmaya Bulgar kamuoyunda çok kabul gören Paisiy Hilendarski'nin konuya ilişkin yaklaşımını vererek başlamıştır. Ancak Paisiy'nin ve sonrasında bazı tarihçilerin iddia ettiği I. Bulgar Devleti soyundan oldukları yönündeki düşüncenin ispatlanamayacağını yazmıştır. Hatta bunun tam tersini iddia etmenin mümkün olduğunu, zira Preslav Çarlığının son üyelerinin 976'dan sonra öldürülmüş olan Boris ve II. Basiliy tarafından 1002'de Skopie'de esir edildiğini ve kalan çok sayıda Samuil soylu kişilerin, özellikle 1040'daki Petır Delyan isyanından sonra Bizans aristokrasisi tarafından tamamen eritildiğini söylemiştir⁴⁷⁴.

Mutafçıyev'e göre Peter ve Asen'in diğer askerler gibi kayıt olmak istememeleri ve İmparator'dan Koca Balkanda az gelirli bir köyün kendilerine tahsis edilmesi ve Çarlık nişanı istemesi kendilerini meşrulaştırma isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü zaten burada belli bir bölgenin ya da kalenin yönetimi

⁴⁷⁴ Petır Mutafçıyev, "Proizhodit na Asenevtsi", *Makedonski Pregled*, Godina 4, Kniga IV, Sofya, 1928, s. 3-5.

onlarda olmalıdır. İmparatorun karşısında cesurca durabilmeleri ve istekte bulunabilmeleri Tuna bölgesindeki halkın arasında güçlü bir yere sahip olduklarının bilincinde olmalarından kaynaklanmaktadır. İki kardeş ayaklanma hazırlığını 1186 baharından önce yapmışlar, Bizans'ın içeride ve dışarıda bulunduğu güç durumdan yararlanıp eş zamanlı olarak kitlelerin ruh halini de iyi okuyarak harekete geçmişlerdir. Ayaklanmaya katılanlar Kuzey Bulgaristan topraklarından ve farklı etnik topluluklardan oluşmaktaydı⁴⁷⁵.

Mutaftçıyev Asen'in adına ilişkin de bir değerlendirme yapmıştır. O, Assena adının eski Türklerde sıkça kullanılan ve milli nitelik kazanmış olan bir isim olduğunu belirtmiştir. Asen, Asan gibi çeşitli şekillerde söylenen bu isim XI-XII. yüzyıllarda da yaygın olarak kullanılmakta olan bir Türk ismidir. Daha VII. yüzyılda buraya yerleşmiş olan Ön Bulgarların kalıntıları olma ihtimali sorgulandığında; XII. yüzyıla gelindiğinde üzerinden beş yüz yıl geçmiş olması Mutaftçıyev'e göre bu ihtimali zayıflatmaktadır. Çünkü Preslav Çarlığı'nın yıkılmasından sonraki iki yüzyıllık Bizans hâkimiyeti devrinde etnik ayrımlar ortadan kalkmış ve Slav-Ön Bulgar düalizminden ortaya Bulgar halkı çıkmıştır. XII. yüzyıla gelindiğinde artık bir başka Türk boyu olan Kuman/Kıpçak olma ihtimalleri düşünülmelidir. Ancak saf Kuman/Kıpçak olma ihtimalleri ancak XI ve XII. yüzyıllarda Tuna Bulgaristan'ına yerleşmiş oldukları ispatlandıktan ve bununla birlikte ayaklanmanın vuku bulduğu XII. yüzyılın son çeyreğinde yerli Bulgar halkıyla geleneksel, dilsel ve bilinç olarak tamamen kaynaşmış oldukları delillendirilmek suretiyle yapılabilir. Daha XI. yüzyılın ilk yarısında Kuman/Kıpçak toplulukları Balkan yarımadasına akınlar düzenlemeye, özellikle de XII. yüzyılda Aşağı Tuna bölgesinin farklı yerlerinde görülmeye başlamışlardır. XII. yüzyılın son çeyreğinde Özü ve Ten boylarında yaşayan Kuman/Kıpçaklar, Rus knezleriyle sürekli bir mücadele halinde ve Bizans'tan uzak yaşamaktaydılar. Balkanlara geçince de orada yabancı olarak algılanmayıp kabul görmek ve barış içinde yaşamak için yerli halkla kaynaşmışlardı. Yerli Bulgar halkıyla yakın ilişkiler içine girince karşılıklı yakınlaşma ve etkileşimler kaçınılmaz olmuştur. Mutaftçıyev'e göre tüm bunlara bakılarak ayaklanmanın başındaki Asen ve Peter kardeşlerin dini birlik oluşturdıkları, devlet geleneklerinin ve milli hatıraların ortak

⁴⁷⁵ Mutaftçıyev, *Proizhodit*, s. 10-11.

hissedildiği yerel Bulgar halkının temsilcileri olduğu söylenebilir. Bunun kanıtı olarak da Asen adı dışındaki Peter, Kaloyan ve İvanko gibi isimlerin Slav kökenli olmasını göstermiştir. Bu, saf Kuman/Kıpçak oldukları tezini zorlaştıran bir görüştür⁴⁷⁶.

Mutafçıyev'e göre Asen ve Peter kardeşlerin soyu güney Rus bozkırlarında aranmalıdır. Çünkü Kuman/Kıpçaklar Ruslarla oldukça yakın ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Dolayısıyla onların tamamen saf Türk soyu karışımı oldukları söylenemez. Ancak yabancı kökenli olsalar da yerel Bulgar halkı arasında yabancı olarak kabul edilmemişlerdir. Onlar da kendilerini yabancı hissetmemişlerdir. Muhtemelen Bulgaristan'da doğmuşlardır ve bu durumda onların tek anavatanı burası sayılmalıdır. Köklerinde Rusya'dan kalan hatıralar olsa da dil ve din onları buradaki yerli Bulgarlarla yakınlaştırmıştır. Preslav Çarlığı ile Kiev Rusya'sının devlet geleneği ve kültürü birbirinden çok farklı değildir. Buna ek olarak Asenler her daim ihtiyaç duyduklarında Kuman/Kıpçaklardan yardım istemiş, onları elinin altında bilmiştir. Bununla beraber ele avuca sığmayan Rus Kosaklarından da Kuman/Kıpçaklarla aynı oranda savaşlarda yardım istemiştir. Bu da onların Ruslarla da içli dışlı ve aynı oranda samimi olduklarını göstermektedir⁴⁷⁷.

Bu dönemin bir diğer önemli tarihçisi Petır Nikov'dur. Nikov'un 1937 yılında yazdığı II. Bulgar Devleti adlı eserinin tarihlendirmesi oldukça ilginçtir. Eser II. Bulgar Devleti (1186-1936) adını taşımaktadır. Eserine bu adı vermesi Nikov'un tarihsel sürekliliği yansıtmak istediğini göstermektedir. Eserin önsözünde devletin 750. kuruluş yıldönümü olduğunu ve genç kuşakların bu gururu taşıması gerektiğini yazmıştır. Bu durum aslında XIX. yüzyılda ulus devletlerin kuruluş aşamasında tarihlerini orta çağa dayandırma özelliğini anımsatmaktadır⁴⁷⁸.

P. Nikov, İsparih (Asparuh), Tervel, Krum, Simeon ve Samuil gibi hükümdarlara atıfta bulunarak geçmiş dönemdeki ihtişamlı ve muhteşem parlaklığının bugün de ruhları aydınlatmaya devam ettiğini belirtmiştir. Özellikle Omurtag, Boris ve Simeon zamanındaki Bulgar kültür alanındaki büyük gelişmenin sadece Bulgar halkının değil tüm Slav halklarının zihinlerini aydınlattığını belirtmiştir. Nikov,

⁴⁷⁶ Mutafçıyev, *Proizhodit*, s. 14-15.

⁴⁷⁷ Mutafçıyev, *Proizhodit*, s. 40-41.

⁴⁷⁸ Petır Nikov, *Vtoro Bulgarsko Tsarstvo (1186-1036)*, İstoričesko Drujestvo, Sofya, 1937, s. 3-4.

yüzyıllar içinde oluşturulan zengin bir tarihi geçmişı olan Bulgarlık fikrinin, siyasi başarı ve başarısızlıklara rağmen varlığını sürdürmüş olmasının gizli bir sihirli güç olarak görev yapmaya devam edeceğini eklemiştir. Bulgar topraklarında sadece Bulgarlarda değil, aynı zamanda Bulgar olmayan nüfusta da bu duygu infial yaratmaya devam edecektir. Ona göre, Bulgaristan'ın kalbi durumundaki Kuzey Bulgaristan bu fikri yerleştirmek için en uygun yerdı. Tuna ile Koca Balkan arasındaki bölge Bizans egemenliğı döneminde de Tuna'nın karşı yakasından gelen Barbar (Peçenek, Uz, Kuman/Kıpçak) saldırıları nedeniyle önemli ve ciddi çatışmalara ve bunun sonucunda da değişimlere maruz kalmıştır.

P. Nikov XI.-XII. yüzyılda Kuzey Bulgaristan'a kitlesel saldırılar gerçekleştiğini ve bölgenin bir bölümüne Barbar halkların yerleştiğini belirterek, önceden Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Peçeneklerin 1026'daki akınlarıyla ilk göçlerin başladığını kaydetmiştir. Ayrıca bu zümrelerin, Özü'den Aşağı Tuna ve Ulah ovalarına kadar hareket halinde oldukları detayını da vermiştir. 1032, 1034, 1035, 1036 yılları Peçeneklerin Tuna Bulgaristan'ına acımasızca akınlar gerçekleştirdikleri ve burada her şeyi yerle bir ettikleri tarihlerdir. 1048'de Peçenek Başbuğı Kegen her biri 20 bin kişiden oluşan iki Peçenek ordusuyla Tuna'yı geçmiş ve yeni Barbar akınlarından İmparatorluk sınırlarını korumak şartıyla, Bizans'la anlaşmaya vararak üç kalenin yönetimini alıp Kuzey Doğı Bulgaristan'a yerleşmiştir. Kuzey Bulgaristan'da Bizans yönetimindeki Osem ile Karadeniz arasındaki saha 1048'de Peçenek Başbuğı Tirah (Turak) ve beraberindeki çoluk çocuk 800 bin kişilik kalabalık topluluk tarafından tahrip edilmiş, yıkılmış ve bölge tamamen Peçeneklerin hâkimiyetine geçmiştir. Bu durum 1059'a kadar devam etmiştir⁴⁷⁹.

P. Nikov, 1085'te Peçenek ve yerel beylerinin rızasıyla Tuna'nın aşağısına büyük Uz grupları yerleştiğini söylemiş, aynı dönemde Kuman/Kıpçakların ortaya çıktığını yazarak 1088'de 80 bin kişilik Kuman/Kıpçak, Peçenek ve Macarlardan oluşan ordunun Trakya bölgesini yerle bir ettiğı ve daha sonra bunların bir kısmının Kuzey Bulgaristan'a yerleştiğini aktarmıştır. Ancak ona göre yerleştikten sonra da saldırılarını sürdürmüşlerdir. İmparator I. Aleksios Komnenos tarafından Peçenek ve

⁴⁷⁹ Nikov, *a.g.e.*, s. 7-8.

Kuman/Kıpçak önderlerine barış teklif edilmiştir. İmparator Kuzeydoğu Bulgaristan'da onlardan aldığı toprakları geri vermek ve kendisine rehineler bırakılması şartıyla anlaşma teklif edince Kuman/Kıpçaklar da hediyelere karşılık geri çekilmeyi kabul etmişlerdir. Peçenekler ise kışı Edirne ve çevresinde geçirerek saldırılarını sürdürmüşlerdir. 1091'de Lebunium'da kanlı bir mücadele sonunda 40 bin kişilik Kuman/Kıpçak ordusu tarafından büyük bir kısmı yok edilmiştir. Böylece Kuzey Bulgaristan'ı vermeye mecbur kaldıkları gibi esirler de Niş ve Mıglen'e yerleşmek zorunda bırakılmıştır. Aleksios Komnenos zamanında Bizans Devleti güçlendiği için Kuzey Bulgaristan'a olan Barbar saldırıları da azalmıştır ancak tamamen bitmemiştir. 1094'te Kuman/Kıpçaklar yeniden ganimet elde etmek için Tuna'nın ve Balkan'ın güneyinden saldırılarda bulunuşlar ve böylece Kuzey Bulgaristan uzun süreliğine onların hâkimiyetine girmiştir⁴⁸⁰.

P. Nikov, 1122'de son Peçenek kalıntılarının toplu olarak Tuna'yı geçip akın ettiklerini ve Kuzey Bulgaristan'a yerleşerek çekirgeler gibi Trakya'yı yağmaladıklarını belirtmiştir. Ayrıca Manuel Komnenos zamanında kalabalık Kuman/Kıpçak gruplarının 1148 yılında Kuzey Bulgaristan'a geçtiklerini ve 1154, 1160 yıllarında buralarda yağmalar yapıp geri dönerek yerleştiklerini eklemiştir.⁴⁸¹

P. Nikov ayaklanmanın çıktığı Kuzey Bulgaristan'ın tarihsel gelişimini anlatmayı sürdürmüş, XI.-XII. yüzyıllarda Kuzey ve Kuzeydoğu Bulgaristan'ın büyük Barbar göçlerine maruz kaldığını belirterek Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçakların bölgenin yaşam tarzı ve gelişiminde dikkate değer izler bıraktıklarını yazmıştır. Barbarların bazıları yerli halkla birlikte Bizans sınır muhafızları listelerinde yer almışlardır. Kale veya kale çevresine yerleşmişlerdir. Bunların birçoğu konargöçer olarak Miziya ve Dobruca ovalarında yaşamışlardır. Gözü kara ve savaşa her daim hazır durumdaydılar. Attaliates'e göre böylece Kuzeydoğu Bulgaristan ile Tuna Nehri arasında bu şekilde karışık bir nüfus oluşmuştur. Bu, bölgenin etnografyasını tamamıyla etkilemiştir. Esas nüfus kitlesi yerli Bulgarlar olmakla birlikte, değişen şartlardan bütünüyle kaçınamamıştır. Yerleşik Peçeneklerin ve diğer Barbarların etkisiyle yerli halkın üzerinde de konargöçer hayatın izleri görülmeye başlanmıştır.

⁴⁸⁰ Nikov, *a.g.e.*, s. 8-9.

⁴⁸¹ *A.e.*, s. 10.

Onlar da yarı Barbar durumuna gelmişlerdir. Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere bölgede etnik olarak bir karışma süreci başlamıştır. Sonraki olaylara bakıldığında Bulgar adet, gelenek ve göreneklerinin baskın hale geldiği görülmektedir. Her ne kadar Bulgarlaşsalar da kendi özelliklerini de korumaya devam etmişler, bu yönüyle her an ayaklanma çıkarmaya hazır durumda olmuşlardır. Sınır muhafızlığı hem yerliler hem de Barbarlar tarafından kötüye kullanılmıştır. Halktaki memnuniyetsizlik isyan etme ruhunu güçlendirmiş, yerli Bulgar halkının Bizans yönetiminden memnun olmaması ve onlara düşmanca tavrı Barbarlarla onların ortak yönü olmuştur. Tüm bunlar Kuzey Bulgaristan ile Bizans arasında çok da sağlam olmayan iplerin kopmasını kolaylaştırmıştır. 1049-1059 yılları arasında Barbar hâkimiyeti döneminde Bulgarlar da kayıtsız kalmamışlar ve Attaliates'e göre Peçeneklerle birlikte hareket etmişlerdir. Bizans yeniden hâkimiyet sağladığında bile bölgenin hâkimi yerli Bulgar ve Barbarlardı. Bölge halkının bağımsızlık isteği Tuna'dan kuzeye kadar Barbarlardan sürekli destek bulmuştur. Oluşan bu bağlar II. Bulgar Devleti'nin oluşumuna ve gelişimine büyük katkı sağlamıştır⁴⁸².

P. Nikov'a göre, Barbar akınları XI. yüzyıldaki gibi devam etseydi Bulgar etnografyası ciddi anlamda tehlikeye girmiş olurdu. Güney Rusya'dan gelerek Tuna'nın güneyine yerleşen Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçak gibi büyük Türk boyları, tıpkı VI. ve VII. yüzyıllarda Slavların yaptığı gibi yerli gelenekleri değiştirebilirlerdi⁴⁸³.

P. Nikov, Bizans yönetimleri hakkında da bilgi vererek Aleksios Komnenos, İoannes Komnenos ve Manuel Komnenos zamanında bölgede Bizans'ın güçlenmesinin toplu Türk göçlerini sınırlandırdığını yazmıştır. Ona göre, göçler, bölgede sorunlu bir etnografik değişime sebep olabilirdi, lakin değişme Bulgarlardan yana ilerlemiş ve özellikle Kuzey Bulgaristan'da Bulgar unsuru kendine gelme ve yeniden inşa edilme imkânı bulmuştur. Yunanca resmi dil olmasına rağmen Bulgarca da korunmuş ve gelişmiştir. Bölgeye yerleşenlerde ve yerel halkta maddi manevi değişimler gözlenmiş, Bulgar geleneği, Bulgar kültürü ve Bulgar toplumu özellikleri görülmeye başlanmıştır. Nikov'a göre, bundan sonraki olaylar bunları ispatlar

⁴⁸² Nikov, *a.g.e.*, s. 10-12.

⁴⁸³ *A.e.*, s. 13.

niteliktedir. Siyasi bağımsızlık kazanma yolunda Asenlerin önderliğinde I. Bulgar Devletinin canlandırılması için Bulgarlarla birlikte Kuman/Kıpçak ve Ulahların da harekete katıldığı görülmektedir. Bu hareketin başını I. Bulgar Devletini yeniden canlandırmak isteyen, damarlarında Bulgar ve Kuman/Kıpçak kanı taşıyan yerli önderler çekmiştir. Bulgar milli hareketi en içten ve yoğun desteği Tuna ötesindeki Türk konargöçer akrabalarından, yani Kuman/KıpçakKıpçaklardan görmüştür⁴⁸⁴.

P. Nikov'a göre, Bizans'ın içinde bulunduğu zor durum ayaklanma için uygun ortamı doğurmuş ve XI. yüzyılda birçok ayaklanma burada yani Kuzey Bulgaristan'da gerçekleştiği için hiç şaşırtıcı olmamıştır. Ayrıca onların I. Bulgar Devletini canlandırmak için milli bir hareket başlatması beklenen bir durumdu. Eski Bulgar aristokrasisi Bizans tarafından tamamen yok edilebilmiş değildi, eski geleneğin taşıyıcıları onlardı. Ancak zamanla oluşan yeni koşullar onların sadece toprak sahibi ve toplumun önderleri olmalarını sağlayabilmiştir. Bu boyarların bir kısmı Hristiyanlaşmış, buraya gelip yerleşen Barbarların ileri gelenleri ile karışmışlardır. Böylece yeni bir yerli aristokrasi tabakası oluşmuştur. Önemli oranda barbar kanı taşıyor olmalarına rağmen Bulgar ülküsünü coşkulu bir şekilde taşımışlar ve aynı şekilde II. Bulgar Devletinde de önemli rol oynamışlardır. Onların arasından büyük Bulgar milli hareketinin liderleri olan Asenler çıkmıştır⁴⁸⁵.

P. Nikov'a göre, Teodor eski Bulgar geleneğinin bir göstergesi olarak Peter adını almıştır. Üç kardeşin damarlarında Bulgar'ın yanı sıra Kuman/Kıpçak kanı da akmaktaydı. Bulgar tarihçilerin idolü durumundaki İreçek, Asen adının Kuman/Kıpçak olduğunu belirtmiştir. Güney Rusya'da Kuman/Kıpçak knezlerinden birinin adı Asen'dir. Aynı şekilde Asen'in takma adı olan Belgun da tıpkı Belduz, Belkatgin gibi Kuman/Kıpçak kökenlidir. Asenlerin kız kardeşlerinin oğlunun ismi de bir Kuman/Kıpçak adı, Boril'dir. Olasılıkla Asenlerin akrabaları olan önceki kuşaktan birinin adını taşımaktaydılar. Bunlar muhtemeldir ki XI. ve XII. yüzyıllarda Kuzey Bulgaristan'a akınlar yapan ve bir bölümü buraya yerleşmek yoluyla yerli Bulgar aristokratlar ile evlilikler aracılığıyla kan bağı kurulan Kuman/Kıpçaklardır. Asenler bu yolla ortaya çıkan hanedanlardan sadece biridir. Daha sonraki dönemde de

⁴⁸⁴ A.e., s. 13-14.

⁴⁸⁵ Nikov, *a.g.e.*, s. 21-22.

Terter ve Şişman hanedanları Bulgar-Kuman/Kıpçak karışımının sonucu meydana gelen ailelerdendir⁴⁸⁶.

P. Nikov, Bulgar toplumunda oldukça itibar gören Paisiy Hilendarski'nin de fikirlerine yer vermiştir. Ona göre, Hilendarski'nin iddia ettiği Asenlerin soyunun Samuil ve eski Bulgar çarlarına dayandığı iddiası bütünüyle asılsız değildir. Bizans hâkimiyetinin sadece 150 yıl sürmüş olması Asenlerin büyük Bulgar prensleri ile akraba olabilecekleri ihtimalini gündeme getirmektedir. Bulgar geleneğini devam ettiren temsilciler olarak Bulgar önderler ön plana çıkmıştır⁴⁸⁷.

P. Nikov, Asenler'in Tuna Bulgaristan'ında söz sahibi olduklarını, Trapezitsa ve Tsarevets kaleleri ile çevrede hâkim durumda olduklarını belirterek açıklamalarını sürdürmüştür. Hâkimiyetin sınırları ve şekli net olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte diğer bölge önderleri tarafından da tanındıkları ve toprak zenginleri arasında en çok bilinenler oldukları görülmektedir. Bizans'taki diğer toprak sahibi zenginlerin olduğu gibi Asen ve Peter'in de amacı Bulgar siyasi bağımsızlığını elde etmektir. Macar ve Sırp'ların Bizans'tan bağımsızlıklarını ilan etmesi ve Bizans'ın karışık durumu daha önce de bağımsızlık ve ayrılma istek ve düşüncesinin olduğu Kuzey Bulgaristan'da da harekete geçme eğilimi doğurdu. Bu nedenle ayaklanma için psikolojik ortam tamamen müsait durumdaydı. Ülkü, I. Bulgar Devletini canlandırmaktı. Bulgar ülküsü ve Bulgar geleneği burada gizemli bir güç olarak hizmet etmiştir⁴⁸⁸.

P. Nikov, İmparator'dan talepleri reddedilen kardeşlerin ayaklanma için faaliyetlerini hızlandırarak, bölge halkından destek aramaya koyulduklarını belirtmiştir. Sadece Bulgar değil, sürüleriyle Balkanlarda yüksek yerlerde yaşayan ve savaşçılıklarıyla bilinen Ulah nüfusunu kazanmak için de çaba sarf ettiklerini söylemiştir. Kardeşler tarafından Selanik Azizi Dimitir adına yaptırılan ve törenle açılışı yapılan Sv. Dimitir Kilisesinde Bulgar kilisesi ve siyasi bağımsızlıklarını ilan ederek Bizans'a karşı ayaklanmışlar ve bu arada Kilisenin başına Tırnova Petropoliti Vasiliy'i getirmişlerdir. Nikov bunu bağımsızlığın mutlak şartı olarak görmüş ve orta

⁴⁸⁶ A.e., s. 22.

⁴⁸⁷ Nikov, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁸⁸ A.e., s. 24.

çağ algılarına göre bağımsız bir kilise olmadan bağımsız bir devlet kurulamayacağı değerlendirilmesinde bulunmuştur⁴⁸⁹.

P. Nikov, bu hareketin milli bir karaktere sahip olduğunu ve amacın sadece belli bir bölgede, Kuzey Bulgaristan'da (Miziya) hâkimiyet sağlamak olmadığını belirtmiştir. Ona göre esas hedef, Kuzey Bulgaristan (Miziya) ve Bulgaristan'ı (Bulgaristan'ın batı ve güneybatı toprakları) bir zamanlar olduğu gibi tek bir yönetim altında birleştirerek Bulgar Devletini yeniden yaratmaktır⁴⁹⁰.

P. Nikov ayaklanmayı anlatmaya başlamış ve Kuman/Kıpçakların önemine vurgu yaparak iki kardeşin yardım ve işbirliği için Tuna ötesindeki Kuman/Kıpçakların yanına geçtiğini belirtmiştir. Anlaşma sağlanınca binlerce Kuman/Kıpçakla birlikte geri dönmüşler ve Bizans'ın hafızasında şeytanın lejyonları olarak yer edinmişlerdir. Bu arada Doğu Makedonya'da Struma çevresinde Asenlerle kuşkusuz bağlantısı olan Dobromir Hriz Bizans'a isyan etmiştir. 1188 yılındaki Bizans saldırısından sonra ayrıntıları tam olarak bilinmeyen bir barış antlaşması yapılmıştır. Ancak muhtemelen Asen'in Kuman/Kıpçaklarla birlikte Balkan'ın güneyinden, aynı şekilde İmparatorun da kuzeyden saldırmamak şartlarından oluşan bir anlaşma yaptıkları düşünülebilir. Nikov, hareketin amacının sadece Kuzey Bulgaristan değil, tüm Bulgar milletini kapsayacak olan güneyden batıya hâkimiyet kurmak olduğunu yazmıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için kendi çalışmalarını artırmakla kalmayıp Kuman/Kıpçaklarla olan ilişkilerini ve iş birliğini de geliştirmişlerdir. Ayrıca Sırp Stefan Neman ile de işbirliği yapmışlardır. Macarların aynı dönemde Sırlarla hareket etmeyi bırakıp Bizans'a yakınlaşması olayını Güney Slavlarının özgürlük hareketinden ayrılma olarak değerlendirmiştir. Böylece Sırp ve Bulgarlar kendiliğinden müttefik olmuşlardır. 1189'da Haçlıların İstanbul'a doğru yürümleri Bizans'ın da bundan endişe duyması durumunu Asenler, Güney Slavlarının özgürlüğü ve Bizans'tan bağımsız olmak için bir vesile saymışlardır. Sırp ve Bulgarlar birleşerek Friedrich Barborosa'ya bağımsızlıklarını tanınması koşuluyla müttefiklik teklif etmişlerdir. Bu, devleti legalleştirmeye yönelik atılan ilk adımdır. 3. Haçlı seferini fırsat bilen Bulgar ve Sırlar Balkan Slavlarının bağımsızlık mücadelelerini zirveye

⁴⁸⁹ A.e., s. 27-28.

⁴⁹⁰ Nikov, *a.g.e.*, s. 32.

ulaştırmışlardır. 1190'da 40 bin kişilik Kuman/Kıpçak ve Bulgarlardan oluşan Bulgar ordusu Filibe'de görülmüştür. Bizans'la yapılan bu mücadele Nikov tarafından Krum'un Nikifor karşısındaki zaferine benzetilmiştir. Akınların Makedonya bölgesine yönelmesi tüm Bulgar topraklarını birleştirme eēiliminin bir göstergesidir. Aynı zamanda Sırp Stefan Neman'ın da batıdan Bizans'a saldırması Slav ırkının baēımsızlık iřteēine işarettir. 1196'da Asen'in tekrar Makedonya'da görünmesi, Bulgar milli davalarını Kuzey Bulgaristan'ın yanı sıra diēer Bulgar topraklarını tek bir yönetim altında birleştirme adına attıēı bir adımdır⁴⁹¹. Ayrıca Peter, Asen ve Kaloyan'ın Roma'ya elçi göndermesinin temel sebebi II. Bulgar Devletinin resmen tanınmasını saēlamak olmuřtur⁴⁹².

⁴⁹¹ Nikov, *a.g.e.*, s. 40-42, 45.

⁴⁹² *A.e.*, s. 44.

F. Komünist Dönem Tarihçiliğinde Ön Bulgarlar ve II. Bulgar Devletinin Kuruluşunda Kuman/Kıpçaklara Bıçılan Rol

1. Komünist Dönem Tarih Anlayışı ve Genel Özellikleri

Ülkeye Sovyet Ordusu'nun girmesi ile 9 Eylül 1944 tarihinde komünist idareye geçen Bulgaristan, pek çok alanda olduğu gibi tarih yazım metodolojisinde de Marksist-Leninist çizgiyi benimseyerek ideolojik bir tarih anlayışına geçmiştir. Marksist düşüncenin bir ürünü olan tarihi materyalizm, bilimin toplumsal gelişmelere uygulanması ve toplumların genel hareket ve gelişme yasalarının diyalektik materyalist çözümlemesine dayanan tarih yorumunun adıdır. İnsanlık tarihinin ve onun sosyo-ekonomik gelişiminin diyalektik bir süreçle ilerlediğini öne sürer. Ancak uygulamada tarihsel materyalizm, bir tarih metodu olmaktan ziyade sosyalist-komünist propagandası için kullanılan bir araç haline gelmiştir⁴⁹³.

Marks'a göre, insanlığın başlangıcından bu yana bütün toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir. Dolayısıyla tarihin eski çağlarından beri toplumların tamamen ayrılmış zümreler şeklinde düzenlendiği iddia edilmektedir. Roma'da şövalyeler, köleler, orta çağda feodal beyler, serfler gibi sınıflar mevcuttur. Feodalizmin çöküşünden sonra da modern burjuvada sınıf çelişkileri devam etmiştir. Sınıf mücadelesi sosyal ilerlemenin bir özelliğidir. Bu mücadele üretim araçlarının gelişimiyle de ilişkilidir. Üretim araçlarının gelişimi krizlere yol açar ve bunun sonucunda çıkan ihtilaller ile toplumun gelişimi sağlanır. Marksist-Leninist tarihsel materyalizmin özü bunlardan ibarettir. Tarihi materyalizme göre bütün sosyal ve ruhsal hadiseler, maddi üretim güçlerine, üretim tekniğine, kısacası toplumun iktisadi alt yapısına tabidir. Bütün sosyal farklılaşmalar sosyal sınıf ve tabakalar, iktisadi şartların eseridir. Tarih kayıtsız şartsız ekonomik kuvvetlerin kontrolündedir. Bu maddeci tarih görüşünde iktisat, her şeyin temeline oturtulmaktadır⁴⁹⁴.

⁴⁹³ Arslan Topakkaya, "Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/3 2008, s. 378.

⁴⁹⁴ Karl Marx-Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul, 2018, s. 52-55; Fuat Hacısalıhoğlu, *Azerbaycan'da Tarihçilik (Doktora Tezi)*, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı*, Ankara, 2012, s. 95-96.

Bu ideolojide tarihçi, bilimsel çalışmasını kişisel tercihleri, varsayımları ve hayalleriyle hareket ederek değil, hizmet ettiği sosyal sınıfın doktrinlerine ve yararına göre yapmak zorundadır. Parti ruhu ve ideolojik yaklaşımlı tarih bilimi, toplumdaki farklı sınıfların mücadelesini veya başka bir olayın değerlendirmesini yaparken, belirli bir sosyal grubun vizyonuna bağlı kalmak zorundadır. Sosyalist ideoloji veya burjuva ideolojinin ortası yoktur. Sosyalist ideolojiye uzak durmak da burjuva ideolojisine hizmet anlamına gelmektedir⁴⁹⁵.

G. İggers: “*Sovyet egemenliğindeki tüm devletler, tarih yazımı ve öğretimi üzerinde yüksek bir denetim gerçekleştirmeye ve ondan kendi siyasal amaçları için yararlanmaya çalışan diktatörlüklerdi*” der. Zira 9 Eylül 1944 yılında gerçekleşen askeri darbe de Bulgaristan’ın siyasi ve sosyal yaşamında önemli değişiklikler yaratmıştır. Bulgar entelektüelleri, siyasi baskı ve sert idari kontrol koşulları altına alınarak Marksist-Leninist ideolojinin tam hâkimiyetini kabul etmeye zorlandılar. Komünist Partinin mentorluk rolünü tanımak ve yaratıcılıklarını siyasal ideolojik anlayışa, sosyalizmin inşasına tabi kılmak zorunda bırakıldılar. Partinin merkezçiliğini vurgulayan bir iradecilik anlayışı getiren Leninizm, Marksist öğretilere yeni bir nitelik getirmiş oldu. Bunu tarihsel araştırma ve yazmanın partinin gündelik stratejilerine tabi kılınması takip etti. Bunu sistemleştiren kişi Todor Pavlov’dur. Ekonomik temelli ve karşıt sınıflardan oluşan tek bir tarihsel sürece inanılmaktadır. Kalkınma, devrim yoluyla sınıf mücadelesinin sonucu olarak değişen çeşitli toplumsal oluşumlar aracılığıyla “nesnel yasalar” üzerinden ilerler. Parti diktası tarihçilik alanına da el atmıştır. Partinin en çok sevdiği, gerçekte Marks’ın toplum ve tarih kavrayışından çok uzaklaşmış olan ve partinin o andaki siyasal çıkarlarına hizmet eden bir tarih yazımıydı. Her ne kadar Marksist bir terminoloji kullanılıyor olsa da gerçek amaç bilimsel olmaktan çok, polemikçi ve oportünistti. Siyasi propaganda ihtiyaçlarıyla ilgili olarak Bulgar tarihçilerin çalışmalarına kısıtlama getirildi. Tarih biliminin sınıfsal parti yaklaşımı temelinde ve politik uygunluk ilkeleri üzerine inşa edilme süreci başladı ve 50’li yılların ortalarına kadar sürdü. Bilimsel Marksist tarih, yalnızca

⁴⁹⁵ Georgi Mihayloviç İppolitov, “Printsip Partiynosti İstoričeskoy Nauki: Neaktualnoe Nasledie Sovetskikh Vremen ili Segodneşnyaya Metodologičeskaya Dannost (Diskussionnie Zametki)”, *Metodologiya, İstoriografiya, İstočnikovedenie*, İzvestiya Samorskogo Naučnogo Tsentra Rossiyskoy Akademii Nauk, T. 17, No: 3 (2), 2015, s. 475-478.

nesnel yasaları açığa çıkarmak değil, aynı zamanda halkı sosyalist ve uluslararası bir ruhla eğitme, böylece bu nesnel gelişim ve ilerleme yasalarına tam olarak yardımcı olma görevine sahiptir. Bu şekilde tarihsel bilim teori ve pratiği birbirine bağladı. Bulgar Komünist Partisi tarafından gerçekleştirilen beş kongrede tarihçilerden işçi ve komünist hareketin tarihinin öğretilmesi istendi. Bulgar Bilimler Akademisi kısa sürede tarih bilimin merkezi haline gelerek Sovyet Sosyalist Rusya ile işbirliği içine girdi. Marksist-Leninist ideolojinin inşa sürecinde “*İstoriçeski Pregled: Tarih İncelemesi*” adlı dergi önemli rol oynadı. 1953 yılında da Bulgar Komünist Partisi Tarih Enstitüsü açıldı. Aynı dönemde Parti Merkez Arşivi kuruldu. Çoğunlukla milli uyanış tarihi ile işçi sınıfı, sosyalist ve komünist hareketlerin tarihi ana temaları oluşturdu⁴⁹⁶.

1968 yılında Komünist Parti Merkez Komitesi Bulgar halkının tarihsel geçmişini, onların dünya tarihine katkısını göstermek maksadıyla yerli ve yabancı çok sayıda kaynaktan yararlanılarak bir Bulgar Tarihi yazılması kararını aldı ve ilk cilt 1979 yılında basıldı. Bunun yanı sıra faaliyet bakımından Bulgar Tarih Topluluğu’nun yaptığı kongreler de tarih ilmi açısından önem arz etti. 1970’de düzenlenen ilk kongrede Bulgar topraklarının tüm dönemlerine ilişkin bildiriler sunuldu. 1972 yılında düzenlenen konferansın konusu ise 2. Dünya Savaşından sonra Bulgar tarihçiliğinin gelişimi üzerine oldu. 1976 yılındaki 2. Kongrenin konusu “Eski Çağlardan Beri Dünyada Bulgaristan” olmuş, 3. Kongre ise Bulgar Devletinin 1300. yılına ithafen Kurum ve Devlet Geleneği” konusunu işlemiştir. Tarih çalışan enstitüler ve Sofya Üniversitesi Tarih Fakültesi tek bir merkez halinde çalışarak, sorunların çözümüne ilişkin aynı yöntemi kullanmışlardır. Bu bağlamda 1981 yılında Bulgaristan’ın kuruluşunun 1300.yıldönümü etkinlikleri çerçevesinde yurt içi ve dışından çok sayıda katılımcının olduğu “Uluslararası Bilgaristika: Bulgarlık Çalışmaları” kongresini düzenlemiştir⁴⁹⁷.

⁴⁹⁶ Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 81-82; İsov, a.g.e., s. 49; *İstoriografiya İstorii Yujnih*, s. 129-130; Rumen Daskalov, “Problemit za İstinata i Obektivnostta v Bilgarskata Nauka”, http://old.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/anthropology/Dep_seminar/Lekcia_Daskalov_3_0_10_2008.pdf, s. 3.

⁴⁹⁷ *İstoriografiya İstorii Yujnih*, s. 138-139.

Bulgaristan'ın totaliter rejimle yönetildiği 1944-1989 yılları arasında yukarıda belirtilen ideolojik zeminde gelişen tarihçilik anlayışının temelini atan Rus N. S. Derjavin tarihe yaklaşımını: “*Slavlarda tarih biliminin doğuşu kapitalizmin doğuşu ve ulusal burjuvazinin yükselişiyle eş zamanlı olmuştur*” ifadeleriyle açıklamıştır. Ona göre ulusal burjuvazi kendi kaderini tayin hakkını kazanmış ve diktasının temellerini atmıştır. Sıradan insanların biyografileri anlatılmaz; çarların iç ve dış mücadeleleri, galibiyet ve mağlubiyetleri kronolojik sırayla anlatılır. Slavlar arasında tarih bilincinin doğduğu zamanın tarihçilerine göre; tarihi halk değil, çar ve krallardan oluşan üst sınıf oluşturmuştur. Vasil Zlatarski'nin de temsilcilerinden kabul edildiği ve burjuva bilimi olarak tanımlanan çalışmalar eski bir kaynağın ya da belgenin paleografya ve filolojik olarak incelenmesini araştırmanın merkezine koymaktadır. Derjavin'e göre bu yapılan metnin kopyasını çıkarmak ve baskıya hazırlamaktır. Yani bir nevi filolojik biçimciliktir. Orta çağ tarih biliminin Bulgaristan'daki kurucusu kabul edilen V. Zlatarski'nin “*Orta Çağ Bulgar Devleti Tarihi*” adlı kapsamlı eseri Derjavin'e göre tipik bir burjuva tarih bilimi örneğidir. İdealist ve metafizik çalışmada; olaylar tarihsel süreçteki ana itici güçler ile aralarındaki ilişkilere dair herhangi bir bağlantı kurmaya gerek duyulmadan salt öznel bir şekilde kronolojik olarak sıralanarak analiz edilmiştir⁴⁹⁸.

Derjavin'e göre komünist ideolojinin tarihi anlatıya yaklaşımı tüm milliyetçi eğilimlere karşı ırksal ayrımcılık teorisini reddetmek yönünde olmuştur. Buna, Büyük Slav Devleti kurarak kültürel-tarihsel birliğe dayanarak diğer halklara kendini kapatacak olan Slav dünyası da dâhildir. Kapitalizmin güney Slavları arasında doğuşu XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında kültürel milli benliğini kazanmak için yaygın olarak bağımsızlık faaliyetlerine girişmeleriyle olmuştur. Her ezilen ulusun kendi kaderini tayin etme mücadelesi ve ezilen sınıfların kurtuluş mücadelesi tarihe her zaman özel bir ilgi doğurur⁴⁹⁹.

Marksist tarih yazımı kendinden önce yazılmış olan tarih anlayışını burjuva tarihçiliği olarak nitelemiş ve yeniden bir kurgu yaparak siyasi amacına uygun hale

⁴⁹⁸ N. S. Derjavin, *İstoriya na Bılgariya*, Prevod na Harmandjiev, Red. Dimitir Angelov, Slavyansko Kooperativno İzdatelstvo, Sofya, 1948, s. 23-26.

⁴⁹⁹ Derjavin, *a.g.e.*, s. 27-28.

getirmeye çalışmıştır. Bulgar etnonimine ilişkin tezlerin çok da değişmediği görülmektedir. XX. yüzyılın başında V. Zlatarski'nin ortaya attığı Hun teorisi Bulgar tarih yazımında egemen görüş haline gelmiştir. Bu görüş, Zlatarski'nin büyük otoritesi nedeniyle dönemin Bulgar orta çağcıları arasında hızla destekçi bulmuştur. Ancak Bulgar Komünist Partisinin iktidara gelmesiyle Marksist-Leninist-Stalinist ilkeler doğrultusunda tarih bilimi icra edilmeye başlanmış ve burjuva tarihçiliğinin kalıntıların yok edilmesi ve yerine bilimsel temellere dayanan bir anlayışı getirmenin hedef gösterildiği durum ortaya çıkmıştır. Eski bilim insanlarına karşı oldukça sert ve olumsuz bir tavır sergilenmiş ve o dönemin alimlerinin burjuva ideolojisine hizmet ettikleri için tek bir kelimelerine bile itibar edilmemesi istenmiştir⁵⁰⁰. Farklı fikirlerin gündeme gelmesinin çok mümkün olmadığı bu ortamda bu hususta sabit bir fikir oluşmuş ve uzun yıllar bu tez savunulmuştur. Marksist tarih tezine göre Bulgar milletin oluşumunda üç temel bileşen vardır. Bunlar eski dönemde yerli ve ana unsur olarak Traklar, kısmen İllirler, Doğu ve Orta Balkan sahasındaki diğer kavimlerdir. VI. yüzyılın ikinci yarısıyla VII. yüzyılın ilk yarısında çok sayıda Slav kavmi buraya göç etmiştir. VII. yüzyılın ikinci yarısında Ön-Bulgarların günümüz Kuzey Bulgaristan'daki Dobruca bölgesinde Asparuh ve Makedonya'da Kuber önderliğinde Bizans'a karşı askeri zaferler kazanması sonucunda bölgenin yoğun bir istilaya uğraması sonucu buralara nüfus yerleşimi artmıştır⁵⁰¹. Parti talimatlarını harfiyen yerine getiren tarihçilerden biri olan Aleksandır Burmov (1911-1965), Zlatarski ve destekçilerinin Hun tezini eleştirerek, Sarmat tezini ortaya atmıştır. Aslında Rus tarihçi Nikolay Marr'a ait olan bu iddia Burmov tarafından olduğu gibi alınmıştır. Hun tezini burjuva tarihçilerinin eseri olarak gören Burmov'u Sarmat düşüncesine yaklaştıran ise Stalin'in desteklemiş olduğu dilbilim çevresinde yetişmesi ve Sovyet biliminin kabul görmüş olmasıdır⁵⁰².

1940'lı yılların sonundan itibaren komisyonlar tarafından eski çağlardan çağdaş döneme kadar tarihin anlatıldığı kolektif eserler yayınlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede 1955 yılında yayınlanan Bulgar tarihinin 2. cildi Bulgar tarihinin tam bir

⁵⁰⁰ Petrov, *Burjuazno-İdealistiçeski*, s. 339.

⁵⁰¹ Andreev, *a.g.e.*, s. 182.

⁵⁰² İvan Voynikov, "Poyava na Tyurkskata Teoriya za Proizhoda na Prabilgarite v Bilgarskata İstoriografiya", s. 1.

resmini veren totaliter dönemdeki ilk ciddi girişim olmuştur. Bulgar tarihini bir bütün olarak ele alan eserin Ön Bulgarlara ilişkin bölümünü A. Burmov yazmıştır. 20 Haziran 1950’de Stalin’in bir yazısında Marr’ı eleştirmesi ve sözde Marksist ve idealist olmakla suçlaması, Burmov’un Sarmat teorisini savunmasını da tehlikeye atmıştır. Bu da teoride değişikliğe gidilmesine sebep olmuştur. Ön Bulgarların soyu Türk gösterilmiş ancak bu sonuca varmak için hangi gerçeklerin kullanıldığı konusunda hiçbir detay verilmemiştir. Böyle bir tezi kimse destekleyememiş ve savunamamıştır. Ön Bulgar temasıyla ilgili çalışan ve tez çürütüldüğünde bile Sarmat tezini savunmaya devam eden tek kişi Rus arkeolog Aleksey Smirnov (1893-1974)’dur. Arkeolojik buluntularla tezini savunmaya çalışmıştır⁵⁰³.

50’li yılların ortalarında makale, monografi ve belgelerden oluşan orta çağ tarihine ilişkin ilk çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Orta çağ Bulgaristan’ının sınıf mücadelesi ile ilgilenmeye ve kendilerinden önceki tarihçiliği burjuva tarihçiliği olarak niteleyerek, üst sınıfın tarihini yazdıkları için onları dışlama yönelimleri devam etmiştir. Bunun bir göstergesi ve örneği olarak öğretmen yetiştirme enstitüleri için hazırlanan orta çağ ders kitabında Simeon zamanında bile köylü kitlelerinin ağır vergilere mecbur bırakıldığı yazılarak sınıfsal fark ön plana çıkarılmıştır. Marksist ideoloji kendi savunduğu düşünceleri özümsetip bunu nesilden nesile aktaracak olan öğretmenlerine büyük görev addetmiştir. Bu nedenle öğretmen yetiştirme enstitüleri için hazırlanan kitapların müfredatı dönemi anlama açısından çok önemli ve ufuk açııcıdır. Dönemin öne çıkan tarihçileri İ. Duyçev, A. Burmov, P. Petrov ve B. Primov’dur⁵⁰⁴.

Bu dönemin tarihçileri bölgenin çok eskiden beri çeşitli Türk boylarının göç ve yerleşim sahası olduğunu bildiklerinden onlara az pay çıkarmak için Trak vurgusunu şiddetle yapmışlardır. Bulgar ulusunun oluşumunda onlara çok büyük önem atfedilmiştir. Buna ilişkin çeşitli araştırmaları sunmuşlardır. Mesela: “*Daha III. yüzyıldan itibaren yapılan barbar saldırılar Trak dünyasını zayıflattı. Karpi*

⁵⁰³ A. P. Smirnov, *Voljskiye Bulgari*, İzdanii Gosudarsvennogo İstoričeskogo Muzeya, Moskova, 1951, s. 10.

⁵⁰⁴ *İstoriografiya İstorii Yujnih*, s. 130; Voynikov, a.g.e., s. 2; V. F. Simyonov, *İstoriya na Srednite Vekove: Učebnik za Učitelski Institut*, Dirjavno İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya, 1954, s. 85.

(Karpatlar), Bastarni, Vizigotlar, Ostrogotlar ve Hunların bu topraklardaki ardılları izlendi. Karışık evlilikler yapıldı, eski gelenekler değişmeye başladı ve dil, din, geleneksel ve kültürel çeşitlilik arttı. Bu ve bundan sonraki Slav, Avar ve Ön-Bulgar boylarının akınları Trak unsurunu gittikçe azalttı. Slavlar Balkan yarımadasına geldiklerinde buradaki etnik tabloyu tam olarak çıkarabilmek mümkün değildi. Diğer yandan şunu da söylemek gerekir ki bulundukları yerleri terk eden çoğunlukla büyük şehirlerde yaşayanlar Roma ve Bizans'la bağlantısı olan daha kültürlü tabakaydı. Dağlık ve ücra yerlerde saklanan ve köylerde kalanlarsa sıradan sade köylü Trak nüfusuydu. Her ne olursa olsun tartışılmaz olan Slavların geldikleri coğrafyalarda yerli bir Trak nüfusuyla karşılaşmış olmaları durumudur. Slavlar en iyi ve verimli toprakları ele geçirdiler ve özellikle dağlık bölgelerdeki yerli nüfusu yerlerinden ederek onları taciz ettiler. Yerli Trak nüfusun bir bölümü önce Slav krallarına, sonra da Bulgar hanı ve devlet yönetimindeki diğer güçlere tabi olmuşlardır. Slav nüfusunun içinde önemli ölçüde erimişler, gelenek, görenek, din ve dillerini terk etmişlerdir. Diğer bölümü de Bulgar devletine tabi olmakla birlikte hayvancılıkla uğraşarak dağlık bölgelerde yaşamaya devam etmişlerdir. Romalılaşan Trak nüfusunun ikinci kısmı yıllarca korundu ve asimilasyondan uzak kaldı. Bunlar Ulahlar'dı. Bu birlikte yaşama süreçleri buna ister "asimilasyon" isterse de "korunma" densin sorunsuz bir şekilde gelişmiştir"⁵⁰⁵. Ulahların Trakların devamı olduklarını ispatlamak adına VII. yüzyıldan itibaren Bizans kaynaklarında hiç Trak kelimesine rastlanmaması ile X. yüzyıldan itibaren Ulah ifadesinin kullanımının yaygınlaştığının görülmesi öne sürülmüştür:

"Traklar üzerine şekillenen Bulgar milleti üzerine yapılan antropolojik araştırmaların sonuçları önemlidir. Araştırmalar günümüz Bulgarlarının fiziksel görünümünün koyu renk olduğunu göstermektedir. Yapılan son çalışmalar Bulgarların sadece % 18'inin sarışın olduğunu, çoğunluğun esmer, az bir kesimin ise tamamen siyah saçlı olduğunu göstermiştir. Tüm bunlar Bulgarların damarlarında eski yerel kavimlerin kanının dolaştığını ispatlamaktadır. Diğer bir deyişle biyolojik açıdan Trakların oynadığı rolü destekler niteliktedir"⁵⁰⁶.

⁵⁰⁵ Andreev, a.g.e., s. 184.

⁵⁰⁶ Andreev, a.g.e., s. 184-185.

İdeolojik tarihçiliğin yapıldığı bu dönemde yaklaşımların ideolojiye uygun olması beklenmektedir. Ancak etnografya çalışmalarında bugünkü Bulgaristan topraklarında yoğun bir Slav göçünün olduğu vurgulanmış, bunun ispatına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Etnik millet algısının Marksist ideolojide de kendini aşamadığı görülmektedir. Anlatılan, VII. yüzyılda henüz Bulgar Devleti kurulmamışken Bulgar topraklarındaki en yoğun ve aktif nüfusun Slavlar olduğu yönündedir. Aynı şekilde dil de toplumu bütünleştirici ve millet oluşumunu hızlandırıcı bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bulgar milletinın şekillenmesinde bilindiği üzere Slav dilinin önemli etkisi olmuştur. “ *Slavlar Balkan yarımadasına yerleştiklerinde ve daha sonraki süreçte ciddi miktarda yerli halk onlara katıldı ve Slav dilini kabul etti. Bundan sonra Bulgar milli bilincini kabullendiler*”⁵⁰⁷. Genel olarak yaklaşımın bu şekilde olduğu görülmekle birlikte Mosko Moskov adlı Bulgar dilbilimci Romence ve Macarca’daki leksikolojik, toponimik ve patronimik Peçenek, Uz ve Kuman/Kıpçaklara ait kelimelerle ilgili disiplinlerarası çalışmalar yapılarak Bulgar dilindeki kalıntıların incelenmesinin Trak, Gerk ve Latin kalıntılarını araştırmaktan daha öncelik arz ettiğini belirtmiştir. Bu yönde yapılacak çalışmalara şüpheli yaklaşımın Bulgar dilbiliminin gelişimini olumsuz etkileyeceğini de bildirmiştir⁵⁰⁸.

Bu dönemdeki tarih yazımında da Bulgar milletinın şekillenmesinin Bulgar devletinin kurulmasından hemen sonra başlamış olduğu, sonraki üç yüz yılda da farklı süreçlerden geçerek devam ettiği şeklinde yer almıştır. Yerli Grek-Trak ve Yunan-Trak medeniyetinden etkilenen Slav ve Ön Bulgarlar onların tarım üretim tecrübesinden etkilenmişler ve zanaat ve ustalık dallarında kendilerini geliştirmişlerdir. Devletin güçlenmesi ve hâkimiyet sahasını genişletmesi etnik kimliğin oluşumunda en önemli rolü oynamıştır. Yerli unsurlar Ön-Bulgarlar ve Slavlar arasında günden güne erimişlerdir. Ortaya çıkan yeni anlayış ortak noktada ve hedeflerde buluşan devletin halkından yeni bir millet anlayışı yaratmaktı. Henüz Bizans coğrafyasında devlet kuruluş aşamasındayken Asparuh Han zamanında Kuzey Bulgaristan ve Dobruca’da Ön-Bulgar ve Slavlar arasında bu milli bilincin oluşmaya

⁵⁰⁷ A.e., s. 185.

⁵⁰⁸ Mosko Moskov, “Kım Vıprosa za Peçenejko-Kumanskiya Superstrat v Bilgarski Ezik”, *İzvestiya na Instituta po Bilgarski Ezik*, S. 8, Sofya, 1962, s. 156.

başladığı iddia edilmektedir⁵⁰⁹. Ancak o dönemde günümüzdeki anlamıyla milli bilinçten bahsetmek söz konusu olamaz. Dolayısıyla Bulgar tarihçiler, tarihi vakalara kendi içinde yaşadıkları dönemin şartlarını düşünerek anlamlar yüklemişlerdir.

Daha çok Slavların yaşadığı toprakların devlet bünyesine alınması neticesinde Ön-Bulgar-Slav nüfus oranı Slavlardan yana değişmeye başladığı şeklindeki düşünce de eksik ve yanlı bir yaklaşımdır. Slav nüfusun sayıca fazla olduğu söylenir ancak Ön Bulgarların oranı da kısa bir sürede asimile olup yok olacak kadar az değildir. Bahsedilen toprakların devlete dâhil edilmesi büyük önem arz ediyorsa da tek başına milli bilinci oluşturan bir faktör değildir. Devletin her biriminde Ön-Bulgar ve Slavlar etnik özelliklerini yavaş yavaş kaybetmeye ve yeni bir kimlik bilinci doğurmaya başladılar. Önceleri Ön-Bulgarlar ve Slavlar ayrı yaşıyorlar ve kendi yerel yöneticileri tarafından yönetilerek, kendi dil ve bütün gelenek göreneklerini koruyorlardı. Sonradan dikkat çeken bir değişiklik veya devlet tarafından dayatılan yavaş yavaş bir değişim göze çarpmaktadır⁵¹⁰.

2. Bulgaristan’da Slav ve Ön-Bulgar Varlığına İlişkin Yaklaşım

I. Bulgar Devleti anlatılırken, Bizans yazarları Teofanes ve Nikifor kaynak alınmış olup devletin Slav-Bulgar karakterinden bahsedilmiştir. Bulgar Devletinin kuruluşu ve gelişiminde Ön Bulgar ve Slavlardan olmak üzere iki etnik grup yer almıştır. İvan Bogdanov’a göre, Asparuh Han Bulgarların tarihini başlatan büyük bir hükümdar olarak anılmalıdır. Ona göre Asparuh Slavlarla işbirliği yaparak genetik faktörlerden ziyade tarihi gerçekleri göz önünde bulundurarak hareket etmiştir⁵¹¹. Teofanes’in anlatısında 705 yılında İstanbul’a giden Tervel Han’dan Ön Bulgar ve Slavların lideri olarak bahsedilmiştir. Yine aynı yazarın Han Telets’in 763 yılında Pomoriya’ya doğru hareketinde ordunun içinde Ön Bulgarların yanı sıra 20 bin Slav varlığından bahsettiği yazılmıştır. Nikifor’a göre (Boilite) Han tahtına Boyan’ın kardeşini getirmişlerdir. Ancak bu kullanımın zamanla değiştiği ve IX. yüzyılın

⁵⁰⁹ Andreev, *a.g.e.*, s. 186; Semyonov, *a.g.e.*, s. 84.

⁵¹⁰ Andreev, *a.y.*, s. 186; Semyonov, *a.y.*, s.84.

⁵¹¹ İvan Bogdanov, *Han Asparuh*, Biblioteka Belejite Bılgari, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya, 1975, s. 182-189.

başından itibaren Bulgar kelimesinin Ön Bulgarlardan ziyade Bulgar devletindeki bütün etnik grupları ifade etmekte kullanılmaya başlandığı belirtilmiştir. Bulgar literatürü Krum yasasından bahsederek Lexicon Svida'da “*Tüm Bulgarlar için zorunludur*” ifadesinin geçtiğini aktarmıştır. Ancak bu bilgiyi açıklarken Slav unsurunun çok olmasına rağmen Bulgar ifadesinin kullanıldığına dikkat çekilmiştir. IX. asrın ilk yarısında Bulgar yazılı kaynakları Bulgar adı ile o ülkede yaşayan tüm unsurları ifade etmektedir. Bu dönemden itibaren I. Bulgar Devleti'nin bütün etnik bileşenleri Bulgar halkı olarak şekillenmiştir. Yine Grekçe yazılan bir el yazması yorumlanırken Presyan Han'dan Slavlar çok olmasına rağmen, Ön Bulgarları da kapsayacak biçimde Bulgar hükümdarı şeklinde yer almış olduğu aktarılmıştır. Diğer bir kaynak aktarılmış ve Presyan Han döneminde Bulgar-Bizans ilişkileri anlatılırken “*Bulgarlar çok iyilik yaptılar, ancak Hristiyanlar bunu unuttu, ancak Tanrı bunu görüyor*” ifadesine yer verilmiştir⁵¹².

IX. yüzyılın ikinci yarısı ile X. yüzyılda birçok Bizans, Batı Avrupa, Ermeni ve Latin kaynaklarına göre tartışmasız halkın bütünü için Bulgar, devlete Bulgaristan, yönetenlere de Bulgar yöneticileri denildiği aktarılmıştır. Bulgar kimliğinin şekillenmesi, güçlenmesi Slavlaşmasıyla eş zamanlı olmuştur.

X. yüzyıldaki bütün kaynaklarda Bulgar etniği ve Bulgarların toprağı ifadelerinin yer aldığı aktarılmıştır. Bunu desteklemek için bazı örnekler verilmiştir. Din adamı Kozma'dan bahsedilerek şu ifadesi aktarılmıştır: “*Doğru dine mensup Petir zamanında Bogomil adında bir Papaz ortaya çıktı. O sapkın düşüncelerini ilk kez Bulgar topraklarında yaymaya başladı*”. Tarihi topraklara da atıfta bulunulmuş, Trakya, Miziya ve Makedonya'nın dâhil olduğu bir Bulgar coğrafyası çizilmiştir. Makedonya'nın Bulgar toprağı olduğuna ayrıca vurgu yapılmış ve XI. yüzyıla ait belgelerin buna şahitlik ettiği aktarılmıştır. Hatta bunun en güzel kanıtı olarak XI. yüzyılda Bulgarların Bizans hâkimiyetine girmesinden sonra Bulgaristan'ın devlet olarak ortadan kalkmasına rağmen, Makedonya'da Bulgar adının yaşamaya devam

⁵¹² D. Kosev, D. Dimitrov, Jak Natan, Hr. Hristov, D. Angelov, *İstoriya na Bulgariya*, T. I, Dırjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1954, s. 66-67; Andreev, *a.g.e.*, s. 192.

etmesi gösterilmiştir. Bizans'ın oradaki idari merkezi Bulgar Teması adıyla anılmıştır⁵¹³.

Bu dönem tarihçilerinin çoğu, Ön-Bulgarlar ile Slavların karışması hadisesini Ön-Bulgarların yavaş yavaş kendi özelliklerini yitirdiği şeklinde aktarmıştır. Derjavin, Asparuh Bulgarlarının hangi etnik kökenden olduğunun önemli olmadığını ve sayılarının az olması sebebiyle kalabalık sayıdaki Slavların içinde yok olduklarını belirtmiştir. Asparuh'un rolünü küçümseyerek Asparuh Bulgarları bu bölgeye gelmesi de bu topraklardaki Slavların bir devlet kurabileceği iddiasında bulunmuştur. Genelde Asparuh Bulgarlarının her alanda düşük seviyede oldukları için kültürel ve etnik olarak onlara ilişkin bir açıklamaya yer verilmemiştir⁵¹⁴. Yapılan kazılar neticesinde ulaşılan arkeolojik buluntularda aynı yerleşim yerinde hem Ön-Bulgarlara hem de Slavlara ait yaşam izlerine rastlanmıştır. Örneğin başkent Pliska'da ilk zamanlar han ve hanın yakınları ve önde gelen Bulgarlar yaşarken zamanla burası Slavların yaşadığı “dış şehir” konumunu almıştır. Yine tipik yerleşim şekli (ev) olan “zemlyanka”nın yanında Ön-Bulgarların “yurt”ları bulunmaktaydı. Tipik Slav kiremidinden yapılan ev, şekil, teknik ve süsleme olarak Ön-Bulgarların yapılarından oldukça farklı duvar kalıntılarına sahipti. “*Pliska şüphesiz ki daha VII. yüzyılda, Ön-Bulgarların geldiği VII. yüzyılın ikinci yarısında bir Slav yerleşim yeri ve yeni devletin başkenti idi*” ifadeleri dünya ve Bulgar tarihçileri tarafından da sık sık vurgulanan ve kabul edilen I. Bulgar Devleti'nde Ön-Bulgar etkisini azımsama eğiliminin bir göstergesidir. Yine bu doğrultuda Pliska'nın yanı sıra Devin, Varna, Razdelna Garı civarı, Kladentsi, Tolbuhin, Popina Köyü, Rusensko, Yakimovo Köyü, Silistre'de Çar Asenovo Köyü ve Yeni Pazar'da arkeolojik buluntularla ortak yaşamın izlerine başka şehirlerde de rastlandığı vurgulanmıştır. Yapılan kazılar mezarların ve ölü gömme adetlerinin farklı olduğunu ortaya koymuştur. Slavlar ölüyü yakarken Ön-Bulgarlar gömmektedir. Bu iki ritüel VII. yüzyılın ikinci yarısından IX. yüzyıla, Hristiyanlığın kabulüne kadar

⁵¹³ Andreev, *a.g.e.*, s. 192.

⁵¹⁴ N. S. Derjavin, “Proizhod na Bilgarite i Obrazuvane na Pırvata Bilgarska Dırjava”, *İstoriçeski Pregled*, S. 1, Sofya, 1945, s. 33; Petır Dobrev, *Kritika na Drevnobilgarskata İstoriografiya*, <http://www.protobulgarians.com/Statii%20ot%20drugı%20avtorı/Petar%20Dobrev%20-%20plenaren%20doklad.htm> (09.01.2019).

sürmüştür. Bu durum, bir arada yaşıyor olsalar da iki etnik unsurun kendi dini inançlarını uygulamaya devam ettiklerini göstermiştir⁵¹⁵.

3. Hristiyanlığın Kabulü ve Kimliğe Etkisi

Komünist dönem tarihçilerine göre Hristiyanlığın kabulü Bulgar devletinin gelişimi ve etnik yapılanmasını güçlendirse de azımsanmayacak ölçüde olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki feodaliteyi yani boyarları güçlendirdiği düşüncesidir. Diğer Hristiyan devletler nezdinde itibarını artırsa da Bizans ve Batı Latin etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Bizanslı din adamları Bizans kilise kitaplarıyla vaazlar verip halkın arasına karışmaya başlamıştır. Knez Boris bunu fark etmiş ve İstanbul ile Roma kiliseleri arasında manevralar yapmayı denemiştir. Geçici bir süreliğine Roma Kilisesine bağlanmış ve batıdan Latin din adamları ülkeye gelmeye başlayarak Latince vaazlar vermişlerdir. Bu gerçekten de Bulgaristan'ı Bizans etkisinden koruyabilir, Latince yayılabilir ve Batı kilisesinin etkisi devam edebilirdi⁵¹⁶. 869/870 yılında İstanbul'da toplanan Ekümenik Konseyi'nin ardından Bulgaristan İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı kalmıştır. Yunan din adamları ülkedeki faaliyetlerine yeniden başlamış, Grekçe anlamayanlara Grekçe öğretilmiş ve resmi dil de Grekçe olmuştur. Bu hadise totaliter dönem Bulgar tarihçileri tarafından etnik kimlik yaratma çabasına engel olacak bir durum olarak değerlendirilmiş ve Ön-Bulgar ile Slavların Bizans ortamında asimile olma tehlikesini de doğurduğuna işaret edilmiştir. Bu tehlikeyi aşmak için Bulgaristan'ı öz vatanları sayan Slav din adamları Kiril ve Metodi'nin eserine başvurulduğu belirtilmiştir. Onların eserinin Bulgar milletinde vatandaşlık bilincinin oluşturulması yönünde çok önemli sonuçları olduğuna inanılmaktadır. Metodi'nin ölümünden sonra onun öğrencileri kendi vatanları olarak hissettikleri ve serbestçe faaliyette bulunabildikleri Bulgaristan'a gelmişlerdir. Moravya'da tahrip edilmiş olan Hristiyanlık öğretisini, yazı ve eğitimini buraya taşıyarak güçlendirmişlerdir. Kliment ve Naum'un da aralarında bulunduğu öğrenciler tarafından Bulgar etnisitesinin şekillenmesinde bilgi ve edebiyat en değerli silahlar olarak kullanılmıştır. Preslav, Pliska ve Ohri şehirlerinde edebiyat ve kültür faaliyetleri için anlaşılır Bulgar dilinde vaazların verildiği yazıların yazıldığı

⁵¹⁵ Andreev, *a.g.e.*, s. 191; Kosev, *a.g.e.*, s. 66.

⁵¹⁶ Kosev, *a.g.e.*, s. 103; Andreev, *a.g.e.*, s. 190.

merkezler kurulmuştur. 893 yılında Preslav’da toplanan konseyde Slav Bulgar dili devletin resmi dili olarak kabul edilmiştir. Dil, kiliselerde gençler ve yaşlılar tarafından hem okumak hem de yazmak için kullanılır olmuştur. Bulgarca kitaplar yazılmaya başlanmış, bunlar sadece Bulgaristan’da değil, Rusya, Sırbistan ve Romanya gibi diğer Slav devletlerinde de yayılmıştır. Böylece Bulgar ırkı kendi yazı ve edebiyatıyla o günün Avrupa devletleri arasındaki eşit yerini almıştır. Slav Bulgar dilinin kabul edilmesi ve bunun halka dayatılması devletin ve halkın nihayetinde Slavlaşmasına yol açan en önemli sebeplerden biri olarak aktarılmıştır. Ön Bulgarların dili belki de hemen ortadan kalkmamıştır ancak bir daha ayağa kalkmayı da başaramamıştır. Özellikle konuşma dilinde Ön Bulgarcadan günümüze “bacanak, beleg, bıbrek, delva, kapşte, çipak, çertog, toyaga” gibi bazı kelimeler kalmıştır. Ön-Bulgarca olması muhtemel diğer kelimeler arasında da “delva, korem, çavka, beltık, tepe, şeyna ve kalina” sayılabilir. “Boris, Boyan, Kurt ve Çavdar” gibi şahıs isimleri de Ön Bulgar kökenli kelimelerdir. Tüm bu isimler devletin kuruluş döneminde ve etnik yapısının şekillenmesinde Ön Bulgarların oynadığı rolü hatırlatmaktadır. Bu rolün öneminin kanıtı olarak devlet ve millet adının Ön Bulgarlara ait olması belirtilmiştir. Ancak totaliter dönem Bulgar tarih yazımına göre Ön-Bulgurlar daha X. yüzyıldan günümüze değin Slav etnik grubunun bir unsuru olmuştur⁵¹⁷.

4. Bizans Hâkimiyetinde Bulgar Kimliği

Bizans’a en sert ve uzun direniş gösteren ve en son teslim olanların Bulgurlar olduğu belirtilmiştir. 1018 yılında, yarım asırlık bir mücadeleden sonra Bulgar halkı kendi devletini kaybetmiş, son direniş güçleri tükenmiş ve Bizans İmparatoru Vasiliy II, (nam-ı diğer Bulgarkıran) galip olarak son Bulgar başkenti Ohri’ye girerek çar ailesinin tüm bireyleri ve Bulgar boyarlarını teslim almıştır. Böylece I. Bulgar Devleti sona ermiş, Bulgar toprakları Bizans topraklarına dâhil edilmiştir⁵¹⁸.

Zlatarski gibi Bulgar tarihçiler daha Komünist dönemden önce Bulgar halkının birliğine ve toprak bütünlüğüne verdiği önemi ve Bizans’ın bu durumun farkına varmasının en önemli yansımasını kilise organizasyonunda kendini

⁵¹⁷ Andreev, *a.g.e.*, s. 190-191.

⁵¹⁸ Andreev, *a.g.e.*, s. 192.

gösterdiğini yazmışlardır. Bizans idaresinde iken Ohri'deki Bulgar Patrikliği başpiskoposluk derecesine indirilmiş, Samuel Devleti (I. Bulgar Devleti) sınırları içindeki bütün piskoposluklar buraya bağlanmıştır. Ancak yine de İstanbul Piskoposluğundan bağımsız kalmıştır⁵¹⁹. Bulgar tarihçiler, bu şekilde Bulgarlara büyük acılar yaşatan Bizans yönetiminin başladığını, bu durumun Bizans yönetimi ve onların yerli temsilcisi olan yöneticiler tarafından uygulandığını yazmışlardır. Ayrıca halka ağır vergiler yüklenerek eziyet etmek için bahaneler arandığı belirtilmiştir. Bu felaketler Bizans'ın XI. yüzyılda içinde bulunduğu politik ve ekonomik krizden dolayı daha da çok artmıştır. Böylece Bulgarların durumunun giderek kötüleştiği belirtilmiştir⁵²⁰.

Başlangıçta Bizans yönetiminin eski olan her şeyi koruma ve var olan gelenekler ile kilisenin istediği uygulamaları devam ettirme izlenimi verdiği belirtilmiştir. Hristiyanlık ve Bulgar dilinin durumunun çok kötü olmadığı da eklenmiştir. Hatta İmparatorun, Bizanslıların Bulgar manastırının sorunlarına karışmasına, Bulgar kilise ve manastırlarına müdahale edilmesine hiçbir zaman izin vermediği vurgulanmıştır. Bu şekilde birçok Bulgar okuma yazma öğrenebilmiş ve eski eğitim sistemine devam edebilmiştir. Bizans idaresinin ilk zamanlarındaki bu iyi durum kısa zamanda kötüleşmeye başlamıştır. 1037 yılında Bulgar Başpiskoposları Yunanlılarla değiştirilmeye başlanmış, yine aynı şekilde Bulgar topraklarındaki kiliselere Yunanlılar görevlendirilmiştir. Kesin olarak alt ve üst yönetim kademeleriyle Bizans idaresi oluşmuştur. Bütün stratejik şehir merkezlerine ordu birlikleri yerleştirilmiştir. Üst ve yerel kilise yönetimi tamamen Bizans'ın eline geçtiği, tüm bunların Bulgar halkının varlığı için azımsanmayacak birer tehdit haline geldiği belirtilmiştir⁵²¹. Yunancanın resmi kurum ve kiliselere dayatılması, bu dilin genç Bulgarlara öğretilmesi, kilise ve edebiyatta bu dilin kullanılması, Bizanslaşma gücü ve tehlikesini göstermekteydi. Bulgar yazı ve edebiyat merkezi olan Preslav önemini yitirmiştir. Bir grup Bulgar boyar kendi halkından ayrılarak Bizans feodal sınıfına dâhil olmuştur. Çocukları Bizans okullarına gitmiş, o dilde eğitim alarak

⁵¹⁹ Zlatarski, *İstoriya na Bılgarskata*, T. II, s. 17.

⁵²⁰ Andreev, *a.g.e.*, s. 193.

⁵²¹ Andreev, *a.g.e.*, s. 193.

Bulgarlar arasında Yunanca kilise metinleri ve diğer yazıları dağıtmaya başlamışlardır.⁵²². Ancak Ostrogorski bu dönemi anlatırken Bulgar literatüründen farklı aktarmıştır. Ona göre II. Basileios Bulgaristan'ı işgal ederken gösterdiği sertliği itaat altına aldıktan sonra göstermemiştir. Bu toprakların içinde bulunduğu koşullar ve adetleri göz önünde bulundurarak, İmparator yeni tebasına vergileri, iktisadi bakımdan daha gelişmiş devlet arazisindeki ahalinin aksine nakdi değil aynı olarak ödetmiştir. Ohrid Başpiskoposluğu da İstanbul Patrikliğine değil bizzat İmparatorun iradesine bağlanmıştır. Böylece Ohrid kilise merkezi özel hukukunu korumuştur⁵²³.

Bu dönem Bulgar tarih yazımına göre Bulgarlarda o günün şartlarında çok sağlam halk bilinci oluşmuştur. Kendi dili, kültürüyle birbirine bağlı bir halk olmuştur. Bizans yönetimi ilk evrede bu yapıyı bozmayı denememiştir. Bulgar etniği de benliğini korumak için tüm çabayı göstermiş, kendisini erimeye bırakmamıştır.

Bu dönemde Bulgar bilincinin oluşmasında manastırlar önemli rol oynamıştır. Bu manada XI-XII. yüzyılda Rila Manastırı önemli bir din ve edebiyat merkezi olmuştur. Bulgar bilincinin oluşmasına katkı sağlamış olan diğer manastırlar Osogovski, Lesnovski, Pşinski ve Bačkova Manastırlarıdır. Diğer bir milli uyanış merkezi de XI. yüzyılda Gürcü bir din adamı olan Grigori Bakuryan tarafından kurulmuştur. Çocuklar buraya eğitim için kabul edilmişlerdir. İlk zamanlar Gürcüler için eğitim ve dil merkezi olmuş, sonrasında, Bulgar bölgesinde bulunduğu için Bulgar papazları gelmeye başlayarak Bulgarların eğitim ve edebiyat merkezine dönüşmüştür. Manastırlarda Bulgarca dini kitaplar yazılıp çevrilmiştir. Bu şekilde manastırlar Yunan üstünlüğüne direniş gösterememişler, inançlı Bulgarlar kendi dillerinde okumayı tercih etmişlerdir⁵²⁴.

Bizans hâkimiyetinde bulunduğu dönemde Bulgar topraklarında çevirileri yapılan ve derlenen apokrif (serbest tür) olarak anılan gizli kitaplar güçlü bir yayılma alanı bulmuştur. Dini içerikli olan bu kitaplarda eski ve yeni ahitten konular işlenmiştir. Efsanevi unsurlar da gerçekte iç içe geçmiştir. Apokriflerin büyük çoğunluğu Yunancadan eski Bulgarcaya çevrilmiştir. Bulgar topraklarında

⁵²² A.e., s. 194.

⁵²³ Ostrogorski, *a.g.e.*, s. 288-289.

⁵²⁴ Andreev, *a.g.e.*, s. 194.

oluşturulanların başlıcaları ise manastırlardaki din adamları tarafından yazılmış veya derlenmiştir. Çeviri apokrifler genellikle Yunanca aslını yansıtmakta, ancak yer yer değişiklik ve eklemeler görülmektedir. Dini konuların yanı sıra Bulgar sosyal tarihini içeren olayların da yazıldığı görülmektedir. Yerel apokrifler Bulgar halkının hayat şartlarını, düşünce biçimlerini, görüş ve fikirlerini yansıtmaktaydı. O dönemde Bulgarca yazılmış ve dağıtılmış olan apokrif eserlerde dünyanın yaratılışı, insanlık tarihi, insanlığın kaderi, iyi ve kötünün savaşı, ahlaki ve etik karakter gibi konular işlenmiştir. Yine Bulgar devletinin kuruluşu ve gelişimi ile alâkâlı konular ve yorumlar, Bulgar halkının geçmişinden, onun maddi ve manevi kültürü ile tarihindeki önemli olaylar da işlenen temalar arasında yer almıştır. Bu durumu komünist dönem yazını, milli bilinçteki Bulgar yazarların ve çevirmenlerin Yunancadan Bulgarcaya çeviri yaparken yaptıkları eklemelerde Bulgar kimliği ile ilgili vatansever unsurlar da yer aldığı şeklinde yorumlamıştır⁵²⁵.

Bulgar apokrif yazıları dini yazılar gibi görünse de bu eserlerde atalarının Tuna'ya gelişi, Asparuh, Boris, Simeon gibi hanların dönemindeki tarihleri hakkında bilgilerin de yer aldığı belirtilmiştir. Buraya sahte Bulgar hanlar, yanıltıcı efsanevi ve kronolojik açıklamalar da eklenmiştir. Her bir eserde farklı miktarda ve şekilde olmak üzere bağımsızlıklarını kazandıracak olan Bulgar devletinin ve halkının bilincinin güçlendirilmesi konuları işlenmiştir. Böylece Bulgarlarda, Bizans yönetiminden kurtularak kendi devletlerini kurmak için açıkça Bizans karşıtlığı eğilimindeki vatanseverlik duygularını uyanık tutmak ve desteklemek çabası görülmektedir. Genel olarak Bizans'ın yok edemediği Bulgar yazı ve edebiyatının Bulgar milletinin korunması için hayati bir rol oynadığı vurgusu yapılmıştır⁵²⁶.

Bulgar tarihçilere göre Bulgar toplumuna Bizans'ın yanı sıra kuzeyden gelen saldırılar da oldukça zarar vermiştir. İstilacı olarak tanımlanan Macar, Peçenek, Kuman/Kıpçak ve Uzların Bulgar köylerine saldırdığı, halka eziyet ederek yangınlar çıkardıkları, ortalığı yakıp yıktıkları ve gasp ettikleri yazılmıştır. Ayrıca batıdan da

⁵²⁵ Tsankova-Petkova, *a.g.e.*, s. 149-152; Andreev, *a.g.e.*, s. 195.

⁵²⁶ Andreev, *a.g.e.*, s. 195.

Norman ve Haçlıların saldırıları sonucu XII. yüzyılda Bulgar halkının ne zorluklara göğüs gerdiği ve bu zorluklarla baş etmek zorunda kaldığı gösterilmiştir⁵²⁷.

Söylendiği üzere Bizans dışında Bulgarları etkileyen bir diğer gelişme de yabancılardan kaynaklı huzursuzluk ve belalar olmuştur. Dönemin Bulgar tarihçilerine göre bunların birçoğu Tuna üzerinden önce Kuzey Bulgaristan'a, sonra da diğer Bulgar yerleşim yerlerine dağılan, köyleri harap eden, tarım arazilerini tahrip eden ve insanları öldüren Peçeneklerdi. Kaynaklarda Peçenek akınlarının 1026, 1032, 1034, 1035, 1036, 1046, 1048, 1049, 1050, 1053, 1059, 1084, 1087, 1088, 1090, 1091, 1122, 1123 vb. tarihlerde gerçekleştiği kayıtlıdır. Bazı durumlarda Peçeneklerin kalabalık gruplar halinde kadın ve çocukları ile istilada bulundukları ve kitleler halinde farklı Bulgar köylerine yerleştikleri ifade edilmiştir. Bulgar tarihçiler, Peçeneklerin Bizans güçleri tarafından, gelecek tehlikelere karşı tanzim edilmek ve yoğun Bulgar nüfusunun arasına farklı etnik unsurları sokmak şekliyle Bulgarları azaltmak için kalıcı olarak bu bölgelere yerleştirildiği görüşündedirler. Peçeneklerin Bulgar topraklarına yerleşmesi hususunda birbirinden çok farklı yıllar kaydedilmiştir. İlk olarak 1048'de Kuzey Bulgaristan'da Tuna kıyısına 20 bin kişi yerleşmiştir. Daha geç yerleşimler yine Kuzey Bulgaristan'a 1059, 1087, 1088 ve diğer yıllarda gerçekleşmiştir. Peçenekler Dobruca'da Sto Mogili civarına birkaç kez yerleşmiştir. Peçenekler, liderleri Turak önderliğinde Serdika, Niş ve Ovçe ovalarına 1048-1049 yıllarında güney ve güneybatı Bulgar topraklarına birkaç seferde yerleşmiştir. 1092'de Makedonya Mıglen'e yerleşmişler ve Mıglen Peçenekleri olarak anılmışlardır. 1123'de farklı yerlerdeki Bulgar topraklarına askeri nüfus olarak da yerleştirilmişlerdir⁵²⁸.

O dönem Peçenekler dışında kuzeyden Uz ve Kuman/Kıpçak akınları da başlamıştır. Bazen Kuman/Kıpçaklar Peçenekler ile beraber saldırıyı geçmiştir. (1087-1088, 1090-1091 vb.) 1064'te Uzlar kuzeyden üç büyük bölük halinde saldırıya geçip Bulgar topraklarına dağılmışlardır. Bazıları yenilerek geri çekilmiş, diğerleri salgın hastalıklardan hayatını kaybetmiş, fakat önemli bir bölümü bu topraklarda kalarak Bulgar nüfusuyla karışmıştır⁵²⁹.

⁵²⁷ A.e., s. 193.

⁵²⁸ Andreev, *a.g.e.*, s. 195-196.

⁵²⁹ Kosev, *a.g.e.*, s. 157-158; Andreev, *a.g.e.*, s. 196.

X. yüzyılda kuzeybatıdan Macarlar Bulgaristan'a akın ve saldırılar düzenlemişler, XI. yüzyıl sonuna doğru ise Güney İtalya'dan Normanlar ve onların savaşçılarının akınları başlamıştır. (1081-1085, 1111, 1135, 1147, 1158, 1185-1187). Güneybatı Bulgar toprakları da savaş sahasında kalmıştır. Bulgar halkı üzerinde önemli etkiler bırakan bu savaşlar kesintiye uğramakla birlikte Bizans egemenliği sonuna kadar devam etmiştir. Savaşlar bir yandan Bulgar yerleşim yerlerinin boşalmasına ve insanların yaşamlarının zorlaşmasına sebep olurken diğer yandan da Bizans yönetimine Balkan topraklarının önemli bir bölümünde ağır fatura ödemesine ve bu yönetimin gitmesi için umut beslenmesine ve girişimlerde bulunulmasına sebep olmuştur. Güney ve güneybatı Bulgar topraklarından Birinci ve İkinci Haçlı ordularının geçtikleri de görülmüştür. (1096-1097 ve 1147). Bunlar da Bulgar halkına çok zarar vermiş, halkın yaşam koşullarını zorlaştırmış, aynı zamanda Bizans yönetiminin de işini güçleştirmiştir⁵³⁰.

5. Bağımsızlık Mücadelesi ve Kuman/Kıpçaklara Bakış

Totaliter dönem Bulgar tarihçileri, Bizans yönetiminde tüm bu belirtilen yabancı ve etnik toplulukların saldırı ve geçişlerinin Bulgarlara ne kadar zorluk yaratılmış ve yabancı unsurları topluma taşımış ise de Bulgar etnik bilinci ile Bulgar toplum bilincinde hayati bir sorun yaratmadığı iddiasını sürdürmüşlerdi. Hâlbuki kendileri de nüfus olarak hiç de azımsanmayacak oranda Peçenek, Kuman/Kıpçak ve Uz gibi Türk boylarının Bulgaristan'a yerleştirildiklerini itiraf etmişlerdir. Hatta Bizans'ın yabancı saldırılar sonucu zorda kaldığı bazı zamanlarda Bizans yönetiminden kurtulmak ve Bulgar devletini kurmak adına bölgeye gelenlerle beraber hareket de etmişlerdir. Bu denemeler 1185 yılına kadar başarıyla sonuçlanmamış ancak bunlarla birlikte Bulgar toplumunun bağımsızlık konusundaki istek ve kararlılığı görülmüştür⁵³¹.

Bağımsızlık gayesiyle çıkan ilk denemeler olarak kabul edilen ve Bizans'a ağır bedeller ödeten iki büyük ayaklanmadan söz edilmektedir. Bunlardan ilki 1040

⁵³⁰ Andreev, *a.y.*, s. 196.

⁵³¹ Duyçev, *a.g.e.*, s. 72-73; Andreev, *a.g.e.*, s. 196.

yılında Petır Delyan'ın önderliğinde ve yaklaşık bir yıl süren, ikincisi de 1072'de Georgi Voyteh liderliğinde bir yılı aşkın bir süre devam eden ayaklanmalardır. Bazı ayaklanma ve isyanlara Bulgar etnik unsuruna mensup olmayan ve Bizans tehdidi altında olan, marksist tarih yazımı ifadesiyle “sömürülen ve zulüm gören” farklı kesimler de katılmıştır. Böyle bir örneğe 1066 yılında Teselya'daki Bulgar ve Ulahların ayaklanmasında rastlanmaktadır. Georgi Voyteh'in ayaklanmasına Zeta bölgesi Knezi Mihail'in oğlu Konstantin Bodin de katılmıştır. 1074 yılında Kuzey Bulgaristan'da ünlü Nestor ayaklanmasına Drıstır başta olmak üzere daha önceden ele geçirilmiş olan ve Dobruca'da meskûn olan Peçeneklerle bağlantılı Tuna kıyısındaki Bulgar şehirlerinin halkı da katılmıştır. Bu ifadelerden bölgede önemli miktarda Peçeneğin yerleşik olduğunu da anlamaktayız. Bizans hâkimiyetine karşı 1079 yılında iki ayaklanma Serdika (Sofya) ve Mesemvriya (Nesebır)'da kayda geçmiştir. İlk ayaklanmada yürütücü rolü Plovdiv Katoliklerinden Leka oynamıştır. Serdika halkı ayaklandığı sırada Bizans yönetiminin tarafını tutan Serdika Piskopos Mihail'i öldürmüştür. Mesemvriya'daki ayaklanmayı ise Dobromir adında bir şahıs yürütmüştür. Her iki ayaklanma da bastırılmıştır. Ayaklanmanın liderleri yakalanmış daha sonra da Bizans İmparatoru tarafından affedilmişlerdir⁵³².

Bulgarlar bu süreçte Bizans'ı yıpratmaya dönük faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu eylemlerin amacı Bizans yönetiminden hemen tam bağımsızlık elde edemeseler bile, durumlarını iyileştirmek ve gelecekte bağımsızlığa götürecek olan seferlere yönelik hazırlık yapmaktır. Bizans yönetimine karşı mücadeleye Bulgar Bogomilleri de katılmıştır. O dönemde Bogomillik Bizans topraklarında kitlesel bir biçimde artmıştır. Bulgar totaliter tarih yazımına göre bogomillik faaliyeti “*Feodal toplumdaki keskin sınıf çelişkilerinin ve adaletsizliklerinin ideolojik bir yansımasıydı*”⁵³³. Bogomil inancı ve faaliyetleri Bizans yönetimince tehdit olarak algılandığından, bu doğrultuda da onlara yönelik önlemler arttırılmıştır. Bulgar Bogomillerin sadece kendi dini inançlarıyla değil aynı zamanda milli duygularla da hareket ettikleri vurgulanmıştır. Bazen Bulgar Devleti övülerek geçmiş ideailize edilmiş ve siyasi bağımsızlık adına bazı girişimlerde bulunduklarına yer verilmiştir. Yine bu dönemin tarih doktrinine

⁵³² Kosev, *a.g.e.*, s. 154-164; Andreev, *a.g.e.*, s. 196-197.

⁵³³ Kosev, *a.g.e.*, s. 135.

göre bu şekilde Bulgar halkı kendi milli bilinç, dil ve kültürünü korumuştur. Bizans yönetimi ve yabancı istilacılar tarafından ezilmiş olmasına rağmen, yabancı güçleri ülkeden atmak için çeşitli girişimlerde bulunmaktan ve onlardan bağımsızlıklarını kazanacaklarına dair olan inançlarından vazgeçmemişlerdir⁵³⁴.

Her dönem Bulgar tarihyazımında olduğu gibi bu dönemde de II. Bulgar Devleti'nin kurulması I. Bulgar Devleti'nin yeniden doğuşu olarak görülmektedir. Nitekim Bulgar devletinin yeniden doğması Asenlerin başarı ile sonuçlanan ayaklanmaları neticesinde olmuştur. Ayaklanma Bizans'ın oldukça sıkıntılı bir döneminde, Macar, Sırp, Normanların tehdidi altında ve içeride oldukça karmaşık bir durumda olduğu zaman yaşanmıştır. Bu durum, Tırnovo bölgesini hâkimiyetlerinde bulunduran Peter ve Asen kardeşler tarafından kullanılmıştır. Onlar bahsi geçen şehirde, 1185 yılının sonbaharında halkı ayaklanmaya kışkırtmış, neredeyse bütün Kuzey Bulgaristan halkını yanlarına almış ve oradaki Bizans yönetimini tasfiye etmişlerdir. İmparatorluğun karşı koyma girişimleri öncelikle bazı bilinen komutanlarca, daha sonra da II. Isak Angel'in şahsi askerlerinin aracılığıyla yürütülmüş ancak başarı sağlanamamıştır. 1187 yılı baharında Loveç kenti kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması neticesinde Bizans İmparatoru barış istemek zorunda kalmış ve resmi olarak Balkanların kuzeyinde yeni bir Bulgar devletini tanımak zorunda kalmıştır. Aynı yılın son baharında Tırnova'da Asen törenle Çar, kardeşi Peter de Preslav hâkimi ilan edilmiştir. Tırnova Metropolit Vasilii de Başpsikopos ilan edilmiştir. Bu olay Bulgar tarihçileri tarafından Bulgar devletinin yeniden doğuşu olarak nitelendirilmiştir. İvan Duyçev'e göre, II. Bulgar Devleti I. Bulgar Devletinin devamıdır; bunun en güzel kanıtı Teodor'un Simeon'un oğlu Peter adını alması ve eski Bulgar başkenti olan Preslav'da hüküm sürmesidir. Sağlanan başarılar her şeyden önce Balkanların kuzeyindeki halkın başarısı olarak algılanmıştır. Koca Balkan ile Tuna arasındaki bu bölgede Bulgar nüfusun yanı sıra Bulgar-Kuman/Kıpçak, Bulgar-Rus ve Bulgar-Peçenek kökenli kimseler de yaşamaktaydı. Ayaklanmaya katılanlar arasında *dağ yamaçlarında yaşayan ve Bizans yönetimince sömürülen* Ulahlar da vardır. Yeni kurulan devlet güçlenince Tuna'nın kuzeyindeki toprakları da sınırlarına dâhil etmiştir. Onların içinde Kuman/Kıpçakların yanı sıra

⁵³⁴ Andreev, *a.g.e.*, s. 197.

buraya yerleştirilmiş olan Ulah unsurlar da vardı. Bu nedenle kaynaklarda Ulahlardan bahsedildiği, Papa III. Innocent'in Bulgar hükümdarı olarak tanınan Kaloyan'ı "Bulgaristan ve Ulahiya Çarı" olarak adlandırdığı belirtilmiştir⁵³⁵.

Komünist dönem Bulgar tarihçileri ayaklanmayı gerçekleştiren iki kardeşin Türk soylulukla bağlarını kardeşlerin "Rus-Kuman/Kıpçak" kökenli olduklarını belirtmek suretiyle açıklamışlardır. Ancak onların önemi arka plana atılarak, ayaklanmayı başlatanın Bizans yönetiminden memnun olmayan boyarlar olmasına rağmen, aktif rol alanların köylü ve şehirli halk kitleleri olduğu belirtilmiştir⁵³⁶. Petır Petrov ise büyük kardeş olan Peter'in adından yola çıkarak kardeşlerin soyunun Slav-Bulgarlara dayandığı ve Hristiyan olduklarını belirtmiştir. Teodor ismini alması da onun I. Bulgar Devleti ile bağlantısını ve Bulgar soylu olduğunu ortaya koymaktadır. Belgun, Asen, Kaloyan gibi Kuman/Kıpçak isimlerinin Bulgarca olduğunu ıspatlamaya çalışmıştır. En nihayetinde Asen isminin tartışmasız bir şekilde Kuman/Kıpçak adı olmasına dayanarak kardeşlerin soyunun Bulgar olmadığını söylemenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ona göre kardeşler Kuman/Kıpçak bile olsa Bulgar bilincinde idiler⁵³⁷.

Bulgar halkının II. Bulgar Çarlığı zamanındaki durumu anlatılarak, XIII. yüzyılın ortasına kadar Miziya, Trakya ve Makedonya'yı içine alan geniş sınırlara ulaşan ve Bulgar nüfusuyla meskûn Balkan yarımadasının ana topraklarına hâkim güçlü ve ihtişamlı bir devlet halini aldığı tekrarlanmıştır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında ise iç ve dış tehditlerin ortaya çıktığı zaman değerli toprakların kaybedilmesi, iç feodal bölünmüşlük ve merkezi idaredeki zayıflık Bulgar devletinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi için yeterli trajik sebepler olarak sıralanmıştır. Dönemin Bulgar tarihçileri, Bulgarların adım adım bağımsızlıklarını kaybedişi ve de nihayetinde II. Bulgar Devletinin kesin çöküşüyle birlikte bu yönetim altında Bulgar milletinin hayatının tehdit, mücadele ve acılarla geçmesine rağmen; Bulgar halkının yetenekli ve eğitimli

⁵³⁵ İvan Duyçev, *Prouçvaniya Virhu Srednovekovnata Bilgarska İstoriya i Kultura*, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1981, s. 73; Andreev, a.g.e., s. 197; Kosev, a.g.e., s. 166.

⁵³⁶ Kosev, a.g.e., s. 168.

⁵³⁷ Petır Petrov, *Vizstanovyavane na Bilgarskata Dirjava (1185-1197)*, Nauka i İzkustvo, Sofya, 1985, s. 62-75.

kişilerinin maddi ve manevi kültürel kazanımlarıyla kendi öz benliğini koruduğunu iddia etmişlerdir⁵³⁸.

⁵³⁸ Andreev, *a.g.e.*, s. 200.

SONUÇ

Adını dahi Türkçe bir kelimedenden alan Balkanlar özellikle Hunlardan itibaren Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk boylarının yerleşim yeri veya harekât sahası olmuştur. Bölgenin XIV. yüzyılda güneyden Anadolu üzerinden ilerleyen Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesine kadar, özellikle Bulgaristan'da çalışmamızda da izah etmeye çalıştığımız Türk boylarının ve onların sonuncusu olan Kuman/Kıpçakların faaliyeti devam etmiştir. Bulgaristan, Balkanların diğer bölümlerinden farklı olarak Karadeniz'in kuzeyinden gelen Türk boylarının en çok rağbet ettikleri ve siyasî varlık gösterdikleri bölge olmuştur. Bulgar adının geçtiği ilk devlet olan I. Bulgar Devleti, Bulgar Türkleri tarafından kurulmuş ve bir dönem Bizans hâkimiyetine girmiş olsa da daha sonra Kuman/Kıpçakların desteği ile II. Bulgar Devleti kurulmuş ve bu devlet Osmanlı dönemine kadar ayakta kalmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde incelediğimiz Kuman/Kıpçaklardan önce Balkanlarda Türk boylarına bakıldığında, burada Hun, Avar, Peçenek ve Uz gibi çok sayıda Türk boyunun varlık gösterdiğini; siyasi ve sosyal manada etki bıraktıklarını söylemek mümkündür.

Bulgaristan'da varlık gösteren Türk boylarının demografik ve siyasî etkilerine bakıldığında başta Bulgar Türkleri ve Kuman/Kıpçaklar olmak üzere din değişimi etkisiyle dil ve kültür olarak asimile olduklarını söylemek mümkünse de demografik açıdan Slavların arasında eriyip gidebilecek kadar bir azınlığa sahip olmadıklarını da açıkça dile getirebiliriz.

İkinci bölümde Kuman/Kıpçaklar ve II. Bulgar Devleti ele alınmıştır. Günümüze kadar yapılan tarafsız çalışmalarda II. Bulgar Devleti'nin kuruluşu ve sonrası ile ilgili Kuman/Kıpçakların etkisi ve rolünden bahsedilmekle birlikte ayrıntılı olarak konu ortaya konmamıştır. Döneme ait kaynaklar tetkik edildiğinde Kuman/Kıpçakların II. Bulgar Devleti'nin kuruluşu ve sonraki döneminde baş unsur olduğu görülmüştür. II. Bulgar Devleti'ni kuran Peter ve Asen kardeşlerin soylarının da Kuman/Kıpçaklara dayandığı dönemin kaynaklarından anlaşılmaktadır. Yine Latin İmparatorluğu ile II. Bulgar Devleti arasındaki savaşlarda II. Bulgar Devleti'nin

ordusundan Kuman/Kıpçak Ordusu şeklinde bizzat İmparatorun bahsetmiş olması da bu devletin varlığında Kuman/Kıpçak gerçeğinin açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Kuman/Kıpçak nüfuzu Asen, Terter ve Şişman hanedanları incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Kuman/Kıpçakların II. Bulgar Devleti'ndeki siyasi etkilerinin yanı sıra, ortaya çıkan arkeolojik buluntular vesilesiyle sosyal hayattaki varlıkları da açığa çıkmıştır.

Çalışmamızın son bölümünde Bulgar tarihyazımında Ön Bulgarlar ve Kuman/Kıpçakların ne şekilde ele alındığı incelenmiştir. XIX. yüzyıldaki romantik tarih anlayışının Bulgar tarihçiler arasında da oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Balkanlara Slav yerleşiminin Asparuh Bulgarlarından çok önceden olduğu ve sonraki yerleşimlerin tesadüfen gerçekleştiği bilgisi yaygındır. Ön Bulgarların karışık etnik yapıları bilinmekle birlikte ulusal boyutta egemen olan tarihyazımı bunu bilinçli olarak göz ardı etmekteydi Ulusal hikâyeyi tehdit edebilecek Slav olmayan Ön Bulgar, Türk, Tatar, Peçenek, Arnavut gibi tüm unsurlar marjinalleştirilmiştir. Dönemin yayın organlarının da tarih vizyonuna katkı sağladığı görülmüştür. Muhafazakarlardan devrimcilere kadar herkes için Ön Bulgarların Slav kökeni kimlik söyleminde önemli yer teşkil etmiştir.

Bulgar tarihçilerin II. Bulgar Devleti ile ilgili Kuman/Kıpçak faktörüne verdikleri yere bakıldığında birbirinden farklı görüşler olduğu dikkati çekmektedir. Kuman/Kıpçakların hakkını veren Zlatarski gibi Bulgar tarihçilerinin ilmi manada diğerlerinden oldukça üstün oldukları ve eserlerinin hâlâ aşılamadığı görülürken, Kuman/Kıpçak faktörüne pek değinmeyen Bulgar tarihçilerin ise olayları daha çok ideolojik veya Türk karşıtı bir yaklaşımla ele aldıkları söylenebilir.

Özellikle ayaklanmayı başlatan ve katılanların ırkı tartışma konusu olmuştur. Romen tarihçiler Ulah vurgusu yaparken, Bulgar tarihçiler de Bulgar etniğini ön plana çıkarma eğiliminde olmuşlardır. Ancak o dönemde Ulah, Kuman/Kıpçak ya da Bulgar olmalarından daha önemli olan Bizans yönetimine karşı ortak çıkarlarda ve kaygılarda buluşabilmeleri idi. 1076'da Teselya'daki ayaklanma başta olmak üzere çok defa Bizans'a karşı ayaklanma girişimlerinde bulunmuşlardır. Modern akademik tartışmaların konusu olan milliyetin orta çağda çok da belirleyici bir unsur olmadığı

düşünülebilir. Ancak yine de otorite sağlamak adına o dönemde de daha önce devlet geleneği olması bakımından Ulah yerine Bulgar etniği ön plana çıkarılmıştır.

Dönemin kaynaklarının yetersizliği nedeniyle Bizans hâkimiyeti (1018-1186) ve 1186-1204 yıllarındaki olaylar, özellikle şovenist Bulgar ve Romen tarihçileri arasında tartışma konusu olmuştur. Bulgar tarihçiler kaynakların elverdiği ölçüde kendi yargılarıyla uyuşan; Bulgaristan'ın dönemin sonuna kadar tek bir idari yapı olarak varlığını sürdürdüğü, Bulgarların Bizans yönetimine karşı her zaman isyankâr ve asi olduğu ve en önemlisi de II. Bulgar Devleti'nin oluşumuna giden süreçte Ulahların önemli bir rol oynamadıklarına inanmışlardır. Kuman/Kıpçaklardan ise sadece askeri anlamda yararlandığı, kazanılan önemli zaferlerde Kuman/Kıpçakların etkin rol oynadıklarına değinilmiştir. Ancak yönetime gelen hanedan mensuplarının isimleri birçok çalışmada analiz edilmiş, kurucu sayılan Asen'in adının tartışmasız Kuman/Kıpçak olduğu söylenmiş, yine de Kuman/Kıpçakların devlet yönetiminde etkili oldukları, siyasi bir aktör olarak yer aldıklarından bahsedilmemiş ve Bulgarların XIX. yüzyılda bağımsızlık için mücadele ettikleri dönemden başlamak üzere köklerini attettikleri II. Bulgar Devletinden her zaman “Bulgar Devleti” olarak bahsetmişler, eğitim sistemi aracılığıyla bu anlatıyı yaygınlaştırmışlardır. Hanedanın Kuman/Kıpçak olması çok da üzerinde durulmamış ve görmezden gelinerek, ulus kimlik inşasında sürekli Bulgar vurgusu yapılmıştır. Akademik çalışmalarda dönem dönem değişiklik olmakla birlikte az da olsa bunlar yer almış, ancak toplumun hafızasını yönlendirme görevindeki eğitim sisteminde bu gerçekler yazılmamıştır.

Sonuç olarak, I. ve II. Bulgar Devletlerinin kuruluşunda Ön Bulgar ve Kuman/Kıpçakların önemli bir rol oynadıklarını hatta ana unsur olduklarını söyleyebiliriz. Ancak içinde bulunulan siyasi ortamlar tarihyazımını doğrudan etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- AHMETBEYOĞLU, A.: “Avrupa Hunları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, İstanbul, 2013.
- “Tuna Bulgar Devleti Bizans Münasebetleri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, C. I, Sakarya 2013 s. 135-144.
- “Türkistan’dan (Orta Asya) Doğu Avrupa’ya Yapılan Türk Göçleri”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 522-529.
- “Yurt Tutan Hükümdar Asparuh Han ve Tuna Bulgar Devleti’nin Kuruluşu”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya, 2007, s. 395-402.
- AKROPOLİTES, G.: *Vekayiname*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2008.
- ALBAYRAK, K.: *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*, İstanbul, 2005.
- ALOVA, E.: *Latince-Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 2017.
- ANDERSON, B.: *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, Metis Yay., İstanbul, 2007.
- ANDREEV, B. M., v.d.: *Etnografiya na Bulgariya, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite*, T. 1, Sofya, 1982.
- ANDREYEV, Y.: *İvan Lazarov, Plamen Pavlov, Koy koy e srednovekovna Bulgariya*, (Treto dopılmeno i osnovno preraboteno izdanie), İzdatelstvo iztok-zapad, Sofya, 2012.
- ANGELOV, D.: *The Bogomil Movement*, Sofia Press, Sofya, 1987.
- ARETOV, N.: *Natsionalna Mitologiya i Natsionalna Literatura*, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=38&WorkID=13618&Level=2> (15.05.2018).
- ARGUNŞAH, M., G. *Codex Cumanicus*, Kesit Yay., İstanbul, 2015.
- GÜNER:

- ATANASOVA, K.: “Jenskite Zabrajdaniya prez Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo-Varianti i Vizıya”, *Velıkite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vıstanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bılgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bılgarskata Patriarşıya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 446-459.
- ATTALEİATES, M.: *Tarih*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- AYDIN, M.: “Tuna Bulgarları Tarihine Genel Bir Bakış”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 11, Denizli, 2002.
- BADEM, C.: *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, Çev. Eşref Bengi Özbilgen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- BARBOLOVA, Z.: “Tyurkskite Komponenti v İmenata na Tsarete ot Dinastiyata Asenevtsi”, <https://litenet.bg/publish28/zoia-barbolova/asenevci.htm>.
- BAŞTAV, Ş.: “Avrupa Hunları”, *Genel Türk Tarihi*, Ankara, 2002, s. 853-886.
- BOBÇEV, S. S.: “Kurum Han’ın Yasa Koyuculuğu”, Çev. M. Türker Acaroğlu, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10-11, 1981-1982.
- BOGDANOV, İ. *Han Asparuh*, Biblioteka Belejite Bılgari, İzdatelstvo na Oteçestveniya Front, Sofya, 1975.
- BOJİLOV, İ.: *Familiyata na Asenevtsi Genealogiya i Prosopografiya*, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1985.
- BOJİLOV, İ.; VASİL GYUZELEV: *İstoriya na Bılgarskata Dırjava Prez Srednite Vekove*, T. 1, Sofya, 2002.
- BOJİLOV, İ.; VASİL GYUZELEV: *İstoriya na Srednovekovna Bılgariya VII-XIV Vek*, T. 1, İzdatelska Knijka Anubis, Sofya, 1999.

- BORILOVIYA
SINODIK: <http://www.omda.bg/page.php?title=%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%98%D0%9B%D0%9E%D0%92%D0%A1%D0%98%D0%9D%D0%9E%D0%94%D0%98%D0%9A&IDMenu=276&IDArticle=3248>.
(13.04.2018).
- BRADLEY, J.: *Voluntary Assosiations in Tsarist Russia: Science, Patriotizm and Sivil Society*, Harward University Press, United States of Amerika, 2009.
- BREUILLY, J.: *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1993.
- BRYENNIOS, N.: *Tarihin Özü*, Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- BUDAEV, N.: *Zapadniye Tyurki v Stranah Vostoka Liçnie İmena Mamlyukov*, <http://buday.narod.ru/gl3.htm>
(10.04.2018).
- CAGRAF TARIHİ: <http://baltavar.narod.ru/Tom3.htm>.
- CECAUMENİ
STRATEGİCON: *Zapiski İstoriko-filologičeskogo Fakulteta, İmperatorskogo S. Peterburgskogo Universiteta*, Ed. B. Wassiliewski-V. Jernstedt, Çast XXXVIII, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg, 1896.
- CHARANİS, P.: “The Transfer of Population in the Byzantine Empire”, *Comperative Studies in Society and History*, Vol. 3, No. 2, Cambridge University Press, 1961, s. 140-154.
- CHONIATES, N.: *İstoriya*, İzvori za Bılgarskata İstoriya XXV, Gritski İzvori XI, Sıstaveli i Redaktirali Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova-Zaimova, Lyubomir Yonçev, İzdatelstvo na Bılgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1983.
- CLARI, R., De: *İstanbul'un Zaptı 1204*, Çev. Prof. Dr. Beynun Akyavaş, TTK Yay., Ankara, 2000.
- CRAMPTON, R.J.: *Bulgaristan Tarihi*, (Çev. Nuray Ekici) Jeopolitika Yay., İstanbul, 2007.

- CZEGLÉDY K.: *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batıya Göçleri*, (Çev. Erdal Çoban), Özne Yay., İstanbul, 1998.
- ÇAVDAROVA, D.: “Bolgaro-Russkiy Dialog v Tvorčestve Vazova: (Ne)roblematičeskaya Lyubov” , *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk Institut Literatury, Moskova, 2010.
- ÇOBAN, E.: *Orta Çağda Kuman/Kıpçaklar ve Macarlar*, Nobel Akademik Yay., Ankara, 2014.
- ÇOLOVA, T.: “Bilgarskata Medievistika (Krayat na XIX-Sredata na XX v.) i natsionalnata idea”, <http://ebox.nbu.bg/hist/ne3/04%20Zvetana%20Cholova%20+%20r.pdf>, (25.12.2017)
- DALL'AGLIO, F.: “Crusading in a Nearer East: The Balkan Politics of Honarius III and Gregory IX (1221-1241)”, *Proceeding of the VIIth Conference of the Society for the Study of the Crusades and the Latin East*, Ashgate, 2011 (173-184).
- “The Interaction Between Nomadic and Sedentary Peoples on the Lower Danube: The Cumans and the Second Bulgarian Empire”, *The Steppe Lands and the World Beyond Them Studies in Honor of Victor Spinei on His 70th Birthday*, Ed. Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon, Editura Universitatii Alexandru Ioan Cuza, 2013, s. 299-312.
- DASKALOV, R.: *Entangled Histories of The Balkans, Volume One: National Ideologies and Language*, Ed. Roumen Daskalov- Tchavdar Marinov, Brill, Leiden Boston, 2013.
- Problemit za Istinata i Obektivnostta v Bilgarskata Istoričeska Nauka*,
http://old.nbu.bg/PUBLIC/IMAGES/File/departments/anthropology/Dep_seminar/Lekcia_Daskalov_30_10_2008.pdf
- DEMİNA, E. İ.: “O Pervom Opite Kodifikatsii Bolgarskogo Literaturnogo Yazıka Epohi Vozrajdeniya. Kotsensiya Yu. Venelina, Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii,

Rassiyaskaya Akademiya Nauk Institut
Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova, 1998.

DEMİROĞLU, H.: *Rus Kaynaklarına Göre Rusya'nın Balkan Siyaseti: Ortodoks Birliği ve Panslavizm 1856-1878*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

DERJAVİN, N. S.: “Proizhod na Bılgarite i Obrazuvane na Pırvata Bılgarska Dırjava”, *İstoriçeski Pregled*, S. 1, Sofya, 1945 s. 6-33.

İstoriya na Bılgariya, Prevod na Harmandjiev, Red. Dimitır Angelov, Slavyansko Kooperativno İzdatelstvo, Sofya, 1948.

DIEHL C.: *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgi Yay., İstanbul, 2006.

DİMİTROV, S.- RABOVYANOV D.: “Vıorijenieto ot Vremeto na Vıstanieto na Asenevtsi v Svetlinata na Nahodkite ot Pernıškata Krepost”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vıstanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bılgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bılgarskata Patriarşıya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016 s. 345-355.

DOBREV, P.: *Kritika na Drevnobilgarskata İstoriografiya*,
<http://www.protobulgarians.com/Statii%20ot%20drugi%20avtori/Petar%20Dobrev%20-%20plenaren%20doklad.htm> (09.01.2019).

DOÇEV, K.: “Pari i Pariçno Obraštenie v Srednovekoviya Tırnov prez XII-XIV v.”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vıstanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bılgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bılgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bılgarskata Patriarşıya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016 s. 386-400.

DRİNOV, M.: “İz Staro-Bılgarskata Knijnina”, *Periodiçesko Spisanie na Bılgarskoto Knijovno Drujestvo*, Pod. Red. Na V. D.

- Stoyanova, Godina Sedma, Knijka XXXI, Dırjavna Peçatnitsa, Sredes, 1889.
- İzbrani Sıçineniya*, T. 1, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971, s. 186-362.
- İzbrani Sıçineniya*, T. 2, İzdatelstvo Nauka i İskustvo, Sofya, 1971.
- DRUMEV, V.: <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=222&WorkID=7035&Level=3> (08.03.2018).
- DUKOV, İ.: “Nyakolko Spetsifični Pogrebalni Praktiki ot Srednovekovnata Epoha v Asenovgrag i Regiona v Svetlinata na Terennite Arheologiçeski Prouçvaniya 2005-2013 g.” *Stenimachos-Stanimaka-Asenovgrad, Conrobution to the Study of Continuity and Development of Socio-economic and Religious History of the City and İts Region, Proceedings of the Scholarly Workshop Held in 2-3 May 2014*, Ed. Grigor Boykov-Damyan Borisov, Dikov, Asenovgrad, 2014, s. 61-68.
- DURKHEIM, E.: *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, Çev. Prof. Dr. Özer Ozankaya, Cem Yay., İstanbul, 2010.
- DUYÇEV, İ.: *Marin Drinov, İzbrani Sıçineniya*, T. I, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1971.
- DYURASTEL, A.: *Mejdunaroden Almanah za Bulgariya*, Pridvorna Peçatnitsa, Sofya, 1897.
- EL-GIRNATİ EBU HAMİD MUHAMMED: *Gırnati Seyahatnamesi*, Haz. Fatih Sabuncu, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.
- ENGELHARDT: *Tanzimat ve Türkiye*, Çev. Ali Reşad, Kaknüs Yay., İstanbul, 1999.
- ESEN, S.: “Dominiken Tarikatı ve Katolik Kilisesi’ndeki Yeri”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Dinler Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2015.
- FEDOTOVA, V. N.: , “Bolgarskaya Muzika v Rossiya”, *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturıy, Moskova, 2010.

- FEHÉR, G.: *Bulgar Türkleri Tarihi*, (Çev. Bir heyet tarafından Macarcadan Türkçeye çevirisi yapılmıştır.) TTK. Yay., Ankara, 1999.
- Türk Kültürünün Avrupa'ya Tesiri*, Ankara, 1986.
- FINE, J. V. A.: *The Late Medieval Balkans A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, The University of Michigan Press, Michigan, 1994.
- GEORGIYEV, P.: “Myastoto na Tırnovo viv Vızstanovyavaneto na Bilgarskata Dırjava”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bilgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşıya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016 s. 130-141.
- GOLDEN, P. B.: “Religion Among the Qıpçaks of Medieval Eurasia”, *CAJ*, S. 42/2, Wiesbaden, 1998 s. 180- 237.
- Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. Osman Karatay, Ötüken Yay., İstanbul, 2016.
- GORİNA, L. V., V. G. Karasev, G. F. Matveyev, Z. S. Nenaşeva, İ. V. Sozin: *İstoriografiya İstorii Yujnih i Zapandih Slavyan*, , İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, Moskova, 1987.
- GÖMEÇ, S.: “Türk Tarihinde Kıpçaklar”, *Türk Tarihçiliğine Katkılar. Mustafa Kafalı Armağanı*, Ankara, 2013, s. 111-128.
- GRAKOV, B. N.: *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul, 2006.
- GREGORY, T. E.: *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, YKY, İstanbul, 2008.
- GROUSSET, R.: *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken Yay., İstanbul, 1993.
- GUMİLEV, L.N.: *Drevnie Turki. İstoriya Obrazovaniya i Raztsveta Velikogo Tyurkskogo Kaganata (VI-VIII vv.)*, Kristal, 2003.
- Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, C. I, Selenge Yay., İstanbul, 2003.

- GÜLLÜ, R. E.: “Bulgar Eksarhlığı’nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 17, S. 1, 2018, s. 350-361.
- GÜLLÜDAĞ, N.: “Tarihsel Gelişim Süreci İçinde –man, -men Eki, *II. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı*, Kars, 21-23 Mayıs 2009.
- HACISALİHOĞLU, F.: “Azerbaycan’da Tarihçilik”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2012.
- HAMZAOĞLU, Y.: *Balkan Türklüğü*, C. II, Logosa, Üsküp, 2010.
- HERSAK, E.: “Avarlar: Etnik Yaradılış Tarihlerine Bir Bakış”, *Türkler*, C. 2, Ankara, 2002 (641-657).
- HİLENDARSKİ, P.: *Slavyano-Bilgarska İstoriya*, Predadena na Sıvremenene Ezik ot Petır Dinekov, Sofya, 1980.
- HOBBSAWM, E. J.: *Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, 2014.
- HRİSTOVA, B.: *Spiridon Yerosimonah İstoriya vo Kratse o Bolgarskom Narode Slavenskom 1792*, Gal-İko, Sofya, 1992.
- HROCH, M.: *Avrupa’da Milli Uyanış, Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, İletişim Yay., İstanbul, 2011.
- IGGERS, G. G.: *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- IREÇEK, K.: *İstoriya na Bilgarite*, Nauka i İzkuştvo, Sofya, 1978.
- IVANOV, R.: *Pogrebalni Obredi na Peçenezi i Kumani po Bilgarsite Zemi (XI-XIII v.)*, İmeon, Plovdiv, 2015.
- IVANOV, Y.: *Zografska Bilgarska İstoriya*, Red. Prof. Bonyu Angelov i Prof. Dimitır Angelov, Fototipno izdanie, Bilgarska Akademia na Naukite, İzdatelstvo Nauka i İskustvo, Sofya, 1970.
- IORGA, N.: *Histoire Des Roumains De La Peninsule Des Balcans*, İmpimerie Cultura Neamului Romanesc, Bucarest, 1919.

- IPATYEVSKAYA
LETOPİS: Polnoe Sobranie Ruskikh Letopisey, <http://www.lrc-lib.ru/index.php%3fid=5> (07.09.2017).
- IPPOLITOV, G. M.: “Printsip Partiynosti İstoričeskoy Nauki: Neaktualnoe Nasledie Sovetskih Vremen ili Segodneşnyaya Metodologičeskaya Dannost (Diskussionnie Zametki)”, *Metodologiya, İstoriografiya, İstočnikovedenie*, İzvestiya Samorskogo Naučnogo Tsentrı Rossiyskoy Akademii Nauk, T. 17, No: 3 (2), 2015, s. 475-484.
- İLÇEVA, R.: “Bolgari i Bulgariya v Russkoy Romantičeskoy Poeme”, *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk Institut Literaturı, Moskova, 2010.
- İNALCIK, H.: *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Doktora Tezinin 50. Yılı, Eren Yay., İstanbul, 1992.
- İNAN, A.: *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmaları*, TTK Yay., Ankara, 2017.
- İSOV, M.: *Nay Različniyat Sısed, Obrazıt na Osmantsite (Turtsite) i Osmanskata İmperiya v Bilgarskite Učebnitsi po İstoriya prez Vtorata Polovina na XX vek*, İmir Yay., Sofya, 2005.
- İVANOV, İ.: “Vıstanieto na Bilgarskiya Narod v Kraya na 12 v. pod Rıkovodstvoto na Asen i Petır”, *VİS XXX*, Sofya, 1961/2.
- JEÇEV, T.: *Bilgarskiyat Velikden ili Strastite Bilgarski*, Plovdiv, 1985.
- JEKOVA, J.: “Asenevtsi v Preslav”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vıstanieto na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016.
- KAFESOĞLU, İ.: “Türk-Bulgarların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul, 1979, s. 91-123.
- Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984.

- Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1995.
- KANTAKUZİN, Y.: “İstoriya”, *GİBİ*, T. 10.
- KARATAY, O.: “Tuna Bulgarları”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013.
- Türklerin Kökeni*, Ankara, 2011.
- KARDARAS, G.: “The Bulgarians and the Avar Chaganate 6th-9th c. A. D.”, *Naučna Konferentsiya Bilgariya, Bilgarite i Evropa-Mit, İstoriya, Sivremie (v Pamet na Dr. İvan Velkov i Prof. Velizar Velkov)*, T. 3, Universitetsko İzdatelstvo Sv. Kiril i Metodiy, Veliko Tırnovo, 2009, s. 105-118.
- KARPAT, K.: *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*, Timaş Yay., İstanbul, 2012.
- KAYAPINAR, A.: “II. Bulgar Krallığı”, *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, C. 1, Karam-Vadi Yay., Çorum-Ankara, 2006, s. 232-251.
- “Tuna Bulgar Devleti (679-1018)”, *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 630-640.
- KAYMAKAMOVA, M.: “Rolyata na Asenevtsi za Formiraneto na Bilgarskata İstoriçeska Pamet v Kraya na XII-Sredata na XIII v.” *Velikite Asenevtsi Sbornik s Dokladi Ot Konferentsiya Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratyata Petir i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bilgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşıya*, Veliko Tırnovo, 2016, s. 60-69.
- KOCASAVAŞ, Y.: “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri”, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, C. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- KOHN, H.: *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agah Oktay Güner, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017.
- KOLAROV, H.–V. Gyuzelev.: *Spiridon Palauzov, İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bilgariya i Evropeyskiya Yugoiztok Prez Srednite Vekove*, T. 1, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1974.

- KOMİSYON: *Tatarca-Törekçe Suzlek*, Kazan 1997.
- KOMNENA, A.: *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, İstanbul, 1996.
- KORKMAZ, A.: “11. ve 13. Yüzyıllarda Balkanlarda Kuman/Kıpçak Savaşçıları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı I, Yıl: 21, Sayı: 66, Ankara, Mart-Haziran 2015, s. 349-360.
- KOSEV, D.; DİMİTROV; v.d.: D. *İstoriya na Bilgariya*, T. I, Dırjavno İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1954, s. 66-67.
- KOYUNCU, A.: “Bulgar Eksarhlığı”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale, 1998.
- KRISTEV, K.: *Bilgarskoto Tsarstvo pri Dinastiyata na Terteretvtsi*, Fondatsiya Bilgarsko İstoriçesko Nasledstvo, Plovdiv, 2011.
- “Stopanskiyat Jivot v Bilgarskoto Tsarstvo (1280-1323)”, *Bulgaria Mediaevalis*, 1/2010, Sofya.
- KRISTEVIÇ, B.: *Bilgarska İstoriya, Bilgarska İstoriya pod İmeto na Hunite*, T. I, İz dadena za Pırvi Pıt v Tsarigrad v Peçatnitsata na Makedoniya prez 1869, Prepisana na Novobilgarski ot Nikolay İvanov Kolev, Sofya, 2016.
- KURAT, A. N.: “Avarlar”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Yay. Haz. Serkan Acar, C. XXVI, S. 1, 2011, s. 81-110.
- IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yay., Ankara, 1972.
- KURTEV, N.: “Formirane na Bilgarskata Burjuazna Natsiya, Pırva Çast”, *Godişnik na Sofiyskiya Universitet*, Dırjavno İzdatelstvo Nauka İz kustvo, Sofya, 1964.
- LAYPONOV, K. T., İSMAİL M. MİZİYEV: *Türk Halklarının Kökeni*, (Çev. Hatice Bağcı), Selenge Yay., İstanbul, 2008.
- LAZAROV, İ.: “Tsarskata Vlast v Perioda na Vızstanovvyavane na Bilgarskata Dırjava (1186-1196)”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Dokladi Ot Konferentsiya Posvetena na 830 Godini ot Vıstanieto na Bratyata Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na*

Tirnovó za Stólitisa na Búlgariya i 780 Godini ot Legitimnóto Vizobnovyavane na Búlgarskata Patriarşiya, Veliko Tirnovó, 2016. s. 25-33.

LAZAROV, Í. – “Petír i Asen-Osvoboditelite na Srednovekovna Búlgariya”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Dokladi ot Konferentsiya Posvetena Na 830 Godini ot Vístaniето na Bratyata Petír i Asen, Naçaloto na Vtoroto Búlgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tirnovó za Stólitisa na Búlgariya i 780 Godini ot Legitimnóto Vizobnovyavane na Búlgarskata Patriarşiya*, Veliko Tirnovó, 2016, s. 15-22.

Letopis po Ípatskomu Spisku, Arheografişeskoj Komisii, Petersburg, 1971.

LÍU, MAU-TSAÍ: *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*, Çev. Ersel Banoğlu, Selenge Yay., İstanbul, 2006.

MADGEARU, A.: *The Asanids: The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)*, Brill, Leiden-Boston, 2016.

MANASSÍS, C.: “Chronica”, *GÍBÍ*, Tom X, Sofya, 1980.

MARX, K.-FRÍEDRÍCH ENGELS: *Komünist Manifesto*, Çev. Tanıl Bora, İletişim Yay., İstanbul, 2018.

MÍNKOVA, L.: “Zahariy Knyajeski i Russko-Bolgarskie Svyazi Vtoroy Poloviny XIX. v.”, *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya- Bolgarskaya Akademiya Nauk Institut Literaturiy, Moskova, 2010.

MÍRDÍTA, Z.: *Vlasi Starobalkanski Narod (od Povijesne Pojave do Danas)*, Hrvatski Institut za Povijest, Zagreb, 2009.

MOSKOV, M.: “Kím Vıprosa za Peçenejko-Kuman/Kıpçakskiya Superstrat v Búlgarski Ezik”, *Ízvestiya na Ínstituta po Búlgarski Ezik*, S. 8, Sofya, 1962, s. 151-161.

MUTAFÇÍYEV, P.: “Proizhodit na Asenevtsi”, *Makedonski Pregled*, Godina 4, Kniga IV, Sofya, 1928.

Kniga za Búlgarite, Ízdatelstvo na Búlgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1992.

- İstoriya na Bilgarskiya Narod*, İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1992.
- NADELYAEV, V. M., V. M. NASİLOV, V.D.: *Drevnetyurkski Slovar*, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya, Leningrad, 1969.
- NEMETH, G.: “Atilla ve Hunları”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 1, Ankara, 2002, s. 887-901.
- NESTOR YILLIĞI: https://azbyka.ru/otechnik/Nestor_Letopisets/povest-vremennyh-let/6. (08.04.2018).
- NEYKOVA, A.: “Prinosıt na Prof. Petır Mutaşıyev kım Peçatnova İzvorova Baza na Bilgarskata İstoriçeska Nauka”, *Profesor Mutaşıyev, Poznat i Nepoznat*, Sofya, 1997.
- NİKOLOV, A.: “Paraistoriyata Kato Fenomen na Prehoda: Preotkrivaneto na Drevnite Bilgari”, *İstoriğeskiyat Habitus Opredmetenata İstoriya, Sbornik v Ćest na 65-godişnata na Dots. Dr. Rumen Donkov*, İstoriğeski Fakultete na SU i Kooperatsiya İF-94, Sofya, 2013, s. 24-63.
- NİKOLOV, G. N.: “Teodor-Petır, Asen-Belgun i Yoanitsa-Kaloyan-Obnoviteli na Bilgarskoto Tsarstvo (1185-1207)”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016.
- NİKOV, P.: *Vtoro Bilgarsko Tsarstvo (1186-1036)*, İstoriçesko Drujestvo, Sofya, 1937.
- NİKULİNA, M. V.: “Puteşestviye Yu. İ. Venelina v Bolgariyu i ego Mesta v Naçalnoy İstorii Bolgaristiki v Rossii”, *Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İnstitut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova, 1998.
- NYAGULOV, B.: <https://balkansbg.eu/bg/content/b-identichnosti/492-rumantzite.html>

- ORBİŇI, M.: *Kraljestvo Slavena*, Prevela Snejezana Husic, Povijest Hrvatsih Politickih İdea, Golden Marketing, Zagreb, 1999.
- OTÇET: Otçet o Deyatelnosti Russkogo Arhiologiceskogo İstituta v Konstantinopole v 1896 g., İRAIK, C. II, Odesa, 1897.
- OSTROGORSKY, G.: *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Prof. Dr. Fikret İşıltan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
- ÖGEL, B.: *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2014.
- PAHİMERES, G.: “Mihail Paleolog-Andronik Paleolog”, *Gritski İzvori za Bilgarskata İstoriya*, T. 10, İzdanie na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1980.
- PALAUZOV, S.: “Uniya v Tsaruvaneto na Yoana I Asenya”, *İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok Prez Srednovekovieto*, T. 1, İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1974.
- “Vekit na Bilgarskiya Tsar Simeon”, *İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok Prez Srednovekovieto*, T. 1, İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1974.
- Evropeyskiyat Yugoistok prez XIV Stoletie*, İzbrani Trudove İzsledvaniya po İstoriya na Bulgariya i Evropeyskiya Yugoiztok Prez Srednovekovieto, T. 1, İzdatelstvo Nauka i İz kustvo, Sofya, 1974.
- PAVLOV, P.: “Ošte Vednij za Sıprugite, Dıřterite i Svatbite na Yoan Asen”, *Bulgaria Mediaevalis*, S. 6/2015.
- Buntari i Avantyuristi v Srednovekovna Bulgariya*, İzdatelstvo Abarag, Veliko Tırnovο, 2000.
- “Kuman/Kıpçakite v Obştesveno-Politiçeskiya Jivot na Srednovekovna Bulgariya (1186-Naçaloto na XIV v.)”, *İstoriçeski Pregled*, Godina XLVI, S. 7, Sofya, 1990, s. 16-26.
- Plamen, Buntari i Avantyuristi v Srednovekovna Bulgariya,

https://litternet.bg/publish13/p_pavlov/buntari/content.html
ml 18.06.2018.

PETROV, P. Hr.: *Akademik Kostantin İreçek İstoriya na Bilgarite*, İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1978.

“Burjuazno-idealisticęski i Reaksionno-faşistkite Vızgledi na Prof. Petır Mutaşıyev”, *Sp. İstoriçeski Pregled*, S. 4-5, Sofya, s. 339.

Vızstanovyavane na Bilgarskata Dirjava (1185-1197), Nauka i İzkustvo, Sofya, 1985.

PITOVA, N.: “Fragmentı iz Publitsistiki R. Jinzifova i Polemika o Bolgarskoy Natsionalnoy İdentiçnosti”, *Bolgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk İstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İstitut Literaturiy, Moskova, 2010.

PLETNEVA, S. A.: *Polovtsi*, İzdatelstvo Lomonosov, Moskova, 2010.

PLETNEYOV, V.: *Vtora Miziya i Skitiya prez IV-VII vek*, İzdatelstvo Slavena, Varna, 2017.

PRİMOV, B.: “Geoffroi De Villehardouin, Çetvırtiyat Krıstonosen Pohod i Bilgariya”, *Godışnik na Sofiyskiya Universitet, İstoriko-Filologiğeski Fakultet, T. XLV, 1948/1949, Kniga 2*, Dirjavno İzdatelstvo Nauka i İzkustvo, Sofya, 1949.

“Utvırjdavane i Teritorialno Razşirenie na Vtorata Bilgarska Dirjava v Kraya na XII i Naçaloto na XIII v.”, *İstoriya na Bilgariya*, T. 3, Sofya.

PSELLOS, M.: *Khronographia*, Çev. Prof. Dr. Işın Demirkent, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

RASONYİ, L.: “Kuman/Kıpçak Özel Adları”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl 3,4,5,6, Ankara, 1966-1969, s. 71-144.

“Tuna Havzasında Kuman/Kıpçaklar”, *Belleten*, C. 3, S. 11-12, Ankara, 1939, s. 401-422.

Doğu Avrupa'da Türklük, Yay. Haz. Yusuf Gedikli, Selenge Yay., İstanbul, 2006.

- Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1993.
- Tuna Köprüleri*, Çev. Hicran Akın, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1984.
- RASOVKY, D. A.: *Polovtsi. Çerniye Klobuki: Peçenegi, Torki i Berendei na Rusi i v Vengrii (Raboti Raznih Let)*, Tsivoi, Moskova, 2012.
- RASOVSKY, D. A.: “Predeli Polya Polovetskago”, *Polovtsi Seminarium Kondakovanium Praga, 1935-1938*, C. VII-X, s. 156-177, Çev. Mualla Uydu Yücel, “Kuman/Kıpçaklar Kuman/Kıpçak Topraklarının Sınırları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 40, İstanbul, 2004, s. 159-186.
- ROUX, J. P.: *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul, 1994.
- RUBRUCK, W. V.: *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2012.
- RUNCIMAN, S.: *A History Of The First Bulgarian Empire*, G. Bell&Sons, London, 1930.
- SALTUK, S.: *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Yay., İstanbul, 5. Baskı, (Tarih Yok).
- SHAWCROSS, T.: *The Chronicle of Morea Historiograph in Crusader Greece*, Oxford University Press, New York, 2009.
- SİMYONOV, V. F.: *İstoriya na Srednite Vekove Uçebnik za Uçitelski İnstituti*, Dırjavno İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya, 1954.
- SKUTARIOT, T.: *Obzorna Hronika*, İzvori za Bılgarskata İstoriya XV, Red. Mihail Voynov, Vasilka Tıpkova Zaimova, Lyubomir Yonçev, Sofya, 1971.
- SMİRNOV, A. P.: *Voljskiye Bulgari*, İzdanii Gosudarsvennogo İstoriçeskogo Muzeya, Moskova, 1951.
- SMİRNOVA, E. D., A. P. Suşkeviç, V. A. Fedosik.: *Srednevekoviy Mir, v Terminah, İmenah i Nazvaniyah*, Belarus, Minsk, 1999.

- SMİTH, A. D.: *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 2016.
- SMOLYANİNOVA, M. G.: “Yuri Venelin i Bolgarskaya Literatura Epohi Natsionalnogo Vozrajdeniya”, *Yu. İ. Venelin v Bolgarskom Vozrajdenii*, Rossiyskaya Akademiya Nauk Institut Slavyanovedeniya i Balkanistiki, Moskova, 1998.
- SPINEI, V.: *The Romanians and the Turkic Nomads North of the Danube Delta from the Tenth to the Mid-Thirteenth Century*, Leiden, 2009.
- STEPHENSON, P.: *Byzantium's Balkan Frontier A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
- STOYANOV, V.: “Drakoniı i Elbirıy v Kuman/Kıpçaksko-Kıpçakskom Mire. Variatsii po Teme Strukturirovanie Jilogo Prostranstva”, *Sbornik Materialov Mejdunarodnoy Nauçnoy Konferentsii Kıpçaki Avrazii: İstoriya, Yazık i Pismenniye Pamyatniki, Posvyaşennoy 1100 Letiyu Kimekskogo Gosudarstva v Ramkah Dney Tyurkskoy Pismennosti i Kulturnıy*, Astana, 2013.
- “Kumanian Antroponymics in Bulgaria During the 15th Century”, *Valeristica Polyhistorica I*, Institut za İstoriçeski İzsledvaniya pri BAN, Sofya, 2011.
- “Polovtsi-Kuman/Kıpçaki-Kıpçaki, Raznie Nazvaniya Odnogo Etniçeskogo Subyekta”, *Turkologica, Central Eurasia in the Middle Ages Studies in Honour of Peter Golden*, Ed. Istvan Zimonyi and Osman Karatay, S. 104, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden, 2016.
- Valeristica Polyhistorica*, Institut za İstoriçeski İzsledvane pri BAN, Sofya, 2011.
- SUIDAS.: “Lexicon Suidas”, *GIBI*, T. 5, BAN, Sofya, 1964.
- SÜMER, F.: “Oğuzlar”, *TDVİA.*, C. 33, İstanbul, 2007, s. 325-330.
- “Peçenekler”, *TDVİA.*, İstanbul, 2007, s. 213-214.

- ŞENOCAK, N.: *The Poor and the Perfect: the Rise of Learning in the Fransiscan Order, 1209-1310*, Cornell University Press, New York, 2012.
- ŞENTÜRK, H. M.: *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK Basımevi, Ankara, 1992.
- TAŞAĞIL, A.: *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, TTK Yay., Ankara, 2004.
- Gök-Türkler I, II, III*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2012.
- TAŞTAN, Y. K.: *Balkan Savaşları ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ötüken Yay., İstanbul, 2017.
- TEKİN, T.: *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, TDK Yay., Ankara, 1987.
- TODOROVA, M.: *Balkanları Tahayyül Etmek*, Çev. Dilek Şendil, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- TOLAN, J. V.: *Saracens Islam in the Medieval European Imagination*, Colombia University Press, New York, 2002.
- TOPRAK, S.: "Bulgaristan'ın Bağımsızlığında Rusya'nın Rolü", *History Studies*, Volume 5, Issue 6, Special Issue on Balkan Wars, 2013.
- TOPAKKAYA, A.: "Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx'ı Yeniden Okumak", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1/3 2008, s. 378-395.
- TREADGOLD, W.: *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California, 1997.
- TRİFONOV, Y.: https://liternet.bg/publish17/iu_trifonov/izbrani/ivanko.htm (08.03.2018).
- TRYJARSKI, E.: *Türkler ve Ölüm*, Çev. Hafize Er, Pinhan Yay., İstanbul, 2011.
- TSANEV, D.: *Bilgarskata İstoričeska Knijnina prez Vizrajdaneto XVIII-Pırvata Polovina na XIX Vek*, Nauka i İzkustvo, Sofya, 1989.
- TSANKOVA-PETKOVA, G.: *Bulgariya pri Asenevtsi*, Dırjavno İzdatelstvo Narodna Prosveta, Sofya, 1978.

- TSİRBUS, G.: “Yujnoungearskite Bilgari”, *Periodičesko Spisanie na Bilgarskoto Knijovno Drujestvo*, Çetvırto Teçenie Knijka XIII (Yanuari i Fevruari), Prevel İv. A. Georgov, Red. T. Peev, Sredes, 1885, s. 31-50.
- TSVETKOV, P. S.: “Türkler, Slavlar ve Bulgarların Kökeni”, Çev. Osman Karatay, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Ankara, 2002, s. 599-605.
- TUDELALI BENJAMİN RATİSBONLU PETACHİA: VE *Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Mifav Yay., İstanbul, 2013.
- UZELAC, A.: “The Principality of Vidin and the Tatars of the Golden Horde (End of the 13th-Beginning of the 14th Century)”, *Velikite Asenevtsi Sbornik s Doklad ot Konferentsiya, Posvetena na 830 Godini ot Vistaniето na Bratya Petır i Asen, Naçaloto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo i Obyavyavaneto na Tırnovo za Stolitsa na Bulgariya i 780 Godini ot Legitimnoto Vizobnovyavane na Bilgarskata Patriarşiya*, Abagar, Veliko Tırnovo, 2016, s. 272-280.
- ÜNAL, F.: *Ruslar Bizans’ın Peşinde İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü (1894-1914)*, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.
- VACZY, P.: *Avrupa’da Hunlar, Hunlar ve Tanrıların Kırbaçı Attila* (Haz. Gyula Nemeth), Çev. Tarık Demirkan, YKY Yay., İstanbul, 1996.
- VÁSÁRY, I.: *Kuman/Kıpçaklar ve Tatarlar, Osmanlı Öncesi Balkanlar’da Doğulu Askerler 1185–1365*, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008.
- VASİLİEV, A. A.: *History of the Byzantine Empire, Volume II, The University of Wisconsin Press, Winconsin*, 1980.
- VENEDİKTOV, K. G.: “Pervie Bolgarskie Vozrojdenskie Knigi v Moskve”, *Bulgariya i Rossiya (XVIII-XX. vv.) Vzaimopoznanie*, Rossiyskaya Akademiya Nauk, İnstitut Slavyanovedeniya-Bolgarskaya Akademiya Nauk İnstitut Literaturiy, Moskva, 2010.
- VENELİN, Y.: *Drevnie i Nynşniye Bulgare v Otnoşenii k Rossiyanam*, İnstitut Russkoy Tsivilizatsii, Moskova, 2011.

- VOYNIKOVA, D.: “Kratka Bilgarska İstoriya”, *V Vne u Knigopeçat L. Sommera*, Kalofer, 1861.
- VOYNIKOV, İ.: “Poyava na Tyurkskata Teoriya za Proizhoda na Prabilgarite v Bilgarskata İstoriografiya”, <http://www.protobulgarians.com/Statii%20ot%20drug%20avtor%20Statii%20ot%20drug%20avtor%20za%20Oindoevropeyskiya%20proizhod%20na%20prabaalgarite/Ivan%20Voynikov%20-%20Tyurkskata%20hipoteza.pdf>. (28.04.2018).
- VOYNIKOV, J.: “Nyakoi Kuman/Kıpçakski İmena i Nazvaniya ot Vremeto na Vtoroto Bilgarsko Tsarstvo”, *Doklad na Nauçnata Konferentsiya Bilgariya, Bilgarite i Svetit. Vladetel Dirjava i Tsirkva v Srednovekovnite Balkani Mejdunarodna Nauçna Konferentsiya v Çest na 60-Godişnina na Prof. Dr. Plamen Pavlov*, Velikotırnova, 26-28.10.2018.
- VOYNOV, M.; DUYÇEV, İ., v.d.: *Latinski İzvori za Bilgarskata İstoriya*, T. 3, İzдание na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1965.
- VOYNOV, M.; GYUZELEV, V., v.d.: *Latinski İzvori za Bilgarskata İstoriya*, T. 4, İzдание na Bilgarskata Akademiya na Naukite, Sofya, 1981.
- WOLFF, R. L.: “The Second Bulgarian Empire. Its Origin and History to 1204”, *Speculum A Journal of Mediaval Studies*, Vol. 24, No: 2, The University of Chicago Press Journals, Chicago, 1949, s. 167-206.
- YALIMOV, İ.: *Bulgaristan'da Azınlık Hak ve Özgürlükleri Sorunu*, Müslümanlar Diyaneti Başmüftülüğü Yay., Sofya, 2015.
- YEROSİMONAH S.: *İstoriya vo Kratse o Bolgarskom Narode Slavenskom 1792*, Gal-İko, Sofya, 1992.
- YÜCEL, UYDU, M.: “Balkanlarda Peçenekler”, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2, Ankara, 2002, s. 714-726.
- İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yay., Ankara 2007.

“Hazar, Peçenek, Uz, Berendi ve Kuman/Kıpçakların Doğu Avrupa ve Balkanlara Yerleşmesi”, *Balkanlar ve Göç*, Ed. Ali Fuat Örenç-İsmail Mangaltepe, Bursa, 2013, s. 21-38.

“Peçenekler”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013.

“Uzlar (Oğuzlar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013.

“X-XI. Yüzyıl Türk Tarihinde Edirne”, *Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011*, Bildiriler Kitabı, Edirne, 2012.

ZAFER, Z.: , *Yeni Bir Bakış Açısıyla İvan Vazov*, Ankara, 2009.

ZAHAROV, V. A., V. N. Çibisov: *Orden Gospitalyero, Aletya*, Sankt-Peterburg, 2009.

ZHALOV, A. – M. STAMENOVA: “Contribution of Hermengild and Karel Skorpil to the Bulgarian Speleology”, Ed. Michal Filippi, Pavel Bosak, *16th International Congress of Speleology Proceedings V. I*, Czech Republic, 2013.

ZİMONY, İ.: “Bulgarlar ve Ogurlar”, *Türkler*, C. 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.

ZLATARSKİ, V. N.: *Spiridon Yerosimonah İstoriya vo Kratse o Bolgarskom Narode Slavenskom 1792*, Gal-İko, Sofya, 1992.

“Potekloto na Petra i Asenya, Vodaçite na Vızstanieto v 1185 god”, *Spisanie na Bilgarskata Akademiya na Naukite*, Kniga XLV, Sofya, 1933.

İstoriya na Bilgarskata Dirjava prez Srednite Vekove, T. 1, Çast I, Sofya, 2002.

İstoriya na Bilgarskata Dirjava Prez Srednite Vekove, T. 1 *Pirvo Bilgarsko Tsarstvo*, Çast 2, Akademično İzdatelstvo Prof Marin Drinov, Sofya, 2002.

İstoriya na Bilgarskata Dirjava Prez Srednite Vekove, T. 2, Sofya, 1994.

İstoriya na Bilgarskata Dirjava prez Srednite Vekove, Vtoro Bilgarsko Tsarstvo, T. 3, Akademično İzdatelstvo Marin Drinov, Sofya, 1994.

ZOGRAF TARİHİ: http://drevna-knizhnina.pc-freak.net/Zografiska_Bylgarska_Istoria.pdf
(20.10.2018).

ZONARAS, İ.: *Tarihlerin Özeti* (Kitap XVII-XVIII), Çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

EKLER

Ek-1

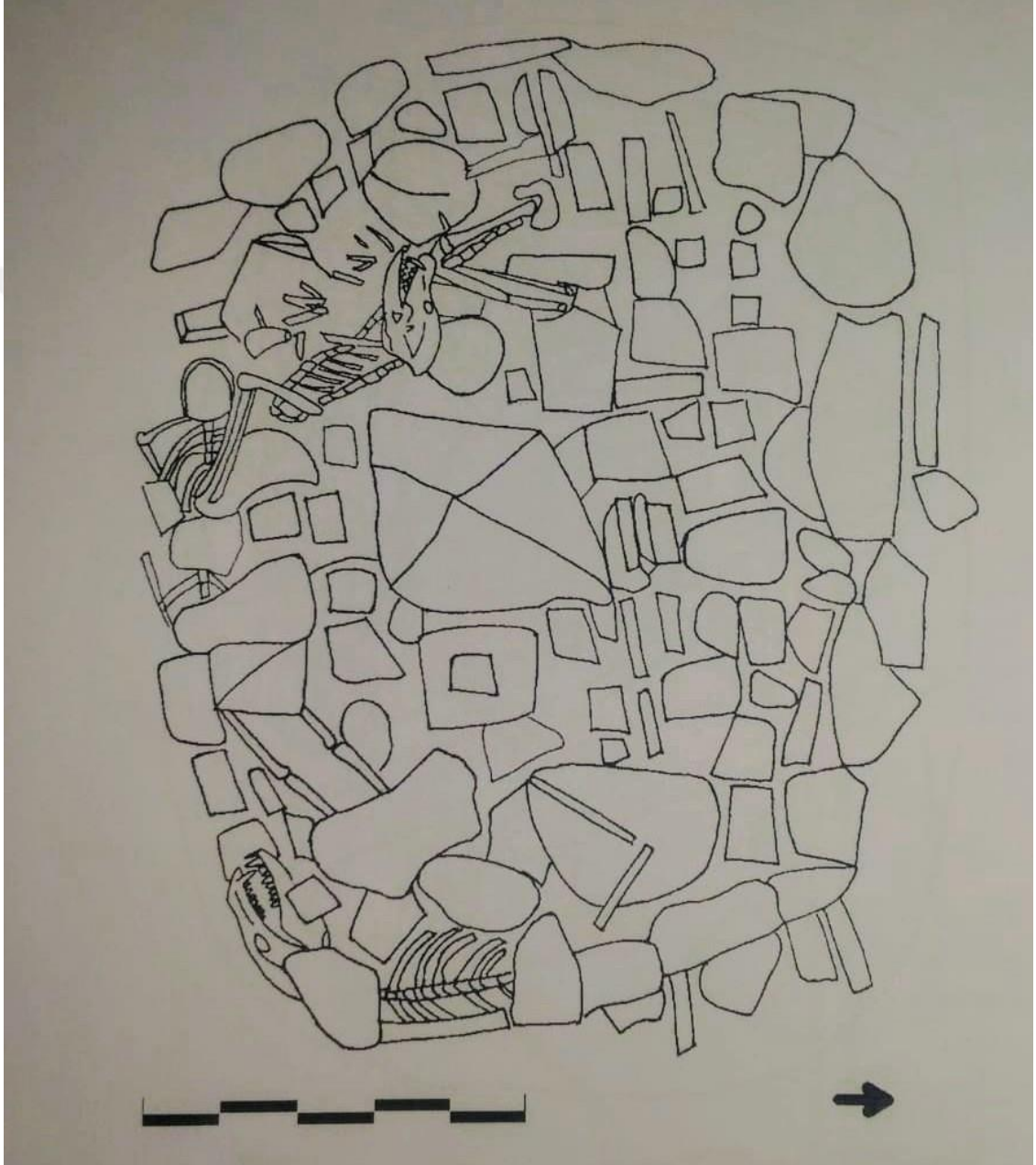
BULGARİSTAN'DA XII.-XIII. YÜZYILLARA AİT OLDUĞU BELİRTİLEN
KUMAN MEZARLARININ YERLERİ

(Rumen İvanov, Rosen İvanov, *Pogrebalni Obredi na Peçenezi i Kumani po Bilgarsite Zemi (XI-XIII v.)*, İmeon, Plovdiv, 2015)

Ek-2

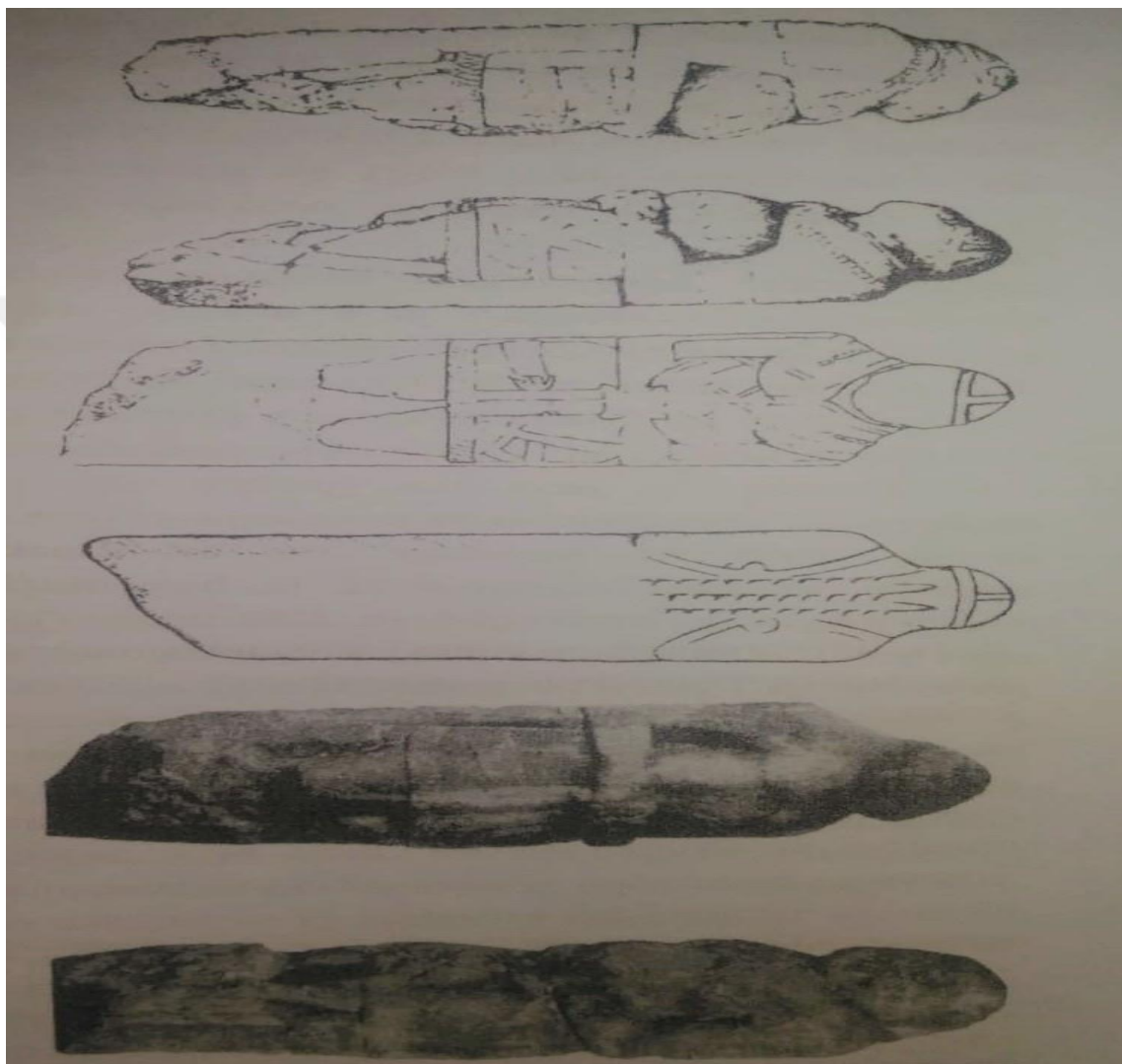
FİLİBE'DEKİ 4 NUMARALI MEZARDAN ÇIKAN KÖPEK İSKELETLERİ

(Rumen İvanov, Rosen İvanov, *Pogrebalni Obredi na Peçenezi i Kumani po Bilgarsite Zemi (XI-XIII v.)*, İmeon, Plovdiv, 2015)

Ek-3

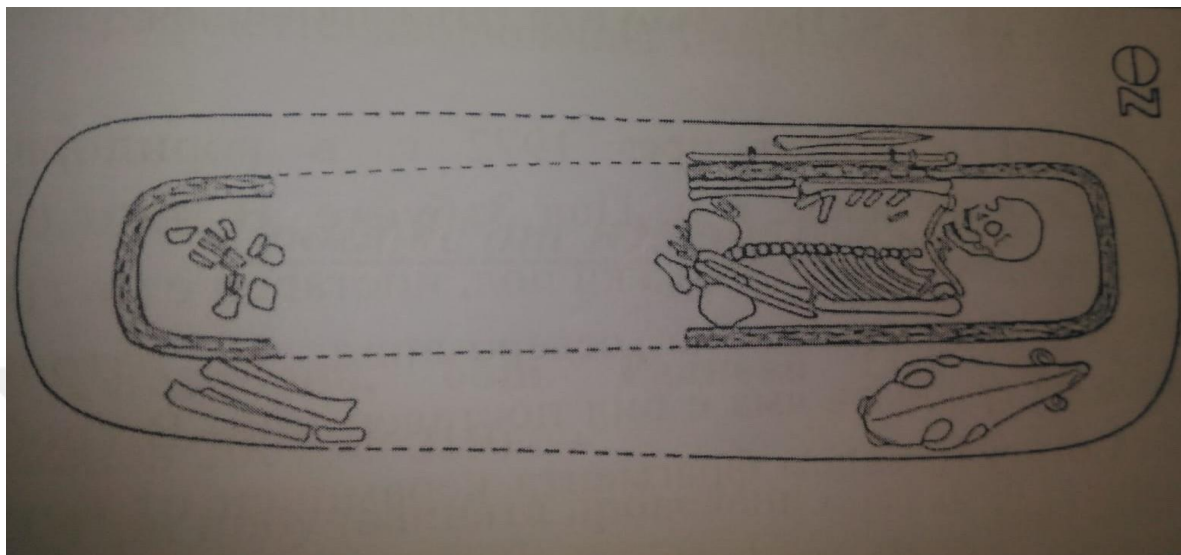
TSAREVBROD'TAKI XII. YÜZYILA AİT KUMAN BALBALLARI

(Rumen İvanov, Rosen İvanov, *Pogrebalni Obredi na Peçenezi i Kumani po Bilgarsite Zemi (XI-XIII v.)*, İmeon, Plovdiv, 2015)

Ek-4

PLİSKA'DA XXV NOLU KURGANDA KUMAN MEZARI

(Rumen İvanov, Rosen İvanov, *Pogrebalni Obredi na Peçenezi i Kumani po Bulgarsite Zemi (XI-XIII v.)*, İmeon, Plovdiv, 2015)

Ek-5

VELİKO TIRNOVA'DA II. BULGAR DEVLETİNE AİT SARAY
KALINTILARININ GENEL GÖRÜNÜMÜ

Şubat 2019'da Tarafımdan Çekilen Fotoğraf

Ek-6

VELİKO TIRNOVA'DA II. BULGAR DEVLETİNE AİT SARAY KALINTILARI

Şubat 2019'da Tarafimdan Çekilen Fotoğraf

Ek-7

VELİKO TIRNOVO KALESİ

Şubat 2019'da Tarafımdan Çekilen Fotoğraf

Ek-8

VELİKO TIRNOVA'DAKİ SARAYIN REKONSTRÜKSİYON RESMİ

Şubat 2019'da Tarafimdan Çekilen Fotoğraf

ÖZGEÇMİŞ

Fatma Rodoplu, 1984 yılında Bulgaristan'ın Kırcaali şehrine bağlı Zvezdel Köyünde doğdu. İlköğrenimini Kırcaali'de, orta ve lise öğrenimini İzmir'de tamamladı. 2003-2008 yılları arasında İstanbul Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü ve 2006-2009 yıllarında İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde Çift Anadal yaparak lisans öğrenimini tamamladı. 2009-2012 yılları arasında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı'nda "Mehmet Emin Resulzade'nin Azerbaycan Tarihi, Rusçadan Türkçeye Çeviri ve Değerlendirmesi" adlı tezle yüksek lisansını tamamladı.

2012 yılından beri Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü'nde Balkan Tarihi Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Rodoplu'nun özellikle Balkanlar ve Balkan Tarihi alanında ulusal ve uluslararası çeşitli akademik çalışmaları bulunmaktadır.